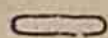
IOAN RUSSU ŞIRIANU.

IOBĂGIA

VOLUMUL I.

PÂNĂ LA FINEA SECOLULUI XV.

SUMAR:

I SUB VIZIRI, II STEFAN CEL SFANT, III REGII DIN FAMILIA LUI ARPAD, IV OLIGARHIA, V BULA DE AUR, VI ORAŞE ŞI COMITATE, VII DINASTIILE STRĂINE ŞI OLIGARHII, VIII CNEJII ŞI VOIVOZII ROMÂNI, IX INTÂIA RĂSCOALĂ ŢĂRĂNEASCĂ, X UNELTIRILE OLIGARHILOR, XI INFLUINŢA HUSIŢILOR, XII IOAN CORVINUL, XIII MATEIU CORVINUL, XIV DECADENŢA, XV INCHEIARE.

ARAD, 1908.
TIPARUL TIPOGRAFIEI DIECEZANE GR. OR. ROMÂNE.

Sumar.

Prefață.

Iobăgia însemna, sub întâiul rege ungar, a fi sub scutul Coroanei și a beneficià de toate libertățile. Incurând însă, cetățenii țării ajung să fie împărțiți în clase: pe d'oparte nobilimea, pe de altă parte iobăgimea. Cea dintâi cu însemnate privilegii, ceastalaltă purtând toate sarcinele. Și în măsură ce nobilimea ajunge să-și asigure tot mai multe drepturi, iar în urmă să se diferențieze în nobilime înaltă, aristocrație (baroni) și în nobilime de rând, — clasa de jos are de îndurat tot mai mult și în țară sunt nu numai iobagi legați de glie, ci o turmă de sclavi cari ajung să fie marfa de căpetenie în târgurile mari ale țării și in străinătate.

În cele ce urmează vom arătà cum din cetățenii liberi, din iobagii primului rege ungar, unii ajung să aibă puterea feudală, iar alții sunt o massă de exploatat.

Bine înțeles, toate acestea s'au ajuns prin frământări adesea violente și prin lupte desnădăjduite, purtate parte de regi contra oligarhilor, parte de aristocrație împotriva micei nobilimi și în cele din urmă între întreaga clasă privilegiată și între iobăgimea apăsată.

Vom tratà, dar, tot ce stă în legătură cu marea prefacere, cu schimbările dese și adesea radicale ce s'au operat în viața de stat a patriei noastre, scoțând în relief îndeosebi momentele în cari am jucat rol și noi românii.

Materialul ce tratăm l'am împărțit în următoarele capitluri:

I. Sub viziri,
II. Stefan cel sfânt,
III. Regii din familia lui Arpad,
IV. Oligarhia,
V. Bula de aur,
VI. Orașe și comitate,
VII. Dinastiile străine și oligarhii,

VIII. Cnejii şi voivozii români,
IX. Intâia răscoală ţărănească,
X. Uneltırile oligarhilor,
XI. Influinţa husiţilor,
XII. Ioan Corvinul,
XIII. Mateiu Corvinul,
XIV. Decadenţa,
XV. Incheiare.

Intru dovedirea celor susţinute, m'am spriginit îndeosebi pe isvoare maghiare, documente şi scrieri necontestate, aşa că oricât de neplăcute constatări s'ar face cu privire la caracterul genuin al ungurilor veniţi din Azia, să fiu la adăpost de prigonirile procurorului, a cărui urgie a trebuit s'o îndur de altfel şi pentru **„Românii din statul ungar“**, *când de temniţă am scăpat numai graţie faptului, că am putut să mă provoc la isvoare oficiale.*

Amintesc aceasta pentru a fixa o stare de lucruri caracteristică pentru scriitorii dela noi: cărţile româneşti de conţinut istoric scrise în România sunt prohibite în Ungaria, iar când vre-unul dintre noi, cei d'aici, scrie chiar despre cele mai nevinovate chestiuni, dă întâi ochi nu cu vre-o critică serioasă, obiectivă ori binevoitoare, ci cu — procurorul.

Am căutat apoi nu să îngrămădesc citaţiuni dela autori de toate categoriile, ci dela mai puţini, dar necontestaţi.

Observ, în fine, că volumul acesta tratează chestia iobăgiei până la sfârşitul veacului XV. Alte două volume vor tratà chestia până la 1848, până la ştergerea iobăgiei, aş zice, dacă prezentul nu ne-ar dezminţì adesea cu întâmplări cari s'ar fi potrivit de minune şi în viaţa feudală din trecut.

Arad, *Decemvrie 1907.*

Autorul.

Introducere.

Tratăm în următoarele pagini întâia epocă din viața de stat a Ungariei. Indepărtată fiind, e şi cea mai greu de clarificat. E vorba adică şi de chestiuni asupra cărora istoriografii cei mai competenți discută încă şi unii le prezintă drept fapte petrecute, alții susțin că sunt *legende* fără nici o valoare istorică.

Cert este însă, că la venirea lor în țara asta, ungurii au găsit aici popoare organizate, viață de stat apusean, oraşe şi sate bine închegate; cert este că ei la început s'au mărginit să pună la contribuție în primul rând statele vecine şi chiar îndepărtate, şi viață de popor alcătuitor de stat au început să ducă numai dupăce străinătatea se aliază împotriva lor şi cu puterea armatei pune capăt espedițiunilor de jaf şi incendiu. Popoarele d'acasă le cuceresc nu dintr'o lovitură, ci cu unele se împacă, pe altele le exploatează crud şi dela unele învață.

Cultura pământului, de pildă, abea târziu o practică şi firea lor nu şi-o desbracă multă vreme, chiar după contactul cu apusul, după munca încordată a unor regi cari aduseseră în țară misionari, măiestri şi artişti.

In mijlocul frământărilor cari zguduiau țara şi a războaielor civile cari puneau în discuție existența statului, iobăgia se menține mereu la ordinea zilei. Dacă regele este neajutorat ori în strâmtoare fie din cauza evenimentelor interne, fie din cauza primejdiilor externe, oligarhii storc concesiuni pe socoteala iobagilor; conspiră chiar împotriva regelui: ea ucide rege (pe Carol cel mic), arestează rege (pe Sigismund) şi chiar p'un rege puternic cum a fost Mateiu, în două rânduri cearcă să-l înlăture de pe tron.

Iar dacă au fost regi şi vremuri când s'au putut aduce legi favorabile iobăgimei, nu s'a găsit putere care să garanteze aplicarea lor şi ceeace au ajuns oligarhii faţă chiar de regii buni şi tari, a fost că i-au silit să scoată din vigoare ori ce măsură proprie a pune frâu oligarhiei şi a ocrotì, fie cât de puţin, pe iobagi.

Invocăm drept mărturie scrisele celor maai celebri istoriografi maghiari şi documente indiscutabile întru a dovedì, că înalta aristrocraţime, indigenă şi imigrată, numai de binele ţării nu s'a preocupat vreodată şi dacă norocul nu da ţării pe Corvinii *„valahi"*, desigur că ţara ajungea supusă de turci cel puţin cu o sută ani mai iute. Chiar cel mai păcătos rege s'a simţit indemnat să poarte lupte împotriva aristocraţimei înalte, viţioasă şi criminală!

Intreaga epocă ce tratăm nici nu-i de cât o continuă luptă a feudalilor pentru a'şi asigura cât mai largi drepturi, *chiar dreptul de a se răscula împotriva regelui* şi să scape de orice îndatorire, punând totul în sarcina micei nobilimi şi a iobagilor.

Viaţă de om s'ar putea zice că au dus iobagii numai dacă i-am compara cu sclavii, clasa inferioară a ţării, desmoşteniţii cari erau trataţi ca animalele. Şi dacă a fost o nenorocire că în cele din urmă oligarhii au ajuns să aibă dreptul de paloş, să judece şi să execute pe supuşii de pe proprietăţile lor, a fost cea mai imensă ruşine, că o massă mare a populaţiei ţării, sclavii şi aşa zişii muncitori nici nu erau ţinuţi în evidenţă. Stăpânii lor, magnaţi şi nobili de rând, nu erau datori să dea nimănui seamă ce fac cu ei... Puteau să-i schingiuiască, să-i omoare, să-i vândă în târg. Multă vreme, ungurii nici n'au avut altă marfă de pus în comerciu, de cât pe sclavi. Asta şi după trei secole de viaţă europeană.

Tinzând aristocraţii îndeosebi la ştirbirea puterii şi prerogativelo rregale, interesele coroanei şi ale clasei exploatate devin identice. De câte ori se caută satisfacerea acestor interese, întotdeauna se loveau însă de zidul tare al feudalilor solidari şi capabili să aducă alt rege în ţară, luptând pe faţă şi timp îndelungat împotriva ordinei legale din patrie.

Dacă ar fi făcut şi iobagii revoluţiuni de câte ori erau loviţi prin vre-o lege, cum făceau aristocraţii nemulţumiţi de vre-o măsură şi doritori de vre-un privilegiu oarecare, praf se alegea din statul ungar.

Lupta dintre oligarhi şi regi a grăbit, după cum vom vedeà, înfiinţarea oraşelor regale, în cari au imigrat mulţime de străini, dându-li-se privilegii însemnate; după retragerea tătarilor mai ales, s'au zidit cetăţi numeroase, în interiorul cărora s'a desvoltat viaţă orăşenească: comerciu şi industrie Oraşele acestea aveau apoi autonomie largă şi iobagi proprii. Străinii cari le fondau, au adus din patria lor multe obiceiuri bune, mai presus de toate o nouă mentalitate: *cetăţenii să fie stăpâni pe soartea lor.*

Ei au fost cei dintâi cari s'au ridicat împotriva feudalilor nelegiuiţi, nedeschizând porţile cetăţii lor de cât înaintea regelui.

Alături de prelaţi şi stegari, aristocraţia înaltă şi nobilimea de rând, locuitorii oraşelor au şi ajuns *al patrulea ordin în stat.*

Şi după cum oraşele devin cu vremea tot mai libere, cu prerogative însemnate, aşa şi din comitatele regale se dezvoltă *comitatele nobililor,* cu autonomie din ce în ce mai largă.

Regii ajung astfel să fie strâmtoraţi nu numai de aristocraţia înaltă, care în răsboaie merge cu steag propriu, dar şi de aşa zisul „public al comitatului", de mica nobilime care s'a închegat şi întărit între şanţurile autonomiei şi devine cu vremea cel mai puternic factor în viaţa constituţională a statului.

Câte comitate, adesea atâtea regate şi potentaţi.

*

In ce ne priveşte pe noi românii, am căutat chiar cu dovezi ungureşti să arătăm că am dus în statul acesta viaţă de *autonomie naţională,* aşa zicând, cu cneji şi voivozi cari erau căpeteniile organizării noastre naţionale. Am arătat d'asemeni, cum istoriografii români cu aparat ştiinţific puternic au abordat chestia boerilor din Ţara Făgăraşului şi a cne-

jilor de pretutindeni, dar mai ales din Banat. Chestia aceasta însemnată am tratat-o însă numai întru cât are legătură cu subiectul ce tratez şi pentru a scoate la iveală, că după cum oligarhia a căutat să supună tot mai mult pe iobagi, tot aşa puterea de stat a ţintit pe d'oparte la despoiarea drepturilor deosebite ce aveau românii, pe de altă parte la desnaţionalizarea celor ce pentru a nu-şi perde slujbă şi rang, ori pentru a ajunge la averi şi titluri, întrau şi se contopeau în şirul nobilimei maghiare. Am alimentat, astfel, clasele maghiare înalte în măsură ce numai un popor cu distinse calităţi este în stare. Corvinii au fost cele mai strălucite figuri ale istoriei statului ungar, iar Corvin eroul şi Mateiu cel drept şì înţelept, fără pereche în istoria ţării, erau — *români*. Şi dacă e mai presus de orice discuţie, că pentru a înfrânge tirania oligarhă, la 1437 s'a vărsat sânge românesc pe plaiurile ardelene, tot aşa: e dovedit, că atât în armata cu care luptă întâia oară contra husiţilor, cât şi în numeroasele oştiri cu ajutorul cărora a frânt semiluna, Ioan Huniade se bizuià pe braţele tari ale românilor săi. Şi în tot cazul, câmpiile mănoase dintre Crişuri, de pe valea Murăşului, Someşurilor şi Oltului, de iobagii români erau muncite şi multă vlagă românească s'a săcătuit pentru îmbuibarea oligarhilor nesăţioşi.

Singura scuză a acestui regim (dacă se poate numì scuză) este că, într'adevăr, n'a făcut osebire de naţionalitate când erà vorba de oprimare, ceeace a îndemnat pe unii autori, ca Acsády de pildă, să afirme că după răscoala dela 1437 oligarhii cu adevărat au pustiit pe iobagii unguri aducând în locul lor români şi înlesnind astfel — „colonizarea cu valahi" a Transilvaniei...

În ce stare au ajuns astfel însuşi ţara, se poate judecà din faptul că nu odată ea avea doi regi d'otată, încoronaţi de acelaş prelat conspirator, dar nerespectând pe nici unul dintre cei aleşi; monedă băteau nu numai regii, ci şi unii oligarhi. Pentru siguranţa sa personală, regele ajunge să inscrie în lege dreptul de a chiemà oştire *străină* în ţară. Nimic nu este însă mai caracteristic în privinţa asta de cât cazurile următoare: la un an deja după moartea lui

Mateiu, cel mai puternic rege, care stăpânise şi Viena, domnitorul german ajunge să umilească pe unguri chiar în capitala lor, făcându-i să renunţe la o stăpânire care fusese gloria lor şi dictându-le el condiţiile de împăcare... Peste tot, erà o decadenţă şi destrăbălare enormă. Burgio, delegatul papei, raportà că nu mai există în ţară respectul de legi, nici spiritul de jertfă, ci totul se face şi hotăreşte din interese meschine egoiste şi de partid, aşa, că nimic nu mai poate oprì prăbuşirea statului....

Prăbuşirea de fapt, putem afirmà că s'a şi pornit îndată după moartea lui Mateiu, va să zică la sfârşitul veacului XV, căci pe Wladislav oligarhii nu-l aleg de cât după-ce promite că *nu va intreprinde nici o reformă* şi va desfiinţà tot ce Mateiu făcuse în favorul massei poporului.. Din dările ce s'au strâns, regelui n'au dat nimic, ci acesta strânge dare fără a se fi votat de dietă, ceeace produce revoltă şi colectorii de dare regali sunt luaţi la goană şi la bătaie...

Iată caracterizarea epocei de care ne ocupăm.

Iar greutatea n'a fost întru a găsì, ci a cerne materialul şi a ne mărginì numai la celece aparţin strict chestiei ce ne-am propus să studiem. Mai este apoi o greutate la mijloc: chiar în documentele publicate de Fejér, cari pentru istoria patriei noastre au însemnătatea documentelor Hurmuzaki pentru România, s'a dovedit că sunt falsificări şi greşeli provenite din necunoaşterea limbei latine ori a uşurinţei la copiare.

Astfel chiar în Codicele lui Fejér şi în istoria critică alui Katona, fiind vorba de testamentul reginei Elisabeta, se zice că ea a lăsat „nuces argenteas“, în loc de *„cruces* argenteas“, iar Bartal în al său „Glossarium“ în loc de *serbătoarea* S-tului Petru zice catedră! Un alt autor fiind vorba de un ordin prin care se chemà la arme contra „canes Tartaros“ a tradus contra „Khanilor tatari“...

Peste tot, copiarea şi traducerile decretelor şi diplomelor adesea sunt atât de defectuoase, încât abea se poate înţelege ce vor să spună. Cât despre arhivele particulare, ale familiilor de magnaţi, sunt puţine în cari să nu fie cu grămada

diplome falsificate... Chiar în scrierile lui Pesty Frigyes sunt chestii tratate pe baza unor traduceri rele ori falsuri în decrete şi diplome.

Ceeace a exasperat pe unii învăţaţi maghiari, mai ales pe cei tineri, aşa în cât Ferdinandy a scris o carte întreagă pentru a dovedì că Bula de aur nici odată nu s'a aplicat, iar Mercse scrie despre această mândrie a ungurilor că ea nici n'a existat!

Dacă afaceri cari îi priveşte pe unguri sunt astfel tratate, îşi poate închipuì oricine că decrete şi diplome privitoare la români, câte sunt, au scăpat ca prin urechile acului, multe vor fi fost distruse, aşa că dacă n'am aveà norocul isvoarelor străine, dela Vatican mai ales, puţin am ştì despre viaţa noastră până în veacul XV.

Mi s'a părut cu atât mai însemnată cercetarea asupra chestiei iobăgiei, cu cât multe din cele întâmplate dela restabilirea constituţiunei încoaci numai aşa le putem înţelege şi explicà, dacă ne dăm seama de *tradiţia millenară*, care a fost şi este: stăpânirea clasei zise conducătoare asupra mulţimei. Mentalitatea asta, care a produs atâtea zguduiri nu numai în prima jumătate a milleniului Ungariei, de care ne ocupăm, ci până la 1848, se menţine şi azi.

Mai este apoi o consideraţiune: nu toţi cărturarii nostri pot să se îndeletnicească mai dinadinsul cu cercetări istorice nici chiar primind d'a gata ce ne dau istoriografii maghiari.

Cei mai mulţi rămân adesea cu ceeace au învăţat în şcoalele medii, unde despre neamul nostru românesc n'aud decât cuvinte de ocară, iar despre unguri se scrie ca despre cel mai fenomenal popor. In şcoale nu se permit decât numai manuale scrise în acest spirit, iar manualele româneşti s'au oprit toate câte au amintit de poporul român. Cât despre viitor, nu ne putem face iluzie: nici odată nu se va tipărì manual de şcoală în care să se scrie că Huniazii au fost români, că Horea şi Iancu sunt figuri strălucite în istoria neamului românesc... Dar nu se va scrie, între altele, nici adevărul mărturisit de toţi istoriografii maghiari, că pe vremuri când turcii ameninţau să cutropească ţara, primul

prelat al țării (Bakács dela Strigoniu) și primul dignitar civil (palatinul Báthory) jefuiau țara în dragă voie iar directorul dărilor, episcopul Ernest dela Oradea, ajunge să fie dovedit în dietă că a furat și scapă de temniță numai plătind amendă de 400,000 fl.

Nu mai are bietul cărtur român dela țară de unde să vadă adevăratul adevăr privitor la trecutul patriei.

Rezultatul cercetărilor mai noui rămân adică și între unguri puțin cunoscute, căci nu se popularizează de cât ceea ce extaziază, — iar cărturarii nostri rar pot face studii pe acest teren. Să traducă de adreptul vre-o carte ungurească, n'are senz pentrucă cele mai multe: dacă sunt scrise pentru massa mare a cetitorilor, iar nu pentru specialiști, pe d'o parte sunt tendențioase, pe de altă parte pot fi apropiate și în original, căci azi la noi nu mai poate fi cărturar român care să nu știe ungurește.

Am căutat deci să prezint aici icoana unei epoci care deși e îndepărtată, dar este de interes s'o cunoaștem așa cum a fost, și zugrăvită nu în culorile unui povestitor, ci așa cum rezultă din legile ce s'au făcut pe aceea vreme, căci mai ales legile unei țări — în trecut ca și în prezent — pot fi criteriu de judecată asupra clasei conducătoare și a spiritului dominant.

Nici nu m'am condus, în cercetările mele, de cât d'un singur principiu: cunoașterea adevărului și înfățișarea acestuia în toată goliciunea lui... Nouă nu ne este rușine că am suferit atâta ca iobagi, cel mult ne înduioșază soartea crudă a strămoșilor. Nu le fie cu supărare nici heghemonilor de azi, când din prăfuitele cronici, din documente cu unguești subscrieri, facem tabloul vieții strămoșilor lor...

Fiat lux!

I. Sub viziri.

Contractul de sânge. — Legendă şi istorie. — Părerea învăţaţilor maghiari. — Viaţa nomadă. — Sosirea în Panonia. — Năvăliri în statele vecine. — Ungurii descrişi de contimporani. — Viaţa popoarelor din Panonia. — Relaţiuni cu Bizanţul. — Înfrâng rea dela Augsburg. — Jupani. — Chinezate. — Prizonieri, sclavi. — Colonişti. — Legătura cu apusul. — Creştinizarea. — Biserici şi mânăstiri.

Contractul de sânge dela Etelköz şi Pusztaszer, care fusese socotit până acum drept probă, că Ungurii au avut o bună organizare deja nainte de a venì în Europa, e redus azi la adevărata sa valoare chiar din partea istoriografilor maghiari: e o legendă fără nici un temei, despre lucruri cari nu s'au întâmplat niciodată. Nu e prin nimic dovedit, nici nu e verosimil, că la venirea lor în Ungaria de azi cetele conduse de Álmos şi apoi de Árpád au avut organizarea ce ar rezultà din punctele contractului de sânge dela Pusztaszer, ci acest început al constituţiunei ungare, cum l'au numit, este o născocire de necesitate a vremurilor de mai târziu, „o tendenţă a notarului anonim ca din numiri existente să născociască persoane şi întâmplări vechi“.[1]) Singura lor

[1]) Marczali: A magyarok a honfoglalás korában, I. 43 şi 133.

2

organizare se mărginea la ceeace spune Anonymus[1]): cele şeapte seminţii şi-au ales un şef, pe Álmos, care i-a condus din vechia patrie Etelköz în Panonia şi conform obiceiului de p'atunci, şefii şi-au slobozit din braţ sânge într'un vas comun, drept semn al sfiaţeniei jurământului ce făceau de a se supune poruncilor lui Álmos şi a împărţì frăţeşte prada. Ferdinándy susţine, că textul celor 5 puncte ale contractului din Etelköz, cum l'a scris Anonymul, nu corespunde faptelor[2]).

Marczali spune, că la început seminţiile maghiare trăiau într'o alianţă foarte puţin strânsă. „Aşa se vede, că nu-i legà d'olaltă vre-o organisare politică, ba nici legătură de sânge nu erà între ei toţi".[3]) De aceea nici n'au trăit toţi împreună, nici n'au luptat pentru aceeaşi cauză, ci câţi se puteau înţelege, formau grupe şi mergeau să slugească împăraţilor din Bizanţ, cazacilor ori califilor. S'au aliat mai strâns numai în vederea câştigării unei patrii definitive. Chiar dupăce au ajuns în Panonia, seminţiile s'au despărţit şi au trăit fără vre-o legătură între dânsele, unele la răsăritul ţării, altele la apus.

Iar în drumul lor spre patria nouă, e dovedit, nu numai au jefuit popoarele din drum, cum s'a întâmplat cu rutenii, cari să-şi scape de perire capitala (Kiew), s'au obligat să plătească asediatorilor 10,000 mărci dare, ci o parte dintre popoarele astfel strâmtorate au fost silite să se alăture celor plecaţi spre cucerirea nouei ţări, cum au păţit-o rutenii

[1]) Al V. cap.
[2]) Az arany bula, 14.
[3]) Op cit. p. 54.

dela Susdal şi Kiew şi mulţi ruşi; cumanii au dat lui Álmos pe lângă dare şi 100 copii.[1])

Sigur şi dovedit este, că erau un popor nomad, sălbatic şi că pretutindeni pe unde au trecut, şi-au însemnat calea prin nemaipomenite jafuri.

Regio, abatele dela Prüm, scrie în cronica sa despre unguri (la anul 907—908) următoarele:

„La anul Domnului 889 poporul maghiar mai selbatic şi mai brutal decât vitele, despre care de sute de ani nu s'a auzit, nici s'a pomenit, iese din Scythia... Şi-a părăsit patria şi a plecat să-şi caute altă ţară... Trăiesc nu ca oamenii, ci ca animalele. Se zice despre ei că trăiesc mâncând carne crudă, beau sânge, inima prizonierilor o taie în bucăţi şi o folosesc drept doftorie, milă nu cunosc, jalea nu-i mişcă. Părul şi-l rad, până la piele. Naţia asta ticăloasă a jefuit nu numai zisele provincii, ci în mare parte şi regatul italian".[2])

Tot aşa: e ştiut, că la venirea lor în Ungaria de azi, au găsit aici popoare cu vechie organizare, oraşe înfloritoare, cari făceau comerciu şi aveau legătură cu apusul mai cult şi drumuri umblate, făcute de romani. Şi nu e de presupus, că ungurii şi-au lăsat obiceiurile la Vereczke, pe unde au întrat în Panonia, ci au jefuit şi distrus ş'aici ce au întâlnit în cale.

Cum ei ideie n'aveau de vre-o organizare în întelesul european al cuvântului, ci trăiau de veacuri nomazi, aşezându-şi corturile unde găseau păşune bună, mai ales ve ţărmurii apelor, ajungând în Pa-

[1]) Dömösi kronika, cap. VIII.
[2]) Vezi Marczali, op. c. 125.

nonia nu s'au preocupat nici să-şi dea seama sau să adopte organizarea popoarelor de aici, ci pe lângă jaful obicinuit şi prisonerii de câţi aveau nevoie, au căutat să-şi asigure păşune bună şi apă.

Beöthy susţine că au avut dezvoltat simţul de ocârmuire. „Ei formau o tabără permanentă, adunarea naţională era aşa zicând în permanenţă, nimic nu era deci mai natural, decât că afacerile mai importante le stabileau în comună înţelegere".[1])

In privinţa numărului lor la venire în ţară, Pauler zice că vor fi fost cam 100.000, pânăce Deák F. zice:

„Intreg neamul lui Árpád, cu femei şi copii, abia a putut să fie mai mult de cât un milion. Inchipuindu-ne că poporul acesta trăià risipit pe teritorul cucerit, *e vădit că oraşe populate n'a putut să formeze*".[2])

Horváth Mihály susţine că prin venirea ungurilor aici viaţa orăşenească, industria, comerciul şi chiar agricultura poporului autochton n'a suferit nici o modificare.[3])

Locuitorii băştinaşi, pe vremea vizirilor au continuat deci să trăiască sub organizarea proprie. Cetăti şi oraşe, ce s'au făcut după chipul celor existenta deja şi tot ce s'a realizat în viaţa lor prin noui reforme, erà desigur mai mult adoptare dela ceeace vedeau acasă, la popoarele cu cari trăiau alături. In Ponoriia înflorise nu numai viaţa romană

[1]) A magyar államiság fejlödése, I., 33.
[2]) A nemzetgazdagság, p. 2.
[3]) A müipar és kereskedés története az Árpádok alatt, p. 180.

ci tot ce au putut produce slavii, şi, se ştie, Carol cel mare după risipirea avarilor intemeiase şi el aici două marcgrafate...

Din organizările şi dela popoarele acestea au împrumutat ungurii tot ce mai târziu a făcut ca ei să se desbrace de vechiul fel de a trăì şi să adopte o viaţă de stat. Au învăţat mult îndeosebi dela slavi.

Până să înceapă însă a se europenizà, au fost o fatalitate şi primejdie pentru orice cultură.

Despre întâia lor epocă, Deák scrie: „Pământul cucerit l'au împărţit şi locurile cuprinse de diferitele seminţii — sălaşurile — erau proprietatea comună a membrilor seminţiilor. Cassă comună nu-s probe că ar fi avut.“[1]) Bani nici n'au avut până la regele Ştefan cel sfânt, ci se foloseau de galbeni greceşti, argint şi aramă romană, e probabil însă că mare parte făceau schimb de mărfuri. Kossovich susţine, că pe această vreme articolele de industrie erau date în schimbul articolelor de hrană.[2])

„Rezumând, — urmează Deák — sub viziri naţiunea noastră erà o ceată militară de cuceritori şi urma principiile de economie politică a acesteia. Jefuià şi furà în provinciile din vecinătate, iar acasă priveà cum alţii cultivau şi pentru ei pământul şi cum, spre comoţia lor, alţii fac industrie şi comerciu“.[3])

In fiecare an ei pleacă să pustiiască statele din vecini, dela apus mai ales, căci acolo erà cultură

[1]) Op c. p. 4.
[2]) Ipar és kereskedés, p. 38.
[3]) Op c. p. 5.

mai înfloritoare, popor mai bogat, oraşe mai multe. Despre campania lor din Saxonia în anul 906 se scrie: „Ungurii omoară pe mulţi; iar pe femeile nobile, libere şi sclave, în grămadă mare, împreună cu copii, goale, legate de ţîţe ori de păr, le duc cu sine, în sclăvie“.[1]) Abatele dela St. Gallen, Solomon, scrie la 905, în versuri, episcopului de Verdun: „In trecut erà oprit să întri cu preţul de pe câne în biserică, acum singur cel mai murdar câne întră în casa lui Cristos. Omoară poporul, jefue averea, dă foc bisericii. Mână spurcată sparge masa Domnului. Mâni păcătoase ating reliqiile sfinte ale fericiţilor şi duc turma bisericii. Nu pardonează nici tatălui, nici mamei; crudul străpunge pe fiu în faţa tatălui, şi plânsul mamei nu poate mântuì de perire pe fiică. Tineri şi bătrâni, copii la ţîţă, băieţi şi fete se sbat muribunzi, unii în sângele altora. Iată oraşele pustii ale Italiei şi pământurile ale căror muncitori au fost ucişi. Câmpurile sunt albite de oasele celor omorâţi. Cred că nici nu mai sunt atâţia în viaţă, câţi a omorât Marte“.[2])

Marczali zice şi el: „Aşa trebue că a fost: aprope de hotare, până sub paza celei mai apropiate cetăţi, într'adevăr a încetat orice colonizare, orice ocupaţie pacinică“.[3])

La 911 pustiesc deja valea Rinului, până la Koblenz, la 913 pustiesc Şvabia (la reîntoarcere sunt însă zdrobiţi de grafii Erchanger şi Berthold), la 911 asediază claustrul Fulda (fără succes), la 915

[1]) Annales Palidenses.
[2]) Manuscript, nr. 917, din mănăstirea St. Gallen.
[3]) Op c. 147.

incendiază şi jefuie oraşul Brema, la 917 ocupă Baselul şi jefuie tot teritorul până la Metz, la 921 ajung până la Verona, la 922 în Apulia; Petru, contele de Tuscia angajează pe mulţi în serviciul său şi intră cu ei în Roma, pe care o ţine ocupată câtva timp.

Campania cea mai celebră a fost în 926, când au asediat marea mănăstire St. Gallen, pe atunci un centru cultural de mare însemnătate. Dela călugării de-acolo au şi remas cele mai preţioase amănunte despre unguri şi felul lor de luptă.

N'au cruţat însă nici popoarele dela sud. La 934 atacă Bizanţul şi împăratul Romanos nu-şi scapă capitala de jefuirea lor de cât trimiţindu-le, prin patricianul Theopanes, daruri bogate.[1]

La 943 pornesc aceeaşi campanie, terminată în acelaşi chip: pace mijlocită, tot de Theophanes, cu preţul unor bogate daruri. Se încheie chiar un armistiţiu de arme pe 5 ani, ungurii lăsând şi ei ostateci, pentru a se garantà respectarea învoielii.

E foarte interesant chipul cum ungurii au ajuns astfel pe d'oparte să pună la contribuţie anuală pe bizantini, pe de altă parte să încheie cele dintâi relaţiuni de caracter religios-creştin. Unul dintre scriitorii greci de pe vremuri, Skylitzes scrie în privinţa asta: „Turcii — aşa erau numiţi p'atunci ungurii — au urmat cu pustiirile în imperiul roman până ce domnitorul lor Bulesodes, prefăcându-se că trece la creştinizm, n'a venit la Constantinopol. Acolo s'a botezat şi împăratul Constatinos l'a primit gra-

[1]) Theophan. Cont (ediţia dela Bonn), p. 423.

ţios, distingându-l cu demnitatea de patrician şi îmbogăţindu-l cu daruri multe. S'a dus apoi acasă. Incurând a venit la Constantinopol pentru acelaşi scop Gylas, tot domnitor turc. Şi el a devenit creştin, şi l'au tratat ca pe cel dintâi. El însă a dus cu sine un călugăr blând, vestit, cu numele Hierotheos, pe care patriarhul Theophilactos l'a destinat episcop Turkiei. Mergând în Turkia, acolo a convertit pe mulţi dela superstiţii barbare la creştinizm. Iar Gylas a rămas credincios religiei creştine, mai mult n'a făcut invasiuni pe teritor roman, ba pe prisonierii creştini îi rescumpără şi le dăruià libertăţi". S-tul Metodiu a fost chemat de domnitorul ungar să propovăduiască, în părţile dunărene, creştinizmul, — şi la plecarea d'aici, ducele (vizir) l'a încărcat cu bogate daruri.[1]) De aici încolo nici nu se mai ştie de cât despre o invazie la 958, când trupele împăratului îi surprinde noaptea, omoară pe mulţi dintre dânşii, precum le ia şi toate prăzile. Aceeaşi soarte a avut-o şi espediţia dela 961, când i-a zdrobit trupele împăratului Romanos.

Cea dintâi lovitură le-a dat-o însă regele Henrich al germanilor, care i-a zdrobit la Riade (15 Marte 933), ori Merseburg şi le-a tăiat pofta de a mai merge pe acolo. Iar la 943 îi bate, la Wels, lângă rîul Traun, principele Berthold al Bavariei, care erà sub suzeranitatea regelui saxon Otto. După moartea lui Berthold, regele Otto trimite acolo de domnitor pe fratele său Henrich, care la 950 vine în Ungaria şi bate chiar aici pe unguri, „luând cu

[1]) Vita Methodii, cap 16.

sine prăzi bogate iar pe femeile şi copiii fruntaşilor unguri ca prisonieri".[1]) Ii şi vedem d'acì încolo pustiind prin Italia. Regele Hugo îi împacă însă plătindu-le 10 măsuri de bani (argint) şi dându-le călăuz care să-i ducă spre Spania. Taksony la 951 ajunge prin Italia de sud, până la Aquitania.

La 955 ungurii ajung la oraşul Augsburg, lângă rîul Lech, apărat de episcopul Udalrich, în ajutorul căruia grăbeşte regele saxon Otto, cu trupele sale şi ajutor dela bavarezi, franci şi boemi. Regele viteaz îi şi zdrobeşte aici (10 August) şi-i urmăreşte peste Bavaria întreagă, pricinuindu-le astfel perderi însemnate. Cad aici şefii lor faimoşi Bulcsu şi Lehel; din rezbunare ei ucid apoi pe toţi prisonierii germani, chiar şi femeile şi pe copii.[2]) Legendele privitoare la răzbunarea ungurilor pentru perderea acestor doi eroi ai lor, Marczali arătă că nu au nici un fond istoric[3]) şi privitor la efectul şi urmările acestei lupte scrie: „Puterea Germaniei şi a regelui ei strălucea departe, Ungaria a suferit perderi grave. Lucrarea începută de Henrich IV — să pună capăt năvălirilor maghiare — fiul său a terminat-o glorios".[4])

Zdrobirea aceasta a cetelor pribege şi năvălitoare maghiare s'a putut ajunge printr'o alianţă a popoarelor apusene. „După moartea lui Bulcsu şi Lehel — scrie Kézai — oştirea (maghiară) a amuţit şi n'a mai călcat pe pământul Germaniei, pentrucă

[1]) Widukind, II, cap 36.
[2]) Kézai, II, c. 16.
[3]) Op c. p. 184.
[4]) Op c. p. 187.

Germania şi Francia cu un suflet s'au hotărât să reziste ungurilor, dacă vor mai îndrăznì să facă invaziuni. De aceea până sub regele Stefan, Ungurii nici n'au mai intrat în Alemania, ca nu cumva popoarele apusene unindu-se, să-i atace". Liutprand constată, că d'aci încolo nici să crâcneescă n'au îndrăznit, aşa frică i-a cuprins[1]). Dacă regele Otto i-ar fi urmărit până acasă, scrie un alt autor german, îi prăpădea pe toţi şi scăpà Europa de dânşii.[2])

Invaziunei lor în Balcani i-a pus capăt împăratul Tzimiskes, care ajungând pe tronul dela Bizanţ (deşi el erà armean de naştere), împinge hotarul împărăţiei până la Dunăre, unde ridică cetăţi şi aşează trupe de cari ungurii n'au mai îndrăznit să se apropie. Faţă de campania victorioasă ce ar mai fi purtat odată sub comanda lui Botond, care ar fi spart cu barda poarta Ţarigradului, Marczali însuşi îşi exprimă părerea că figura asta de viteaz poate să fie numai o legendă, product al fantaziei[3]). Izvoarele istoriografilor streini nu ştiu de acea campanie, aşa că şi Anonimul se îndoieşte de veracitatea întregei povestiri[4]). E cert însă, că invaziunile de până acum au contribuit mult la amestecul poporului maghiar cu elemente străine. Prisonierii aduşi se contopeau adesea şi cu grămada în neamul care îi supusese, îndeosebi străinii aduşi din apus pe marele şes ungar... „Cei dintre dealuri, cari erau mai numeroşi — scrie Marczali — şi unde ungurii nu

---

[1]) Antapod, I., c. 3.
[2]) Huber, Geschichte Oesterreichs, I., 137.
[3]) Op c. 45.
[4]) La cap. 45.

se aşezau, au rămas în satele lor, *sub jupanii proprii*"[1]). Iată cum se pot explica şi *chinezatele române* despre care va fi vorba mai târziu. Românii erau popor muntean, nu se întâlneau cu ungurii, ci netulburaţi continuau în munţi viaţa lor de mai nainte.

Marczali admite apoi, că în războaie chiar, ungurii mânau în frunte pe prizonierii lor[2]), pe cari — nainte de a-i duce cu ei — desigur i-au dresat acasă, pentru a şti felul lor de luptă deosebít de al celorlalte popoare, după cum e sigur d'asemeni, că dintre atâţia prizonieri (între cari erau nu numai ţărani, ci şi meşteşugari şi chiar nobili), mulţi au parvenit s'ajungă fruntaşi în ţară, să joace rol chiar în viaţa statului.

„In decursul celor 70 ani dintâi ai secolului X — scrie Acsády — ungurii, în trupe mai mari şi mai mici au năvălit întruna prin Europa, pustiind şi jefuind statele vecine, şi de acolo de regulă se întorceau acasă cu pradă bogată, a cărei cea mai preţioasă parte erau — oamenii, prizonierii de război. Ungurimea, care după cucerirea ţării teren numai prin muncă productivă mai putea ocupà, s'a dat la cucerire a oamenilor, ca astfel să populeze ţara mare, dar pustie. Prizonierii erau bărbaţi, femei, copii, preoti şi laici, agricultori, meseriaşi şi comercianţi, în număr imens, vorbind cele mai variate limbi". Dupăce spune că prin ei s'a îndoit numărul populaţiunei ţării (el evaluează la 250,000 numărul ungurilor la descălicare), urmează: „Prizonierii aceştia erau din ţări creştine de mult; ei şi-au păstrat re-

[1]) Op c. 201.
[2]) Op c. 201.

ligia şi aici"[1]). Fără aceştia, propaganda creştină de sub Géza şi Stefan nu s'ar fi putut să se facă atât de neted. Nu numai prizonierii au sporit populaţia ţării, ci şi coloniştii.

„Afirmativ — scrie Acsády — deja pe vremea lui Taksony şi la învitarea lui au venit şi s'au aşezat în ţară pe teritorul oraşelor miniere de mai târziu mai multe mii de locuitori, cari venind de bună voie aici, desigur *şi-au păstrat libertatea proprie*, altfel n'ar fi venit aici"[2]).

Ei, dacă şi-au păstrat libertatea lor veneticii, nu putea să fie altfel nici cu autochtonii.

Tot aşa, aceşti străini au contribuit ca pornirile de sălbatice năvăliri în ţări străine să se mai potolească şi ungurii să înceapă şi ei a se deprinde cu — munca, iar nu numai cu — jaful. In privinţa asta şi-a câştigat merite şi Sarolt, soţia lui Géza, care fiind creştină, a spriginit întroducerea între unguri a multor obiceiuri şi deprinderi observate la popoarele streine vecine. Măcar că rolul nu i-a fost uşor. Iată de ce: Géza era un om brutal, care şi după ce se încreştinase, era în stare să omoare — de fapt a şi omorât — pe renitenţi ori cari se codeau a trece la creştinism[3]). Schimbarea politicei maghiare începe d'odată cu trimiterea la 973 a 12 fruntaşi unguri la Quedlinburg, la curtea împăratului puternic Otto, cărui i-au arătat dorinţa domnitorului ungar de a trăi în pace cu împăratul stăpân peste

[1]) A magyar jobbágyság története, p. 32.
[2]) Idem, p. 33.
[3]) Hartvik, Legenda S-tului Stefan, p. 36.

teritorul dela marea nordică până la Neapoli. Relaţiunile cu apusul devin şi mai strânse la 995, când Vajk, fiul mai mare alui Géza (încurând rege Stefan) ia în căsătorie pe Gizella, fiica ducelui de Bavaria Henrik. Prin acest act de mare însemnătate, domnitorii ungari întră şi ei în şirul dinastiilor europene. Ei nu numai se înrudesc cu o dinastie europeană puternică, dar ajung în relaţiuni şi cu amicii acestei dinastii, câştigă din ce în ce mai mult încrederea apusului, de unde încep apoi să imigreze în Ungaria tot mai multe neamuri.

In privinţa imigrării în Ungaria a popoarelor din apus şi a propagandei creştine ce acestea făceau în noua lor patrie, Marczali scrie: „Cu poporul său izolat şi slăbit, Géza nu putea să împiedice pe teritorul ţării progresarea creştinismului şi, în legătură cu el, ordinea de stat. A trebuit deci să-i lase drum liber, ba chiar să ajute prozelitizmul, întru cât nu-i ştirbeşte puterea, ci o întăreşte... Indată ce Ungaria s'a apropiat de vecinii săi apuseni şi s'au deschis porţile peşterei temute, a venit aici din Şvabia Wolfgang, elevul lui Udalrich sfântul, bărbat blând şi învăţat...“[1]). Cel care şi-a făcut ţintă din convertirea la creştinism a ungurilor, a fost însă Piligrim, episcopul de Passau, care a trimis aici misionari. Despre activitatea lor scrie papei Benedict VI. la 974 că ungurii lăpădându-se de „sălbătăcia animalică“, au trecut vre-o 5000 la creştinism şi peste tot s'au înblânzit atât de mult, în cât „supuşilor lor nu le interzic botezarea şi preoţilor le lasă libertate de

[1]) Op. c. 220.

a umbla printre dânşii". Creştini şi păgâni se înţeleg între dânşii de minune.[1])

Al douilea prelat străin, care a desvoltat o mare activitate în privinţa asta, a fost episcopul de Praga, Adalbert Vojtech, care după cum a regenerat biserica cehă, interzicând poligamia şi luptând contra negoţului de sclavi, — aşa a esercitat o influenţă mare şi asupra Ungurilor, trimiţându-le misionari şi venind şi el în persoană să propage creştinismul[2]); era în corespondenţă cu Sarolt, soţia vizirului. Iar convertirea lui Vajk, regele Stefan de mai târziu, se atribue lui Bruno de Querfurt[3]); Cronica de Buda spune că instructorii lui Vajk au fost St. Adalbert şi contele Desda de Sanseverino[4]) iar din claustrul Pereo (Italia) S-tul Romuald a pornit spre Ungaria cu 24 elevi misionari, dintre cari 15 au şi propovăduit prin ţară. Maiestrul a murit pe drum.

Toţi se plâng însă că merge greu cu apostolatul: ungurii îi ascultă ce vorbesc, dar nu-i urmează, ci creştini şi păgâni trăiesc într'o exasperantă încâlceală.

„Asta nici nu se putea altfel, — scrie Marczali.— Ca oricare altă mişcare intelectuală şi morală, aşa şi creştinizmul trebuea să-şi tragă seamă cu legea statică, cu împotrivirea massei. Foarte mulţi au primit aceste învăţături străine, pentrucă domnitorul, domnul a dorit aceasta, s'au supus creştinizmului pentrucă li se dădeau daruri, ori poate că sperau aju-

[1]) Endlicher, Mon. Arpadana, 129.
[2]) Bruno, Vita S. Adalbert, IV, 603.
[3]) Giesebrecht, Geschichte der deutschen Kaizerzeit. (Scrisoarea lui Bruno către Henrich II.), II. 689.
[4]) II. 40.

torul unui Dumnezeu nou, maí puternic... Cele două religii se contopiseră în acelaşi suflet; poate că numai puţini aveau consciinţa că aceste două religii se eschid una pe alta..·" Şi mai la vale vorbind de Géjza, fiul lui Taksony, zice: „Ştim că noua confesiune n'a schimbat nimic întrânsul. N'a încetat nici după creştinizare să se închine zeilor vechi, cărora părinţii au adus jertfă şi când preotul său l'a chemat la răspundere pentru asta, el a răspuns cu îngâmfare: „Sunt destul de bogat să aduc jertfă la mai mulţi zei!"[1])

*

Bine înţeles: în măsură ce relaţiunile cu apusul s'au strâns tot mai tare, legăturile vechi cu resăritul s'au stricat. Noua propagandă, pornită dela Roma, a căutat să contracareze tot ce făcuseră întâii misionari creştini: cei din Bizanţ.

D'odată cu propaganda religioasă, misionarii şi laicii cari i-au însoţit şi s'au stabilit la curţile domnitorilor, ba chiar prisonierii cari au ajuns la oarecari poziţii, au făcut propagandă şi organizării de stat, cum era în statele vecine, apusene şi la Bizanţ. „La sfârşitul veacului X societatea maghiară aveà toate acele elemente, cari în organizarea muncii social-economică a statelor apusene începuseră a se formà drept aşezăminte de caracter feudal. Erà elementul cuceritor, ostaşii cari se ocupau îndeosebi cu apărarea patriei, domnii proprietari, erau muncitorii liberi cu libertăţi individuale şi erà massa de sclavi, mare parte stabilită definitiv pe sesiuni [2]). Toate

[1]) Op c. 230.
[2]) Telek = porţia de pământ designată unei familii de sclavi.

acestea au făcut cu putinţă, ca pe încetul organizarea muncii în Ungaria cel puţin în principiile cardinale să se desvolte la fel ca în statele apusene.“[1]) Fără contactul des cu apusul şi fără colaborarea bărbaţilor stabiliţi aici din apus, îndeosebi preoţi şi călugări, desigur că ungurii remâneau încă multă vreme tot cu vechea lor viaţă de nomazi.

Că n'au fost pătrunşi de învăţăturile creştineşti, ci ungurii le-au primit acestea mai mult de frică şi sâlă, reiese din faptul că îndată după moartea lui Géza (997), Kupa, din seminţia lui lui Árpád şi el, se rescoală împotriva noului domnitor Vajk (încurând Stefan), grupând în jurul său pe toţi ungurii dela Balaton până la Drava. Va fi fost la mijloc şi dorinţă să ocupe el tronul,[2]) dovedit este însă numai un fapt: resculaţii luptau pentru „legea strămoşească“, iar Stefan nu poate învinge asupra lor de cât cu ajutorul numeroşilor cavaleri streini, mai ales bavarezi, cari trăiau la curtea dela Esztergom, locul natal alui Stefan, şi cari în luptă aveau chiar rolul apărării persoanei ducelui, iar comandant al oştirei erà Venzellin, conte de Wasserburg. Kupa învins în luptă, e tăiat în patru, trimiţindu-se din trupul său câte o parte în Ardeal, Györ, Veszprém şi Esztergom, spre a îngrozì pe ceice ar mai îndrăzni să ridice arma contra domnitorului, iar din rodul averii partizanilor, Stefan a confiscat a zecea parte, pe seama S-tului Martin.[3])

[1]) Acsády, op c. 33.
[2]) Aşa se afirmă în Budai Krónika.
[3]) Marczali, op c. 236.

Cei cari s'au bucurat mai mult de izbândă, erau misionarii şi toţi străinii, colonişti şi aduşi ca prizonieri. Ei au şi profitat mai mult, putând pe d'oparte să urmeze acum fără frică a trăì ca în vechia patrie, pe de altă parte Stefan dăruieşte misionarilor moşii întinse. Atunci s'a întemeiat şi abaţia dela Pannonhalma, precum tot atunci s'au colonizat călugări (şi alţi străini în jurul lor) la Zalavár, Veszprémvölgy, Bakonybél şi Pécsvárad. Abaţiile acestea au fost cele dintâi centre de viaţă de stat în Ungaria. Ele au tras brazdă nouă în istoria ungurilor. Economia pământului, comerciul cu roadele solului bogat şi fructifer, numai acum începe a se cunoaşte între unguri, până acì ei se îmbogăţeau din ce jefuiau dela alţii. Ei se hrăneau până acum, scrie Acsády,[1]) cu ce da animalele de case „şi articolul de căpetenie a comerciului ce făceau erau sclavii, pe cari nu-i mai omorau, ci-i vindeau“ [2])... Sub înrîurirea atâtor străini, se schimbă întreaga faţă a ţării.

[1]) Op citat, pag. 28.
[2]) Idem, p. 29.

II. Stefan cel sfânt.

Prima legătură cu apusul. — Urmările ei. — Şpani, işpani. — Comitate. — Comesi. — Iobagi, liberi. — Udvarnici (curteni). — Donaţiuni regale. — Primele sate. — Clasa industrială. — Legi. — Conacurile dela Roma, Ravenna şi Constantinopol. — Pentru viaţa familiară. — Propagarea creştinizmului. — Influenţa bisericei. — Feudalizm. — Moravuri. — Monede. — Măsurarea pământului.

Domnia lui Stefan însemnează o nouă epocă în viaţa de stat a Ungariei. El este cel, care din teritorul cucerit de unguri a făcut — stat. Legăturile cu apusul le-a strâns nu numai prin căsătoria sa, dar mai ales prin încoronarea sa de rege, primind dar şi coroană dela papa Silvestru II. Pe acea vreme biserica era depositarul nu numai a credinţei, ci a culturii peste tot. Papa erà unul dintre cei mai învăţaţi bărbat al veacului. Episcopiile, capitlurile, abaţiile şi claustrele erau emporii culturale cari esercitau o influenţă covârşitoare asupra întreg teritoriului dimprejur. Inceputul culturii din Ungaria e natural deci că l'au făcut bisericanii. Inţelegând Stefan însemnătatea mare a aşezămintelor bisericeşti, le-a sporit şi le-a făcut danii regeşti din cari se susţin chiar şi până în ziua de azi. „Pe seama nouei arhiepiscopie

şi episcopie regele destină comitatul corăspunzător, avea grija ca fiecare să aibă în frunte un prelat potrivit, le-a pus la dispoziţie proprietate, curţi, servitori şi venituri... Şi cât a trăit, în fiecare an a adăugat la darurile sale, să n'aibă nevoie de ajutor străin“ [1]).

Pe lângă reşedinţa sa Esztergom, apoi prima şi cea mai puternică abaţie, dela Pannonhalma, aproape tot ce se află şi azi dincolo de Dunăre: Alba-Regală, Veszprém, Györ, Pécs, printr'ânsul s'a înfiinţat. Iar dupăce a întărit astfel acea parte a ţării, care şi sub romani se distinsese prin cultură şi organizare mai temeinică, a căutat să ridice şi celelalte părţi ale ţării. La Kalocsa fondează arhiepiscopat; lui îi datorează fiinţa capitlurile dela Eger şi Oradia, iar în Ardeal — Alba-Iulia. Călugăriţelor benedictine *eline* dela Veszprémvölgy, la cari învăţau fetele fruntaşilor, le-a dăruit 9 sate în apropiere de Balaton [2]). El a împărţit ţara în 10 eparhii, cu ai căror capi s'a sfătuit adesea [3]). I-a fost sfetnic intim îndeosebi S-tul Gelert, episcopul omorît de ungurii, cari persistau încă să rămână păgâni.

Paralel cu această activitate a regelui, oficioasă aşa zicând, el a contribuit însă la punerea în mişcare şi a unei puteri nu de mai puţină importanţă: mai marii dela curte şi ai ţării, îndemnaţi de rege, au căutat şi ei să se distingă prin protecţia ce acordau şi jertfele mari ce aduceau pentru întărirea institu-

[1]) Hartvik, leg. 10.
[2]) Vezi Gyomlai Gyula, Szt. István veszprémvölgyi donatiója.
[3]) Legenda Maior, II. 8.

ţiunilor bisericeşti. Ţineau la curte misionari, ajutau mănăstiri şi biserici. Ceeace însemna nu numai propagandă religioasă, ci mai presus de toate progres economic. Călugării şi misionarii streini ei înşişi se pricepeau la tot felul de meşteşuguri. In jurul mănăstirilor se aşezau apoi şi laici, cari învăţau pe unguri să cultive pământul şi îndeletnicirea cu tot felul de meserii.

Dacă s'a dat o atât de mare grije celor bisericeşti, nu s'a negligiat nici viaţa laică, ci Stefan şi pe acest teren se distinge ca fondator şi organizator neîntrecut.

Am arătat, că deja pe vremea vizirilor, în urma venirii în ţară a atâtor străini, unii aduşi cu sâla, ca prizonieri, alţii veniţi de bună voie, colonişti, — viaţa ungurilor trecea printr'o mare schimbare.

Prin reformele apusene ce întroduce regele Stefan, faţa lucrurilor se schimbă şi mai mult. Pas de pas s'ar putea dovedì, că în privinţa asta luase de model instituţiunile lui Carol cel mare. El împarte ţara în *comitate regale*, dând acestora ca centru cetăţile regale, zidite după natura locului, păzite în permanenţă.

„Stefan a contemplat comiţii după moda veche francă, districte, numai că numele acestor funcţionari n'a fost conte, ci „şpan“, din slavoneşte, ceeace în ungureşte a devenit mai târziu „ispán“, şi însemnà şef de seminţie, dar ungurii l'au aplicat tuturor funcţionarilor cu sferă mai mare“ [1]). Acestor şpani Stefan le-a dat averi, domenii, câte o domnie, ca în schim-

[1]) Pauler Gyula, „A magy. n. története“, I. 25.

bul slujbei să se folosească de o parte a venitului iar restul să i-l aducă lui. Dintre vitejii (soldaţii) săi de asemeni le-a pus la dispoziţie, să-i ajute în afacerile lor, în guvernarea teritorului ce li s'a încredinţat, dar nici acest teritor nu s'a numit *comitat*, după latinie, ci s'a zis „megye", din slavul „mežda", care însemnează hotar[1]).

In cetate îşi avea reşedinţa işpanul, locţiitorul regesc, şeful „domniei" (aşa li se zice până în ziua de azi marilor proprietăţi). In jurul cetăţii se formau sate şi în toate părţile proprietăţii erau resfiraţi muncitorii pământului. Funcţionarii cetăţii erau pârcălabul, sublocotenentul, căpitanul şi fruntaşul, cari aveau nu numai misiunea să apere cetatea, ci aveau şi agende judecătoreşti[2]). Soldaţii din cetate se numeau *iobagi de cetate* (jobagiones castri).

Cuvântul *iobag*, la început, fără îndoială însemnà o dinstincţie de curte şi probabil se derivă din cuvântul bulgar *bolias*, origine şi a cuvântului slav *boiar*. El arătà şi o origine înaltă şi o demnitate primită dela rege[3]).

In ungureşte cuvântul *jobbágy* întâia oară s'a aflat într'o diplomă dela 1229, dar nu în înţeles de ţăran ori muncitor[4]). Ba într'o altă diplomă latină din acelaşi an alui Andrei II, se zice: *„consilio omnium jobagionum nostrorum"*, e vorba deci de consilierii coroanei. Tot aşa, Béla IV zice (la 1237) pa-

[1]) Cuvântul „megye" se întâlneşte întâia oară în legile lui Coloman Cărturarul. „Işpani" se numesc şi azi administratorii dela marile domenii.

[2]) Acsádi, op. c. 38.

[3]) Marczali, op. c. 266.

[4]) Zolnai Gyula, Magyar oklevél szótár, p, 431.

latinului şi altor dignitari ai săi iobagi[1]). Până la Carol I. muncitorimei i se zicea popor (populi nostri).

Aceştia de regulă locuiau împreună formând sate, grupări mai mici ori străzi aparte şi de regulă fiul învăţà meseria părintelui său. Plugarul îşi creştea fii pentru plugărit, păstorul lăsà pe fiu tot la turmă.

Cei cari ajunseră, din graţia regală, proprietari peste moşii întinse şi aveau sub stăpânirea lor muncitori liberi ori mulţi sclavi, se numeau *seniori*. Dintrânşii regele îşi alege pe *comesi*, pe cari îi pune dignitari la curte ori în fruntea oraşelor, ridicându-i astfel la acelaşi grad cu işpanii.

In alte state erau pe atunci aşa zişii — *Miles*, o clasă de liberi, îndeosebi luptătorii călăreţi, panţeraţi, cari se angajau, pentru soldă, în serviciul domnitorului, a prelaţilor ori conţilor. Se ştie, că şi la curtea lui Stefan au fost de aceştia, ei — împreună cu vitejii distinşi din seminţia arpadiană — l'au ajutat să învingă pe Kupa şi despre ei regele Stefan zice fiului seu: „Ei sunt zidurile de apărare a ţării, apărătorii celor slabi, învingătorii duşmanilor; ei întind hotarele, ei, fiule, sunt părinţii şi fraţii tăi şi pe nici unul dintre ei să nu-i împingi în sclavie şi nu le zice slugi, ei să lupte pentru tine, dar să nu slugească. ...Şi nici odată să nu uiţi, că oamenii sunt toţi d'o stare“[2]).

Ca să se poată desvoltà în felul acesta statul, bine înţeles că după cum erau proprietăţi regale (pe lângă ce aveà deja sub pază deosebită, mai erà al

[1]) Pannh., monogr., I,. 294.
[2]) De institutione morum. IV.

regelui tot pământul necultivat) aşa au trebuit să se institue şi proprietăţi particulare. Sub viziri, ungurii au umblat de ici colo. Ceartă a fost cel mult pentru păşune, pentru *dreptul de proprietate,* nu! Regele Stefan întroduce şi această reformă. Ca proprietăţile să aibă valoare, ele trebuiau muncite. Muncitorii pământului ajung astfel la mare preţ. Şi fiindcă nu erau destui în ţară, se aduc colonişti, în primul rând, se înţelege, pe teritoriile regale, unde li-se asigură libertatea personală şi tigna muncii. In felul acesta Stefan a putut să organizeze 45 comitate.

Cât priveşte acum pe muncitori, care formau o pătură de oameni deosebită de cetăţeni (locuitorii cetăţilor, însărcinaţi cu paza ţării şi organizaţi milităreşte), iată ce ne spune Acsády despre prima fasă a vieţii lor: „In munca economică, rolul îl duceau femeile, dar mai ales sclavii. Din punct de vedere de drept, elementele alcătuitoare ale poporului maghiar nu erau despărţite prin ziduri feudale, ci fiecare om liber, fie că erà sărac ori bogat, făceà parte egal îndreptăţită din marea comunitate naţională. In schimb, erà îndatorat cu apărarea patriei, pânăce munca productivă, întrucât nu se făceà la casa omului liber, sub conducerea stăpânei casei, erà dată în sarcina sclavului, care nu aveà nici un drept omenesc ori politic, ci stăteà sub puterea neţărmurită a stăpânului său şi se tratà în chipul cum se tratează animalele folositoare de casă. Astfel poporul maghiar erà compus din două straturi, de drept deosebite distinct una de alta: din liberi şi sclavi, iar între aceştia din urmă erau şi unguri, — aceia,

cari *drept pedeapsă au fost despoiaţi de libertate*“.[1])

Iar Marczali scrie: „Viaţa lor depindeà escluziv de voinţa stăpânilor lor, fie aceştia persoane distinse, fie de rând. Femeile (sclave) întorc rîşniţa şi Sfântul Gelert, omul lui Dumnezeu, auzind cântecul unei sclave, se bucură că o slujnică „îşi îndeplineşte sub stăpânirea altuia datoria veselă, fără a se plânge“. Nici nu întrelasă să o cinstească bogat. Dar episcopul erà totodată şi domn şi când l'a resturnat odată vizitiul, a dat ordin să-l bată cu gârbaciul ori să-l ferece în lanţuri“.[2])

Pe lângă sclavi şi muncitori liberi mai erau apoi şi o altă categorie de oameni muncitori: *libertinii,* unii numiţi în diplomele de mai târziu *uhugi,* foşti sclavi cu sesiune păgâni, dar în urmă s'au botezat; alţii *udvarnici,* cari slugeau în curte şi câte odată şi ca ostaşi. Regele Stefan ţineà la curtea sa în această calitate îndeosebi pe prisonierii creştini.

Contactul tot mai des cu străinătatea şi influinţa tot mai mare ce şi-au câştigat-o străinii aşezaţi în ţară la curtea regală şi înrudiţi cu fruntaşii indigeni, a contribuit ca să se desvolte şi organizeze şi aici, încetul cu încetul, o viaţă de stat tot cu mai multe trăsături feudale. La început s'a încetăţenit anume sistemul zis *beneficial* (în deosebire cu cel urbarial), Celor cari s'au aşezat fie pe domeniile regale, fie pe ale altor mari proprietari, li-s'au dat sesiuni, pe cari le ţineau în folosinţă însă numai câtă vreme

[1]) Op c. 29.
[2]) Op c. 268.

își îndeplineau anume datorii.[1]) Țara întreagă se împărțeà în latifundii, la cari marii proprietari (oligarhii de mai târziu) ajungeau în urma *donațiunilor regești*. Stefan s'a distins ca rege darnic nu numai față de biserică, ci după obiceiul din apus, a dăruit averi mari atât fruntașilor unguri cât și cavalerilor străini.

„Fiecare să fie stăpân până la moarte peste averea sa și totodată și fii săi să remână moștenitori cu aceleași drepturi peste donațiunile regale". Cașì azi însă, averile cari erau destinate oficiului ce purtà cineva, nu se moșteneau de fii acestora. Proprietatea particulară erà pusă la adăpostul ori cărei confișcări, esceptionându-se un singur caz: felonia (trădarea de țară, lesă-majestate). Dacă însă cel căzut în astfel de păcat nu reușeà să fugă în străinătate, ci erà executat la moarte, fii săi moșteneau averea.[2])

Ca să înlesnească apoi înflorirea orașelor și satelor, străinilor (*hospes*) așezați în țară le-a asigurat deosebite favoruri. Ei erau așa zișii *muncitori liberi*, pe cari îi recomandă în grija deosebită a subalternilor săi și a proprietarilor.

Bine înțeles, satele erau ceva foarte primitiv, cele mai multe alcătuite din bordeie (zomonițe) sărăcăcioase, în apropierea curții boierești; pe ici colo câte o casă de lemn, portativă și asta, ori grupe de șetre și unele mai mari, acoperite, cari țineau loc de casă. Firea nomadă nu și-au desbrăcat-o ungurii

[1]) Acsády, op c. 37.
[2]) Marczali, op c. 254.

aşa iute, ci dintr'o hotărîre de a regelui Coloman rezultă, că însuşi episcopatul tolerà mutările acestea ale satului întreg ; se luaseră numai măsuri să nu meargă prea departe de biserică ; în acest caz sinodul prevedeà o amendă de 10 pense.[1]) Satele îşi luau numele dela proprietari,[2]) cari trăiau şi ei în case adesea mai mult decât simple. Insuşi regele umblà dela un loc la altul, cu întreaga sa curte: dignitari şi personalul de serviciu, petrecca septămâni întregi la vânat, dar şi între acestea ascultând plângerile supuşilor şi servind dreptate. Mergeau apoi cu el meşteşugari de tot felul, aşa că pe domeniul unde se aşezà, se formà un orăşel, care se înţelege, se desfiinţà deodată cu plecarea curţii. Acelaşi lucru se întâmplà şi cu episcopii.

Viaţă permanentă la fel erà la început numai în cetăţile regeşti, în castre, unde o parte mare a locuitorilor n'aveau altă grije decât să păzească, fie hotarele (la Pojon, Şopron şi Mosony) pe unde erà frecventaţia străină mai mare, fie familia regală care sta nu numai la Esztergom, ci şi în alte centre, unde supuşii, iobagii din apropiere, se îngrijeau să aibă curtea toate cele necesare. Marczali spune că nu trebue să ne închipuim cine ştie ce cetăţi, cu ziduri tari şi turnuri de peatră; nu, ci grupuri de case împrejmuite de şanţuri ori ridicături de pământ.[3])

Doar însuşi casa în care locuià regele Stefan, erà din bârne, printre cari el priveà seara cum fiul

[1]) Endlicher, 374.
[2]) Codexul vienez n. 1062.
[3]) Op c. 271.

său Emerich (Imre) se rugà cu pietate, aprinzând două luminări.[1])

Muncitorii liberi puteau de altfel să-şi schimbe proprietarii, dar erà interzis ca un proprietar să ademenească pe muncitorii liberi (italieni şi germani mai ales) de pe altă proprietate.[2]) Privitor la străini, fiului său Emeric (Imre) dă sfatul: „Folosul de pe urma străinilor şi oaspeţilor (hospes) este atât de mare, încât cu drept cuvânt se poate considerà ca al şeselea între însuşirile strălucite regeşti. Impărăţia romană şi ea aşa a devenit puternică şi regii săi au ajuns glorioşi şi auguşti prin faptul, că înţelepţii şi nobilii din toate părţile s'au adunat acolo cu grămada. Până în ziua de azi Roma tot sclavă rămâneà, dacă Aneasii n'ar fi făcut-o liberă. Pentrucă după cum oaspeţii vin din diferite părţi şi provincii, aşa aduc şi cunoştinţe şi arme deosebite. Toate acestea decorează curtea regală, ridică strălucirea ei şi înspăimântă îngâmfarea puterilor străine. Pentrucă ţara cu o limbă şi cu aceleaşi obiceiuri, e slabă. De aceea te conjur, fiul meu, să fii cu bunăvoinţă faţă de ei, ţine-i în cinste, să le fie mai drag a trăì în ţara ta, decât în altă parte.[3])

Muncitorii liberi, cărora li se da *sesiune*[4]), erau arendaşii marilor proprietari. Când nu se mai puteau înţelege cu proprietarul ori găseau proprietăţi mai bune şi condiţiuni mai favorabile, plecau, având

[1]) Pauler, op c. pag. 74.
[2]) Acsády, op c. 43
[3]) Marczali, op c. 286.
[4]) Loc de casă, cu grădină, în sat şi de regulă loc de sămănat, loc de făcut fân, păşune (islaz, imaş) şi loc de vie în hotar.

dreptul să ducă cu ei ori să valoreze într'un fel ori altul tot ce ei au ridicat pe teritorul ce au muncit (casă, grajd, magazii, cele mai multe din lemn). Proprietarilor plăteau în natură şi prestau anume muncă; în bani gata ori de loc ori foarte puţin plăteau, din cauza lipsei de bani din toată ţara. Munca prestată se socotea cu zilele, după loc şi împrejurări (arau, semănau şi secerau anume porţiune de pământ în apropierea curţii marelui proprietar, cărau lemne, lucrau la vie). Dau apoi, după felul locului, vin — cultura viei era înfloritoare — ori bere, caş, pâne, ovăs, găini, gâşte, porci graşi, piei de animale etc. Făceau apoi cărăuşie. Tot în muncă plăteau şi meşteşugarii, precum şi pescarii şi vânătorii, două ramuri de ocupaţiuni preţuite mult pe acea vreme. Dreptul de pescuire proprietarul în schimbul unei cantităţi pe peşte, îl vindea satului.[1])

In primii ani, până se aranjau întru câtva, e probabil că n'au plătit nimic, nici în bani, nici în natură. Cel mult au prestat, în muncă, la curte şi pe moşia cultivată de proprietar.

Grija de căpetenie s'a dat creşterii vitelor şi deşi regele Stefan, după obiceiul din străinătate, bătuse şi el bani de argint, totuşi unitatea, măsura de valoare a rămas — *viţelul.* Se zicea: datorează atâţia viţei, se condamnă la plătirea atâtor viţei!

La ce valoare începuse a se ridicà omul muncitor (liber şi sclav) se poate vedea şi din faptul, că cele mai de preţ donaţiuni regale erau considerate cele împreunate cu donaţiuni de muncitori şi vite.

[1]) Acsády, 50.

Ţinând să ridice abaţia dela Pécsvárad, regele Stefan îi donează (la 1015) în 41 sate[1]) 1116 sesiuni locuite de 409 slugitori căruţaşi, 110 vieri, 36 plugari, 156 slugi la cai, 20 mineri, 12 albinari, 50 pescari, 10 ferari, 6 dogari, 12 dulgheri, 10 bucătari, 9 brutari, 6 curelari, 3 olari, 5 argintari, 8 rotari, 3 morari, 13 păstori de târle, 3 păzitori de vite, 3 dresori de cai, 5 clopotari, 3 îngrijitori de bolnavi, 5 băieşi, 5 crainici (pristaldus) şi 200 soldaţi, apoi 120 cai, 84 vaci, 1464 oi şi 137 porci.

Abaţia de Pannonhalma aveà şi ea în satele dimprejur 290 sesiuni locuite de slugitori, dintre cari în fiecare lună 25 erau chemaţi să facă servicii la curte.[2])

*

Regele Stefan primind ideile de guvernare ale apusului, erà natural să facă şi legi. Prima lege a dat-o îndată dupăce s'a încoronat şi cele 14 puncte dela început ale sale (din totalul de 35) arată că erà preocupat mai ales de organizarea bisericei şi organizarea proprietăţii. A doaua carte de legi — 21 puncte — modifică multe dispoziţiuni ale celei dintâi.

Care a fost motivul aducerii legilor, o spune în întroducerea celei dintâi, unde zice: „... Şi deoarece fiecare naţie trăieşte cu propriile legi, guvernând monarhia Noastră după inspiraţia lui D-zeu, ne-am hotărât, imitând pe vechii şi pe împăraţii de acum, cu precugetare legală am decretat pentru na-

[1]) *Dintre aceste sate, răspândite între Tolna şi Buda de* azi, două există şi azi: Lomba şi Szegszárd.

[2]) Pannonhalma M. I, 544.

ţia noastră cum să ducă o viaţă oncstă şi nevinovată, ca dupăcum prin legile dumnezeeşti s'au îmbogăţit, aşa si pe cele lumeşti să le respecte. După cum cei buni prin legile dumnezeeşti progresează, aşa cei vinovaţi să se pedepsească prin cestelalte".

Iată ce scrie în privinţa asta Pauler:

„Primele legi s'au făcut în *senatul* convocat de regele încoronat. Din senat făceau parte bărbaţii de încredere ai naţiunei maghiare. Din cele hotărâte, rezultă că ungurii conziderau pe acea vreme ca păcat mai mare — bătaia. Cine numai scoate sabie, de acea sabie să moară! fie domn, fie sărac".[1])

Pe lângă siguranţa personală şi publică din stat, care sub Stefan s'a întărit din ce în ce, fără îndoială că dreptul averii private a fost ceeace mai ales a contribuit la progresul general. In legea sa dintâi, numită Decretum, pe lângă dreptul inalienabil ca ori cine să fie stăpân pe ceeace i-s'a donat, cum am arătat deja, punctul 6 zice: „In virtutea dreptului Nostru regal, am decis că ori şi cine să aibă permisiune să împărţească ceeace are soţiei sale, fiilor săi, fetelor sale şi rudeniilor, ori să dăruiască bisericii, iar după moartea sa nimeni n'are voie să schimbe aceasta". Tot aşa are însă grije să îngrădească şi drepturile de proprietate regală, în punctul 7, de următorul cuprins: „Vroim, ca orice aparţine demnităţii regale: averi, viteji, slugi şi orice alte lucruri, să remână întregi şi nimeni să nu îndrăznească a jefuì ori a sustrage ceva din ele".

[1]) Pauler, op c. 34.

In felul acesta s'a îngrijit să formuleze garanţii pentru regularea întregei vieţi a cetăţenilor: în familie şi în comună, în ce priveşte religia, administraţia şi justiţia. A decretat severe măsuri îndeosebi pentru moralizarea ungurilor şi pentru a-i silì aşa zicând să adopte o viaţă de stat asămănătoare celeia din alte ţări.

Clasa industrială, compusă din străinii cari fuseseră chemaţi în ţară, a fost apărată prin legi chiar faţă de stăpânii nemijlociţi. Regele Stefan în a doua carte de lege a sa zice, (art. 22) că hospesul numai atâta vreme este dator a rămâne la protectorul său, câtă vreme acesta se îngrijeşte de întreţinerea lui. *Incetând această îngrijire, hospesul avea voie să se mute în altă parte.* Iar în art. 20 al aceleiaşi legi, se zice: „Aşa dar fiindcă legile dumnezeeşti aşa cer, şi şi pentru oameni e mai bine ca fiecare să trăiască din propria-i (ori libera) silinţă, se stabileşte prin decret regal, ca nimeni dintre comiţi ori miliţieni să nu îndrăznească de aci înainte a legà în sclavie vre-o persoană liberă“.

Pentru înlesnirea industriei şi comerciului, întâiul rege ungar a ridicat apoi la Constantinopol, Roma şi Ravenna aşa zisele conacuri (hospitale), cari adăposteau şi pe negustori alături de pelerinii pioşi[1]).

In privinţa vieţii familiare a normat: „Vrem ca părtaşi de legea noastră să fie şi văduvele şi orfanii. Dacă cineva a lăsat în urmă-i văduvă şi orfani, şi văduva promite că-i va creşte, şi rămâne cu ei cât trăeşte, ii permitem să facă aceasta şi nimeni să n-o

[1]) Horváth M., pag. 189.

silească a se căsătorì din nou. Dar dacă își schimbă promisiunea și se mărită iară și părăsește pe orfani, nimic să nu ducă cu sine din binele orfanilor, decât hainele necesare. Dacă o văduvă rămâne fără copii și promite că nu se va mai mărità, întreaga avere rămâne în posesiunea ei și poate să facă ce vrea cu ea. Dacă moare, *bunurile rămân* rudeniilor d'aproape ale bărbatului, iar dacă nu sunt rudenii, *regelui*". Dispoziția aceasta din urmă cu vremea se tot lărgește și ajunge a fi un izvor de venit al cămării regale, dar și măr de ceartă între regi și parlamente.

In favorul femeilor a mai dispus: „Dacă cineva în chip obraznic, urându-și nevasta, se duce din țară, femeea dacă vrea să-l aștepte, va stăpânì întreaga avere a bărbatului, și nimeni să n-o silească a se mărità. Dar dacă din propriu îndemn vrea să se mărite, numai hainele le poate duce cu sine. Dacă bărbatul, murind asta, se întoarce acasă, nu e permis să se însoare cu alta, doar numai dacă îi va da voie episcopul".

După cum se îngrijește de cele materiale, tot așa, are grija de cele sufletești, punând mai presus de toate, educația religioasă a poporului, zicând în punctul 1 al legii sale: „Pentrucă cu cât este mai deosebit Dumnezeu decât omul, cu atât chestia religioasă este mai de preț decât averea muritorului". Dispune deci, prin punctul 34 al legii, ca zece sate împreună să zidească o biserică, cărei să i se dea avere (2 sesiuni, 2 slugi, cal și iapă, 6 boi, 2 vaci și 30 alte animale de casă, mai mici); regele să

dea odăjdiile, iar episcopul va îngriji de oficiul parohial şi va da cărţile necesare.

Pentru practica religioasă ia următoarele dispoziţii aspre: „Primarii să îngrijească să meargă satul întreg la biserică, esceptionând pe ceice îngrijesc focul din vatră. Cine rămâne acasă de lene, să fie bătut bine şi să i-se taie părul. Dacă cineva vorbeşte în biserică şi spune poveşti proaste, în loc să asculte sfintele învăţături: dacă sunt persoane distinse, să fie înfruntate şi izgonite cu ruşine din biserică, iar dacă sunt din poporul de rând, pentru temeritatea lor să fie legaţi în tinda bisericii, să-i vadă toată lumea şi să fie bătuţi cu biciul şi să li-se taie părul" (p. 19).

S'au luat apoi măsuri straşnice pentru păzirea posturilor. Cine mâncà în post carne, era închis şi osândit să postească aspru o săptămână de zile, iar cine mânca Vinerea carne, ajungea în temniţă întunecoasă şi pus la postire grea p'o săptămână întreagă[1])

Cine lucrà în zi de Duminecă cu boii, i-se luà un bou; tot aşa, i-se luà calul celuice lucrà cu calul, pe care-l puteà însă rescumpărà pentru un bou, iar ca pedeapsa să se execute cu atât mai sigur, boul luat ca pedeapsă, se da obştei satului să-l mănânce; dacă lucrà cu unelte, i-se luau uneltele şi hainele, pe cari le puteà rescumpăra pentru o piele (p. 3).

[1]) In lumea creştină, pe acea vreme, peste tot, se pedepsea foarte aspru călcarea posturilor. In Polonia de pildă, contimporanul lui Stefan, Boleslav, punea să-i rupă dinţii celuice nu postea. Thietmar, VIII,. 2.

Se pedepsea şi după moarte celce nu avea respect pentru practica religioasă. Astfel punctul 12 zice: „Dacă cineva se încăpăţinează şi nu se spovedeşte nici dupăce l'a sfătuit preotul, să zacă întins fără ceremonie şi fără pomană. Dacă însă nu s'a chemat preot şi el a murit nespovedit din vina rudeniilor şi vecinilor, sufletul lui fie înbogăţit cu rugăciuni şi pomană să se dea, rudeniile să postească însă“.

*

Puterea covârşitoare a bisericii asupra vieţii credincioşilor, bine înţeles, era d'asemeni înscrisă în lege.

Influenţa bisericii asupra legiferării se poate observa chiar dela început. Pe lângă amenda[1]) ce se prevedea („ágdij“ = suma ce se plătea neamurilor celui ucis) pentru omor, vinovatul mai era supus şi postului, care adesea era de 10—12 ani, numai pâne şi apă.

Se garantà, mai presus de toate, averea bisericii iar episcopii aveau nu numai administraţia bisericilor şi disciplina peste preoţi, ci şi laicii erau datori să li se supună (p. 2.). Să acuze pe preot ori să figureze ca martor în contra lui, nu putea de cât creştinul cu trecut nepătat, iar judecata nu se făcea la tribunalele laice, ci la consistor (p. 3). In punctul 5 al primei sale legi, Stefan arată creştinilor unguri

[1]) Amenda se plătea în pense de aur ori solidus (schilling), ceeace făcea 30 denari de argint (— 2 fl, 70 cruceri). Se prevedeau 110 bani de aur (vre-o 300 fl.) pentru omor premeditat. Din aceşti bani, 50 erau ai regelui, 50 ai neamurilor şi 10 ai juzilor. Cine omora din întâmplare, plătea 12 bani de aur şi postea.

rolul mare al preotului, deci şi vrednicia de a se bucurà de privilegii.

Pentru întreţinerea preotului, după obiceiul din statele apusene, Stefan întroduce şi el *dijma*. „Dacă Dumnezeu a dat cuiva zece, una a zece să o dea lui Dumnezeu. Dacă ascunde zece, să se ia nouă. Iar dacă cineva fură zeciuiala pusă d'oparte pentru episcop, să fie osândit ca un hoţ şi amenda i-se cuvine episcopului" (p. 52).

Latitudinea mare şi preferinţa acordată bisericei în toate afacerile sufleteşti, se poate vedea în următoarele dispoziţiuni ale legii: „Dacă cineva a călcat într'un chip oarecare poruncile creştineşti, episcopul să judece asupra lui, după măsura păcatului săvârşit, cum prescriu canoanele. Să-l admonieze astfel şi de şeapte ori după olaltă, dacă nu se supune pedepsei. Iar dacă şi după acestea se împotriveşte, să fie predat judecătoriei regeşti". (p. 13).

Foarte interesante sunt dizpoziţiile luate în contra strigoilor (p. 33). Unde se prindeà un strigoi, erà dus la preot, care-l puneà să postească şi-l instruià în cele creştineşti. Ii dădeà apoi drumul, după ce întâi îi făceà un semn (al crucei) în frunte, între umeri şi pe piept, cu cheia bisericei înroşită în foc. Dacă nici după acestea nu se îndreptà, ci cădeà şi a treia oară în păcat, ajungeà înaintea judecătorilor regeşti.

Punctnl 34 pedepseà aspru pe vrăjitori, dându-i pe mâna rudeniilor victimelor, cari puteau să facă orice cu „maleficii otrăvitori", iar pe ceice spuneau viitorul, prostind astfel lumea, îi îndreptà episcopul, cu — gârbaciul.

Intr'un singur caz regele nu dă prioritate bisericii: faţă de conspiratorii contra regelui ori a regatutui. Aceştia nu pot să fie scutiţi nici în biserică, ci escomunicaţi. Aceeaşi pedeapsă o primeau şi cei cari au ştiut, dar n'au denunţat pe conspiratori.

*

Cu toată religiositatea sa şi cu iubirea de oameni ce l'a caracterizat, regele Stefan n'a putut să reziste nici el spiritului feudal ce se înstăpânise deja p'atunci asupra întregei Europe, ci în legea sa se manifestă cu prisos tendenţa de a face deosebire între oameni, de a-i împărţí în caste, chiar .pe cei liberi. Astfel, văzurăm, că până şi când e vorba de evlavia din biserică, „persoanele distinse" cari călcau regula erau numai isgonite din biserică, pe când „cei de rând" mai erau şi bătuţi cu gârbaciul şi li-se tăià chiar şi părul.

Cât despre cei sclavi, s'au luat colosale măsuri pentru-ca ei să fie trataţi tot ca sclavi şi nu cumva să se amestece cu liberii. Regele decretează: „Ca un om liber să nu îndrăznească a comite nedreptate în contră nimănui, am decis protestare şi înfricare: adică din consiliul regesc am ordonat, că dacă un om liber îşi alege soţie pe servitoarea altuia, cu ştirea domnului, pierzându-şi libertatea, să fie aruncat în vecinică sclăvie". Cine păcătuià cu o servitoare, întâi erà bătut cu nuiele; dacă păcătuià şi a doua oară cu aceeaşi servitoare, erà bătut până la sânge iar dacă păcătuià şi a treia oară, îşi perdeà libertatea ori trebuià să se rescumpere scump.

Pentru cei cari pe nedrept au ţinut pe cineva în sclavie, nu a prevăzut nici măcar o amendă. Şi deşi declară că e frumos şi lucru plăcut lui Dumnezeu ca cineva să elibereze pe sclavi şi admite că proprietarii pot să elibereze pe sclavi fie în viaţă, fie la moarte, prin testament, luând chíar apărarea acestor eliberaţi, el n'a eliberat sclavi, ci dispune: „Este strict oprit, ca în orice afacere criminală să se primească acuza ori mărturia sclavului în contra stăpânului ori stăpânei sale".

Mai mult chiar: făcuse lege împotriva celor cari ar fi pornit mişcare pentru eliberarea sclavilor. Astfel dispune o pedeapsă de 50 viţei pentru bogătanul care eliberează pe sclavii altuia! Din pedeapsa asta 40 viţei se dau regelui, iar 10 stăpânului sclavilor; omul mai sărac se amendà, pentru aceeaşi transgresiune, cu 12 viţei, din cari 10 erau ai regelui. Dispoziţia asta, în a doua lege, s'a modificat aşa, că se prevedea o amendă de atâţia sclavi, câţi cineva voia să elibereze din sclavii altuia. Şi dintre aceştia două părţi erau ai regelui, iar a treia parte a stăpânului, care era să fie păgubit. Din partea regelui, o treime se da işpanului. Administraţia era deci foarte de aproape interesată să urmărească pe îndrăzneţii cari ar propaga şi încerca eliberarea sclavilor.

Este adevărat însă şi aceea, că înterzisese ca vre-un işpan ori viteaz să ţină în sclavie vre-un om liber, şi dispunea amendarea celor cari tot s'ar încumetă să facă asta. Nu este însă nici un for, unde să poată ajunge a se plânge liberul aruncat în sclavie, mai ales nu era apelată contra işpanului; şi chiar dacă vre-unul reuşea să dovedească nedrep-

tatea ce s'a săvârşit împotrivă-i, nu i se da nici o despăgubire.

Va să zică pânăce bogaţilor li se da despăgubire pentru *încercarea* numai ce se făcea de a-i scurta, celor săraci nu li se da nimic nici chiar pentru suferinţe şi pierderi îndurate în decurs de ani de zile.

Nedreptăţi de felul acesta cuprind multe mai ales punctele din lege privitoare la pedepsirea diferitelor crime.

Astfel: pânăce pentru omorârea unui om liber se prevede o pedeapsă de 110 bani de aur şi cuvenitul post, până atunci omul liber care omorà sluga altuia, pur şi simplu da alt sclav în loc ori plătea preţul unui sclav. Dacă un sclav omora pe sclavul altui stăpân, trebuia să între el în locul celui omorât ori stăpânul său să-l rescumpere. Grija de căpetenie era deci nu pedepsirea crimei, ci să nu rămana de pagubă — stăpânul. Despre cazul când stăpânul îşi omoară pe propriul sclav, legea nu aminteşte nimic. Desigur, asta nu era considerat drept crimă.

Se făcea daosebire mare nu numai între preţul vieţii unui bărbat şi acela al unei femei, ci şi între preţul unei femei bogate şi una săracă. Astfel, pe când işpanul plătea 50 viţei pentru omorârea soţiei sale, pe cari îi da familiei victimei, omul mai sărac plătea 10 viţei pentru omorârea soţiei sale, tot familiei victimei. Şi unul şi altul trebuia să postească însă la fel. Cel care omora din nebăgare de seamă, se pedepsea cu post şi 10 bani despăgubire.

Furturile se pedepseau după cum urmează: Sclavul care fura, întâia oară trebuia să dea îndărăt ce a furat şi dacă putea, să-şi rescumpere nasul cu preţul a 5 viţei. Dacă fură a doua oară, cu nasul tăiat deja, urechile şi le putea rescumpăra cu alţi 5 viţei. Dacă fură şi a treia oară, îşi perdea viaţa. Omul liber prins asupra furtişagului, întâia oară scăpa plătind ce a furat; dacă nu avea de unde plăti, ajungea să fie vândut ca sclav. Dacă fura şi dupăce a ajuns sclav, se proceda cu el ca şi faţă cu ceilalţi sclavi, deosebire remănând că-şi perdea viaţa numai dupăce a furat a patra oară. Femeia care fura, întâia şi a doua oară o putea rescumpărà bărbatul; persistând să fure şi a treia oară, se vindea ca sclavă.

Fără îndoială e o dovadă că p'atunci erau mai scumpe lucrurile, de cât oamenii, căci pânăce omorurile nu se pedepseau aspru, pentru înstrăinarea lucrurilor oamenii plăteau cu viaţa.

Pentru siguranţa vieţii familiare s'au luat deasemeni măsuri energice: işpanul, care ar fi tăbărât asupra casei altuia şi omora pe stăpânul care i se împotrivea, îşi perdea viaţa şi el. Dacă însă ar cădea agresorul, omorât de mâna stăpânului care s'a apărat, acesta nu va fi pedepsit de loc. Dacă işpanul a trimis pe supuşi de ai săi asupra casei cuiva, se amenda cu 100 viţei. Pentru acelaşi păcat viteazul plătea 10 viţei, iar omul de rând plătea pedeapsă 5 viţei.

Viteazul care fura o fată, se amenda cu 10 viţei chiar şi dacă de altfel s'ar fi împăcat, în urmă, cu părinţii fetei; dacă o cereau, trebuià să ducă fata în-

dărăt şi în caz când a deflorat-o. Omul sărac se amenda cu 5 viţei, pentru aceeaşi crimă.

Mărturia mincinoasă se pedepsea cu rescumpărarea de două ori a limbei, iar cine umbla cu minciuni pentru a calomnià pe altul, i se tăia limba. Cine calomnia pe regele şi răspândea despre el vorbe pentru a clătinà credinţa ori să ademenească pe un supus fidel să comită infidelitate, îşi perdeà viaţa.

Dacă un domn dignitar călcà jurământul, i se tăia mâna ori trebuia să şi-o rescumpere cu 50 viţei; omul de rând şi-o răscumpărà cu 12 viţei.

In privinţa asta Pauler scrie: „La un popor ca maghiarii, care se jura pentru orice, ca să nu zic că înjura pentru orice, s'a putut întâmpla adesea ca cineva să nu-şi ţină promisiunea ori jurământul, ci să devie sperjur; de aceea pedeapsa ce li se aplica acestora era foarte aspră“ [1]). Cine punea foc, plătea paguba şi amendă de 16 viţei.

Pentru a împiedecà desele certuri, cari degenerau în bătăi sângeroase (cu arma), oricine scoteà sabia pentru a lovì pe cineva, se executà la moarte cu aceeaşi armă. Punctul acesta (17) din prima lege în a doua s'a mai atenuat: la moarte se condamnà numai cine a omorît; încolo: dinte pentru dinte! I-se aplicà aceeaşi lovitură pe care a dat-o ofenzatului ori rănitului. Chiar numai pentrucă a scos sabia, plăteà amendă jumătate rescumpărare; dacă a şi rănit (mai uşor), plăteà şi cheltuieli. Par aspre aceste legi: trebue să ne dăm însă seama, că Stefan aveà a face cu un popor care abia acum

[1]) Op c. p. 35.

schimbà viaţa aziatică, şi fără măsuri crude, greu s'ar fi putut face ceva. Vreme nu erà pentru a convinge, nici mijloace şi oameni nu erau, cari să facă educaţia poporului resfirat în grupuri şi sate mici. Mijlocul de a stăpânì şi ţineà ordinea erà asprimea legii şi neîndurarea în aplicarea ei. Inspăimântarea, — iată principiul de educaţie pe aceste vremuri.

*

Pentru întărirea economică a ţării Stefan s'a îngrijit de braţe muncitoare îndestulitoare, plătind bine sclavii ce i-se aduceau de pretutindeni, încât i-a mers vestea, aşa că la 1039 în Boemia se face lege pentru vinderea în Ungaria a sclavilor iar cehii se lăudau şi ei cu numărul mare de poloni, prinşi în războiul cu Boleslav, pe cari i-au vîndut în Ungaria.[1]) Atâta numai n'ar fi ajuns, oricât de mult cavalerii şi călugării străini ar fi ştiut să utilizeze, pentru înflorirea ţării, braţele muncitoare. Ci lucru de căpetenie a fost întroducerea în viaţa statului a unui sistem de dare dupăcum se obicinuià în statele apusene. *Toţi cei liberi plăteau dare, iar pentru sclavi plăteau stăpânii.* „Cum a fost sistemul acesta de dare — scrie Acsády — în amănunte nu e cunoscut încă. Au fost însă dări în bani, între ele darea de dinari a liberilor, care pe vremea lui Coloman erà 8 dinari. Darea asta erà darea comună de stat şi o plăteà omul liber, numit mai târziu *fumarius* iar însaşi darea, *bani de fum* (pecuniae fumales), pentrucă darea care la început erà mai mult pentru

[1]) Coşmas Prageus, Scrip. IX. 63.

fiecare cap, mai târziu s'a pus pentru locul de casă, după hornuri ori fumuri. Omul liber a mai avut apoi îndatoriri şi faţă de biserică. Regele Stefan a ordonat, ca sudiţii săi să plătească obicinuita dijmă (decima) cuprinsă de mult în dreptul bisericesc".[1])

*

In ce priveşte acum banii, moneda, Kováts Ferencz susţine [2]) că pe această vreme erà în vigoare sistemul monetar întrodus în apus de Carol cel mare. Dintr'un *funt* (libra) de argint (367 grame, după măsura de azi) se băteau 240 *denari* (un denar deci aveà o greutate de $1^1/_2$ grame). Când se făceau însă plăţi mai mari, banii se puneau la cântar. 12 denari făceau 1 *solidus* scurt, iar 30 denari un solidus lung. Cum bani bătuţi nu prea erau, se foloseau bucăţi de argint, cari se cântăreau, socotindu-se în 240 denari fontul (ori funt). S'a întrodus apoi *gira* (în nemţeşte marca), care valorà 160 denari. Gira erà şi ea mai de multe feluri: de 6 *pense* (240 denari) şi de 12 pense (480 denari), cari se subîmpărţeau şi ele în 4 ferto, 8 jumătate de ferto (ori uncii), 16 *loţi* şi 48 *piseţi.*[3])

In deosebire cu Fr. Kovács, care denarul îl socoteşte în 33 fileri, după valuta de azi, Pauler Gyula[4])

[1]) Op c. p. 46.

[2]) Közgazd. lexikon, III.

[3]) Până la întroducerea sistemului metric, măsura de greutate a fost fontul, împărţit în 32 loţi. Intre români monedei de argint de 10 cruceri i-se zice şi acum *libră.*

[4]) A magyar nemzet tört. az Árpádok korában.

socoteşte denarul în 18 fileri, şi astfel ajunge la întocmirea următorului tablou:

1 font argint curat (ori 2 gire)	=	86 cor.	40 fil.
1/2 „ „ „ (ori 1 giră)	=	43 „	20 „
1 ferto	=	10 „	80 „
1/2 „	=	5 „	40 „
1 pensa	=	5 „	40 „

In chestia aceasta numismaticii maghiari n'au ajuns de altfel să se înţeleagă, ci între cei cari s'au ocupat cu chestia există mari deosebiri de vederi. Bélházi János [1]) susţine că între 1463—1516 denarul nu preţuià decât 11.55 fileri, mai târziu între 1547—1553 preţuià numai 8.26 fileri, ba în secolul XVII s'a coborât la 2 fileri, — ceeace nu împiedecà de altfel să fie dreaptă socoteala lui Pauler.

Pământul se măsura cu jugărul regal, care făceà 864 stângini regali (=1.896 metru). După obiceiul locului, 48, 100, 120 şi chiar 150 jugăre se numeà *ekealja* (aratrum, pentru un plug).

Deşì deja sub Stefan proprietarii împărţeau moşiile lor în sesiuni (cât se da unui muncitor), lăsând într'o bucată numai aşa zisul *allodium*, ce aparţineau curţii sale, erau şi terenuri comune şi anume imaşurile (islazurile) şi pădurile.

[1]) Istoria mill. VIII, 478.

III. Regii din familia lui Árpád.

Legăturile regilor cu sfântul scaun. — Relaţiunile cu Bizanţul. — Clase şi caste. — Trimisul regelui în căutarea hoţilor. — Probele de foc şi apă. — Deţinuţii se puteau prezenta odată pe an la curtea regală. — Pedepsele aspre. — Disciplinarea ostaşilor. — Incuragiarea imigraţiunei. — Colonizările. — Organizarea comitatelor. — Cetăţile, iobagii. Dreptul de judecată cedat de rege unor magnaţi mai merituoşi. — Proprietăţi cumpărate. — Sclavii. — Puterea clerului. — Bresle. — Dijme. — Urbarialişti. — Legile lui Coloman. — Dovediri prin martori. — Nu-s strigoi! — Ismaeliţii şi ovreii. — Ocrotirea proprietăţii. — Prima dare. — Hospesii. — Ştergerea pedepsei cu moarte pentru furt. — Târgurile. — Comerciul. — Veniturile regale. — Dreptul limbei materne a hospesilor.

Ungurii au să-i mulţumească întâiului lor rege nu numai întemeiarea regatului, încreştinarea, şi prin aceasta înregistrarea lor între popoarele Europei, ci faptul, că azi se poate şti pozitiv una şi alta despre viaţa lor de stat sub regii din familia lui Árpád. Fără actele emanate dela papii din Roma şi fără rapoartele trimise acestora de reprezentanţii lor ordinari şi estraordinari în Ungaria, puţin s'ar puteà şti

despre cele petrecute în regatul Sfântului Stefan. Pentrucă ce s'a găsit prin archivele diferitelor state se refără mai mult la purtarea războaielor şi încheiarea păcii ori alianţelor. Numai din relaţiunile cu papii se învederează starea culturală şi economică a ţării, şi chiar multe legi aduse de regi şi instituni întemeiate în primele secole de viaţă a regatului, se pot lămurì şi înţelege numai din scriptele bisericeşti emanate dela Roma.

Nu e poate un singur stat, e cărui întemeiare şi stabilitate să jie în aşa de strânse legături cu Roma, cum a fost Ungaria nainte de ajungerea sa în cercul de influinţă şi în urmă în stăpânirea Habsburgilor. Papii au trimis lui Stefan I coroană, preoţi cari să-i fie sfetnici şi ajutori în greaua muncă de a convertì la creştinizm un popor aziatic, învăţaţi cari să ţină legătura cu apusul şi adesea să combată influenţa dela Bizanţ; papii ocroteau pe unii regi sub cari ţara ajunsese în grea cumpănă şi chiar crize, în cât erà în primejdie de a-şi perde existenţa; papii trimiteau dorgatoriu şi nu odată excomunicare regilor cari fie că se întorceau la moravurile strămoşeşti, fie că într'un fel ori altul încrucişau planurile Sfântului Scaun; papii mijloceau alianţele, împrumuturile şi atâtea căsătorii.

Fără ocrotirea Romei şi influenţa ce a esercitat atâtea veacuri d'arândul, Ungurii ar fi păţit ca celelalte popoare, unele mult mai puternice, cari au stăpânit vreme mai îndelungată ori mai scurtă această ţară, în cele din urmă au dispărut însă fără urme.

Se înţelege, instituţiunile împrumutate dela creştini, cu greu s'au sălăşluit între unguri. Stefan a

fost destul de tare pentru a îndrăznì să le copieze ş'apoi să le impună. Dar abea îşi închide ochii, multe cad grămadă. Poporul care trăise în Azia, şi sub viziri chiar în Europa, o viaţă nomadă, patriarhală, fiecare sămânţie cu şeful, poruncile şi legiferarea sa, n'a putut primì dintr'o dată şi definitiv formele vieţii de stat ale popoarelor europene. Se revoltă contra tot ce este străin. Regele Petru voind să mai adaoge încă la cele întroduse de Stefan I, legiferând după chipul uzitat în Bavaria, întărâtă pe unguri împotriva a tot ce nu e strămoşesc. Biserica a scăpat ca prin urechiie acului, iar cât despre comitate, au rămas, multă vreme, numai cu numele, de formă: cuprinsul pe care-l aveau în celelalte state, abea mai târziu se arată.

Ruptura mare era însă făcută. In jurul curţii regale, după obiceiul celorlalte ţări apusene, se formează oligarhie, statul din care regii îşi recrutează consilierii şi generalii. Alianţele de rudenie cu familiile domnitoare în apus, desvoltă din ce în ce această formă de viaţă care întâi se resimte la curte, dar curând schimbă faţa întregei ţări... Domnilor, cari nu mai trăiesc în corturi, le trebue slugi. Dignitarii curţii, sporiţi şi cu imigraţi din statele vecine, ţin şi ei casă mare, curte. Prelaţii, în virtutea puterii de care se bucură Roma, ajung şi în Ungaria o castă cu drepturi deosebite.

Indată după S-tul Stefan, ţara are deja clase de oameni cu drepturi şi datorii distincte. D'odată cu întemeiarea şi sporirea satelor şi oraşelor, dar mai ales a mănăstirilor, se simte nevoia regulării proprietăţii, după cum şi a relaţiunilor dintre stăpânul

proprietar şi muncitorul la început cu plată şi mai la urmă prins sub jugul iobăgiei. Unde sunt apoi diferite clase de oameni, cu diferite interese, e natural să se ivească şi neînţelegeri mai multe. Pentru regularea lor, regii dau decrete, căci nu mai era cu putinţă să se aducă toate înaintea regelui si el personal să se rostească asupra fiecărei pricini. Decretele trebue însă duse la îndeplinire. S'au înfiinţat astfel diferite funcţiuni înalte, ai căror titluri ajung să formeze clasa oamenilor dela curte, baroni cum se mai zicea, din care se formează înalta aristocraţie.

Sub primii regi, la început, organizarea de stat are caracter milităresc. In unul din decretele regelui Ladislau, cunoscut ca al III. în corpus juris, se zice:

„Trimisul regelui va străbate toate locurile, va „adunà la un loc pe toţi sutaşii (căpitanii) şi frun- „taşii[1]) acestora, numiţi de comun păzitori, dimpre- „ună cu oamenii daţi în grija lor, şi să le porun- „cească a le arătà despre cine ştiu că sunt hoţi. „Iar dacă aceştia nu vor să fie socotiţi hoţi şi dacă „vor să se supună probei cu foc a judecăţii dumne- „zeeşti: să se ţină judecata dumnezeească. Iar cei „arătaţi de păzitori, să fie grupaţi în câte zece la „un loc, dintre cari unul să se supună probei de „foc şi pentru cei nouă tovarăşi. Şi dacă acesta ră- „mâne nevătămat, să fie mântuiţi şi ceialalţi nouă. „Iar dacă nu, fiecare separat să poarte pentru sine „ferul înroşit, şi cel care l'a purtat pentru ceilalţi“.

Trimisul regelui era îndatorat să cerceteze dacă nu cumva sunt şi sate întregi vestite că fură. Dacă

[1]) „tizedes“, având câte 10 oameni sub ordinele lor.

nobilii şi poporul îi arătau un asemenea sat, ş'acolo se procedà ca mai sus cu hoţii, dar numai dacă satul îi denunţa. Dacă-i ascundea, se făcea zeciuiala cu satul întreg Dacă se dovedea că cineva şi-a călcat jurământul ce punea de a nu ascunde hoţiile nimănui, trebuia să plătească zece pense pentru limbă, precum şi să postească. Dacă hoţul reuşea să se refugieze într'o biserică, râmânea sluga acelei biserici. Dacă vre-un preot elibera pe asemeni slugi, era condamnat să cadă dânsul în sclavie, iar sluga eliberat de preot se vindea în ţara vecină, de unde dacă fugea şi se întorcea acasă, i se scotea un ochiu.

Celor deţinuţi din poruncă regală (chiar sub antecesorii săi), Ladislau le dă ocazie să vină la curtea regală, odată pe an, la Inălţarea la cer a sf. Marie. Cine i-ar reţine, se amendează, esceptionând cazul când vine la curte şi îşi apără cauza. Istoricianii maghiari sunt de acord în a explicà această măsură ca având de scop nu atât eliberarea unor nevinovaţi cetăţeni, păzitori ori slugi, ci mai mult ca regele să-şi regăsească şi să reia slugile ce fie dela el, fie dela antecesorii săi, au fost răpite în decursul atâtor tulburări şi încurcături lăuntrice şi externe.

Dintr'o altă dispoziţie a decretului dat de Ladislau se invederează că astfel de oameni căzuţi în robie se aflau mai ales pe la episcopi şi pe la mănăstiri, precum şi pe la işpani, mai marii cetăţilor şi comitatelor, după cum e cert, că deja pe acea vreme se afla şi o clasă întreagă de slugi eliberaţi, slugi cari nu au fost ai regilor, ci ai altor puternici ai zilei.

Luarea la răspundere a satului întreg pentru hoţii comise dovedeà viaţă primitivă: puţini la un loc şi trăind în mare comunitate de interese, adesea satul întreg erà locuit de vlăstari ai aceloraşi 2—3 familii înrudite între dânsele.

Faptul că primele legi se refer la stârpirea hoţilor şi asprimea legilor dovedesc că hoţiile erau la ordinea zilei. Insăşi combaterea acestui rău a dat naştere la crearea unei demnităţi care în viaţa statului a jucat mare rol. In ziua de Inălţare, când se aduceau judecăţile la curtea regală, fie că erà bolnav, fie că erà dus în tabără şi chiar lipseà din ţară, destul că regele nu puteà fi totdeauna de faţă. S'a instituit deci un locoţiitor, *palatin*. Pentru-ca el să nu abuzeze de situţia sa, prerogativa regală nu o puteà exercità decât la curte. Acasă la dânsul numai peste curtenii săi puteà să judece. Dacă de bunăvoie se prezintau însă pricinaşi, puteau să pronunţe hotărîre. In caz contrar, erà amendat cu 55 pense.

De altfel în ce priveşte justiţia, tot p'atunci s'au mai făcut şi alte restricţiuni: işpanii prinţilor (fii ori fraţii de regi) n'aveau nici ei dreptul să judece asupra altor supuşi, ceeace dovedeşte că pe · nea decretelor susnumite erau mai multe feluri de supuşi.

Legile penale făceau deosebire între delicuenţi şi după secs. Femeia hoaţă se pedepsea astfel: i-se tăià nasul, i-se confiscà averea, ba mai se şi vindeà ca sclavă. Dacă erà văduvă cu copii, partea cuvenită acestora din avere remâneà neatinsă, mamei vinovate i-se scoteau ochii. Dacă erà fată, se vin-

deà ca sclavă; dacă cel-ce a cumpărat-o ar fi eliberat-o cu vremea şi se află acest lucru, erà dator s'o deie, fără vre-o despăgubire, în serviciu la curte.

Bărbaţii dovediţi hoţi se pedepseau foarte aspru.

Dacă sluga furà obiecte în valoare de 6 denari, i-se scoteau ochii amândoui. Dacă furà de mai puţin preţ, i-se scoteà un ochiu iar stăpânul său resplăteà îndoit pe cel păgubit.

Cetăţeanul liber prins cu furtişag până în preţ de 10 dinari, îşi perdeà viaţa şi averea. Dacă fura mai puţin, scăpà cu amendă ş'un ochiu scos.

Cei cari ei înşişi prindeau pe hoţi, n'aveau dreptul să-i ţină la dânşii mai mult de trei zile, ci să-i deie pe mânile judecătorilor. In caz dacă urmăreau pe complici, puteau ţine la ei pe hoţul prins şi 6 septămâni. Dacă se dovedeà că urmărirea complicilor n'a avut temei şi n'a dat rezultat, ajungeau dânşii pedepsiţi.

Escepţie să făceà însă cu *nobilii.* Hoţul prins în curtea nobilului puteà să fie ţinut arestat acolo 10 zile, dacă nu erà acasă stăpânui ori administratorul său.

In timp de război, când regele nu erà acasă, hoţii puteau să fie ţinuţi arestaţi de cei-ce i-au prins, până la reîntoarcerea regelui.

Cât de frecuente au trebuit să fie hoţiile, se poate vedeà nu numai din asprimea pedepselor, ci şi din următoarele: hoţii erau escluşi din societate, cine-i toleră aproape de sine, erà osândit la o amendă de 55 pense; gazdele de hoţi, despre cari se dovedeà că au cumpărat ori vândut lucruri furate precum şi martorii mincinoşi, se pedepseau ca hoţii;

cine aveà ceva de vânzare, trebuià să dovedească cu martori, că obiectul scos în vânzare îi aparţine după dreptate.

In armată de asemeni se furà. Pentru stavilirea hoţiilor în oştire s'au luat măsuri extreme : soldatul prins ori dovedit că a furat, îşi perdeà viaţa şi averea.

Asprimea legilor a fost provocată îndeosebi de populaţia pe care ungurii o găsiseră în ţară, de autochtonii, cari ameninţau că altfel emigrează, r cum şi de imigranţi, chemaţi să întemeieze sate şi oraşe. Indeosebi călugării de pe la mănăstiri au desvoltat o mare activitate în acest senz. Cei veniţi în ţară, bine înţeles, au venit cu drepturile şi prerogativele avute acasă, cerând mai presus de toate siguranţa persoanei şi averii.[1]) Iată cum se explică rigoarea pedepselor date celor ce erau prinşi că primejduesc desvoltarea vieţii de stat.

Nu mai puţin erau aspru pedepsiţi funcţionarii despre cari se dovedeà că primesc mită ori că sevârşesc fraude. Judecătorul care amânà peste 30 zile pronunţarea sentenţii erà tras la dereş (bătut cu beţe în public). Pentru stârpirea mitei, cel osândit puteà să încerce a dovedi că a fost pe nedrept pedepsit; dacă reuşeà, judecătorul trebuià să plătească îndouit suma la cât a fost osândit şi cu cât a fost păgubit acuzatul, precum şi o amendă de 5 pense.

Nesupunerea faţă de porunca regală şi dispoziţiile cuprinse în legi, de asemeni se pedepseau

[1]) Idem, pag. 35.

aspru. Lipsa dela apel, în caz de judecată, se pedepseà cu 5 pense, a doua oară tot atâta; iar dacă nu se prezintà nici a treia oară, nu numai îşi perdeà procesul, dar pe d'asupra mai erà şi timbrat, batjocorit: i-se tăià, scurt de tot, părul. Nu erau cruţaţi nici episcopii, ci în caz de nesocotire a poruncii regeşti, regele aveà dreptul să-i pedepsească în dragă voie. Işpanii şi căpitanii erau daţi afară din slujbă şi mai plăteau ş-o amendă de 55 pense. Aceeaşi pedeapsă li-se dictà şi soldaţilor.

Cine primea la sine sluga fugită dela altul, plătea amendă: cetăţeanul simplu 5 pense, funcţionarul 25 pense iar işpanul nu numai amenda de 55 pense, ci să dee celui păgubit doi slugi. Pedepsele erau încă şi mai aspre, dacă se dovedea că sluga a fugit pentru a se adăpostì de o pedeapsă oarecare.

Nu numai judecătorii din comitate aveau însă drept să facă judecată, ci când se prea sporeau fărădelegile, se trimeteau prin ţară oamenii de încredere ai regelui (işpanii cari spânzură, cum li se zicea). Işpanii regali n'aveau dreptul să facă judecată asupra işpanilor din comitate, nici asupra membrilor clerului. De asemenea nu li se permitea să se amestece în afacerea dintre doi cari şi-au rezolvat acasă cearta duelându-se.

După cum vedem, s'au luat măsuri nu numai pentru a înlesnì viaţa celor de acasă, ci pentru ca să îndemne imigraţia, chiar în obiceiurile şi legiferarea ţării s'au întrodus lucruri din statele vecine cu poporaţie mai cultă şi unde societatea era deja împărţită în caste şi se pornise formarea puterii feudale.

Sfântul Gellért, care a fost mâna dreaptă a primului rege ungar, spunea că „ungurului îi mai place să bee, să călărească, să fie în războiu, de cât munca productivă...“ Primele oraşe nici n'au fost fondate de unguri, ci de streini. Deja sub Taksony au venit în ţară mulţime de mineri, cari au · fondat oraşele minere dela nordul Ungariei.

Privitor la formarea diferitelor autonomii sub regii arpadini, Pauler scrie: „Ici colo formau insule teritoriile pe cari regii le luau de sub autoritatea comitatelor, din pervazul comitatelor. In virtutea desvoltării pe care l'au luat comitatele, elementele imune sustrase de sub autoritatea comitatelor nu au devenit mai independente, ci au ajuns mai aproape de Coroană... In partea de sudest a pământului nobililor, sub regimul autonomiei lor acordate de Andrei II., *saşii* au pornit spre prosperare, ba au devenit chiar încrezuţi. Spre răsărit de ei, spre nord de Ţara Bârsei, în Sepsi şi Kézdi, în valea de sus a celor două Târnave, pe poarta de apus a Margitei, la Telegd şi mai sus spre Murăş, numărul *secuilor* creştea într'una. Aveau deja şi oarecare organizare; formau scaune; pământul lor forma, aşa zicând, teritoriu separat în ţară şi nu erau sub jurisdicţia voivodului. Intre ei, ici colo, ca de pildă la Telegd, Oláhfalu, s'au aşezat *valahi sub chineji deosebiţi*, aşa că scrisul lor de răboj unii l'au privit drept *scris românesc;* a şi fost între ei oarecare asămănare, de oarece şi săcuii şi valahii erau cultivatori de vite. Şi mai mare era însă deosebirea. Valahii, după cum veneau în grupe mai mici, erau colonişti şi consi-

derați *oameni ai regelui*, ca oaspeții, deși în mare deosebire în raport cu oaspeții din apus“[1]).

Averea ungurilor erau caii și boii. Celelalte neamuri aveau însă și oi, capre, porci și încă în așa număr (pășune era destulă), în cât din administrarea așa zicând a animalelor perdute, întâii regi aveau venituri mari. Se instituesc comisari pentru animalele cari erau prinse pe câmp fără păzitori, ori stăpâni. Până toamna, la sfântul Mihai, acestea erau păzite într'un grajd (obor) ce se înființase la marginea fiecărui oraș. Cine putea dovedí că are acolo animale ce i-au aparținut, le primea îndărăt în schimbul taxei de administrare. Pentru un bou plătea 5, pentru cal 10 iar pentru servitorul care fusese găsit și el vagabond, stăpânul plătea 90 denari.

Pentru a înlesnì celor ce au perdut vite să le poată găsì, comisarii regești erau datori ca vitele prinse fără pază să le arate în decursul verii pela târguri. Contravenția la această poruncă se pedepsea aspru în bani. Ișpanul se amenda până la 55 pense.

Din sumele acestea $^1/_3$ parte se împărțea ișpanilor, $^2/_3$ mergea casetei regale.

Vitele remase fără stăpân ajungeau în posesiunea regelui. Intâi se da însă zeciuială bisericii.

Se stabiliseră însă anume măsuri și legi pentruca să nu se întâmple abuzuri, astfel: dacă se dovedea că susnumiții comisari regali înșală, își perdeau viața și averea. Dacă ascundeau ori dăruiau dintre animale, atât cel ce a dăruit cât și cel ce a primit cadoul își perdea viața.

[1]) Op c. pag. 296.

De altfel regelui i se făcea parte (2 din 3 părţi) şi dintre slugii găsiţi vagabonzi, precum profita o treime şi işpanii regeşti.

*

„La sfârşitul veacului X — scrie Acsády[1]) — societatea maghiară dispunea de toţi factorii cari în organizarea socialeconomică şi a muncitorilor se formase în instituţiunile de caracter feudal a statelor apusene. Exista oştirea cuceritoare, dar care acum era preocupată mai ales de paza ţării, existau domnii proprietari ai pământului; erau muncitori liberi, învestiţi cu drepturi de libertate personală, precum existà şi massa mare de sclavi, a cărei parte covârşitoare era colonizată stabil pe proprietăţi".

„Ţara întreagă este a regelui şi a domnilor, cari s'au unit să facă legi şi să le ducă la îndeplinire. Ai regelui sunt cetăţile şi teritorul ce le aparţinea, pe el îl servesc vitejii (soldaţii), sclavii pentru el lucrează, işpanii în numele lui aduc judecată. Domnii au deja şi ei case, curţi, curii, împrejmuite de cocioabele slugilor şi sclavilor. Drept avere se consideră mai ales animalele de casă, diferitele unelte (comori) şi oamenii capabili de muncă. Paza acestora şi întărirea siguranţei societăţii erà prima misiune a legiferării şi administraţiei. Pământul, pe care numai munca oamenilor şi animalelor îl fac fructifer, vine în samă numai în al doilea rând[2]).

E, la tot cazul, caracteristic, că nici sub întâiul rege ungar, nici mai târziu în decurs de veacuri, legile nu amintesc de măsuri ori pedepse pentru a-

[1]) Op citat pag. 33.
[2]) Marczali: „A magyar nemzet története", pag, 116.

sigurarea proprietăţii de pământ ori contra încălcării acestei proprietăţi. Dovadă că pământ era destul. Populaţia nu era nici a zecea parte din cât e azi şi partea covârşitoare a terenului din Ardeal şi până la Tisa era necultivat.

Se înţelege, mai mult avea regele şi e firesc că coloniştii aduşi din străinătate se stabileau pe proprietăţile regale. S'a format astfel oraşele libere regeşti şi peste tot, proprietăţile regale au ajuns astfel centre miniere, comerciale şi industriale. Organizarea acestora, recunoaşte şi Acsády[1]), s'a făcut după model slav.

Intăiele proprietăţi regale erau organizate de altfel nu după sistem riguros feudal, de absolută stăpânire a muncitorului, ci regele Stefan întrodusese aşa zisul sistem de beneficiare: ori cine se stabilea pe o moşie a regelui, fie ca sclav, fie ca liber, primea loc de casă şi arabil, dar sta acolo numai câtă vreme îşi îndeplinea datorinţele împreunate cu adăpostirea ce i-se acordă.

Centrul proprietăţii regale era, bine înţeles, cetatea întărită şi pusă sub comanda işpanului. La început cetăţile erau destul de primitive: prejmuite cu şanţuri mai mult sau mai putin adânci, cu uluci şi chiar cu gard de nuele. In măsură ce proprietăţile aduceau mai multe venituri şi cetatea era mai expusă şi avea de păzit populaţie mai numeroasă şi mai bogată, se perfecţionă şi sistemul de apărare, făcându-se ziduri de cărămidă şi peatră, turnuri etc.

[1]) Op citat, pag. 36.

In interiorul cetăţii era casă pentru rege, să aibă unde găzduì când umblă prin ţară, precum şi locuinţe şi grădini pentru mai marele cetăţii (várnagy) pentru căpitan, sublocotenent (hadnagy) şi fruntaş (tizedes) cari aveau nu numai îndatoriri privitoare la apărarea cetăţii, dar esercitau şi demnitatea de judecători şi administratori întâi în interiorul cetăţii şi în al doilea rând în satele ce se formau în juiul cetăţii şi mai departe, pe domeniul regal ce se ţinea de cetate.

Ostaşii cetăţii purtau numele de *jobagi de cetate* (jobagiones castri), iar ceialaţi muncitori agricoli şi meseriaşii cetăţii erau cetăţenii (civis), cari la început aveau organizare de caracter militar, dar mai târziu se reformează şi se ajunge la sistemul de bresle. Meseriaşii erau foarte preţuiţi şi întru cât numai se puteà, li se designà locuinţă după felul ocupaţiunii: cei d'o meserie la un loc, pe aceeaşi uliţă. Se da mare importanţă ca fii să înveţe meseria tatălui, şi când într'o localitate erau destui meseriaşi d'un fel, erau duşi să se aşeze în altă parte. Impărţirea muncii era un principiu respectat.

Despre cetăţiie oligarhilor din veacul XII Pauler scrie :

„Cetatea aceasta nu era simplu un loc împrejmuit de şanţ, apărată numai de tufe, zid de pământ ori movile, ci erau într'ânsele ca la Ghymes — palat mic, palat mare, cămară, turn mare, turn mic, zid intern, zid extern, numit de unguri meterez. Aşa zicând s'a revenit la epoca pe când voivozii seminţiilor, autorităţiie neamurilor priveau în Arpad şi descendenţii săi numai pe primul vizir. Nu îl con-

siderau pe rege de cât drept un egal cu dânşii, dar că este un vizir ceva mai superior şi mai puternic. Şi ei întocmai aşa sunt domni ai pământului lor, ca regele; afară de unele îndatoriri, încolo nu-i erau obligaţi cu nimic, ba şi pentru aceasta n'a lipsit de cât un pas — dacă interesele lor ori folosul aşa au reclamat, au putut să scape şi de aceste îndatoriri..." [1]).

*

Chiar dela început, d'odată cu cetăţile, se înfiinţează *mănăstiri* şi în jurul lor aceeaşi viaţă. Ştim că sub întâiul rege ungar se intemeiază abaţia dela Pécsvárad, cărei S-tul Stefan îi dăruise o întindere mare de pământ pe care s'au format 41 comune, cu 1116 familii de servitori, dăruiţi tot de rege. La 1067 se înfiinţează puternica abaţie dela Sast, la 1075 abaţia benedictinilor, cărei dincolo de Dunăre i-s'au asigurat multe beneficii şi chiar privilegii. Claustrului din Tihany, de pildă, prin cunoscuta diplomă, din care s'au putut studià mai documentat relaţiunile de p'atunci, i-s'au dăruit pământ pentru 20 pluguri[2]), 60 case, 20 vieri cu vii, 20 călăreţi, 10 pescari (pe lacul Balaton), 5 grijitori de cai, 3 păcurari, 3 păzitori de cirezi (ciurdari), 2 porcari, 2 cultivatori de albine. Pentru serviciul intern al mănăstirei s'au dat 2 bucătari, 2 morari, 2 cizmari, 2 măsari, 4 lemnari, 1 argintar, 1 strungar, 1 spălător, 1 pielar (tăbăcar) şi 10 sclave. Bogăţia cea mare erau însă cele 100 vaci, 700 oi, 34 armăsari

[1]) Op. c. pag. 294.

[2]) Istoricianul maghiar P. uler afirmă ca pentru un plug erà prevăzut un teritor de 100—170 jugăre (pogoane).

cu iepele corăspunzătoare, 100 porci şi 50 coşuri de albini. I-s'a mai asigurat acestei mănăstiri a treia parte din venitul taxelor de târg şi de pod plutitor dela Tolna, Somogyvár şi Sumig.

Prin daniile de felul acestora, esercitate în decursul vremilor aproape de toţi regii, s'a format în Ungaria *marea proprietate*, întâi, la început, *bisericească*,[1]) iar mai în urmă a *particularilor*, a stegarilor (cum li-se ziceà înalţilor demnitari). Dăruirile regeşti pentru particulari au fost un mijloc de a câştigà coroana, de a molcomì pe cei puternici când se resculau şi de a ajutà imigrarea în ţară a oligarchilor din statele vecine. Unii regi ajunseseră să nu mai aibă ce dăruì, iar alţii ca să aibă din ce satisface cheltuielile curţii, luau îndărăt (cu dispenzaţie dela papa) averile dăruite. Asupra acestei chestii vom revenì

Bărbaţilor merituoşi ai ţării, d'odată cu dania făcută, regele le încredinţà şi dreptul pe care dânsul îl exercità asupra supuşilor din comitatele regeşti. Nouii proprietari menţineau însă localităţile primite în organizarea lor veche, ba pentru a-şi sporí numărul muncitorilor de tot felul, făceau şi alte concesii. Tot aşa: când pe teritor primit dela rege înfiinţau comune, luau ca model comunele existente deja.

Sub regii de mai târziu, diplomele amintesc şi de proprietăţi *cumpărate*. Numărul acestora este

[1]) Biserica rom. cat. are şi azi în proprietate 1,605.809 jugăre cadastrale, dintre cari 560.386 jugăre avere episcopească.

însă mic, şi averile cumpărate abea ajung la oarecare însemnătate.

Privitor la schimbarea ce s'a produs sub regii arpadiani (dela Stefan încolo), Suhajda János zice: „In măsură ce naţiunea a recunoscut plăcerile şi foloasele vieţii cetăţeneşti, a început să se schimbe şi viaţa de stat. Moşiile, cari erau proprietăţi ale seminţiilor, s'au preschimbat cu încetul în proprietăţi familiare şi după clasă în avere privată, — ceeace, bine înţeles, a produs schimbare mare şi deşì n'avem probe sigure, este însă foarte probabil că pe această vreme proprietăţile erau obiect de vînzare şi cumpărare".[1])

Pentru a favorizà desvoltarea clasei înalte, deşì sub Sf. Stefan înaintea legilor toţi cetăţenii erau egali şi nu se prevedeà privilegii pentru nimeni, — întâiul rege ungar ştim că făcuse escepţii destul de însemnate: pentru crime ordinare cetăţeanul liber să nu fie pedepsit tot aşa de aspru ca sclavii şi cine omorà un cetăţean liber, pe lângă pedeapsa capitală, mai trebuià să plătească şi o amendă mare, aşa zisa *taxă de sânge*. Nu mai puţin au fost favorizaţi stăpânii prin faptul că regele le acordase libertatea a tratà după cum vor cu sclavii, doar că se da voie ca sclavii să se poată înşişi *rescumpărà* în schimbul unei sume pe care însă foarte puţini erau în stare să şi-o agonisească.

*

Se şi poate documentà, că în felul acesta formarea comunelor şi a marei proprietăţi a luat un

[1]) Discursul de recepţiune la Academia maghiară, Noemvrie 1864.

avânt mare. E constatat de pildă, că sub Andrei I armata bătută şi ajunsă într'o mizerie colosală a împăratului german Henrich I, a fost cu uşurinţă şi bine întreţinută cu toate cele necesare. La 1079, sub Ladislau I sunt deja curteni atât de bogaţi, în cât pentru a se face nemuritori în viaţa bisericească — asta erà ambiţia celor mai mulţi — dăruiesc moşii mari, cum a făcut şi Guden, care abaţiei dela Veszprém i-a dat moşia sa Poloznak.[1])

Cât despre regi, deja în primul secol de domnire a lor, au moşii bine organizate destule. Géza I fondând abaţia de Garamszentbenedek (în 1075), îi dărueşte acesteia nu mai puţin decât 20 moşii, respândite în toată ţara, între cari Szöllös aveà pământ arabil pentru 60 pluguri, Zsikra pentru 16, Taznár pentru 20, şi aşa mai departe şi toate cu personalul necesar de muncă.[2]) Iar că ce desvoltau luau aceste moşii mănăstireşti, se poate vedeà din următoarele: abaţia de Pannonhalma aveà sub Sftul Stefan 10 sate. Peste două generaţiuni, sub Ladislau I, prin spor şi noui colonizări ajunge să aibă 30 sate formate pe acelaşi teritor.[3])

Goltz, care s'a ocupat pe larg cu rostul mănăstirilor de pe aceea vreme, constată că şi mănăstirile din Ungaria erau pe atunci centre de cultură, industrie şi comerciu, precum şi agricultura ungurii

[1]) Numele pare a dovedí că erà colonie de slavi, cărora deja sub Stul Stefan li-se făcuseră multe favoruri. Erau numiţi *oaspeţi* (hospes).

Diploma e publicată de Fejérpataky László, Oklevelek.

[2]) Knauz, A Garam melletti szentbenedeki apátság, I, 23 32.

[3]) Pannonhalma Monografiája, I, 577.

au învăţat-n dela călugării şi coloniştii streini aduşi pe moşiile mănăstireşti. Străinilor aşezaţi pe aceste moşii li-se îngăduià ca în comunele unde trăiesc numai ei singuri, să-şi aleagă liber preoţii, iar aceştia *să comunice cu ei în limba lor maternă*, să fie astfel feriţi de orice încercare de *maghiarizare.*[1]) Sclavii însă erau la absoluta discreţie a stăpânilor. Ei s'au şi maghiarizat iute.

Sclavi la început erau mulţi,[2]) în cât ungurii îi vindeau şi în străinătate. In măsură ce s'au sporit însă înfiinţarea comunelor, regii, mănăstirile şi marii proprietari aveau tot mai multă nevoie de sclavi, aşa că regele Coloman Cărturarul se simte îndemnat a oprì vinderea în străinătate a sclavilor. Se pare că sclavii aveau destul de desvoltată constinţa situaţiei lor, simţiau cât nedreptate li-se face, căci conform diplomei dela 1113, ei, împreună cu întreaga clasă muncitoare, după pustiirile săvârşite de Cehi la 1109 în valea Neutrei şi Vagului, *s'au revoltat şi au căutat să se eschiveze dela orice sarcini şi servicii cătră clasa stăpânitoare.*

Măsurile luate de regele Stefan pentru siguranţa proprietăţii se pare că nu erau destule, căci sub La-

[1]) Acsády, op citat, 60.

[2]) Massa lor erau soldati prinşi în războaiele ce ungurii purtau cu statele vecine, precum şi populaţia (bărbaţi, femei şi copii) ce aduceau cu sila din statele vecine şi mai îndepărtate, după vre-un războiu ori cu prilejul multelor năvăliri. Aduşi în ţară, celor mai mulţi li-se da nume unguresc, de regulă nume de batjocură: Tărâţă, Mincinos, Măgar, Chioru, Gunoiu, Ovrei etc., după cum se poate citì în diploma dela 1138, unde se înşiră averile ce aveà abaţia dela Dömös, precum şi numele sclavilor ce erau pe cele 57 moşii. Erau înpărţiţi pe moşii şi însuraţi anume aşa fel, ca dacă nu ei, apoi copii lor să fie absolut maghiarizaţi.

dislau cel sfânt s'a ţinut sfat mare — un fel de senat al seniorilor — în care s'au alcătuit un fel de codice penal (Corpus juri). Cuprinsul acestei legi revarsă lumină destulă asupra moravurilor de atunci şi a relaţiunilor dintre diferitele clase.

Iată ce zice diploma privitoare la adunarea acelor magnaţi: „Sub domnia prea graţiosului rege Ladislau, noi, magnaţii regatului ungar, în număr complect am ţinut şedinţă pe dealul sfânt[1]) şi ne-am străduit să aflăm cum s'ar putea oprì intenţia oamenilor răi şi cum să promovăm binele neamului nostru. De aceea, mai nainte de toate am pus jurământ, că oricine aparţine magnaţilor şi s'ar găsì vinovaţi că au furat un obiect în valoare mai mare de cât o găină, asta în nici un caz să nu fie ascuns nici apărat, ci decumva nu se va fi refugiat în biserică, să fie spânzurat şi întreaga lui familie să peară".

Ocupându-se de vremea când Ladislau s'a suit pe tron, Pauler iată cum descrie starea morală a ţării: „Siguranţă personală nu mai erà. Hoţiile şi jafurile s'au sporit atât de tare, în cât erau sate întregi cari le practicau; nu era lucru rar să fure chiar feţele bisericeşti şi ţara întreagă era plină cu sclavi vagabonzi, cari în acea vreme tulburată, umblau de ici colo, schimbându-şi stăpânii, iar averea primejduindu-o într'una; că spânzurau ori îi scoteau limba vre-unuia prins asupra faptului, nu mult ajutà"[2]).

[1]) Marczali crede că e vorba de Pannonhalma. Pauler afirmă hotărât aceasta.
[2]) Op c. 138.

Magnaţii, şi peste tot, cetăţenii liberi continuând adică să fure şi după o viaţă d-o sută de ani în regatul constituit în felul statelor culte apusene, se impuneau legi aspre.

Pânăce legea (II., punct 7), lui Stefan admitea rescumpărare de două ori pentru omul care era prins cu furtişagul, Ladislau, după cum vedem mai sus, nu mai admitea aceasta. Făcuse escepţie doar când rudenie prindea pe rudenie că a furat! In acest caz nu se pedepsea cu moartea nici cu tăiarea mădularelor, ci omul liber să fie vândut ca sclav, iar nobilul să fie întemniţat (II, 9); ţintea astfel la un lucru: să nu rămână nepedepsită nici o hoţie; rudenia care ştià că denunţând pe rudenie nu-i pricinueşte moarte, se îndemna să denunţe autorităţilor pe hoţ.

Se pedepseau apoi mai aspru şi sclavii prinşi că fură. Nu s'a mai admis răscumpărarea nasului, ci li-se tăià la prima hoţie, şi deja pentru a doua hoţie (iar nu a treia, ca sub Stefan), se pedepseau cu moarte. Ori cine era apoi împuternicit să prindă şi să lege pe hoţ şi să-l ducă la jude. In felul acesta un sat întreg putea să acuze pe cineva de hoţie, plătind (preotului) 1 ban (2 fl. 70 cr.) pedeapsă dacă nu putea dovedì; dacă se dovedea însă acuza, din averea lui, care se cuvenea regelui, un pătrar se da satului.

In privinţa femeilor, legea (II) lui Ladislau cuprinde de altfel dispoziţiuni mai aspre ca legile lui Stefan. Până ce sub Stefan bărbatul îşi putea rescumpărà de două ori femeia dovedită hoaţă, până atunci sub Ladislau, deja întâia hoţie se pedepseşte cu tăierea nasului, apoi se vindea ca sclavă, iar a-

verea i-se confiscà. Tot aşa, se vindea fata care furà, iar dacă cineva totuşi ar elibera-o, perde preţul ce a primit şi fata e dusă la curtea regală, în vecinică sclavie. Văduva care a furat, îşi perdea averea întreagă (numai partea copiilor nu) şi i-se scotea un ochiu.

S'au înăsprit d'asemeni şi legile contra ucigaşilor. Pentru omor nu se mai putea rescumpăra nimeni cu 110 bani de aur, ci ajungea în temniţă; averea mişcătoare şi nemişcătoare se împărţea în trei părţi: două se da rudeniilor celui omorît, iar a treia parte soţiei şi fiilor lui (Regelui nu i-se mai dă nimic!).

Erau însă şi asile de scăpare: curtea regală, bisericile şi curţile episcopeşti.

Mai puteau scăpà dacă cineva chezăşuia pentru ei; vinovatul scăpà de moarte, dar împreună cu chizeşul erà vândut ca sclav în altă parte a ţării. Visteria regală îi confiscà apoi întreaga avere.

Aspru se pedepseau şi cei cari ajutau pe vinovaţi să se refugieze în vre-un azil ori împedecau prinderea părtaşilor (amenda era 55 pense).

Cine împedeca facerea anchetei, îşi perdea viaţa, cine împedecà să fie legat criminalul, se amenda cu 55 pense.

Judele parţial ori şovăitor, care nu spânzurà îndată pe cetăţeanul liber dovedit hoţ ori nu tăia îndată nasul sclavului hoţ, ajungea şi el sclav şi i-se confiscà averea. Dacă se întâmpla să execute pe un nevinovat, scăpà însă plătind cheltuelile, precum trebuia să despăgubească familia celui executat, dând din al său averea confiscată. (Juzi nu puteau, prin urmare, să fie de cât oameni cu stare).

Cine calomnia pe judecător, se pedepsea cu pedeapsa ce i-s'ar fi dat judecătorului vinovat.

S'au menţinut şi sub Ladislau vechile dispoziţii că a vinde şi a cumpărà numai în târg să puteà, şi anume între martori şi fiind de faţă primarul şi taxatorul. Contravenienţii la această dispoziţie plăteau cu viaţa, dacă se dovedeà că s'a vândut obiect furat. Dacă nu erà vorba de obiect furat, obiectul vândut se confiscà şi martorii erau amendaţi.

Când erà vorba de obiecte în preţ mai mare de cât o găină, legea nu prevede escepţie nici pentru clerici, ci preotului ori călugărului hoţ episcopul îi ia rangul şi nevrednicul e pedepsit întocmai ca civilii.

Pentru hoţii mai mici, pedeapsa erà: să plătească ce a furat şi să i-se scoată un ochiu. Escepţie se făceà numai cu studenţii (diacii) şi oricine aparţinea clerului: scăpau cu „pedeapsa paternelă" (25 ori 50 lovituri de beţe).

Slăbiciunile ori păcatele adânc înrădăcinate într'un popor nu se pot desfiinţa aşa, d'odată, nici prin cea mai aspră lege. Iar Ladislau n'a avut răbdare ca să mai aştepte. Iute a adus legi şi mai aspre.

Se dictează pedeapsa cu moarte celui ce a furat în preţ de 10 denari (preţul a doi boi). Omul liber care furà în valoare mai puţin de cât 10 denari, se pedepsea trebuind să dea un preţ de 12 ori atâta, ş'un bou pe deasupra; a doua oară i-se scoteà un ochiu; sclavul trebuia să plătească îndoit, şi i-se mai tăia şi nasul. Dacă furà în preţ de 6 denari, i-se scoteau ochii; dacă furà în preţ mai puţin, i-se

scotea un ochiu, iar stăpânul să plătească îndoit preţul obiectului furat. Se face o binevoitoare escepţie cu sclavii desertori: nici limba nu li-se mai tăià nici nu-i mai spânzurà, ca să nu fie păgubiţi stăpânii, cari au nevoie de ei.

Vor fi fost mari îndeosebi hoţiile de cai şi boi, căci prin decretul sus amintit regele opreşte ca cineva pe acelaşi teritor să poată cumpărà pentru sine mai mult de un cal, iar boi numai pentru jug. Cine ducea animale pe teritorul altui işpănat fără a aveà îngăduinţă, ajungea în temniţă de unde nu-l puteà scăpà de cât işpanul cărui aparţinea, şi perdea şi animalele duse la târg.

Dacă se dovedeà că adusese animale furate, îşi perdeà viaţa.

Ce hoţii de animale se vor fi făcut, se poate judeca din măsurile ce se luaseră: negustorul din statele vecine numai aşa puteà cumpărà cai ori vite cornute din comunele dela frontieră, dacă împreună cu un om de încredere al işpanului mergeà la curtea regală, să scoată concesiune. Numărul concesiunilor erà limitat de voinţa regelui şi în timp de război desigur orice export puteà fi oprit în felul acesta.

La graniţe erà deci pază mare şi se puneau işpanii cei mai isteţi şi de încredere. Iar pentru-ca nu cumva chiar işpanii ori subalternii lor să înlesnească hoţiile, se prevedeau pedepse destul de grele: işpanul îşi perdeà slujba dacă ocroteà vînzarea în străinătate fără concesia regală; locotenentului vinovat i-se tăià capul; ceilalţi subalterni: dacă aveau avere, erau amendaţi, dacă nu aveau din ce plătì amenda, ajungeau sclavi (copii lor însă nu).

E de remarcat, că atât sub Stefan, cât şi sub Ladislau, omorul nu erà o crimă pedepsită mai aspru decât hoţia.

In deosebire cu legile germane şi franceze, omorul se pedepseà cu amendă potrivită nu rangului celui omorît, ci a stării materiale a criminalului. Sub ambii amenda erà 110 pense, iar dacă osînditul nu aveà atâta avere, erà degradat în clasa sclavilor. Amenda sub Stefan se împărţeà nu numai neamurilor celui omorât, ci o parte veneà casetei regale: sub Ladislau întreaga amendă se da moştenitorilor celui omorît. Pe lângă amendă, regele mai dictà şi temniţă.

Pentru menţinerea siguranţii publice decretul III al lui Ladislau mai prevedeà: „Nobilul ori viteazul (soldatul) care năvăleşte în casa unui nobil, luptă acolo şi bate pe stăpâna casei, plăteşte drept amendă două treimi din averea sa şi numai 1/3 remâne familiei sale. Dacă nu are avere, să i-se radă capul, să fie legat în lanţuri, bătut cu gârbaciul, dus în târg şi vîndut. Dacă l'au însoţit (la comiterea crimei) şi alţi cetăţeni liberi, să fie amendaţi cu 55 pense. Slugile să fie pudepsite întocmai ca stăpânii lor. Iar dacă la bătaie au participat slugi străine fără ştirea stăpânilor, să fie vînduţi şi din bani primiţi jumătate se da nobilului inzultat iar cealaltă jumătate să remână pe seama stăpânilor".

Marczali constată că legile acestea au fost prea aspre chiar şi pentru vremurile d'atunci.[1]) Ele nici nu s'au executat nici-odată întocmai, ci cronica spune

[1]) Op cit. pag. 142.

că „milostivul rege a avut întotdeauna în vedere frica de Dumnezeu şi a fost indulgent îndeosebi la croirea pedepselor de caracter răzbunător şi asupra urmaşilor".

Legile şi obiceiurile existente aspre n'au întârziat de altfel să aibă un efect bun asupra desvoltării statului. Pe la sfârşitul veacului XI bărbaţii culţi, scriitorii din apusul Europei cari însoţeau oştirile cruciate, înregistrează miraţi ce bogăţie se află strânsă prin magazii şi poduri, laudă prăsâla de vite şi grădinile frumoase din jurul curţilor şi mănăstirilor; constată însă că sclavii şi peste tot: muncitorii de tot felul locuiesc în vizuini, şi până ce în clasa liberă găseşti abundanţă şi popor bine hrănit, în bordeiele amintite stă îngrămădită o massă de nefericiţi rău nutriţi şi prost îmbrăcaţi.

Intreaga viaţă de stat este dirigiată de cler. Aceştia erau sfetnicii regilor. Adunările în cari regele şi consilierii săi făceau legile se şi numeau *sinoade.* Despre întâia carte de legi adusă sub Ladislau e mărturie în privinţa asta însemnarea găsită: „Sub domnia domnului şi mântuitorului nostru Iisus Hristos în anul 1092 de întrupare, ziua 21 Maiu, în cetatea Sabolci toţi episcopii şi abaţii din monarhia sa au ţinut *sinod sfânt* sub prezidenţia lui Ladislau, regele foarte creştin al ungurilor, cu mărturia atât a *iobagilor,* cât şi a întreg clerului şi poporului".

E de înţeles deci, dacă instituţiunile de p'atunci poartă toate urmele influenţei clericale. Sub Stefan legea nici nu cuprinde alte dispoziţiuni decât privitoare la *creştini.* Incetul cu încetul, în măsura în care se desvoltă viaţa de stat, vin şi s'aşează în ţară

ovrei, cari întreţin cele mai întinse legături comerciale cu ovreii de prin alte state,[1]) apoi negustorii persani şi bulgari mohamedani, după cum e de asemeni constatat că între unguri mai erau destui păgâni, dar cari se păzeau de a se aflà acest lucru. Necreştinii se aşezau mai ales la oraşe, unde erau târguri mari şi unde li-se designà un cartier separat. In eserciţiul confesiunei lor nu-i tulburà nimeni şi deosebirea între confesia creştină şi necreştină erà doar atâta: cine erà ori treceà odată la creştinizm, nu mai aveà voie să-şi schimbe confesia. Dacă totuşi reveneà la vechia confesie necreştină, erà isgonit din oraş şi dus în alte părţi locuite numai de creştini, unde cu greu îşi mai puteà apoi esersà confesia necreştină.

Erà apoi oprit ca o creştina să se mărite după ovreu, precum erà oprit şi aceea, ca ovreul să aibă sclav creştin, ci dacă se descopereà acest lucru, sclavul se declarà liber.

A merge în sărbători şi Duminecă la biserică erà îndatorat fiecare creştin. Cine călcà această lege erà pedepsit cu bătaie. O singură scuză încăpeà: prea marea distanţă, căci nu toate satele aveau biserici. Şi satele îndepărtate erau însă datoare să trimită un *delegat* la biserică ş'acesta să aducă dar: o luminare de ceară şi trei pâni.

Vânatul Dumineca erà oprit. Cine călcà legea, îşi perdeà cânele de vînat şi calul; p'acesta îl puteà rescumpărà însă cu un bou. Dacă erà preot, contravenientul erà dat afară din tagmă şi numai

[1]) Kohn, A zsidók története, 50.

drept mare graţie se mai toleră după ce se supune unor canoane severe. Peste tot, se puneà grijă deosebită pentru respectarea Duminecilor. Negustorul care-şi făceà Duminecă şatră pentru a vinde în ea, trebuià s'o dărâme dacă-l observà vre-un preot, iar dacă refuzà, se amendà cu 55 pense, pe seama preotului care l'a denunţat. Şi cine în loc de a merge la biserică, se duceà la târg, i-se luà calul.

O dispoziţie arată că între ovrei erau mulţi agricultori şi meseriaşi, căci legea ziceà: „Ovreul care erà găsit Duminecă lucrând, să-şi peardă uneltele de muncă“.

Nerespectarea posturilor de asemeni erau aspru pedepsite: cu legarea de stâlp douăsprezece zile de arândul, iar drept hrană primeà numai pâne şi apă...

Pentru înmulţirea bisericilor şi întreţinerea lor legea prevedeà: Dreptul bisericei nu se prescrie, ci animalele perdute ori unde şi ori-când se aflau, sunt a se da îndărăt; cine a testat odată ceva pentru biserică, nu-şi mai poate schimbà testamentul; cine pentru zidirea ori îmfrumseţarea bisericii a făgăduit ceva şi nu se ţină de vorbă, ajungeà pârât la episcopat, care-l provocà printr'un trimis special să îndeplinească ceeace a promis; dacă nu ascultà ori chiar luà la goană şi bătaie pe trimisul episcopului, judecata o făceà regele. Preotul din a cărui vină biserica perdeà ceva ori că foloseà lucrurile bisericei pentru sine, plăteà întreit paguba cauzată.

Răspunderea pentru bunăstarea bisericilor o aveau episcopii, ei trebuiau să se îngrijească şi de cărţile necesare bisericeşti şi să reclădească biseri-

cile dărâmate din cauza vechimei. Odoarele şi odăjdiile trebuia să le dee regele; în locul bisericilor dărâmate pe vremea tulburărilor păgâne, bisericile noui au trebuit să le ridice comunităţile din jur.

Cu toate drepturile multe de cari se bucurà biserica, prelaţii acesteia erau supuşi legii civile: nu numai în chestii de drept comun, ci şi în afaceri disciplinare, forul competent erà regele.

Prelaţii asupra clerului aveau putere în chestii disciplinare. Un preot ori călugăr nu erà primit nicăeri fără carte dela episcopul său. Dacă se stabilea odată în ţară pe proprietate fie bisericească, fie civilă, nu mai avea voie să plece de cât în caz când putea dovedì că episcopul, abatele ori işpanul tratează rău cu el. Pentru-ca nu cumva aceşti oaspeţi, fie preoţi, fie mireni, să strice „obiceiurile legale ale ungurilor“, decretul lui Ladislau prevedea „să plece unde vor (din ţară) cei cari după Marţia lăsatului de dulce a ungurilor mai mănâncă carne. Banii câştigaţi în ţară să-i lase însă aici“.

D'odată cu imigrarea în ţară a străinilor, ori cât regii au căutat să susţină „obiceiurile legale ungureşti“, s'au întrodus şi în viaţa de aici obiceiuri străine. Astfel e constatat, că după obiceiul din Germania, aşa şi în Ungaria s'au format comunităţi, le-am putea numí chiar *bresle*, ale celor cari esersau acelaşi meşteşng. Ei munceau împreună, câştigul erà comun. Calendele, gildele ori frăţiile acestea erau puse sub scutul vre-unui sfânt şi erau conduse de un preot. Spiritul de solidaritate erà aşa de pornit, în cât credeau, că faptele bune ale unuia dintre „fraţi“ folosesc spre mântuire şi celorlalţi. Cine părăsea

„frăţia“ fără îngăduinţa preotului şi a fraţilor, plăteà amendă de 10 pense.

Se înţelege, lucrurile nu odată au degenerat. Se întruneau în astfel de „frăţii“ nu numai bărbaţii cu aceeaşi ocupaţie, ci s'au format comunităţi de fete, cari renunţau să se mai mărite şi trăiau ca nişte călugăriţe sub conducerea unui preot.

Inspecţia asupra vieţii morale atât asupra acestor fel de comunităţi cât şi asupra cinurilor călugăreşti, o aveau episcopii şi arhiepiscopii, cari vizitau adesea mănăstirile. Iar că sfinţii călugări nu prea duceau toţi viaţă fără reproş, se poate judecà din acea parte a decretului regelui Ladislau, care oprea pe abaţi şi călugări să iee parte la exerciţiile religioase ale „frăţiilor“, căci urmând după rugăciuni ospătarea, erà temere ca nu cumva „călugării să mânce şi să bee prea mult şi să cadă şi în alte păcate“.

Preoţilor de altfel le erà permisă căsătoria (în ţările apusene celibatul erà deja întrodus), numai a doua oară era oprită căsătoria preotului, după cum nu erà permis să iee văduvă ori femeie divorţată. Tot aşa, erà oprit ca preotul să trăiască cu sclava ci dacă se descoperea acest lucru, dacă nu o vindea de bună voie, sclava se vindea „din oficiu“, iar preţul ei în acest caz îl primeà episcopul.

Inspecţii pe la mănăstiri făceau şi regii şi prinţii. Cu acest prilej erà uzul, ca ei să sărute pe abate şi călugări. Numărul sărutărilor date erà în proporţie cu simpatia pe care purtătorul coroanei o avea pentru cel sărutat. In legenda despre viaţa lui Imre, fiul sfântului Stefan, se spune cum prinţul vizitând pe călugării dela Pannonhalma, călugărului Maurus i-a

dat şepte sărutări, pentrucă „ducea o viaţă castă". Sărutările se acordau deci în măsura moralităţii vieţii călugărului.

E caracteristic pentru moralitatea acelor vremuri că adulterul erà pedepsit numai când îl comitea — femeia. Bărbaţii puteau păcătuì în dragă voie, după cum puteà să omoare femeia adulteră fără frică de pedeapsă. Numai în caz când rudeniile femeii omorâte îl acuzau că fără vină au omorât-o, se orânduia cercetare şi vecinii erau ascultaţi ca martori. Dacă se dovedeà că femeia adulteră a fost tratată cu răutate şi brutal înainte de a cădeà în păcat, „judecătorul procedà după cum îl povăţuià mintea"... Bărbatul aveà de altfel dreptul ca pe femeia păcătoasă s-o ducă la lege, unde i-se croiau anume canoane ; după ce şi-a ispăşit păcatul, dacă bărbatul voia, puteà s-o reprimească. „Dacă nu, nici unul nu mai aveà voie a se mai căsătarì".

Dispune apoi legea: „Dacă cineva comite viol asupra unei fete ori femei, care merge dintr'un sat într'altul, va plătì atâta amendă, ca şi când ar fi omorât un om". Cine răpea o fată, sub Stefan erà amendat cu preţul a 10 viţei.

Judecăţile în afaceri matrimoniale, după cum vedem, aparţineau şi ele forului civil. Episcopii judecau asupra „persoanelor libere şi asupra strigoaielor".

Totul în numele regelui se petreceà. El donà averi, da slujbe bisericeşti, civile şi militare, făceà legi. Dar erà uz aproape egal cu legea, ca regele să ceară şi el sfatul înalţilor dignitari bisericeşti şi civili. Deja după moartea întâiului rege, coroana re-

vine celui preferat de înalţii dignitari, de clasa privilegiată. Cu cât timpul trece, cu atât lupta pentru câştigarea tronului — între diferiţii pretendenţi — creşte şi astfel clasa privilegiată câştigă în importanţă la curte. Aceştia aleg pe rege şi deja despre Ladislau papa Grigorie VII scrie ca despre un rege *ales*. Iar cei ce au ajuns odată în sfatul regal, nu mai puteau fi înlăturaţi, ci se bucurau de acest drept chiar şi urmaşii lor. Işi câştigă trecere mare mai ales prelaţii, între cari curând se face selecţiune: unii cu anume drepturi (să încoroneze pe noul rege). Şi prelaţi şi magnaţi pot ajunge şi străinii. Au fost episcopi cari nici nu ştiau ungureşte.

*

Sub cei doui regi mari din casa arpadiană, S-ţii Stefan şi Ladislau, s'au regulat atât afacerile de proprietate, cât şi chestia *dijmei*. Indeosebi s'a regulat afacerea sub Ladislau, căci până ce sub Stefan se luau dispoziţiuni generale numai, lăsând teren larg de abuz işpanilor şi prelaţilor, până atunci în decretul III. alui Ladislau găsim dispoziţiuni precise. Astfel punctul 41 zice: „Episcopului să i-se dee *zeciuială* dela toate, ş'anume astfel: Omul de încredere al episcopului întreabă pe proprietar câte grâne şi animale are? Dacă dă crezământ celor spuse, zeciuieşte aşa; dacă nu, pune pe proprietar la jurământ şi după aceea zeciuieşte. Grâne să nu primească d'un fel, ci să ia din toate. Iar dacă cineva a denunţat că proprietarul a mărturisit strâmb, grânele se vor măsurà în prezenţa oamenilor episcopului şi dacă acuzarea s'a adeverit, proprietarului îi

va rămâne numai zeciuiala, nouă din zece părţi e a episcopului. Acuzatorul mincinos primeşte aceeaşi pedeapsă, dacă nu are însă nimica, va fi vândut ca sclav, numai copii rămân liberi.

„Dijma se strânge nainte da crăciun. Fiul care locueşte în casa tatălui, precum şi sclavul, nu dau dijmă deosebită, ci laolaltă cu şeful familiei. Dacă stau în altă casă, dau. Cine se încăpăţinează să nu fasioneze cât datoreşte, competenţa se va stabilì de oamenii episcopului prin martori".

Din dijma pe care episcopul o strângeà pentru animalele cari păşteau în alt comitat, o a treia parte erà competenţa preoţilor.

Dijma se strângeà numai după rod dela 10 vedre în sus.

In ori cânepă se luà cât puteà să strângă cu mâna la pământ. (p. 40.)

Abaţiile nu erau nici ele dispensate de dijmă către episcopul. Plăteau însă zeciuiala numai conform numărului liberilor cari erau sub jurisdicţia lor.

Pentru regulamentarea târgurilor (şi a cumpărărilor şi vânzărilor) de asemeni a luat măsuri (cartea II, capitolul 7). Institue judecătorie de târg şi opreşte exportul vitelor cornute (boi şi vaci) şi a cailor (capitolele 15, 16, 17 şi 18 din cartea II). Străinii nu puteau să cumpere în ţară vite ori să vîndă mărfuri decât cu slobozenie dela regele, prin intemediul comiţilor de frontieră iar târguiala se puteà face numai cu asistenţa *pristalzilor* regali.[1])

[1]) Deák F., op c. 14.

Cei eliberaţi sub îndatorirea să slugească bisericii, plăteau zeciuială preotului numai, episcopului nu.

Preotui mai aveà venituri şi în afaceri de judecată: un ban dela *proba cu apă* şi doui bani dela *proba cu foc* (29) cari se făceau de altfel între trei martori, cu asistenţă preoţească.

„In societăţi primitive — observă Pauler — astfel în evul mediu aproape pretutindeni, aşa şi la noi, dacă acuzau ori bănuiau pe cineva cu ceva rău, acuzatul ori bănuitul trebuià să se desvinovăţească. ...Apărătorul nevinovăţiei este Dumnezeu. Pe el îl chemà în ajutor cel ce trebuià să se desculpe: prin jurământ, ori prin judecată dumnezeiască, prin *probe de foc şi de apă*, care erà la modă la toate popoarele germane, romane şi slave din Europa, şi a pătruns şi la noi. Pe cine nu-l ardeà fierul înroşit în foc, pe care îl prindeà cu mâna, ori apa fierbinte, nevinovăţia aceluia o dovedeà însuşi Dumnezeu prin judecata sa. Când păzitorii ori opinia publică învinovăţeà cu furt satul întreg, acuzaţii se aranjau în grupuri de câte zece, dintre cari unul se supuneà probei de foc. Dacă nu se ardeà şi se dovedeà astfel nevinovăţia, scăpau şi ceilalţi 9 tovarăşi. Dacă se ardeà însă, cei nouă trebuià fiecare să încerce, pentru a-şi dovedì nevinovăţia“.[1])

Cu toate dispoziţiile regale, nu s'ar puteà zice că dreptul de proprietate, pe baza căruia se stringeà dijma, ar fi fost perfect regulat, ci chiar sub regii din casa arpadiană şi în tot decursul evului mediu,

[1]) Op, c. p. 143.

obiceiul jucà rol mare. Intr'un loc erà obiceiu să se strângă atâta, în alt loc mai mult ori mai puţin şi *dreptul acesta izvorât din obiceiu se moşteneà.*[1]) Mai rău le mergeà celor ajunşi sub stăpânirea mănăstirilor, în satele de slugi.

„Strângerea dijmelor — scrie Pauler — n'a mers uşor. Poporul nu da decât numai sub sâla pedepselor, cum făceau capitularele francilor, să deà adică 9 părţi, drept pedeapsă dacă nu vrea să dea zeciuiala. Iar cine furà zeciuiala deja aleasă, se pedepseà ca hoţ: de două ori plătea despăgubire episcopului, iar a treia oară se pedepseà cu moarte".[2])

După cum rezultă din diploma de fondare a mănăstirei Dömös[3]), în satele ce aparţineau acestei abaţii, poverile suportate de *urbarialişti* nu erau la fel. Comuna Cuppan se îngrijeà de pildă numai de pânea necesară a mănăstirei. Cele 8 familii cari constituiau comunitatea din Gan, erau datoare ori să zidească două case, ori să dee 1000 şindrile. In Tamach, afară de zeciuială, fiecare din cele 35 familii de sclavi cari aveau acolo casă erà datoară să dee anual doi boi, doi saci de făină, două măsuri de *bere* şi un bulgăr de sare.

Toţi sclavii trebuiau apoi să ajute la ori-ce muncă s'ar ivì în claustru: când se zideşte ori se repară ceva, strângerea fânului, facerea de şanţuri şi lacuri pentru peşti etc. In ziua de sfta Margareta mai erau datori să ducă la mănăstire 4 boi

[1]) Acsády, op citat, 61.
[2]) Op, c. 74.
[3]) Dată de prinţul Álmos, fratele lui Coloman Cărturarul. E publicată de Knauz, Monumenta, I, 88 - 97.

graşi, cele mai grase 30 oi, 1 porc, 30 gâşte, 40 găini şi 20 bulgări de sare; la Crăciun 40 găini, 20 gâşte şi 10 bulgări de sare; la Paşti 40 găini, 20 gâşte şi 10 bulgări de sare. Cărăuşia tot ei o făceau. Ca să ne dăm seama de greutatea muncii acestor nenorociţi, mai e de înregistrat, că în fiecare an membrii a 25 familii însărcinate cu aducerea sării, trebuiau să meargă de 6 ori cu două şlepuri până în Ardeal, unde abaţia aveà 30 familii îndatorate să dee 24.000 bulgări de sare. Alte familii erau însărcinate să pescuiască şi în postul mare zilnic să aducă la mănăstire 30 peşti; altădată, când nu erà post, de trei ori pe septămână. Dacă nu prindeau ei peşti, trebuiau să cumpere. Alte familii erau datoare să dee anual piei (câte o sută) dela diferite animale.

Meseriaşii, cari locuiau pe teritorul ce aparţineà mănăstirii, munciau şi ei din greu pentru abaţie.

Diplomele ori actele de fondare a mănăstirilor, precum şi diferitele cărţi de danii şi testamente de pe acele vremuri dovedeec că erà belşug în animalele de casă. Pe de altă parte bate la ochi, că până şi în veacurile XII şi XIII încă, ba chiar mai târziu, e mic numărul familiilor de sclavi agricultori. Astfel pe când mănăstirea susamintită avea 17 bucătari, 10 vizitii, 49 clopotari, 25 familii de pescari, 65 vieri, erc. p'atunci pe tot teritorul său nu avea mai mult de cât 10 familii de plugari.

Particularii erau ceva mai îngăduitori, se mulţumeau cu mai puţine servicii, ba unii dintre ei ţineau să facă sclavilor o viaţă mai uşoară Se cunoaşet un act de donaţie al d-nei Szines, soţia lui

Henrich (probabil german imigrat), care dând moşia sa Kutas din comitatul Somogy mănăstirei dela Pannonhalma (trei locuri de case, 5 vii, 15 oameni, 100 oi, 27 cai, 30 porci şi 3 păstori), pune condiţia ca oamenii de pe moşie să nu fie supuşi regimului greu sub care trăiau sclavii mănăstirii, să nu presteze ca sarcini urbariale nimic afară de zeciuiala de grâne şi vin.[1]) Dovadă că nici nainte, când erau sub stăpânirea ei, nu erau îndatoraţi la mai mari sarcini.

Era firesc, că particularii trebuiau să-şi câştige sclavii printr'un regim mai dulce, parte pentrucă nu aveau autoritatea şi puterea mănăstirilor, parte pentrucă aveau şi nevoie mai mare de oameni, de cât mănăstirile bogate şi scutite de puterea regală şi bucurându-se de favoruri şi privilegii din ce în ce mai multe.

De altfel însuşi regele Ladislau a fost cel care a căutat mai ales să menageze până chiar şi pe duşmani dacă ştia că astfel poate folosi ţării. După bătălia dela apa Timişului, aproape de Timişoara, se ştie, n'a dat voie să fie omorâţi cumanii făcuţi prizonieri, ci a zis: las să trăiască, poate se vor îndreptà şi vor aduce folos.

Pentru apărarea hotarelor ţării, e lucru constatat, sub Ladislau li s'au acordat deosebite favoruri *grăniţerilor*, colonişti aşezaţi anume pentru paza ţării la frontiere[2])

*

[1]) Pannonhalma monografiája, I., 597.
[2]) Hunfalvy, Az oláhok története, I., 242.

Până ce Ladislau s'a mărginit însă la crearea unor legi menite a întărì dinastia şi statul, Coloman Cărturarul îşi dă silinţă să organizeze şi societatea, diferitele clase. „Vrea să uşureze sarcinele legale ale popoarelor sale, sarcini pe cari le socoteà nedrepte", — zice Marczali[1]).

Cartea sa de lege, e adevărat, ia măsuri mai nainte de toate în interesul dinastiei, care are nevoie de bogăţii („căci cu cât s'ar simţì la curte mai multe nevoi, cu atât mai puţină trecere are Curtea", punct 15), pentru care scop mănăstirilor nu li se mai lăsà decât atâta avere, câtă inomis le e trebuincioasă, (punctul 16 prevede a li-se luà lacurile cu peşti ce au de prisos!), precum întăreşte vaza bisericei, — dispune multe şi în interesul poporului.

Intâi de toate interzice ca proba de foc să se mai poată practicà înaintea ori cărui preot, căci asta da prilej la multe abuzuri pe socoteala înpricinatului, ci ordaliile se ţineau la curţile episcopeşti şi ai marilor preposiţi (22). Judecată se ţineà de două ori pe an: la 1 Maiu şi toamna, la o săptămână după sfântul Mihai. Cine nu se prezentà, îşi perdeà procesul. Pentru a ţine în respect pe judecători, legea prevedeà că dacă cineva i-a pârât, ei să se prezinte la sus numitele locuri şi termene şi fără a li-se fi înmanuat citaţie cu pecet.

A întrodus apoi mai deasa dovedire *prin martori* (iar nu prin probele zise dumnezeeşti), luând măsuri după cum urmează: „Dacă cineva vrea să dovedească în calitate de martor, se va primì: 1.

[1]) Op c., II., 215.

dacă prealabil s'a spovedit şi cuminecat, 2. dacă are pământ pentru un plug. Se controlează astfel, prin mărturisirea făcută la preot, dacă a spus ori nu adevărul; iar dacă a minţit, plăteşte cu averea sa; „iar dacă cineva a făcut mărturie mincinoasă, nu se mai primeşte ca martor" (26, 27). Peste tot, erau luate aspre (chiar barbare) măsuri în contra martorilor mincinoşi: li-se aplică fer roşu (în cruce) pe faţă, dacă prin proba de foc se dovedeà (?) că au minţit (83).

Mărturia ovreilor nu erá însă considerată egală cu a creştinilor. Astfel, în cazuri de cumpărare, dacă celce cumpără n'avea martori creştini, chiar când aceştia depuneau jurământ ritual, cel cu obiectul de furat erà amendat la de patru ori preţul.

E de observat, că sub Coloman au venit în Ungaria, fugind de prigoniri, o mulţime de ovrei din Boemia şi din ţările germane.

Tot aşa de aspru erà pedepsit şi omul de încredere al regelui, care în vre-o misiune oare care făcea strâmbătate. Scăpà de pedeapsă (aceeaşi ca a judelui) numai dacă se dovedeà că a fost indus în eroare. In acest caz judele plăteà paguba din averea proprie (29—31).

Pentru a stavili îmbogăţirea prea mare a magnaţilor, Coloman Cărturarul reformează dreptul de moştenire. Moşiile dăruite de S-tul Stefan rămân neatinse, privitor la cele dăruite însă de regii ce au urmat, dispune: „Ele vor fi moştenite (dela părinţi) de fii; dacă nu sunt copii, moştenesc fraţii şi după moartea acestora copii lor. Dacă nu sunt însă fraţi,

averea rămâne regelui" (20). „Averea câştgiată, cumpărată, nu puteà fi luată dela moştenitori" (21).

Tocmai pentru legile acestea, cel mai important act de legislaţie întâmplat sub Coloman a şi fost *parlamentul* ori sinodul cum i-se mai zice, ţinut în primăvara anului 1090 la *Kartal*, în dieceza Vaţului[1]), unde întâi s'a ţinut consiliu regal, iar după aceea hotărârile aduse s'au discutat şi primit de întreaga reprezentanţă a ţării (országgyülés).

Aici s'au luat adică şi întâiele mijloace de apărare a ţării, decretându-se că din dările şi taxele de vamă a comitatului $^1/_3$ parte să se deà işpanului; în schimb li s'a impus işpanilor îndatorirea ca până la Sân Mihaiu să strângă şi să ducă la vistieria regală (Strigoniu, Esztergom) întreaga dare şi numai după aceea li-se dă partea cuvenită (işpanilor şi sutaşilor regali), prevăzându-se pedeapsa de a plătì îndoit lipsa ce s'ar constatà (25, 78, 79). Işpanul care în satele sale puteà să strângă dela supuşii liberi cai ori darea de fum, trebuia să adjusteze şi să trimită în oştirea regală un luptător călare (viteaz) panţerat; dacă venitele acestea dela supuşi erau mai puţin de cât 100 pense, dar cel puţin 40 pense, trebuia să trimită un soldat fără cămaşă de zale. Işpanul care n'avea dela supuşi nici suma de 40 pense, nu trimeteà soldat în oştirea regală.

Măsurile luate pentru ocrotirea moşiei sunt şi ele ceva nou. Sub regii de până acì legea ocroteà mai ales şi aproape numai mişcătoarele de pe moşie. Coloman dispune: „Cine pe nedrept stăpâneşte pă-

[1]) Endlicher, 359.

mântul altuia, dacă pentru asta ajunge osândit, perde din al său atâta cât a stăpânit pe nedrept și mai plătește ș-o amendă de 10 pense“ (32).

Prima dare în Ungaria d'asemeni sub el s'a strâns.

Dispuneà anume: „Dacă un oaspe (hospes), străin se va așezà pe teritorul cetățenilor, adică pe pământul locuitorilor din cetate, ori va luà parte la războiu în proporția jumătății averii sale, ori plătește 8 denari. Ceilalți, cetățenii liberi autochtoni, nu mai plătesc 8 denari.“

Plătesc însă cetățenii septămânali (cu schimbul), adecă aceia, cari erau îndatorați să facă servicii la curte. Dacă însă cetățenii obligați la acest serviciu erau liberi, darea de 8 denari o strângea de la ei nu regele, ci cetățenii. Darea asta a fost numită: *după fumuri!* Ea, se înțelege, la început a fost pusă în sarcina străinilor, cari se așezau în număr tot mai mare în jurul cetăților. Li-se reduceà însă la 4 denari dacă prestau anume servicii: dacă regelui și suitei sale care treceà p'acolo dau cărăușie, îndreptau drumul etc. (45). Legea opreà ca cineva să le poată răpì pământul în posesia căruia au intrat deja (19).

Darea directă, denarii strânși în felul acesta, nu erà toată a regelui, ci o a treia parte se împărțeà ișpanilor, cari făceau parte apoi din ea și căpitanilor, iobagii cetăților. Erà deci, și din acest punct de vedere, un interes și al ișpanilor și cetățenilor liberi să ajute cât mai intensa colonizare a pământurilor din jurul cetăților.

De asemeni li-se făceà parte din darea indirectă (taxele de vamă şi pod) tot o a treia parte, iar episcopii primeau a zecea parte.

Foarte însemnate sunt următoarele dispoziţii:

Străinii aşezaţi să muncească pământul altora, plătesc numai banii *după fum*, la lucru nu puteau fi obligaţi, nici la rescumpărarea pe bani a unei munci oare-care. (80). Sclavii ce aparţineau cetăţii, plăteau pentru pământ, precum rescumpărau cu bani şi altă muncă (81).

Primele măsuri pentru desfiinţarea ruşinosului târg cu sclavii tot sub acest rege s'au luat. Adevărat, n'a stavilit de cât târgul cu sclavii indigeni. A dispus: „Nimeni nu poate vinde sclav de viţă ungurească ori sclav de altă naţie născut în Ungaria." Sclavii ori sclavele cumpărate în străinătate erà voie să fie duse la târguri din străinătate.

Işpanul care călcà legea asta, îşi perdeà şlujba ori i-se luà două treimi din avere.

Mult s'a schimbat apoi consideraţia cărei i-se da expresie în ce priveşte preţuirea *vieţii oamenilor*. Ştim că până acum omorul nu erà considerat drept crimă oribilă, nici nu erà aspru pedepsit. Sub Coloman chestia se schimbă.

Intâi de toate *se şterge pedeapsa cu moarte* pentru *furt*, ci numai i-se scot ochii (51—53). Minimul la stabilirea pedepselor pentru furt este animalul cu 4 picioare ori lucruri în preţ de 20 denari. Se iau apoi măsuri de a pedepsì şi moraliceşte: hoţul erà ţinut legat trei zile („fără a i-se arde mânile") şi a patra zi trebuià dus înaintea judelui. Dacă acuzatul erà achitat, cel care l'a arestat nu mai primeà

pedeapsa de a i-se scoate ochii, ci simplu se amendà, după cum şi hoţia se pedepseà cu amendă în bani, în raport cu averea şi mărind despăgubirea în favorul celui păgubit.

Asasinările le judecau episcopii conform canoanelor. Aceştia aveau dreptul să pronunţe aceeaşi osândă nu numai asupra criminalilor, ci şi asupra celor cari ocroteau şi ascundeau la dânşii pe păcătoşi. Omorurile simple se defereau protopopilor şi juzilor, cari luau taxă ($^1/_9$) ori zeciuială din amendele incurse. Pedeapsa cu moarte numai pentru aceste crime se dictà.

Peste tot, bisericei i-s'a conferit un mare rol în ce priveşte judecăţile. Nu numai că li-se acordă preoţilor un fel de imunitate, în cât afară de autoritatea lor alt-cineva nu aveà drept de cercetare şi judecare asupra lor („Judecător civil să nu îndrăznească a trimite contra lor pecet“ (citaţie) 14), ci li-se da o mare ascendenţă şi în ce priveşte judecarea în chestii familiară. Adulteriul şi răpirea femeilor erau judecate de episcop; violul de protopopi împreună cu judecătorii civili (58—60).

Şi în alte privinţe s'au făcut uşurări. Coloman a desfiinţat dispoziţia lui Ladislau ca pentru hoţiile comise de părinţi, copiii dela 10 ani în sus să ajungă sclavi, şi a pus această pedeapsă numai pentru cei trecuţi de 15 ani. Femeia hoţului, dacă a fost părtaşă la păcat, ajungeà şi ea sclavă.

Se desfiinţează, de asemeni, ca satul întreg să fie supus probei de foc pentrucă s'ar bănui un hoţ în sat. Satul întreg erà solidar numai întru a des-

păgubi pe călătorul al cărui cal s'a furat în sat (63).

Pentru garantarea unei justiţii cât s'o puteà mai prompte, regele el însuşi umblà prin ţară să inspecteze. Indată ce soseà pe teritorul unui comitat, işpanul şi judele comitatului trebuiau să se prezinte înaintea lui şi să dee seamă şi hotăriri în afacerile poporului. Dacă poporul aveà plânsori contra celor doui dignitari, cauza se da spre rezolvare aşa zisului nádor-işpan (37).

Nu puteà însă regele să cutreere ţara întreagă. Ca totuşi să ştie cele ce se petrec, işpanii tuturor comitatelor erau îndatoraţi ca toamna, până la Stul Mihai, să se prezinte la Strigoniu, când aduceau banii încasaţi şi unde se făceà apoi împărţeala şi se discutau lucrurile ţării.

După părerea celor mai mulţi istoricieni maghiari, aceste adunări au fost *primele diete*, parlamente.

Regele luà de altfel informaţiuni despre starea lucrurilor din ţară nu numai dela dignitarii întruniţi în felul acesta la Strigoniu, ci devine tot mai frecvent obiceiul să călătorească prin ţară, cu mare suită, cu întreaga curte.

*

Nu de mai puţină însemnătate au fost măsurile luate de el pentru regularea economică a ţării. Cine duceà la târg propriile producte, plăteà taxele stabilite sub Stefan. Neguţătorii însă („cari n'au altă grije de cât să se îmbogăţească") plăteau îndoit. (33, 34.)

Comerciul şi pe vremea aceea erà în mânile ovreilor. Coloman s'a şi simţit dator să aducă legi deosebite pentru regularea situaţiei acestora.

Ei nu puteau locuì de cât în oraşele episcopeşti (75). Li se interzice să cumpere ori să vândă sclavi, nici să ţină în serviciu sclavi. S'a acordat însă un termen până când pot să vândă cei pe cari legea i-a aflat că au sclavi. Nerespectarea acestei dispoziţiuni aducea după sine pierderea sclavilor găsiţi la ovrei (74).

Sinodul, compus din arhiepiscop şi episcopii sufragani, a mai oprit pe ovrei să poată ţine slugi pentru grajd cu boi ori alţi servitori. Opreşte de asemenea să vândă creştinilor carnea pe care ei nu vor s-o consume.

Dacă creştinul cumpără ceva dela ovreu ori viceversa, târgul să se facă între martori creştini şi ovrei, obiectul vândut şi numele martorilor să fie scris pe hârtie, ca să fie pecetluite de cumpărător şi vânzător şi va fi păstrată de cumpărător, ca astfel dacă l'ar pârî cineva că are lucru de furat, să-şi poată dovedì nevinovăţia (4). Chiar dacă nu va puteà găsì pe vânzător, scăpà arătând hârtia şi dacă martorii pun jurământ. (5). Dacă n'are nici act, nici martori, „more patrio" plăteşte de 12 ori valoarea obiectului furat (7).

Pentru a împedicà pe negustorii străini ori pe cei de curând stabiliţi în ţară să exporteze lucruri furate, ori de cari la anume momente avea şi ţara nevoie (de pildă cai în vreme de războiu), se cerea ca să aibă *pecet* (act) dela vameşii regali şi ai işpanilor dela frontieră. Cine călcà dispoziţa asta, se

amendă cu 50 pense [82]. In străinătate regele nu îngăduia să se vîndă decât sclavii străini şi boi [77].

Erau p'atunci în Ungaria şi mulţi *ismaeliţi.* Din dispoziţiile legii se vede, că regii maghiari îi preţuiau mai mult decât pe ovrei, căci nu numai se serveau de ei, făcându-i bancherii curţii, dar şi-au dat şi mare silinţă să-i şi asimileze, în toate privinţele. Sub Ladislau ei vorbeau deja toţi ungureşte (I. 9), Coloman, pentru a-i silì să se facă creştini din izlami ce erau, a dispus: „Dacă cineva îi surprinde pe izmaeliţi că se reţin dela mâncarea cărnii de porc, ori asupra spălatului ritual, ori alte ceremonii ale sectei lor ticăloase, să-i trimită la rege. Cine i-a pârât capătă o parte din averea lor" (46). „Izmaelitul să nu îndrăznească a-şi mărită fata cu un izmaelit, ci s'o dee după unul din ai noştri" [48]. Dacă ţine ospăţ, nu e permis să aducă pe masă altă carne, decât carne de porc [49]. Se dispune de asemeni, ca acolo unde s'au stabilit izmaeliţi, comuna să le zidească şi întreţină biserică, iar din comună jumătate locuitori din cartierul izmaelit să meargă în altă parte...

Cu toate aceste măsuri straşnice, şi peste o sută cinzeci de ani tot se mai găsesc colonii izmaelite (Pesta, Strigoniu, Alba-Regală etc.) cu toate obiceiurile lor. Ceeace pare a dovedì că regele, care şi-a menţinut dreptul ca singur să dispună, nu şi-a prea dat mare osteneală să aplice legea.

Şi e de explicat acest lucru: nici ungurii nu esersau toţi confesia creştină, ci pentru a-i silì la asta, regele Ladislau a dat un decret — privitor la regularea vieţii clerului — care interzice cultul pă-

gân, iar cine tot îl mai esersează, dacă-i sărac, va fi canonit 7 zile; dacă-i bogat, 11 zile, iar pe d'asupra va mai fi şi bătut cu gârbaciul. Aceeaşi pedeapsă se prevede pentru ceice nu respectă sărbătorile [7—8]. Cine mureà cu păcatul de a nu fi ascultat de episcop, ci a fost esclus din cauza nesupunerii la canon, nu se puteà înmormântà în cimitir, nici nu se sfinţeà de preot. Tot aşa se pedepsea şi celce murea fără a fi chemat preot. Dacă a murit subit, părinţii ori nevasta lui se pedepseau cu canoneală de 40 zile. Dacă n'avea rude, sufereau judele satului şi doi membrii din antistie [I. 26].

Că erà un rege mai luminat, dovedeşte îndeosebi decretul ce a dat că *nu există strigoi* şi a prevăzut pedepse aspre contra celor ce prosteau lumea.

O lumină vie varsă asupra *moralităţii* de atunci a *preoţilor* următoarele dispoziţiuni ale regelui Coloman:

Preotul care stă între oameni beţi se suspendă şi i-se dă canon pe 40 zile. Dacă el însuşi se îmbată ori îmbată pe alţii, va fi dat afară din slujbă. Cine întâlneşte preot beat, ia dela preot 1 pensă; dela protopop beat 3 pense [47—48].

Preotul nu poate fi cârciumar nici uzurar. Preotul care bea în birt, erà destituit. *Laicii prinşi la birt, nu mai puteau fi martori.* [58]. Preotul nu puteà fi martor nici la facerea testamentului unui muribund, nici la cununie ori la judecătorie [59]. Preotul dovedit că a furat, se destituia şi i-se confiscà averea, iar dacă nu avea avere, erà vîndut ca sclav [57]. Preotul, care ţineà metresă se destituia [55]. Tot aşa păţea şi preotul, care se însurà a doua oară ori

luà în prima căsătorie, femeie văduvă ori divorțată. [8]. De altminteri nici nu puteà fi preot decât acel bărbat însurat, care şi el şi soția puneau vot de castitate şi locuiau separat [8—10].

Sub Coloman biserica ajunge să stabilească şi ea *deosebiri de castă* în afacerile ce i-s'au încredințat spre rezolvare. Astfel în judecarea proceselor de divorț. Femeia de *nobil* dovedită adulteră, ori că îşi părăsea bărbatul, pe lângă canoneala ce i-se da, mai erà şi oprită să se mărite a doua oară. Femeia de *plebeu* dovedită că a păcătuit, se vindea ca sclavă şi nimărui nu-i erà permis s-o elibereze.

In privința rolului la probele de foc a preoților, tot decretul acesta dispunea după cum urmează: Proba de foc se putea ține şi în post, afară doar de probele în afaceri (crime) în cari s'a vărsat sânge. Cine ia în mână ferul roşu, nu-l puteà depune de cât la locul indicat [45].

Depindea deci foarte mult dela preot ca acuzatul supus probei să se ardă zdravăn la mână, ori să scape mai uşor.

Şi în privința economică erau privilegiați preoții: ei nu plăteau zeciuială din rodul câmpului nici după numărul vitelor [63]. Preotul ajuns la această treaptă din clasa de jos se bucură d'asemeni de privilegiul ca toți copii săi s'ajungă liberi [29]. Dintre servitori episcopul însă numai cu voia stăpânului poate sfinți preot [30]. In caz contrar, pe lângă prețul de rescumpărare, mai plăteà 50 pense amendă [65].

Dacă episcopii nu vedeau de biserici, ci îşi dau osteneală numai să-şi îmbogățească fii, jumătate din averea acestora se puteà confiscà si redà bisericei

[13]. Servitorii bisericeşti nu puteau fi folosiţi pentru munca particulară a episcopilor ori preoţilor [15]. Din întregul venit, numai a patra parte erà personal al episcopilor, o pătrime se folosea pentru repararea bisericilor, altă pătrime pentru ajutorul preoţilor şi ultima pătrime săracilor [12]. Fii episcopului numai aşa puteau moştení averea părintelui lor, dacă s'au făcut în privinţa asta dispoziţiuni speciale [27—28].

Pentru-ca să nu se prea sporească numărul călugărilor, se dispune ca numai la pământ pentru două pluguri se poate primì un călugăr. Se prevăd apoi o mulţime de măsuri proprii a pune mănăstirile tot mai mult sub influinţa episcopilor. (Abaţilor le erà interzis a umblà în haine mai frumoase ori să aibă capele cu clopote, nu puteau să boteze nici să ţină vorbiri poporului).

*

Colonizările străinilor s'au făcut sub Coloman cu aşa succes, în cât — se ştie — sub Stefan II, fiul său, în *armată* erau o mulţime de *hospesi.* Iar luptele se purtau nu atât de dragul gloriei, ci în speranţa prăzilor ori a dăruirilor regale. Unde nu erà perspectivă de a pune mâna pe ceva, ungurii nu se însufleţeau. Astfel a fost cazul dela 1124, când cu asediarea cetăţii rutene Vladimir[1]), de unde prinţul Iaroslav fiind izgonit de marele duce de Kiev, a venit să ceară ajutor lui Stefan II. Acesta a şi plecat cu oaste, dar mai marilor curând li-s'a urât de luptă şi dupăce Iaroslav căzuse într'o ciocnire cu ostenii din cetate, într'o bună dimineaţă s'au dus în cortul

[1]) Strahl, Gesch. Russlands. I. 209.

regal şi i-au cuvântat acestuia: „Stăpâne, ce faci? dacă vei ocupà cetatea cu preţul vieţii vitejilor tăi, pe cine aşezi prinţ aici? Dintre magnaţii tăi nici unul nu primeşte... Ori vrei să laşi regatul pentru acest principat. Noi iobagii n'o să ne apucăm să cucerim cetatea; dacă vrei, fă-o singur. Iar noi ne ducem acasă şi alegem alt rege“[1]). Lupta s'a şi sistat.

E primul caz de nesupunere ori mai bine când regele e silit să se supună el voinţii iobagilor săi, ceeace determină apoi şi pe Stefan II şi pe alţi urmaşi ai săi să ţină din ce în ce mai mulţi străini şi la curte şi în armată. Luptele ce Stefan II le-a purtat înpotriva Bizanţului nici n'au fost purtate de cât cu prea puţin ajutor din ţară, ci cu *soldaţi* plătiţi strânşi din toată lumea, cari prădau şi ţara şi comiteau excese groaznice îndeosebi în ţările pe unde se purtà campania.

D'aici au şi izvorât o mulţime de nenorociri pentru tron şi ţară. Răceala dintre rege şi magnaţii indigeni a scos la iveală diferiţi pretendenţi, în cât cei mai mulţi regi şi-au mistuit forţele apărând tronul împotriva adversarului din lăuntru, care adesea erà fiul ori fratele purtătorului de coroană. Până la aşa grad s'au înverşunat aceste lupte, în cât, se ştie, lui Bela II, pe când erà încă prinţ, precum şi fratelui său Álmos, Coloman i-a scos ochii, să asigure astfel fiului său tronul. La rândul său, ajungând rege chiar aşa orb, Béla II, ca să prevină conspiraţia magnaţilor, cari tot mai mulţi se ataşau pe lângă

[1]) Képes krónika, 68.

Borici, pretendentul (născut de Eufemia, fosta soţie izgonită alui Coloman), pune la cale în dieta dela Arad omorârea acestor magnaţi, dintre cari mulţi au aprobat ori tolerat şi faptul ca regele Coloman să-l orbească. Au fost măcelăriţi 68 magnaţi, ba până şi asupra rudeniilor lor s'a răzbunat regina Ilona şi sfetnicii săi. Dar nici asta nu i-a speriat pe magnaţi, ci când Borici a sosit în ţară înconjurat de trupe polone şi ruseşti, o mulţime au trecut în tabăra lui dela Sajó. Iar după cum ne spune cronica, în tabăra regală tot au mai rămas aderenţi tainici de ai lui Borici. Pe simplă bănuială şi oarecari indicii, pretinşii conspiratori, au fost omorâţi. Contele Lampert (din aristocraţia imigrată) a fost omorât de propriul său frate, chiar în consiliul regal, unde fratele său i-a zdrobit capul, cu un scaun, fiul său Nicolae, işpan, a fost decapitat, precum au fost omorâţi şi alţii. Şi după acestea s'au mai aflat însă temerari cari au întrat în cortul regal pe când Béla II stà încunjurat de credincioşii săi şi l-au insultat, cum a făcut-o Sámson[1]), care i-a zis: „Câne mizerabil ce faci cu ţara? Ar fi mai bine dacă ai preda-o Domnului tău Borici!..." Se înţelege că au tăbărât asupra lui, el a reuşit să fugă până la râu, unde ajungându-l oamenii regelui, l-au omorât. (1132).

Când astfel de lucruri se petreceau în ţară, îşi poate închipuì ori-şi-cine situaţia poporului de jos, abuzurile magnaţilor cari dela rege aveau mână liberă ori a celor ce îndrăzneau să se ridice chiar împotriva puterii regeşti!

[1]) Pauler, Magy. tört. 614.

In descrierea ce o face Otto de Freising, episcop şi fiu al markgrafului austriac Luitpold (sfântul), despre starea Ungariei pe acele vremuri (trecuse prin ţară mergând, la 1147, spre Ierusalim, în tabăra regelui german Conrad III), găsim următoarele: „Ungurii aceştia sunt cu mutre urâte (pocite), ochii căzuţi în cap, mici de statură, cu limbă şi moravuri barbare, aşa că trebue să bagi de vină soartei, ori mai bine să admiri răbdarea dumnezeiască, care a dat aşa ţară frumoasă nu atât oamenilor ci acestor monstri omeneşti... Pe aşa teritor mare, afară de rege, nimeni nu îndrăzneşte să bată bani, nici să strângă vamă. Iar decă cineva din tagma işpanilor a ofenzat pe rege ori că numai l'au acuzat de asta, fie chiar pe nedreptul, ori-care om de al regelui, trimis acolo dela curte, fie chiar înconjurat de slugitorii săi, îl deţine singur, îl leagă, îl poate chinuì. Nu e ca la noi, unde egalii cer judecată dela rege, ci nici atâta nu se admite, ca acuzatul să se scuze, ci voinţa regală e totul“.[1]) Constată apoi că în jurul regelui sunt mulţi străini (imigraţi).

Cu cât se ivesc însă mai multe greutăţi: pretendenţi, revolte, războiul cu Bizanţul, calamităţile pe urma trecerii cruciatelor, — cu atât influenţa şi puterea regală scade şi creşte a prelaţilor. Stefan II este deja silit să abzică de dreptul de a destituì şi a transferà pe episcopi, de a numì administratori mireni, în locul episcopilor decedaţi, de a luà ceva din averile bisericeşti fără sfatul şi învoirea consiliului episcopesc (chiar aşa numai în cazuri escep-

[1]) Gesta Friderici Imp. I. 31.

ționale: când au năvălit dușmani în țară), abzice de asemeni la drepturile avute — prin obicei — de a scoate pe abați și prepoziți din slujbă fără a li-se fi dovedit abaterea dela canoane ori că ei înșiși au mărturisit păcatele[1]).

Influența papală se manifestă tot mai mult și astfel se combate curentul bizantin, care de altfel ajunsese atât de puternic, în cât se înstăpâniseră (dela 1102 încoaci) trupe grecești în părțile sudice ale țării (cetatea Zimony erà a lor), și o mulțime de locuitori au fost ridicați de aici și colonizați în Balcani. Insuși Béla III, care urmă în domnie lui Béla II (mort la 1172) a fost crescut la curtea împărătească alui Emanuil din Bizanț și cronica însemnează despre el că a întrodus *obiceiuri ca la curtea împărătească* și curială: să se poată face *plângeri în scris* și peste tot, a prigonit aspru pe hoți și jefuitori. Tot ca un efect al educațiunei politice primite la curtea împărătească se poate considerà și regula ce a întrodus în finanțele țării. Până la el unitatea banilor și în Ungaria erà ca în apus (modelul bavarez, german și francez); scriitorii de pe vremea războaielor cruciate și scot asta în relief.

Sub Béla III se întroduce *valuta elină*, denarii de argint cari au fost însă curați, căci Béla n'a falsificat bani, ca cei mai mulți contimporani ai sei.

Despre Béla III Deák scrie: „Văzând că pentru ridicarea comerciului este necesar a se stabilì cursul banilor, — a bătut bani noui și valoarea acestora a hotărât-o, în țară și pentru lumea comercială, după

[1]) Endlicher, Mon. 382 - 384.

galbenii bizantini; a regulat preţul mărfurilor şi măsurile lor, iar zilele de târg le-a pus pe Sâmbătă în loc de Duminecă. A micşorat dările şi-a pus capăt pretenţiilor nedrepte şi înselătoriilor"[1]).

Banii noui se puneau în circulaţie pe la Paşti, când cei vechi se schimbau, însă cu o scădere (probabil zece la sută). Diferenţa erà venitul regelui şi pentru operaţiunile acestea regele avea misiţii săi, spaimă a târgurilor, aşa că erà un fel de privilegiu când regele interzicea ca în anume târguri zarafii regali să nu aibă drept a se prezintà[2]). Izmaeliţii aceştia vindeau şi *sarea*, care de asemeni erà un *monopol regal*, precum şi taxele dela târguri, vămi, poduri şi drumuri tot veniturile regale le sporeau. A şi fost belşug la curte: când a trecut prin ţară împăratul Frederich, în fruntea oastei cruciate, Béla l'a primit la Strigoniu cu o pompă mare şi i-a dăruit două magazii mari pline cu grân, una plină cu ovăs, apoi turme de vite, pâni multe, vin etc., după cum s'a îngrijit ca şi la hotarul ţării, la Dunăre şi Sava să-i aştepte pe cruciaţi care pline cu muniţii, — ceeace a fost bine primit îndeosebi din partea papei. Aşa se şi esplică faptul că deşì lăsase atâta teren influenţei dela Bizanţ, Béla III trăia în bune relaţiuni şi cu sfântul scaun[3]). Inclinările lui pentru post, desigur tot dela Constantinopol le-a adus. Despre Emanuel se afirmă că avea trei sute milioane venit; uşor se poate închipuì r sipa şi luxul dela curtea lui şi tot aşa de uşor se esplică de ce sub Béla III

[1]) Op c. 13.
[2]) Diploma dela 1191, în favorul oraşului Cinci-biserici.
[3]) Fejér, Cod. Dip. II., 436.

curtea ajunge d'o rară strălucire, loc de desfătare al tuturor nobililor. Insemnările franceze şi germane de pe atunci evaluează la 8 milioane coroane (166000 mărci în banii de pe atunci) venitul regelui şi anume: vamă, poduri, târguri 30,000 m., monopolul sării 30,000., oaspeţii (saşii) din Ardeal (imigraţii) plăteau 15,000 m., ducele Slavoniei 10,000 m., dela cei 72 işpani 25,000 mărci, afară de asta fiecare işpan provedea odată pe an masa regală şi când se sculà dela masă da regelui 100 ori chiar 200 mărci. In felul acesta se înţelege cum şi de unde se ajungeau cei 12 boi, 4 buţi de vin şi 1000 pâni, câte se consuma la un prânz regal [1]).

Din venitul său, regele dà şi arhiepiscopilor dela Strigoniu şi Calocia: celui dintâi 6000 mărci (zeciuiala dela baterea monedelor), cestuilalt 2500 mărci.

Că s'au putut strânge atâţia bani din taxele de târg, dovedeşte că ţara făcea deja comerciu mare şi cu străinătatea. E cert, că sub Béla III între Ungaria şi imperiul Bizanţului erau întinse relaţiuni comerciale, acest fapt il va fi îndemnat pe rege să întroducă valuta de bani elină, ceeace cruciaţilor şi negustorilor din apus a displăcut mult.

[1]) Endlicher, *Mon.* 455.

IV. Oligarhia.

Diferenţiarea tot mai mare în caste. — Sinodul dela Buda şi hotărârile aduse. — Nesocotirea poruncilor regale. — Papa ajutând pe ceice se ridică împotriva regeluì Ladislau Cumanu. — Registrul (protocolul) dela Oradia-Mare. — Judecăţi la mormântul S-tului Ladislau. — Procesele pentru avere. — Lupte pentru a scăpà de sclavagiu. — Populaţia ţării. — Rivalităţi între prelaţi. — Intervenţia S-tului scaun. — Românii. — Viaţa lor autonomă.

Şi în decursul celor două veacuri, dela întemeiarea regatului, văzurăm, că pas de pas în Ungaria poporaţiunea se diferenţiază tot mai tare în *caste*. Greutăţile cu cari aveau de luptat regii, atât înlăuntru cât şi înafară, au favorizat acest proces, aşa că secolul al XIII găseşte ţara în plină stăpânire oligarhică. Clerul catolic ajunge tot mai la multă influinţă iar aristocraţia să dicteze ea legile. Ultimii regi din casa arpadiană ajung nişte păpuşi în mânile oligarhilor. Nu mai poate fi rege, nici să se menţină pe tron de cât cel pe care-l *aleg* şi susţin oligarhii, iar aceştia la fiecare prilej caută nu numai să pună mâna pe averi, dar să-şi asigure prin lege privilegiile cele mai largi, iar peste masa mare a poporului absolută stăpânire. Nu e mirare deci că sclavagiul există încă, ba parecă devine tot mai ruşinos,

în cât legislaţiunea ţării permite ca *părinţii să-şi vândă copii*, iar soartea liberilor de prin cetăţi se îngreunează aşa fel, încât iobagii aceştia de cetate invidiau soartea liberilor simpli — a slugilor eliberaţi şi neîndatoraţi să presteze serviciile ce îndeplineau cei din cetăţi.

Cum a decăzut ţara şi autoritatea regală de pildă sub Ladislau Cumanu, mai bine se poate judecà din faptul că papa s'a simţit îndemnat să trimită un legatus (1279) care să facă regulă. S'a convocat la Buda sinod[1]), care a legiferat nu numai în chestii bisericeşti, ci şi în cele laice.

Hotărârile aduse de acest sinod sunt o icoană a vieţii morale, politice şi economice de pe acea vreme. Intre altele se interzicea ca preotul să ţină cârcimă, loc de întâlnire pentru persoane necinstite. Prelatul ori altă persoană înaltă bisericească să nu-ia parte la răscoală, bătaie, jefuire, hoţie, incendiare şi alte lucruri sângeroase. Să nu se încurce nici în lupte, escepţie făcând *apărarea* patriei ori a bisericei sale (art. 6). Omul bisericii să nu poarte altă slujbă, să nu facă negoţ, să nu asculte măscărici, să nu intre în birt (decât cel mult când e la drum), să nu joace jocuri de noroc; părul să şi-l taie, să i-se vadă urechile (art. 9). Sentenţă de moarte să nu scrie, nici să publice, nici să fie de faţă la executare; să nu execute acea parte a hirurgiei, care

[1]) A prezidiat episcopul Miklós şi au participat toţi prelaţii, abaţii şi priorii, deşì regele oprise acest sinod şi trimisese aspră poruncă primarului din Buda să nu lase în oraş, ci să-i gonească pe sinodalişti şi pe oamenii lor, şi să nu le dea nici de ale mâncării. Nimeni nu luase însă în serios porunca regelui, pus sub interdict în scurtă vreme.

reclamă să taie ori să ardă; la probele de apă rece şi fierbinte ori la probele de foc să nu dee binecuvântare ori sfinţire [art. 10]; să nu poarte arme [art. 13], să nu trăiască într'o casă cu femeie [14]; să nu se urce desculţ în cor în decursul liturghiei [art. 15]. S'au prevăzut măsuri pentru administrarea cinstită a averilor bisericeşti [art. 26—32]. Pentru protopopi s'a prevăzut să ştie canoanele, iar cine nu le ştie, să înveţe trei ani de zile [40]; preoţii să aibă manuale pentru liturghii [44]. „Şi fiindcă credinţa nu depinde dela minte, nu trebue ca cineva să provoace discuţie; laicii să nu întrebe: cum sunt? ce sunt? de ce sunt unele lucruri, ci să creadă, şi în viaţa viitoare o să înţeleagă.... Credincioşilor să li se atragă des atenţia să nu caute cauza diferitelor credinţe, escepţie făcând tainele. Pentrucă credinţa este un ce sublim, ceea ce-i aparţine, nu se poate cuprinde cu mintea şi n'are nici un merit credinţa care se bazează pe raţiune" [art. 87]. Se ordonă împărtăşirea cel puţin odată pe an şi pedepse pentru preotul care n'ar păstrà taina mărturisiţilor [94]; pentru cununie, înmormântare şi alte oficii bisericeşti preotul să nu stoarcă bani [art. 123].

Li se mai pune preoţilor îndatorirea să nu lase pe credincioşi a trăì în concubinaj [51] nici să se aşeze în comună, oraş ori cetate „curve, cari pentru bani mizerabilii îşi vând trupul", pentrucă astfel se propagă imoralitatea [52]. Dar nici călugării să nu vagabondeze prin sate, ci să stea la mănăstire, ducând viaţă cucernică [68]. Le interzice să umble la vânat, iar în ce priveşte învăţătura, li se permite numai gramatica, teologia şi logica [70].

In acelaşi timp li-se asigură şi multe înlesniri, şi privilegii. Sub nici un titlu, laic nu putea să ocupe averea unui preot răposat ori în viaţă, nici averile bisericeşti ori mănăstireşti [53—55]. Se iau severe măsuri contra celor cari ocupând cu puterea mănăstiri, „au făcut din ele peşteră de hoţi şi tâlhari". „...Unii, destul de mulţi, în Ungaria şi celelalte părţi ale regatului nostru, din biserici şi claustre au făcut cetăţi şi acolo unde ar trebui să se facă rugăciuni pentru vii şi morţi, locuiesc jefuitori şi hoţi, adună lucruri jefuite şi casa lui Dumnezeu a devenit loc de murdare orgii" [57]. Cine calcă legi e aduse întru paza clerului, cine ajută femeii să avorteze, cine face farmece ori depune mărturie mincinoasă în afaceri de căsătorie, ajunge escomunicat [77]. Ovreilor şi izmaeliţilor li-se interzice să iasă pe stradă fără a avea pe dânşii haină de pe care să fie recunoscuţi (ovreiul să aibă roată roşie p· partea stângă a pieptului iar izmaelitul roată galbenă) [124]. Ovreu, izmaelit, saracen *ori alt schismatic* să nu fie aplicat în funcţiuni de dare, vamă *şi altele*, nici să li se dea în arendă moşii bisericeşti [125]. Schismaticilor li se interzice să facă biserici fără învoirea episcopului (catolic) eparhiei.

Sinodul aceste dela Buda a adus de altfel şi hotărâri îndreptate contra regelui Ladislau IV. La o lună după sinod, legatusul papal a şi pronunţat blăstămul bisericesc asupra regelui şi asupra prepozitului Miklós, unul dintre sfetnicii regelui. Papa însuşi a scris regelui un dorgatoriu, în care îi zice: „Rege, păzeşte-te! şi te gândeşte cine şi unde te conduce? Priveşte în jur de tine şi vezi cum curtea

regală ungară în chipul acesta se murdăreşte. Griji, e vorba de cauza lui Hristos, care nu poate fi batjocorită prin chefuri!..."

Puterea bisericei erà aşa de mare, blăstămul papei atât de temut, încât mai marii ţării, între ei şi voivodul Ardealului, Aba Finta, cel mai puternic, pentru-ca nu cumva papa să-i socotească complici ai regelui (care petrecând între cumani, într'adevăr devenise un destrăbălat), au arestat pe regele (în Ianuarie 1280) tocmai când se ducea la amanta sa cumană din Bistriţa şi l'au dat ca prizonier lui Barsa Loránt... Asta drept pedeapsă, scriau ei papei, pentrucă regele se purtase rău cu legatusul papal. Cumanii i-au sărit într'ajutor şi l'au scăpat. Ba erau să omoare pe legatusul papal ajuns pe mâna lor, iar averile lui Barsa Loránt le-au pustiit[1]).

Diplome de prin vremea asta nu prea sunt. Valurile vremurilor tulburi ce au dat peste ţară, au şters urmele legisferării de p'atunci, aşa că în scris n'a rămas decât un protocol despre judecăţile *(probele de foc)* dela *Oradia*, protocol care cuprinde 289 cazuri de judecăţi făcute sub Andrei II. Protocolul acesta a fost tipărit la 1550 de vestitul episcop *George Frater*, fost episcop în Oradia. Valoarea istorică a protocolului (tipărit sub titlul *„Ritus explorandae veritatis")* e mare. Cazurile cuprinse întrânsul varsă destulă lumină asupra legilor şi moravurilor de pe atunci.

Reiese întâi de toate din aceste cazuri de judecăţi că a crescut valoarea pământului: procesele

[1]) Pauler, op c. II, 368.

pentru proprietate prepondereazā şi sunt purtate cu zel şi jertfe, chiar cu preţul vieţii. Când iobagii regali, când cetăţenii vre-unei localităţi fac pâră pentru călcarea moşiei şi ajung până la proba de foc din Oradia, forul din urmă.

Cum se procedà în procesele acestea, se poate vedeà din următoarea însemnare, de pildă: „Cetăţenii din Nograd, ş'anume Csépán, Péntér, Rados, Posa, Dornád, István, Okos, Zurga şi János din satul Csépàn[1]), mai alăturându-li-se iobagii acelei cetăţi, ş'anume fruntaşul Londan, Miklós, Pál, Both, Tiborcz şi Mihály, pretind pământul de patru pluguri al unui cetăţean liber cu numele Péth, zicând că pământul acesta aparţine cetăţii şi el l'a ocupat cu puterea. Péth a răspuns naintea judelui ţării László şi işpanului de Bács, că a cumpărat pământul. Numitul jude i-a trimis, însoţiţi de servitorul său Imurad din Szöreg la Oradia. Aici când a sosit vremea ca dl Péth să ridice ferul şi apoi ziua când să i-se deslege mânile, numiţii iobagi de cetate şi-au tras seama şi au recunoscut că pământul acela este alui Péth". (133). In restul însemnării se arată hotarele moşiei, indicându-se marginile naturale, o probă şi asta că în acest veac proprietăţile sunt preciz hotărnicite.

Insemnarea asta mai arată şi teritorul de jurisdicţiune al episcopatului Oradiei: se întindeà până la nordul ţării.

Un alt caz (358) arată că şi cei din jurul Clujului aparţineau Oradiei. Se zice anume: „Mog din

[1]) Sat din jurul cetăţii.

satul Póka cu alţi iobagi ai Cojocnei, anume fruntaşul Erdő, Csikoló, Tenke, întâiul crainic Póka, Cseytima şi cu Bulcsu, au văzut că din pământul amintit al acelei cetăţi unii *străini*, anume Godofred, Farkas, Vilo, Olbert, Péter, András şi Fila, au cuprins pământ de 2 pluguri. Ei au fost citaţi înaintea işpanului Sebestyén din Cojocna, ca jude instituit de regele Béla, care ascultând ambele părţi, prin servitorul său Farkas i-a trimis la Oradia. Pârâtorii au consimţit aici să prindă ferul, dar acuzaţii au recunoscut că pământul acesta este al cetăţii. In schimb pârâtorii au plătit judelui şi însoţitorului lor. Şi ca să nu se mai poată şterge hotărârea aceasta, pământul pentru care s'a purtat proces are să fie mărginit". (Se înşiră iarăşi hotarul).

Cazurile acestea arată cum fiecare caută să ajungă în posesia a cât mai mult pământ.

Următoarele sunt o dovadă asupra stării şi tratamentului deosebit al iobagilor:

„Locotenentul Endre, căpitanii Péter şi Sebsek, iobagi de cetate în Sătmar, au pârât pe Vaysil, Iob, Patrona, Boda, Bertalan şi Lat din Gernyeszt, zicând că aceştia sunt iobagi escluşi dintre iobagii cetăţii. Ei s'au mărturisit însă *iobagi născuţi*, căror li-se zice iobagii sfântului rege. Făcând lege asupra lor, işpanul Vingiszlo din Sătmar, i-a trimis cu servitorul său la proba de foc din Sătmar. A venit acolo Vendég, care în numele său şi a soţilor săi, ocolind ferul (roşu) a declarat că pe nedrept i-a acuzat, pentrucă ei sunt iobagi născuţi, iobagii sfântului rege". [183].

„Supuşi ai cetăţii Kraszna, din satul Bács, cu ajutorul căpitanului Tumpa au acuzat pe Jekur, fiul lui Redea, pe Solt şi Bondun, fiii lui Sacicu, Syteky, fiul lui Babuk, zicând că sunt d'opotrivă cu ei. Aceştia însă au declarat că sunt liberi şi de *naţionalitate rusească* şi ca apărător al libertăţii lor au dus pe un rutean cu numele Chedar, iobagul lui Barnabás. Acesta spunând înaintea judelui de curte Tupa şi a servitorului său că acuzaţii sunt rudenii de ale lui, a întărit că ei sunt liberi. Proba de foc a verificat spusele lui Chedur; a dovedit că aceia sunt liberi". [300].

„Când işpanul dela Dobocza a trecut în revistă trupa sa, un iobag de cetate cu numele Herös, s'a aşezat în rândul celor *născuţi iobagi*, numiţi iobagi ai regelui sfânt. Atunci din şirul iobagilor regelui sfânt au eşit Vanoy şi Bocya şi l'au scos din şirul lor, zicând că el nu aparţine clasei iobagilor sfântului rege. Acelaşi lucru l'au spus şi sublocotenentul Keverög şi iobagul Kérő. Făcând lege cu ei, numitul işpan i-a trimis cu omul său Bocy la Oradia. Aici Vanoy şi Bocya au recunoscut înaintea slugitorului şi alui Todor, cari au venit *în numele* sublocotenentului Keverög şi a iobagului Kérő, şi înaintea capitlului de Oradia au mărturisit că pe nedrept au izgonit pe Heröst din şirul iobagilor regelui sfânt". [304].

„Curtenii regali din Erdöd au pârât pe Potha şi Chumur de pe moşia lui Aladár, fiul işpanului Ehellős, că ei sunt slugitori de curte. Aceştia s'au declarat însă că sunt liberi ş'aceasta a întărit-o şi domnul lor. Palatinul Miklós făcând lege asupra

lor, i-a trimis cu servitorul său Csama la Oradia. Acolo reprezentantul celor dela curte, care a purtat în locul lor ferul, s'a verificat. Potha şi Chumur au rămas înlăuntru". [103].

Cazuri de aceste sunt multe. Ele dovedesc pe d'oparte stăruinţa celor apăsaţi întru a se eliberà, pe de altă parte sunt şi o mărturie despre starea puţin închegată în care se aflau diferitele clase sociale. Bine determinate şi îngrădite erau numai drepturile oligarhilor.

Privitor la diferitele *îndatoriri ce aveau iobagii*, găsim preţioase amănunte în următoarele pilde din numitul protocol:

„Telkő şi Bota din Fegyvernek, Mogd din Mihod şi Petru din satul Àsu, alt Mihod, Pál. Zacheus şi George din satul Smula, au pârât pe Bugy, Urdan, Poteta, Ueus, Beat şi Uta din satu Egyek, zicând că şi soţii lor aparţin companiei. Ei au declarat însă că nu sunt supuşi companiei, ci datorează să plătească numai *dare după fum*. Iobagii din cetate aşa au declarat şi ei. Işpanul Petru, locoţiitorul lui Dénes din Heves i-a trimis cu servitorul său la Oradia, unde însă dintre poporul cetăţii Heves s'a prezintat numai unul singur, cu numele Farkas, care în numele soţilor săi s'a desistat dela proba de foc, recunoscând că fără temei (fals) au pretins că cei din Egyek aparţin şi ei oştirei lor". [206].

„Sătenii din Nyir, *brutarii* cetăţii Szolnok, au ridicat acuză încontra câtorva cetăţeni liberi din acel sat, şi anume în contra lui Fekete, Agya şi Mihály şi alţii de soiul lor, zicând că aceştia sunt

venituri. Aceia însă au spus că pământul cetăţii e comun, şi al lor, dela prima descălicare (a venirii lor pe teritorul acelei cetăţi ! Aut.) Fiind jude palatinul-işpan Miklós şi servitor al său Detre din satul Majsa, omul celor din cetate a prins ferul şi a dovedit dreptatea sa". [7].

„*Ingrijitorii de cai* ai regelui, cari locuiesc la Székelyfalva, anume Teka şi Tobias, au pârât pe curtenii regali Zota şi Tamás, zicând că sunt *venituri.* Maiestrul Dömötör, din poruncă regală cercetând cauza, prin servitorul său Márton din Edelény, i-a trimis la proba de foc, la Oradia. Acolo numiţii îngrijitori de cai se învoiesc, că vor da pârâţilor jumătate din pământ, trăgând hotar ; pe jude îl vor plătì în comun, iar partea servitorului vor plăti-o curtenii". [17].

Sunt apoi în protocolul acesta amănunte interesante privitoare la *starea de sclavagiu a massei.* Pildele înşirate dovedesc că oamenii erau trataţi ca vitele : se vindeau în pieţe şi târguri şi sunt urme de multe procese pentru furturi de — sclavi. Măcar că dela Coloman Cărturarul încoaci regii nu ţin sclavi nici fac negoţ cu ei, ci slugitorii dela curtea regală sunt descendenţii sclavilor d'odinioară. Biserica propagà şi ea că e ruşinoasă sclăvia, dar n'a ajuns la mai mare rezultat decât doar la atâta, că sfătuiţi de cler, unii şi alţii dintre stăpâni eliberau prin testament unul ori mai mulţi sclavi.

Iată câteva cazuri.

„Péter şi consoţii din Csősz au acuzat pe Vitalis din aceeaşi comună. Judele de curte Demeter,

din ordinul regelui, făcând lege, i-a trimis cu servitorul său Urman la proba de foc din din Oradia. Aici Vitalis a ţinut ferul şi s'a refugiat în biserică, spunând că s'a ars. Urman i-a vîndut deci pe Vitalis, nevasta şi fata, servitoarea, fiul servitoarei, şi toată averea ce aveà, lui Lörincz, fiul lui Márton". [189].

Clerul, care propovăduià altfel de eliberări pentru „mântuirea sufletului", se înţelege, îşi ţineà de datorie să caute a servì biserica, îndemnând pe stăpâni să testeze bisericii sclavi. Cu exemplu premergeau însuşi preoţii. Astfel preotul Moritz încă fiind în viaţă dă averea sa diecezei de Oradia, iar sluga sa Arva, dupăce el va murì, să rămână crâznic (clopotar) al bisericii. Sclava Szép (Frumoasa), pe care a cumpărat-o, de asemeni a lăsat-o bisericii, îndatorând-o să dee la biserică ceară în greutate de două mărci. Fiul şi cele două fete ale sclavei să fie însă *cu desevârşire liberi* [349]. Văduva Benedicta testează bisericii din Ugra pe sclava Agna (pe care a cumpărat-o) cu îndatorirea ca în fiecare lună să ducă la biserică o luminare lungă de un rif (ceva mai mult decât un cot), pe un fiu al sclavei îl îndatorează să-i ţină după moarte în fiecare an pomană (dând un viţel de doui ani, pâne şi cinci vedre de bere), pe alt fiu al sclavei îl lasă să fie „din neam în neam" clopotar al bisericii [142]. Tekus îndatorează prin testament pe sclavul său Urug şi pe toţi descendenţii săi de gen bărbătesc să-i facă pomană şi două slujbe la biserica din Bessenyő (pomană cu o oaie, 20 pâni, o gâscă, o găină şi două vedre bere de miere), iar preotului

să plătească dijma obicinuită: o găină şi patru saci grâne [341].

Pomenirea numelor în biserică, parastasele şi pomenile ajunseseră — graţie propagandei preoţilor — un adevărat cult, aşa că abea se mai găseà stăpân care să nu facă, în caz de moarte, dispoziţiuni de felul acesta. Cei lăsaţi să facă pomeni, ajunseseră o adevărată castă. Soartea lor nu prea erà însă de invidiat şi ei înşişi căutau să scape, unde puteau, de starea de libertini. Kelemen din Irög se plânge că i-a fugit libertinul Tádé. Găsindu-l — dar însurat deja — judele i-l'a redat, împreună cu femeia lui. Pentruca Dumnezeu să-i ierte păcatele, a dispus, ca după moartea sa, *femeia să rămână liberă, tot aşa şi fetele ei, dacă va aveà*; *băieţii însă vor remâne în categoria de slugitori*, ca tatăl lor. [352]. O anume Magdalenă eliberează pe un sclav, soţia şi fiica acestuia [remaşi ei prin răscumpărare dela fraţi şi surori] pentru-ca Dumnezeu să ierte păcatele surorilor ei. [353].

Diferitele biserici aveau certe, neînţelegeri şi procese dese cu eliberaţii îndatoraţi să facă pomeni şi parastase, din cauză că aceştia ori că nu executau de loc ori că nu executau întocmai voinţa decedaţilor lor stăpâni. Cheltuiau mai puţin la pomană şi plăteau mai puţine parastase de cum erau condiţiunile.

Pildele de mai sus dovedesc, că la două sute ani după încreştinarea ungurilor, *au sclavi nu numai regii, ci şi bisericile şi diferiţii particulari mai bogaţi.* Relaţiunile dela stăpân la iobag devin tot mai complicate, tot mai multe măsuri se iau pentru desvoltarea şi în-

tărirea oligarhiei. Intemeiază sate şi oraşe nu numai regii, ci şi marii proprietari. Numirile comunelor arată de obicei originea şi felul întemeiării lor.

Tot aşa: de sub sclavagiu pe cei cu bună purtare îi eliberează nu numai regii ci şi ceilalţi stăpâni [mireni şi din cler]. D'odată cu aceste eliberări de regulă li-se acordă şi proprietăţi şi li-se impun anume îndatoriri, după cum sunt frecvente şi trecerea unor iobagi dela un proprietar la altul. Libertatea asta nu erà însă generală, ci din caz în caz se prevedeà într'un anume act.

S'au redus apoi multe din prerogativele şi izvoarele de venit ale regelui. In protocolul dela Oradea este un caz care dovedeşte că sub Andrei II vistieria regală nu mai căpătà nimic din amenzi, ca pe vremea lui Stefan. Absolon şi George, fii lui Ioachim pârăsc pe protopopul Niunicolohod, pe fiul acestuia László şi tovarăşii săi pentru omorârea tatălui lor. In cele din urmă s'au învoit ca acuzaţii să plătească *acuzatorilor* o amendă de 71 mărci [45].

De altfel tocmai sub regele Andrei au ajuns prerogativele regale mai mult reduse. „Dijma pentru baterea monedelor în ţara întreagă îi revine eparhiei de Strigoniu. Şi dacă s'ar sistà obiceiul de a se bate monede valabile pentru ţara întreagă, ori ce bani s'ar întroduce, dijma şi pe mai departe îi compete diecezei Strigoniului. E caracteristic că se admite deja ca posibil împărţirea dreptului regal de a face bani şi succesiunea pe seama iobagilor ori a episcopilor“ [1]).

[1]) Marczali, op c. II, 366.

Biserica este dar cea dintâi care — aşa zicând — dă lovitură regalităţii de până acuma. In deosebi ajunge puternic arhiepiscopatul dela Strigoniu, cărui la 1203 papa Inocenţiu îi întăreşte dreptul de a încoronà pe rege, de a-l spovedì şi cumineca pe rege, regină şi moştenitori, de a judecà (în chestii bisericeşti) asupra funcţionarilor regali, asupra abaţilor şi prepoziţilor regali.

Rivalităţile dintre arhiepiscopii dela Strigoniu şi Calocea pe d'oparte, iar pe de altă parte dintre arhiepiscopate şi episcopate, dar mai ales nimbul şi puterea scăzută regală schimbă însă această dispoziţie papală şi regală. La 1257 ajunge arhiepiscop la Calocea tinerul prinţ (de 25 ani) Berthold, cumnatul regelui. Intre cei doi arhiepiscopi, Ioan dela Strigoniu şi Berthold dela Calocea, se face o învoială [între 1211 şi 1212] în virtutea căreia dreptul de a încoronà pe rege îl are şi arhiepiscopul dela Calocea: în caz dacă cel dela Strigoniu ar fi împedecat să îndeplinească acest act, în caz de vacanţă ori că din răutate ar refuza.

S'a recunoscut de asemeni dreptul de a face judecată — fiecărui episcop pe teritorul diecezei sale — asupra funcţionarilor regali şi de a împărtăşì pe rege şi familia sa.

In ce hal a trebuit să fie, regele şi biserica pe acea vreme, şi la ce s'a ajuns prin rivalităţile şi certurile dintre prelaţi, se poate vedea nu numai din procesele celebre ce ei au purtat unii contra altora[1]

[1]) Impotriva lui Berthold s'a ridicat acuza că e prost şi imoral, ceeace erà de crezut, căci papa a stat mult la îndoială până să-l întărească, şi atunci însă (la 1207) cu con-

dar şi din dispoziţiunile luate de Sfântul scaun. Astfel după nouă ani de vrajbă, cauzată tocmai de învoiala dintre cei doui archiepiscopi, papa *casează stipulaţiunile* şi scrie regelui Andrei II: „Am luat în conziderare că mai demult ne-ai rugat foarte, să dăm privilegii deosebite archiepiscopului de Strigoniu, întărind dreptul său de încoronare; noi te-am ascultat; luând, mai departe, în considerare că dacă dreptul de încoronare l'ar aveà mai multe dieceze, din asta s'ar naşte multe primejdii pentru ţara ta şi pentru moştenitorii tăi, pentrucă, după cum bine ştii, din cauza coroanei s'au ivit multe scandale între moştenitorii tronului, ceeace s'ar puteà întâmplà cu atât mai ales, dacă dreptul de încoronare l'ar aveà mai mulţi“.[1])

Registrul dela Oradia e preţios şi din alt punct de vedere: dă interesante relaţiuni despre *populaţia ţării*. Am amintit deja cazul unor iobagi cari scapă de unele angarale şi neplăceri invocând *naţionalitatea lor rusească* (pag. 122). In Oradia italienii aveau deja un cartier curat italian (286). De aici şi numirea Várad-Olaszi. Germani sunt aşa de mulţi nu numai în comitatul Abauj [116], dar şi în Cluj şi în Cojocna întreagă, în cât aveau *işpanul lor deo-*

---

diţia să meargă la şcoală, să înveţe, cel puţin noţiuni elementare, ceeace a şi făcut în şcoala dela Vicenza. Peste doi ani fratele reginei şi subscrie deja ca ban şi peste alţi trei ani ca voevod! — Elvin dela Oradia erà atât de destrăbălat, în cât capitlul său l'a acuzat de simonie, brutalităţi şi mărturie mincinoasă; arhiepiscopul Saul dela Kalocsa s'a şi simţit dator săl escomunice. Episcopul dela Cinci-biserici a fost acuzat de omor şi incest. Pauler, op c. II, 9, 23.

[1]) Fejér, op c. 129 134.

sebit. [37]. Erau apoi oaspeţi din Flandra (243), aşezaţi chiar în colţul de nord-est al ţării, în Ugocia, precum şi oaspeţi cehi şi ruteni [253, 300, 367]. Din multele procese ce purtau cu juzii de curte, cu ale căror sentinţe nu erau mulţumiţi, e cert că aveau noţiuni mai înalte despre dreptul omului şi despre dreptate, precum e sigur că veniseră în ţară ademeniţi de anume favoruri, pe cari autochtonii nu le aveau. Faptul că ei au fost colonizaţi chiar la frontieră par a dovedì pe d'oparte că se urmà cu politica lui Stefan de a întărì frontiera, pe de altă parte că nici interiorul ţării nu erà deşert. Privilegiile acordate erau de asemeni o probă, că regii rând pe rând recunoşteau ce politică înţeleaptă inaugurase Stefan menajând *diferitele limbi.* Din împrejurarea că în registrul dela Oradia nu se pomeneşte nicăiri de beşenei, istoricianii maghiari trag concluzia că aceştia se maghiarizaseră deja. Probabil.

Din faptul că în registru nu se pomeneşte nicăiri de *români* (vlahi), istoricianii maghiari trag concluzia că în veacurile acestea nu erau încă români nici în Ungaria propriu zisă, nici în Ardeal.

Uită că este dovedită azi pe deplin viaţa autonomă ce românii duceau sub *cnejii lor proprii*, şi astfel nu aveau ce căutà la Oradia, de care îi despărţeà şi confesiunea. Despre cnezate va fi însă vorba într'un capitol separat. Acì observăm numai atâta, că şi dacă au fost români prin unele şi altele părţi, cari nu trăiau în cnezatele româneşti, ci resfiraţi pe teritorul proprietarilor maghiari, aceştia vor fi dus viaţă de păstori, umblând mai mult cu turmele decât populând sate şi oraşe, deci

nici prilej de ceartă nu aveau şi chiar făcându-li-se nedreptăţi, nu puteau să aibă vreme a mai apela sentenţele şi a merge la forul superior din Oradia. Din chiar registrul dela Oradia se vede apoi, că cele mai multe procese aveau loc din pricina *proprietăţii de pământ* şi încălcarea moşiei altora. Ori că membrii diferitelor caste căutau să avanseze... Românii iobagi la proprietari unguri, pricini mari, de natură să fie apelate la Oradia, nu puteau să aibă. Firea lor tenace de a nu se maghiarizà, a nu primì religia ţării (cum erà atunci religia catolică) ci de a stăruì în legătura lor confesională cu Bizanţul contra influenţii căruia clerul catolic şi chiar curtea regală duceà o luptă adesea înverşunată, desigur că-i făceà urgisiţi şi-i îndepărtase de putinţa să poată avea moşii pentru cari să poarte procese mari. Pentru păşunatul de care aveau trebuinţă, vor fi plătit regulat *în natură*, ceeace e cu atât mai de presupus, cu cât se ştie: ungurii, germanii, cehii, izmaeliţii cari populau atunci ţara, nu se îndeletniceau cu creşterea oilor, ci sunt şi azi urme că ciobanii români ajunseseră până în munţii Boemiei, tuturor marilor proprietari le veneau deci bine să aibă arendaşi cari să plătească nu în bani, ci în oi şi viţei. Dar sub primi regi până şi pentru amenzile date în afaceri criminale se plăteà cu — animale. Chiar în registrul dela Oradia este un caz (15) unde amenda se plăteşte în natură. Ajunşi la proba de foc pentru pagubă ce Samuil din viţa lui Opour i-ar fi cauzat lui Fabianus, ei se împacă: acuzatul înapoiază acuzatorului cei trei oameni (luaţi cu sâla) şi-i mai dă 10 boi, 400 cupe vin, 100

saci săcară... Toate acestea pentru o pagubă evaluată la 30 mărci.

De altfel chiar între numirile găsite în registrul dela Oradia găsim unele cari arătà origine românească... Lula, fiul lui Vaca [110], Fata [100], Budiu [206], Băbuç [300] şi chiar işpanul Ilie [42] şi Vasilie din Cuçru [50] desigur că nu-s nici maghiari nici germani. Să nu uităm apoi, că la proba de foc împricinaţii mergeau cu pecet dela judele de curte, care ungur fiind, căci ş'atunci, ca şi acum, slujbele erau în mânile lor, desigur că scriau numele pe ungureşte, *naţionalul* împricinaţilor nu-i nicăiri complect, ci se luà aproape numai numele de botez. E greu de stabilit că János ori Péter erau Ioan ori Petru, dar tot aşa de riscat să susţini contrarul.

Ştim apoi cu siguranţă, că după cum satul purtà numele proprietarului (ungur) pe moşia căruia se întemeià, tot aşa şi iobagii, slugitorii români, purtau numirea cu care erau întroduşi în registrul stăpânului, după cum şi cei ajunşi nobili, (adesea satul întreg), purtau nume unguresc... Dacă asta aşa a fost până la desfiinţarea iobăgiei (1848), e de crezut că n'a fost altfel nici pe vremurile când lege erà porunca regelui ori obiceiul întrodus de oligarhi.

*

E de constatat de altfel că în întreg acest registru nu se pomeneşte nicăiri de ordine ori caste. Distincţia erà numai slujba emanată dela rege. Baron ori magnat nu se pomeneşte nicăiri. Toţi se

numesc pe nume, iobagi şi slugitori de rând. Deosebire, în cele judecătoreşti, este însă: cei din clasa superioară scapă cu jurământ făcut la mormântul regelui St. Ladislau (în Oradia), poporul de rând trebue să treacă însă prin proba de foc. Iar când cei din clasa inferioară se încurcau în proces cu magnaţii (de fapt) „în toate aceste cazuri proba de foc se sfârşeşte în favorul domnilor. Asta însă, după cum arată desele procese, n'a putut să dărâme părerea, că ei sunt *prădătorii averii publice şi oprimătorii sărăcimei*".[1]) Cum tratau ei cu poporul, se poate vedeà din următorul caz: „Obştea poporului cetăţii Borsod şi unii iobagi ai acestei cetăţi, adecă Péter şi Kálmán, au lărmuit *înaintea regelui* Andrei strigând că işpanul Dömötör prin sentinţe nedrepte şi amende ilegale i-a nenorocit. Işpanul a negat asta, ba a adăugat că ei i-au făcut lui pagubă şi năcaz, ceeace au întărit şi patruzeci de martori luaţi dintre ceilalţi iobagi atât dintre liberii regelui sfânt cât şi dintre cetăţenii cetăţii. Regele a ordonat ca judecători pe episcopul Tamás dela Agria (Eger) şi pe banul Solomon. Aceştia cercetând cu multă asiduitate cauza, au pretins jurământ dela işpanul în privinţa afirmării sale că el nu a îngreunat poporul ci dincontră, că poporul i-a făcut pagubă şi supărări. Când Dömötör s'a declarat gata să jure, adversarii n'au îndrăznit să-i îmbie jurământul, ci înaintea vătăşeilor s'au mărturisit greşiţi şi au făgăduit că vor plăti pagubele işpanului. Iar acesta, în urma rugării noastre, i-a iertat, aşa ca să plătească pentru

[1]) *Marczali, op c.* II, 364.

pagube numai $2^1/_2$ mărci, dar pe numiţii iobagi i-a aruncat în temniţă unde i-a ţinut *cât i-a plăcut*". [248].

Dacă aşa se petreceau lucrurile cu iobagii unguri, printre cari umblà regele, cari aveau ei mijloace de a merge în faţa regelui şi curagiu să lărmuiască şi pentru cari interveniau judecătorii din Oradia să fie iertaţi, — îşi poate închipuì ori-cine cam ce soarte i-ar fi aşteptat la proba de foc pe bieţii români tractaţi ca sclavi, cari nu ştiau să se înţeleagă cu judecătorii din Oradia şi desigur că nici aceştia nu şi-au frământat mintea cu învăţarea limbei române.

Poate să fie şi asta o cauză pentru care românii nu mai aveau poftă să-şi mai ardă mânile şi la Oradia dupăce au fost deja odată fripţi de judecata işpanului.

Apăsările oligarhilor fiind din ce în ce mai mari, fatalmente au produs reacţiune... Cei de acelaşi neam ori din aceeaşi cetate, ba chiar de aceeaşi breaslă, şi-au strâns rândurile, să se apere de orice încălcare, să răzbune ori-ce nedreptate. Nu numai trag şanţ ori alt hotar în jurul moşiei lor, nu numai ridică ziduri în jurul cetăţii, dar privitor la moşia lor *dresează acte* la mănăstirile din apropiere. Pârăsc pe ori cine ar încercà să le cuprindă pământul. Cei din cetatea Aradului pârăsc pe protopopul Miklós din Ciănad (201) şi după cum văzurăm mai sus, chiar pe mai marele comitatului.

Se înţelege, nesiguranţa judecăţilor dela Oradia, favorul pe care-l aveau aici magnaţii şi chinurile grozave la care se espuneà cel cu dreptatea în sîn

şi cu adevărul indiscutabil, nu erau de natură a favorizà desvoltarea clasei de jos ori de mijloc, ci toate ajutau întărirea din ce în ce tot mai mult a clasei superioare.

Se observă apoi bine pe d'oparte silinţa ce-şi dau locuitorii cetăţilor de a se sporì cu nuoi colonişti, fie oaspeţi, fie autohtoni, ca astfel să poată mai uşor îndeplinì îndatoririle ce aveau, — pe de altă partea jelozia cu care fiecare clasă grijeà ca nu cumva din drepturile sale să i-se facă parte unuia ori altuia dintr'o clasă mai inferioară.

O diplomă alui Béla II interziceà a se trece un sclav în clasa liberilor ori a transferà pe un liber între sclavi.

Acestea erau împrejurările, acesta spiritul public cari au dat naştere *bulei de aur*, reforma care a codificat, aşa zicând, domnia de clasă în statul ungar.

V. Bula de aur.

Textul Bulei de aur. — Bula nu se aplică. — Părerile istoricianilor maghiari. — Originea Bulei. — Comparaţie cu Magna Charta. — Magnaţi contra regelui. — Puterea bisericii. — Influenţa aragonică. — Insemnătatea domniei regelui Andrei II pentru noi, românii. — „Terra Blacorum". — Saşii. — Hermann Salza. — Nemulţumirea clasei muncitoare. — Abuzurile oligarhilor. — Papa spriginind pe săraci. — Robota. — Autonomia oraşelor.

Incet şi pe nesimţite, dar e fapt că pe la sfârşitul veacului XII Ungaria ajunse în plină stăpânire oligarhică. Nu erà însă o lege fundamentală care să consacre domnia de clasă. Sub Andrei II se face şi aceasta. Bula de aur precizează prerogativele regale şi toate priveligiile şi favorurile diferitelor clase, precum şi sarcinele vulgului. Iurisconzulţii şi istoricianii maghiari toţi se mândresc cu această operă şi scot la iveală îndeosebi un moment: tendenţa legii de a întărì poporul şi a-l îngrădì împotriva abuzurilor oligarhilor cari de altfel strâmtorau şi pe rege.

Vom discutà chestia mai târziu. Intâi dăm traducerea acestei legi.

Iată-o :

„In numele troiţei una şi nedespărţită. Andrei, din mila lui Dumnezeu rege al Ungariei, Dalmaţiei, Croaţiei, Rumăi, Serbiei, Galiţiei şi Ludomeriei, odată şi pentru totdeauna!

„Deoarece atât libertatea nobililor monarhiei noastre, cât şi a altora, pe care a stabilit-o regele St. Stefan, s'a ştirbit foarte în urma prepotenţei unor regi cari îşi vărsau năcazul asupra lor, câteodată ascultând sfatul viclean al consilierilor rei, ori al acelora, cari căutau folosul personal, aceşti nobili ai nostri s'au plâns adesea serenităţii noastre şi predecesorilor nostri, regilor lor, rugând şi urgentând foarte îndreptarea ţării noastre. Noi deci, voind întru toate a le face pe voie, după cum ni-e datoria, îndeosebi pentrucă între noi şi între ei cu acest prilej şi deja mai de multe-ori s'au iscat supărări destul de mari, ceeace pentru păstrarea vazei regele se cuvine negreşit să se evite: iar aceasta prin nimeni nu se susţine mai tare decât prin ei. De aceea lor, cât şi altor oameni de sub stăpânirea noastră, le lăsăm libertatea pe care le-a acordat-o sfântul rege.

„I. Ziua sfântului rege vom serba-o anual în Alba-Regală, dacă numai nu ne va împedecà o cauză însemnată ori boala. Iar dacă nu vom fi noi acolo, negreşit va fi palatinul, să ţină lege, în locul nostru. Orice om liber, care vreà, se poate duce liber acolo.

„II. Mai vrem, ca nici noi, nici succesorii nostri de dragul vre-unui magnat să nu aresteze nici să nimicească oamenii liberi, dacă întâi nu i-a citat şi nu i-au condamnat conform legii.

„III. Nu vom strânge dela ei dare nici taxă pe fum. Nu poposim la sălaşele oamenilor liberi, în casele ori satele lor, numai dacă ne învită. Dela poporenii bisericilor nu strângem nici un fel de dare.

„IV. Dacă un om liber moare fără să aibă fii moştenitori, a patra parte din avere se dă fetei, de rest dispune cum vreà. Dacă moare fără a fi dispus, moştenesc cei mai de-aproape moştenitori. Dacă n'are rudenii de loc, averea o moşteneşte regele.

„V. Işpanii comitatelor să nu facă judecată pe moşia oamenilor liberi, esceptionând cazurile de bani şi dijmă. Işpanii de curte din comitate să judece numai asupra locuitorilor cetății. Asupra hoților şi jefuitorilor să judece billocii regali, dar in fața işpanului.

„VI. Locuitorii prin jurământ să nu poată numì hoți, cum erà obiceiu pân'acum.

„VII. Dacă regele conduce oştire înafară de țară, oamenii liberi nu-s datori să meargă cu el numai dacă le plăteşte soldă, şi dacă se întoarce acasă, să nu-i ducă naintea judecătoriei militare. Dacă întră însă în țară duşman din afară, toți sunt datori să meargă. Iar dacă ne ducem cu oştire în străinătate, işpanii, cari primesc dela noi soldă, sunt datori să meargă cu noi.

„VIII. Palatinul judecă asupra ori-cărui om din țară, fără deosebire. Afacerea unui nobil însă care ar puteà să tragă decapitarea ori perderea averii, nu o poate rezolvà fără ştirea regelui. Nu poate aveà decât un singur jude locțiitor, la propria sa curte.

„IX. Judele nostru de curte, până ce este la curte, poate judecà asupra ori-cui şi poate rezolva în ori-ce loc afacerea inițiată în curtea noastră. Dar dacă stă în curtea proprie, nu poate trimite vătăşel şi nu poate cita părțile.

„X. Dacă un iobag, care a avut demnitate şi supuşi, cade în războiu, fiul ori fratele său va fi împărtăşit de o danie corăspunzătoare. Dacă om liber moare în felul acesta, fiul său va fi împărtăşit de danie după cum crede regele de cuviință.

„XI. Dacă vin în țara noastră străini, oamenii de distincție de altfel, fără sfatul țării nu pot obține demnitate.

„XII. Femeile celor morți, osândiți la moarte ori căzuți în duel, nici din această cauză, nici din alta, nu pot fi deposedate de venitele lor urbariale.

„XIII. Iobagii să urmeze curtea şi ori unde se călătorească aşa fel, ca pe săraci să nu-i asuprească, să nu-i jăfuiască.

„XIV. Dacă un işpan nu s'a purtat cinstit, conform slujbei sale, ori dacă a nimicit pe locuitorii cetății sale şi

asta se dovedeşte, în faţa dignitarilor ţării întregi va fi lipsit cu ruşine de slujba sa şi va fi silit să înapoieze cele ce a luat.

„XV Ingrijttorii de cai, hingherii şi şoimenii să nu îndrăznească a poposì pe moşia omului liber.

„XVI. Işpănate întregi, demnităţi cu moşii şi averi ce le aparţin d'acì încolo nu vom mai dăruì de veci.

„XVII. Dar dacă cineva pentru servicii adevărate a ajuns să aibă moşie, asta nici-odată nu i-se va puteà lua.

„XVIII. Oamenii liberi dacă şi-au luat rămas bun dela noi, pot merge liberi la fiul nostru, ca dela mai marele la mai mic şi pentru aceasta nu-i permis a li-se nimicì averea. Acela, pe care cu osândă adevărată fiul nostru l-a osândit, ori a cărui pricină s'a iniţiat de fiul nostru, până ce cauza nu e decisă, nu va fi primit, dar nici fiul nostru să nu-l primească.

„XIX. Iobagii cetăţilor se vor menţine în libertăţile primite dela regele sfânt. De-asemenea şi veniturile de diferite naţiuni se vor menţine în libertăţile ce li-s'au dat dela început.

„XX. Dijma să nu se rescumpere cu bani, ci să se plătească după cum pământul a rodit grâne şi vin. Iar dacă episcopii contrazic, nu-i vom ajuta.

„XXI. Episcopii să nu dea pentru caii nostri dijmă de pe proprietatea oamenilor liberi şi popoarele lor să nu fie obligate a duce dijma la proprietăţile regale.

„XXII. Fără îngăduinţa proprietarilor porcii nostri să nu păşuneze în pădurile şi livezile oamenilor liberi.

„XXIII. Banii noui să rămână în circulaţie un an întreg, dela Paşti până la Paşti. Denarii să fie ca pe vremea lui Béla.

„XXIV. Işpanii cămării, zarafii, negustorii de sare şi stringătorii de dare să fie din sînul nobililor ţării, izmaeliţi şi ovrei să nu poată fi.

„XXV. Sare (magazin) să nu ţină în centrul ţării, ci numai la Szalacs, Seghedin şi la margini.

„XXVI. Om din străinătate nu capătă moşie în ţară. Iar dacă s'a dat până acum, ori s'a vîndut, indigenul are libertatea s'o poată cumpără.

„XXVII. Darea de nevăstuică se plăteşte după cum s'a stabilit sub regele Coloman.

„XXVIII. Dacă cineva a fost osândit după lege, nu-i permis ca vre-un om puternic să-l ia în apărare.

„XXIX. Ispravnicii să nu beneficieze decât atâta cât li-se compete în virtutea funcţiunei lor. Ce este a regelui: ciubere, darea, boii, două treimi din venitele cetăţii, să i-se dea regelui.

„XXX. Numai aceşti patru iobagi: palatinul, banul, judele de curte al regelui şi al reginei pot să aibă două funcţiuni.

„XXXI. Iar ca aceasta concesiune şi ordinaţiune a noastră să fie valabilă pururea, sub domnia noastră şi a urmaşilor nostri, am descris-o în şepte exemplare şi am întărit-o cu pecetea noastră de aur. Aşa, ca un exemplar să i-se trimită domnului papă şi el s'o întroducă în catastif. Al douilea vitejilor Stului Ioan. Al treilea bisericanilor. Al patrulea regelui. Al cincilea capitlului din Strigoniu. Al şeselea celui dela Calocia. Al şeptelea palatinului actual. Aceasta pentru-ca având în vedere acest act, nici el să nu se abată întru nimic dela ce se spune aici, nici pe rege, pe nobili ori pe alţii să nu lase a se abate dela el, aşa ca ei să se bucure de libertăţile lor şi pentru aceasta să ne fie totdeauna credincioşi, nouă şi urmaşilor şi coroanei ţării să nu-i refuze supunerea îndatorată.

„Stabilim şi aceea, ca în caz dacă noi înşine, ori vre-un urmaş al nostru ar fi vrând odată să calce această dispoziţie, în virtutea acestui act atât episcopii, cât şi alţi iobagi şi nobil ai ţării, împreună ori singuratic, să aibă drept a se împotrivì şi contrazice celor actuali şi celor de mai târziu, nouă şi urmaşilor.

„Dat prin mâna lui Cletus, cancelar al curţii noastre, preposit al diecezei de Agria. In anul 1222 dela întruparea ideii, când archiepiscop al Strigoniului erà prea onoratul Ioan iar al Calocei prea onoratul Ugrin, episcop al Cena-

dului Dezső, al Veszprémului Robert, al Agriei Tamás, al Zagrabului István, al Oradiei Sándor, al Cinci-bisericei Bertalan, al Györului Kozma, al Vaţului Benedek. In al 17 an al domniei noastre".

*

Socotind vremea d'atunci şi spiritul dominant în toate statele, nu se poate tăgădui, că opera aceasta se distinge printr'un larg liberalizm, are urme de gândiri şi simţiri generoase şi tinde să îngrădească massa mare a cetăţenilor ţării, punându-i la adăpost de abusurile şi apucăturile oligarhilor. Ungurilor le şi place s'o compare cu Magna Chartă a englezilor şi chiar să mândresc că Bula de aur are o dată mai veche.

Şi cea mai bună lege valorează însă în măsura *aplicării* ei. Dacă nu se aplică în spiritul ei genuin, ci cu reacredinţă, ori chiar de loc, ce folos de ea?

Marczali spune: „de fapt, pe timpul lui Andrei II legea nici măcar nu s'a apropiat vr'odată de realizare",[1]) iar alt scrutător al istoriei Ungariei, Acsády scrie: „în mijlocul luptelor interne cari pustiau ţara, sub Ştefan V, Ladislau IV şi Andrei III (va să zică între anii 1271—1301), oligarhia care prinsese putere şi călcà în picioare ori-ce lege şi ori-ce drept, nu respectà nici drepturile prin cari regii garantează inviolabilitatea libertăţii oamenilor liberi. Apăsau pe iobagii lor, ba chiar şi pe nobilii mai săraci".[2])

Ferdinándi merge mai departe: afirmă că *Bula de aur de fapt niciodată n'a fost în vigoare*, nici chiar imediat după ce ea a fost făcută, ba în cu-

[1]) Op citat, 409.
[2]) Op citat, 105.

rând a fost dată uitării, în cât nicăiri nu se face provocare la cuprinsul ei, ci pentru a lecuì un rău, constatat la 1222, şi contra cărui Bula de aur cuprindeà remedii, la 1232 s'a simţit nevoie ca dieta să facă lege.[1])

Insuşi Beöthy Ákos, care de altfel este plin de admirare pentru Bula de aur, admite că legea nu s'a aplicat, dar observă că neaplicarea ei nu erà o stare legală, ci numai de fapt. Scrie anume: „Faptul că o lege nu se execută, faptul că stăpânirea nu respectă legea, este o stare faptică, dar desigur nu legală".[2]) Vorba e că cetăţenii de p'atunci nu aveau nici vreme, nici priceperea să facă astfel de distincţii juridice, nici puteau să-i mângăie dacă le-ar fi făcut, ci simţeau întreaga greutate a *stării faptice*. Căutând apoi să esplice de ce unii ori alţii dintre regi nu executau legile, referitor la Andrei III, scrie: „Cred că dacă a ţinut atât de puţine diete şi a domnit mai mult în chip autocrat, asta se poate reduce la faptul, că naţiunea, urându-i-se cu anarhia în care ajunsese, a răbdat bucuros chiar să nu i-se ia în considerare voinţa".[3]) Va se zică anarhie erà!

Care a putut să fie de altfel starea iobagilor, a nobililor mai săraci şi a plebei, se poate judecà

[1]) „Odată pe an, toţi magnaţii şi nobilii ţării sunt datori să se întrunească la adunare în Alba-Regală, ş'aici să să sfătuiască despre starea ţării şi să se examineze purtarea magnaţilor (cum s'a purtat fiecare în comitatul său şi cum a păzit drepturile ţării) şi în acea adunare regele şi sfetnicii săi să aducă asupra lor judecată conform vredniciilor ori păcatelor lor, dându-le resplată ori pedeapsă".

[2]) A magyar államiság fejlődése, I, 46.

[3]) A magyar államiság, I, 69.

şi din următoarele constatări ale contelui Andrássy Gyula, actualul ministru de interne. El scrie: „Pe vremea lui Stefan II în Ungaria stăpâneau *cei mari*. Nu e deci mirare, dacă *chiar față de regele* s'a întâmplat un caz de clasică nesupunere. După moartea lui Géza II, pe vremea minorilor săi, iese în relief iar stăpânirea *celor mari*, îndeosebi a preoţilor. Archiepiscopul Lukács este centrul de putere al statului. Pe tinerul Stefan III el îl ţine pe tron. Işi şi ia curagiu ca atunci când regele întrebuinţează averea bisericească pentru scopuri războinice, să i-se împotrivească, ba să-l anatemizeze. Regele se supune şi puternicul archiepiscop îl desleagă de sub blăstăm".[1] Dacă *cei mari* tratau astfel cu regii, unde mai puteau găsì ocrotire cei mici?

*

Asupra originei Bulei de aur părerile istoricianilor maghiari iarăşi sunt împărţite. „Cel mai mare maghiar", cum îl numeşte istoria pe contele Széchényi István, crede că Bula de aur e urmare a influinţei — engleze. Cruciaţii, cari au trecut de atâtea ori şi prin Ungaria, au respândit şi pe aici, ca în Europa întreagă, ideile dominante din Englitera. Szalay este de aceeaşi părere.[2] Marczali susţine că a izvorît din necesităţile şi spiritul public al ţării, dar admite şi el influinţă străină. Zice: „Atât în privinţa bisericească cât şi în chestii profane (lumeşti), ţara noastră aveà dese atingeri cu lumea apuseană, unde dreptul oligarhic şi autocratizmul

[1]) A magy. állam, I, 121.
[2]) Magy. tört. I, 274.

erau în floare. Intre domnii (magnaţi) maghiari erau foarte mulţi de origine străină, cari întreţineau relaţiuni de rudenie cu străinătatea. Să nu uităm, că sub Stefan II fii din viţă străină s'au împotrivit mai întâi tiraniei regale. Dreptul de împotrivire a fost o instituţiune fundamentală şi în alte state, ca şi în Anglia; în Aragonia acesta erà, deja de vreme îndelungată, călcâiul achileic al constituţiunei. Şi se ştie, că penultimii imigranţi în massă tocmai din ţara asta de războinici şi nobili au venit aici, adică mulţimea care însoţise pe soţia regelui Imre. Aragonii aceştia au ajuns aici în funcţiuni înalte şi la averi mari. Au format opoziţie firească faţă de Gertruda, regina de mai târziu, şi faţă de regele Andrei II. Dacă se simte vre-o influinţă străină asupra Bulei de aur, apoi asta, după cea mai mare probabilitate, este influinţa aragonilor".[1])

Ceeace este verosimil, pentrucă nicăiri în lume nu erà pe atunci simţul de autonomie, aşa zicând, ori mai bine: dorinţa de a formà stat în stat, desvoltat în aşa măsură, ca în Aragonia, unde la 1307 li-s'a dat nobililor, iar la 1311 burghezilor (cetăţeni) dreptul de a formà *majorate.* Dreptul de moştenire s'a stabilit apoi şi asupra unor anume funcţiuni: familia Velasco aveà dreptul de conetabil, o demnitate aşa de înaltă, încât formula proclamării războiului cuprindeà: „din porunca regelui şi a conetabilului Velasco", — iar familia Enriquez aveà monopol pe admiralitate (almirante). Erau o mulţime de principi şi conţi a căror venit se urcà la două

[1]) Op citat, II, 407.

milioane (în banii de azi) şi duceau casă ca un domnitor: ţineau gardă, dame de curte, pagi etc.

Beöthy scrie: „Este însă fapt, că între Bula de aur şi Magna Charta sunt mai mari contradicţiile, decât analogia. Situaţia întreagă este dominată de deosebirea ce este între originea celor două puteri de stat. După cum am spus, organizarea în Englitera a pornit de sus în jos, la noi s'a desvoltat de jos în sus“.[1])

Faţă de această afirmare, Marczali susţine însă: „Dacă nu şi în fond, în formă însă Bula de aur nu se deosebeşte prin nimic de celelalte acte de privilegii. E scoasă în evidenţă curat ca emanată din voinţa regală. In Englitera contractul (Magna Charta) a fost precedat de o lungă desvoltare constituţională; la noi numai acest decret regal a dat bază luptelor constituţionale de mai târziu“.[2])

Şi până ce Beöthy susţine că Bula de aur erà îndreptată în contra oligarhiei (a magnaţilor şi prelaţilor,[3]) Andrássy scrie: . . . „ea s'a făcut cu participarea tuturor claselor naţiunei. Ceeace se poate deduce din faptul că îmbrăţişează interesele tuturora şi este cu consideraţie faţă de toţi“.[4]) Şi dupăce îşi exprimă părerea că desigur, acest contract n'a fost precedat nici urmat de vre-o vărsare de sânge, şi că transacţia aceasta va fi fost mijlocită îndeosebi

[1]) Op c. I, 40.
[2]) Op c. II, 407.
[3]) Scrie anume: „... la noi ascuţişul măşurilor este în contra bisericei şi a domnilor. Cu suflet liniştit se poate susţine, că lege mai anticlericală şi mai antiaristocrată decât Bula de aur, nu există“. Op citat, I, 41.
[4]) Op c. I, 150.

de moştenitorul tronuiui, Béla, care căutà să pună capăt risipei dela curte şi să întărească ţara, urmează: „Cuibul de opoziţe care a dat fiinţă bulei a fost massa mare a nobililor. Se poate deduce asta din continua accentuare a drepturilor nobilitare. Dar aşa cred, că nici nobilimea superioară (oligarhia) n'a putut, în totalitatea sa, să ia poziţie în contra bulei. Erà tare deja p'atunci şi dacă ar fi pornit luptă făţişă contra legii noui, s'ar fi întâmplat frământări despre cari să aflăm urme în însemnările istorice".[1]) Se contrazice însă şi Andrássy el însuşi: admite că nobilimea superioară are meritul principal la facerea acestei legi, numai aşa se poate adică esplică faptul, că celor mai mari demnitari dela curte li-se permite şi câte două funcţiuni, iar executarea legii se încrede palatinului, şi totuşi în urmă scrie: „E probabil că numai unii singuratici, numai acei potentaţi s'au încercat să se împotrivească bulei, cari trăiau din risipele lui Endre, cari pescuiau în turbure".[2]) Cu greu se poate admite însă că pe acea vreme să se fi putut face vre-o lege contra voinţii curtenilor. Mai probabil este deci ceeace admite şi Andrássy: „Bula de aur îşi poate mulţumì fiinţa unei mari coaliţii naţionale".[3]).

*

Tot aşa, nu există o părere precisă, *aceeaşi*, nici cu privire la autorul intelectual al acestei legi. Ci numai presupuneri. Marczali crede că autorul intelectual a putut să fie palatinul Iula (fost işpan

[1]) Op c. I, 151.
[2]) Op citat, I, 151.
[3]) Op citat, I, 151.

la Bodrog şi Şopron), care a purtat această demnitate între anii 1222—1226. Bartal, prin analogie, ajunge la arhiepiscopul János dela Strigoniu (fiindcă autorul intelectual al Magnei Charta engleze a fost arhiepiscopul de Canterbury).

Amănuntele acestea sunt de însemnătate secundară. Lucru de căpetenie este *cuprinsul* bulei şi dacă s'au executat vre-odată aceste dispoziţiuni? Pe baza scriselor celor mai entusiaşti comentatori ai bulei se poate susţine, că legea asta niciodată nu s'a executat, ori că *s'a executat numai ceeace le-a venit la socoteală oligarhilor*, în mâna cărora erà putinţa de executivă.

Şi deosebirea între Magna Charta şi Bula de aur tocmai asta este: în contractul încheiat între regele englez şi staturile de p'atunci este un punct care garantà, că *ceeace cuprindeà numita lege are să şi fie executat*, până ce peste executarea Bulei de aur arbitru e pus palatinul, omul regelui! Magna Charta prevede (în punctul 61) o comisie de control, compusă din 25 magnaţi, cari să supraveghieze executarea legii, impune ca o datorie acestor magnaţi *să se răscoale contra regelui în caz dacă în 40 zile nu îndreptează vre-un rău săvârşit*, precum impune, prin jurământ, tuturor cetăţenilor să se alăture şi ei răscoalei magnaţilor, „şi în tot chipul, cum pot: cuprinzând cetăţile, pământurile, averile noastre, şi alt chip să ne silească şi strângă până ce lecuirea nu s'a făcut după cum ei au hotărît". Cuprinde, d'asemeni, şi clausula, că regele nici-odată nu va nimicì libertăţile acordate.

Este, desigur, numai o emanare a mândriei naţionale, când faţă de aceste dispoziţii ale legii engleze Beöthy vrea să scoată ca superioare dispoziţiile Bulei de aur, cari dreptul de control — prin răscoală şi împotrivire — îl acordă *nobilimei întregi.* In aparenţă aşa e: ar trebuì să fie mai mare garanţiile atunci, când dreptul de control îl are naţia întreagă (care politiceşte pe acea vreme erà numai nobilimea). Controlul acesta nu se puteà exercità însă decât în *dietă*, pe care *regele* o convocà, şi este fapt stabilit, că până şi cei mai constituţionali regi au păcătuit mult în privinţa asta. Pe când cei 25 magnaţi englezi se puteau întrunì când voiau, o parte însemnată dintre ei erau aleşii (delegaţii) capitalei, şi îndată ce ei apelau la cetăţeni pentru a silì pe rege să respecte legea, Londra întreagă şi ţara erà în picioare! Nobilimea ungară cum puteà însă hotărî că ţara e în primejdie de-oarece regele a călcat legeà? Dar chiar dacă o parte îşi formulà această părere şi fără convocarea parlamentului, nu se găseà oare o altă formidabilă partidă care să sară în apărarea regelui? Şi iată anarhia născută dintr'o lege rău făcută.

De fapt aşa s'a şi întâmplat: luptele interne, între diferitele partide, unele ale moştenitorilor, altele ale pretendenţilor la tron, s'au ţinut lanţ. Şi fiecare şef ce luptà contra regelui invocà pretextul ori adevărul că regele nu respectă legile.

Un for, care să stabilească asta, după formă şi lege, nu existà, ca în Englitera. Cu atât mai puţină garanţie erà palatinul, funcţie care a trecut prin numeroase fase, dar totdeauna a fost chestie de în-

credere regală, aşa că sub Ladislau Cumanu au avut-o mai mulţi d'odată, unii pentru o parte a ţării, alţii pentru alta, dar desigur că nici unul n'a avut misiunea să veghieze întru cât regele calcă legile!

*

Să vedem însă mai de-aproape şi să facem comparaţie între cele două legi fundamentale.

Cu privire la măsurile luate pentru aplicarea legii şi respectarea ei în viitor, am vorbit deja mai sus...

Punctul 39 din Magna Charta se estinde până la cele mai mici amănunte cum trebue să fie apărată massa poporului, nobilimea mică engleză, care formà majoritatea naţiei politice, cum să se procedeze în cazuri de procese, cu un cuvânt toate îngrădirile pentru libertatea cetăţenească. Punctul 2 din Bula de aur este vag. Pentrucă a zice numai atâta: „să fie citat şi judecat după lege" pe vremuri când potentaţii considerau drept legi obiceiurile din partea locului, rezultat mai ales al puterii lor şi a trecerii de care se bucurau la curte şi în ţara întreagă, asta nu se poate numì garanţie a celui mic împotriva oligarhului puternic.

Prin dispoziţiile din punctul 3 al Bulei de aur *nobilimea e scutită de dare, taxe şi întreţinerea regelui călător şi a suitei sale.* Se consacră deci o mare nedreptate care veacuri dearândul a fost isvorul atâtor neînţelegeri interne şi slăbiciune în faţa primejdiilor dinafară. Pe când punctul 12 din Magna Charta dispune că *darea o decide parlamentul şi nu prevede scutiri pentru nimeni*, princip care în Ungaria abea la 1848 s'a încetăţenit.

Punctul 6 din Bula de aur abea doar că desfiinează dispoziția barbară a regelui Ladislau ca cineva să poată fi pus sub acuză pe temeiul jurământului altui cetățean, încolo și mai barbara probă de foc continuă a fi princip de justiție; punctul 18 din Magna Charta, institue însă judecători aleși ori jurați, cari, la un loc cu juzii regali, servesc justiția în fiecare județ.

Iată deosebiri fundamentale, cari nu puțin au contribuit ca în Englitera să se formeze o viață de stat pătrunsă de spirit liberal, pe când în Ungaria reacționarismul se întăreà pe fiecare zi.

Incolo sunt asămănări destule.

Cele mai principale:

Punctul 2 din Magna Charta dispune ajutorarea moștenitorilor eroului căzut în răsboiu, ca punctul 10 din Bulă. Articolii 11 și 26 ai Bulei de aur cuprind îngrădiri față de străinii imigrați; pe vremuri, când pe tronul Engliterii ajunseseră străini (cazul cu francezul Ioan fără țară), e natural ca și englezii să ia măsuri în consecință. Art. 45 din Magna Charta prevede numirea în funcțiuni numai a acelora „cari cunosc legile țării și vor să le și respecteze“, art. 51 dispune isgonirea din țară, îndată după încheierea păcii, a tuturor cavalerilor, arcașilor și soldaților străini, „veniți înarmați spre stricăciunea țării“.

De altfel arată *urmările*: care dintre cele două legi au fost mai bine și cinstit aplicate. După Bula de aur au urmat pentru Ungaria vremuri triste: regii ajung niște păpuși și mai săraci de cât mulți oligarhi și invasiunea tatară află o țară pentru a cărei

apărare nu se însufleţeşte nimeni, pe când sub regimul Magnei Charta spiritul englez devine atât de liberal şi dornic de o *domnie a poporului,* în cât regele Henrich III ajunge prisonier şi Simon Monfort, unul dintre magnaţii puşi să veghieze asupra cinstirii legilor, convoacă [1264] prima *cameră a comunelor*[1]), iar la 1272 începe iar domnia glorioasă a Eduarzilor.

De altfel numai situaţiei acesteia triste se şi poate atribui atât venirea în ţară a *saşilor,* cât şi înzestrarea lor cu *privilegii* deosebite. „Incurcăturile isvorite din Bula de aur au încuragiat pe Herman (e vorba de Hermann Salza, marele maiestru al cavalerilor germani, cărora la 1211 Andrei II le-a dat teritorul numit azi Ţara Bârsei. Aut.) până la aşa grad, în cât s'o facă şi pe asta: caşi când nici n'ar fi regat ungar pe lume, teritorul său şi-l ofere ca proprietate a S-tului Petru şi pentru recunoaşterea autorităţii papale se îndatorează a plăti anual două mărci în aur"[2]), ceeace în fine a scos din sărite pe rege, de furia căruia numai intervenirea papei l'a şi putut scăpà.

De câtă trecere se bucura pe acea vreme papa, se poate judecà nu numai din susamintita întâmplare, ci mai ales din privilegiile ce în urma intervenţiei sale i-s'au asigurat bisericii apusene.

[1]) O coincidenţă şi în privinţa asta: dupăcum este aproape sigur, că Bula de aur este emanare a spiritului *aragonilor* imigraţi în Ungaria şi ajunşi în mari demnităţi, tot aşa nu se trage la îndoială, că ideia creării *parlamentarismului* în Englitera, Monfort (de origine francez) a luat-o dela *aragoni,* cari, se ştie, aveau pe atunci instituţiuni poate chiar prea liberale.

[2]) Fejér, Codex, 461.

In regat sunt aşa zicând trei stăpâni: regele Andrei, fiul său Béla, în Ardeal şi în Croaţia şi Slavonia al douilea fiu, Coloman, care şi-a menţinut şi titlul de rege al Galiţiei. Béla s'a distins în lupta energică pentru a luà îndărăt dela magnaţi moşiile date de tatăl său, ceeace a produs procese, nemulţumiri mari şi încurcături fără sfârşit. Informat despre toate acestea de arhiepiscopul Strigoniului, marele papă Grigorie IX scrie la 3 Martie 1231 regelui o carte aspră, protestând mai ales în contra faptului că se menţin în slujbe ovrei şi izmaeliţi, că *se pun pedeci creştinizării acestora*, se pune dare pe biserici şi preoţi, se iau dela biserici averi stăpânite de vreme îndelungată, şi că în afaceri bisericeşti judecă mireni... Pune deci în vedere interdicţia religioasă, dacă regele nu ia măsuri pentru îndreptarea răului.[1])

Determină deci reînouirea şi accentuarea de nou a bulei. Intervenţiei papei în felul acesta poporaţia ţării a putut să mulţumească faptul, că în ediţia a doua a bulei se precizează drepturi şi pentru — servitori, sclavi. S'ar mai fi lărgit deci libertăţile publice şi plângerile de tot felul erau datori să le asculte *şi episcopii*, iar nu numai palatinul şi regele. Cine a fost păgubit cu ceva, dela Bula de aur încoaci, fie de rege, fii lui ori alt cineva, să fie despăgubit. Dare regele n'are drept să strângă afară de două zecime, care-i compete din vremuri îndepărtate, precum are drept d'asemeni să strângă datoriile ce au unii cătră cămară. Regele, curtenii

[1]) Fejér, op. c. 241.

săi ori prelaţii să plătească nobilimei cărei îi fac greutăţi şi cheltuială prin popazurile lor când călătoresc; în caz de proces, trei mărturii sunt destule pentru-ca oaspele să fie osândit a plătì despăgubirile, iar dacă refuză, episcopul îl va pune sub blăstăm public. Nobilii şi preoţii au fost de asemeni scutiţi de ori ce robotă, obicinuită mai ales pe vreme de răsboiu, când trebuia să se facă drumuri, şanţuri, ziduri etc. *La lucru public nu erau deci îndatoraţi de cât slugitorii regelui.* S'au mai domolit apoi dispoziţiile faţă de criminali: pentru hoţiile şi jafurile tatălui nu s'a mai permis ca soţiile şi copii să fie vânduţi; de asemeni s'a interzis pustiirea — dându-li-se foc — averilor celor osândiţi după lege, ci regele ori cuprindea el, ori dăruia cuiva averile confiscate.

Influinţa clerului se poate vedeà în următoarele dispoziţiuni: din ediţia a doua a Bulei de aur *se omite dreptul nobilimei de a se răsculà contra regelui* care ar nesocotì legile, ci în schimb *biserica va aveà dreptul să escomunice din biserică pe astfel de rege.*[1])

Palatinul deşi rămâne şi de acì încolo întâiul, supremul judecător, el nu mai are însă putere să

[1]) Zice anume:

„Ca toate acestea să se menţină sub noi şi urmaşii nostri neştirbite şi tare, noi şi fii nostri am depus jurământ şi am întărit cu pecetul nostru.

„Ne-am învoit de bunăvoie, ca în caz când noi, fii nostri ori urmaşii nostri ar voì să nesocotească acestea, arhiepiscopul de Strigoniu să aibă drept ca, fără prealabilă admoniare legală, să ne lege, pe noi şi pe urmaşii nostri, cu lanţul escomunicării.

judece asupra preoţimei ori afacerei *ce sunt de competenţa papei.* Şi până ce palatinul poate fi tras la răspundere *(asta acum se pune întâia oară în lege)* înaintea sfatului ţării, prelaţii cari iau şi ei parte, alături cu palatinul, la toate judecăţile, nu pot fi traşi la răspundere de nici un for civil. În cazuri mai grave episcopii şi capitlurile, în cazuri mai uşoare claustrele şi mănăstirile emit certificate pentru a pune capăt abuzurilor cu pseudo-vătăşeii şi pentru-ca în viitor nimeni să nu folosească pe vătăşei în afaceri personale.

Regelui i-se lasă dreptul de a destituì pe palatin şi a numì altul; de a duce la răsboiu în străinătate pe cel ce a primit daruri dela rege, apoi pe toţi işpanii, iobagii de cetate şi persoanele ce primesc soldă; *nobilimea ş'acum e scutită de a purtà răsboiu dincolo de fruntariile ţării;* pe duşmanul isgonit din ţară sunt însă datori să-l fugărească *toţi*, „pentru răsbunare".

Faţă de străini s'au luat măsuri şi mai aspre: în funcţiuni numai aşa mai pot ajunge, dacă se împământenesc[1]).

Nici Andrei însă, nici sfetnicii cari îl înconjurau, n'au respectat legile. Iar cum arhiepiscop la Strigoniu erà Robert, străin de ţară şi de legăturile dela curte, neamestecat în intrigile de tot felul, acesta în primăvara anului viitor [1232] *pune sub interdict nu numai pe regele, ci ţara întreagă.* Lucru nemai pomenit.

Cam ce fel de stări şi moravuri erau pe vremea aceea, se poate vedeà dintr'o epistolă ce numitul

[1]) „... Pentrucă aceştia duc din ţară bogăţia" [23].

arhiepiscop a trimis episcopului sufragan dela Veszprém (în Martie 1231), în care spune că regele nesocoteşte legile: pune în slujbe ovrei şi izmaeliţi, aşa că aceştia trăesc acum chiar mai resfăţaţi decât nainte, din care cauză unii creştini trec la legea acestora, pentru a se procopsì. Despre palatinul Dénes scrie că a jefuit pe o mulţime de preoţi şi biserici, ba a bătut nu numai preoţi, ci a pus să i-se dea palme până şi prepozitului János dela Pojon. Despre Samuel, işpan al cămării, s'a dovedit că exercitează cultul păgân.

Ori cât a fost de nepăsător şi încrezut regele, interdictul l'a zguduit. A trimis de trei ori la arhiepiscop pe fiul său Béla, cu o suită strălucită, implorând iertare: se înţelege, după ce a făgăduit îndreptarea lucrurilor.

Dar arhiepiscopul se ţine tare. N'a iertat, ci a dat numai amânare: dela 9 Aprilie până la 20 August. Ţara şi regele nici nu scapă de interdict[1]) de cât după ce regele printr'o deputaţie la Roma obţine intervenţia binevoitoare a papei.

Dar regele a trebuit să se umilească: *să primească controlul papal*, exercitat prin legatusul, episcopul Iacob de Praeneste, care a primit cu pompă mare şi a exercitat aici o putere şi autoritate deosebită: judecà nu numai în chestii pendente

[1]) Erà interzis a se ţine slujbe în biserici, a se trage clopotele, a se face cununii ori ca preoţii să înmormânteze. Dar se admiteà ca un preot să slujască în biserică odată pe lună, cu uşile încuiate însă şi fără a se trage clopotele, precum se permitea de asemeni, ca să boteze şi pe cei gravi bolnavi să-i împărtăşească.

d'atâta vreme, de ale episcopatelor, mănăstirilor şi abaţiilor, ci şi *asupra faptelor regelui.* Pe acesta îl şi sileşte ca în ziua de 20 August 1233 să dea pe seama bisericei o diplomă, în care se leagă, el şi urmaşii săi, ca pe lângă respectarea privilegiilor de până acum, să asigure o mulţime de alte favoruri. Astfel slobozenia de a cărà sare şi ţine magazin cu sare ; se stabileşte preţul sării, se face arondarea unde să se ţină sare şi care episcopat ori abaţie cât să capete pentru trebuinţa proprie şi spre vânzare; venitul de pe sare se asigură şi pentru trecut: regele a trebuit să plătească 10.000 mărci despăgubiri pentru trecut, când biserica nu avusese acest monopol. *Regele plăteşte deci adevărată dare (cam 1000 mărci anual) — bisericei;* mai mult chiar : se obligă a cere sfatul papei nainte de a se hotărî să pună dare pe alţii. Preoţii nu plătesc dare nici vre-o altă taxă, nici pot judecà asupra lor mireni ori regele, ci numai autoritatea lor bisericească. Chestiile de proprietate rămân însă şi d'acì încolo să fie judecate de regele.

Regele se mai leagă apoi, ca nici ovrei nici izmaeliţi să nu mai numească în slujbă. Li-se interzice d'asemeni acestor străini să cumpere şi să ţină sclavi creştini, iar ovreiul ori izmaelitul care ar trăì cu vre-o creştină ori are sclavi creştini, să-şi peardă averea.

Niciodată până acum, biserica nu s'a bucurat de atâtea drepturi în Ungaria. Iar câte erau veniturile asigurate în felul acesta, se poate face socoteala dacă ne gândim, că pe vremea aceea preţul

unei moşii de o mie jugăre nu erà mai mult decât 20 mărci, o familie de sclavi se puteà cumpărà pentru 10 mărci.[1])

Tecmai stăruinţa aceasta de a-'şi asigurà drepturi şi venituri arată că prelaţii d'atunci nu s'au gândit decât la dânşii, trecerea ce o aveau n'au folosit-o pentru a scoate *poporul* din robia în care gemeà. Chiar pe sclavii creştini îi scot din mânile ovreilor şi izmaeliţilor numai pentrucă aveau dânşii nevoie mare de braţele muncitoare ale sclavilor. Fejér György, el însuşi servitor al altarului şi neobosit foarte în cercetările istorice, constată că diploma aceasta ştirbeà drepturile regale înscrise în legi.[2]) Marczali se simte şi el îndemnat a constatà: „Nici vorbă nu e aici, ca în bulele de aur anterioare, nici de libertăţi, nici de judecătorii, nici de reducerea drepturilor stăpânilor, nici de uşurarea dării şi a robotei... Iată la ce s'a redus reformarea ţării, iată cum s'a pus capăt abusurilor şi cum s'au restabilit libertăţile acordate de St. Stefan. Regele nu numai cedează o parte din veniturile sale bisericei, ci în cele mai importante afaceri lumeşti, ca dările, îşi perde independenţa şi se pune sub tutoratul papei... Nu se poate scuzà că biserica, în apogeul puterii sale, nu se gândeşte la ridicarea ţării, ci s'a gândit numai ca slăbiciunea regelui s'o folosească pentru a-şi sporì veniturile. Nu se conduce de morală, nici de politică, ci de interesul de castă şi setea de bani".[3])

[1]) Fejér, op c. 225.
[2]) Op c. 326.
[3]) Op c. 433 436.

Domnia regelui Andrei are de altfel un interes special pentru noi. Numele de român în diplomele regilor unguri întâia oară într'o diplomă de alui Andrei II îl întâlnim. Şi anume în diploma prin care la anul 1222 donează cavalerilor teutoni *ţara Vlahilor*, „Terra Blacorum". Dăruind o moşie mănăstirei dela Kercz, aminteşte adică şi de *români* („exempta de Blaccis"). Un alt document, ceva mai târziu [1231] dovedeşte că prin părţile Făgăraşului erà viaţă românească închegată: Trul, fiul lui Cioru aveà moşie „a tempore iam humanam memoriam transeunte".[1]).

. Punctul IX din Andreanum (1224) cuprinde, între altele, privitor la români: „pădurea împreună cu apele *valahilor* şi beşeneilor se dărueşte saşilor, să o folosească în comun cu valahii şi beşeneii".

Dacă la începutul veacului XIII neamul nostru aveà în Transilvania de azi o *ţară*, asta dovedeà, desigur, că pe d'oparte erau locuitori vechi, pe de altă parte *aveau şi stabilitate*, iar nu erau simplì păstori nomazi, fără nici un rost, după cum îi prezintă Roesler.

Nu intenţionăm de altfel să discutăm acì teoria roesleriană, ci vom fixa *starea poporului român* pe acea vreme aşa cum ea rezultă din chiar faptele istorice *consemnate în diplome*.

La 1291 regele Andrei III ţine sfat la Alba-Iulia, „fiind de faţă nobilii, saşii secuii şi *valahii*.[2])

[1]) Xenopol: Românii şi maghiarii, An. Acad. Rom. 1900, seria II, t. XXII, pag 8.

[2]) Feiér, op c. VI I, 118.

Colonizarea saşilor, pe pământ unde atunci locuiau români, e certă. Privilegiile ce li-s'au acordat saşilor, iarăşi sunt cunoscute. Cercetându-le mai de aproape, ne putem dà seamă şi de soartea românilor.

Intâi ei ajung iobagi ai marelui măiestru Hermann Salza, şeful cavalerilor germani însărcinaţi să apere frontiera de sudest a Transilvaniei. Valea Oltului şi trecătorile în Muntenia cari nu puteau fi locuite decât numai de români, sunt deja la 1211 posesiuni ale acestui satrap.[1]) La 1224, prin diploma acordată saşilor, românii făgărăşeni şi pădurile ce stăpâneau, ajung *posesiune* a nouilor colonişti. Aceştia s'au plâns adică regelui, că privilegiile ce le-a pus în vedere Géza II nu le respectă nimeni. In diploma prin care le întăreşte drepturile puse lor în perspectivă de Géza II, regele Andrei II acordă însă saşilor, *a doua serie de colonişti*, ceeace şi dacă a promis, Géza II a putut să promită numai coloniştilor veniţi din Flandra. Reiese adică din actele procesului ce s'a purtat între episcopul ardelean şi prepositul dela Sibiiu,[2]) sub Béla III, că primii colonişti, din Flandra, aveau posesiuni numai pe şesul *fondului regiu*. Andrei dă privilegii şi recunoaşte o singură naţie, pe saşi, peste teritorul dela Orăştie până la Darócz, între Secui. Peste întreg acest teritor şef este işpanul dela Sibiiu, care aveà şi demnitatea de jude suprem, aşa că peste saşi palatinul n'aveà nici o putere, ci apel se puteà face, în anume chestii, numai la rege. Juzii pe acest te-

[1]) Fejér, op c. 106.
[2]) Idem, II, 250.

ritor erau aleşi de popor. Tot aşa aveau dreptul să-şi aleagă liber preoţii. Zarafii regali erau opriţi a se prezintà între saşi pentru a le schimbà banii, ci saşii erau obligaţi a plăţi cămării regale 500 mărci în aur pe fiecare an, o dare de care erà scutit numai cel învestit cu anume decret. In vreme de războiu *intern* trimit în oastea regală 500 soldaţi, la războiu peste frontieră 100 soldaţi, când oştirea e condusă de regele şi 50 când comanda e în mânile unui supus al regelui (iobag). De asemeni erau datori ca pe regele care trece peste teritorul lor în vreme de războiu, să-l ospăteze de trei ori; pe locoţiitorul regal de două ori: odată când trece şi a doua oară când se întoarce. Cel mai mare privilegiu erà însă faptul, că pe acest teritor regele nu mai are drept să doneze pământ vre-unui alt iobag, iar în procese de bani judele sas nu primeà decât mărturia cetăţeanului de pe teritorul săsesc. Negustorii saşi nu plăteau apoi vamă, la târgurile din ţara întreagă.

Formau deci stat în stat, bucurându-se d'o *autonomie naţională şi teritorială* exemplară. Au şi căutat să profite de ea. Şi a fost, fără îndoială, un nenoroc al românilor că soartea le-a hărăzit o viaţă naţională legată strâns de noii colonişti. Pentrucă pe lângă măsurile luate de saşi împotriva românilor ca ei să se aşeze la oraşe, unde ar fi putut învăţà meserii şi puţină carte, ori să fie stăpâni cel puţin în satele ce populau, — erau angaralele de tot felul, munca ce le storceà întreaga sevă, în cât în chip meşteşugit li-se nimiceà zi de zi conştiinţa de popor şi li-se infiltrà credinţă că pe vecie au să fie

sclavi. Dispreţul ce clerul catolic aveà pentru religia noastră ortodoxă şi chiar ura că-i vedeà pe români inaccesibili pentru propaganda catolică, nu puţin a contribuit apoi ca românii să fie trataţi cu cea mai mare cruzime. „In numele papei" erà atunci formula de a purtà luptă chiar în contra regelui. Pildă cazul cu Hermann Salza. Reprezentanţii religiei apusene erau, într'adevăr, trataţi cu deosebită grije şi încărcaţi cu tot felul de favoruri. Cavalerilor teuton, cari de altfel purtau luptă şi cu sabia împotriva cumanilor şi beşeneilor, li-se acordă să beneficieze ei de zeciuiala preoţească a episcopului ardelean[1]: ungurii şi săcuii de pe acel teritor plăteau însă zeciuiala tot episcopului. Prin urmare şi cu acest prilej pe socoteala cui se da recompensă? Cine erau marfă şi material de esploatat?

Românii!

Şi în mânile cui? In „a cavalerilor" cari avuseseră curagiul să se ridice contra regelui şi despre cari chiar papa se simţise îndemnat a zice, în dojana ce le adresase, că se poartă faţă de rege „ca şerpii încălziţi la sân".[2]) Cum se vor fi purtat faţă de români?!

Procesele purtate pe atunci de popor contra autorităţilor biserice şti sunt dovezi despre spiritul ce domneà printre „servitorii altarului".

Să ne oprim puţin asupra lor.

Iobagii dela Pannonhalma s'au plâns că stăpânul lor, abatele, nu respectă învoielile agricole. Ju-

[1]) Fejér, op c. I, 146.
[2]) Fejér, Codex. III/II. 24.

decata a făcut-o însuşi palatinul, dar sfârşitul a fost că acuzatorii au fost osândiţi la câte o lună temniţă şi să fie raşi pe cap şi arătaţi astfel în târguri, *„spre pildă îngrozitoare tuturor celor cari îndrăznesc să se rescoale contra domnilor lor“*.[1])

Abatele Urias al numitei mănăstiri el singur a văzut că împăcarea ce se făceà între el şi între locu' ri în urma intervenţiei judecătoreşti, apasă rău poporul. S'a învoit deci să schimbe condiţiunile de muncă şi plată cu sătenii dela Deáki.[2]) Curând se încurcă însă în proces cu cei dela Kajár (liberi şi sclavi.) Conducător al liberilor (sclavii răbdau cu resemnare !) a fost *preotul Póka,* o dovadă şi asta despre starea mizerabilă ce abaţia crease oamenilor săi, în cât chiar un preot se pune în fruntea reclamanţilor, dela cari abatele „a luat cu forţa pământurile şi pe nedrept le stăpâneşte“.[3]) *Şi de astădată însă tot abaţia câştigă procesul.*

Mai grav erà, că şi dacă se aduceà judecată întru câtva favorabilă poporului, aceasta nefiind bazată pe lege pozitivă cunoscută şi de popor, ci înscrisă în act pe care poporul şi dacă l'ar fi avut la îndemână, nu-l ştià citì, potentatul se supuneà ori respectà numai *dacă vroià* : ştià că ţărănimea cu greu poartă proces şi tot aşa de anevoie ajunge la — dreptate. Cât despre învoielile ce se încheiau, multele procese dovedesc că *domnii una spuneau şi alta înscriau în act.*

[1]) Pannonhalma mon. I, 726.
[2]) Idem, I, 792.
[3]) Idem, I, 753.

Cari erau *sarcinile muncitorilor*, se poate vedeà din actele procesului purtat de locuitorii comunei Bogat contra abatelui susamintit. Pe lângă zeciula îndatinată, mai plătesc anual arendă de 6 gire; la numirea unui nou işpan (pe seama lor) plătesc 1 ferto; cine moare fără urmaşi direcţi, averea şi vatra (locul de casă) remâne fratelui şi neamurilor; dacă are fată, aceasta capătă a patra parte din avere, dar vatra nu; sunt datori să ospăteze, odată pe an, pe abatele care vine între ei şi care are şi dreptul de târg în sat. Condiţiunile acestea s'au stabilit însă după proces înverşunat şi după intervenirea regală, delegându-se palatinul Dénes [1239] să facă pace.[1])

Aşa au fost trataţi ungurii liberi, cari puteau să ajungă la rege şi pentru apărarea cărora regele delegà pe palatin.

Ce a putut să se întâmple cu românii de pe teritorul săsesc, unde mai mare erà „comes"-ul şi de unde erà distanţă colosală până la forul superior, la rege, — nu e greu de închipuit. Dreptatea ajunsese o noţiune foarte relativă: o înţelegeà cine cum îi venea la socoteală, aşa că *la 1264 papa s'a simţit îndemnat să atragă atenţia regelui asupra nedreptăţilor mari ce i-se fac massei poporului.*[2]) Acelaşi rege (Béla IV), crezând că face poporului un bine, dându-i putinţa să ajungă la dreptate mai iute şi mai cu puţină cheltuială, dispune ca de acì încoìo *procesele ţăranim i să fie judecate de episcopi şi juzii satelor, iar nu de işpanii şi juzii re-*

[1]) Op c. I, 767.
[2]) Wenzel: Istoria economică a Ungariei.

gali. Dreptul acesta îl acoardă tot mai multor mari propietari şi abaţii, cari, se înţelege, având acest drept, au comis cele mai neomenoase abuzuri.[1])

Din porunca regelui Béla abaţia de Pannonhalma a făcut un registru al averilor sale. Opera aceasta a măiestrului Albaeus, protopop de Neutra, arată sarcinile mari suportate de popor cu ştirea regelui.[2])

Astfel despre comuna Alsók, cu 68 case (57 vieri, 5 măiestri, 2 fauri şi 4 clopotari), cam 450 cu totul, de neam unguresc, aflăm că erau datori să care toată iarna lemne pentru abaţie: cei cu care 36 care pe an, unii chiar 150 care. Sarcină comună erà apoi ospătarea odată pe an a abatelui şi suitei sale, un viţel (?) de $2^1/_2$ ani, găini, gâşte, vin, bere, pâne, iar cailor fân şi ovăs. Dacă abatele nu veneà să viziteze satul, plocoanele îi se trimiteau acasă. Dela fiecare casă se cereà apoi 3 zile de muncă: 1 zi de seceră, 1 zi de strâns fân şi 1 zi de cărat. Grânele trebuiau să le care la moară, de acolo făina acasă la abaţie, iar dacă abatele ori călugării călătoreau, trebuiau să ducă pâne cu carul. Erau apoi obligaţi să care vinul din viile dela Somogy şi Zala.

Toate acestea *peste dijma şi robota îndatinată.*

Robota cea mai grea erà cărăuşia. Cele mai multe plângeri şi procese din asta isvorau. *Urbarialistul* erà dator să însoţească pe domn, mergând

[1]) Fejér, Codex, IV. 415.
[2]) Pann. mon. I, 771. (Gondos)

pe jos şi cu trăsura, pierzând astfel vreme multă şi prăpădind vitele. O singură uşurare s'a ivit: urbarialiştii puteau *să rescumpere*, plătind în bani, serviciile ce trebuiau să deà în natură.

Deosebirile în condiţiunile de trai şi învoieli cu marii proprietari erau mari, după cum varià şi situaţia de drept a iobagilor; se luà apoi în vedere situaţia geografică, relaţiunile economice şi chiar ocupaţiunea unora şi altora. Constant şi invariabil erà numai tendenţa oligarhilor de a mări sarcinile. E cert de asemeni, că acum situaţia muncitorilor pe proprietăţile regale erà neasămănat mai bună decât a celor de pe alte moşii.[1]) Adevărat, că în schimb ei aveau şi îndatoriri militare: după fiecare 40 case erau datori a da un soldat călare. Se vede însă că totuşi, chiar cu această sarcină deosebită, viaţa iobagilor regali erà superioară, ceeace se poate constatà şi din învoielile agricole, pe d'oparte, iar de altă parte, se ştie: erau dese încercările unora şi altora de a se face iobagi regali, părăsind pe vechiul stăpân, precum e fapt şi aceea, că străinii coloniştii veniţi din ţările vecine, aproape toţi s'au aşezat pe proprietăţile regale, remase, foarte multe, pustii în urma *invaziei tătarilor* (în anul 1241).

[1]) Acsády, op c. 99.

VI. Orașe și comitate.

Privilegiile acordate orașelor. — Clasa mijlocie. — Cetăți libere regești. — Oligarhii imitează pe rege. Mortarium. — Șoltes. — Dreptul de mutare liberă. — Urbariale. — Censul. — Desvoltarea comitatelor nobililor și privilegiile lor. — Magistratus. — Audiențele. Cancelaria regală. — Regele în strâmtoare. — Protejarea ovreilor. — Diploma dela 1267. — Baroni. — Aristocrația câștigă noui drepturi. — Comisiile de revendicări. — Trei stăpâni. — Reforme în justiție. — Trei zile de judecată. — Papa întărește legea dela 1265. — Sub Stefan V și Ladislau Cumanul. — Csák Máté. — Parlamentul dela 1289 la Fövény. — Andrei III și dieta dela 1291. Mica nobilime. — Dreptul de veto. — Nobilimea înaltă privilegiată. — Solda. — Oligarhii satrapi. — Dieta dela 1298, fără baroni. — Drepturi esceptionale pentru rege (să cheme în țară oștire străină); drept statarial! -- Exemptio. — Bresle. Țările anexate.

Catastrofa dela 1241 a schimbat mult fața țării: s'a nimicit aproape tot ce feudalii reușiseră a ridicà sub regimul zis al Bulei de aur, pe de altă parte cumințise cu ceva și pe rege. Văzuse adică regele Béla IV cât de rea a fost politica sa de a întărì pe

feudali : ajungând ţara în primejdie, aceştia s'au codit la jertfă şi numai cu sila i-a putut adunà la Sajó.

In armata aceasta dela Sajó au fost şi români.[1])

Că neamul românesc a jucat pe acest timp un rol de element alcătuitor de stat, o dovedeşte dr. G. Popovici, cu mare aparat de cunoştinţe istorice.[2])

Văzând că nu se poate răzima pe feudali, Béla şi-a pus în gând să întemeieze o clasă mijlocie care să-i fie de-adreptul lui obligată, deci şi devotată. Acordă privilegii cât mai largi, primeşte în ţară pe toţi străinii, protejează pe săcui, cumani şi saşi.

Regele Béla acordă la 1263 lui Fridric şi Bertalan titlul de magnaţi (primatum), îi ia în consiliul regal şi le dă privilegiul că asupra persoanei şi avutului lor numai regele să aibă dreptul de judecată, ca resplată pentru ajutorul ce i-au dat şi jertfele aduse în lupta contra tătarilor. Le acordă astfel, bine înţeles, dreptul ca pe moşiile lor ei să esercitеze toate drepturile judecătoreşti, cari de altfel erau prerogative regale, ceeace le mărea nu numai autoritatea, dar le sporea şi venitele.[3])

Tot atunci Béla IV donează paharnicului Lörincz de Aba întreg comitatul Locsmánd, cu cetatea Lánzsér, spunând : ,Iobagii cetăţii vor fi obligaţi a-l slugì cu libertatea şi serviciile ce ni-au prestat nouă. Iar dacă dintre iobagii cetăţii ori fii lor vre-unul

[1]) Vezi : Ist. rom. ban. de dr. G. Popovici, pag. 148,
[2]) Op c. pag. 149—152.
[3]) Fejér, Codex, IV III, 108

n'ar voi să-l servească, poate să se ducă în altă parte.[1])

Lui Lörincz, fiul lui Kemény, Béla IV îi donează trei moşii în Baranya, lăudând vitejie sa şi înşirând în diploma de danie toate vitejiile ce a sevârşit pe câmpul de luptă. Intre altele a apărat Sirmiul, învingând pe bulgari, „spânzurând o mulţime dintre dânşii".[2])

Se înţelege, că dându-le nu numai averi mari, ci şi dreptul de judecată asupra iobagilor lor, dreptul de a dispune asupra lor în caz de războiu şi a-i pune la contribuţie după plac, înalta aristocraţime primeşte astfel dela rege mijloace de a-şi formà adevărate principate. Feudalii aceştia se şi întăresc astfel atât de mult, încât nu le pasă nici de rege nici de papa. Csák István, de pildă, ocupă dela benedictini cetatea Tata, iar când regele rugat de papa, vreà să-l constrângă a cedà cetatea, trece la tinerul rege István.[3])

„Domnul rege Béla vroind să îndrepteze soartea ţării după pustiirea tătarilor şi să deà fiecăruia ce este alui, a vrut să pună capăt ocupării (volnice) a proprietăţilor, ceeace se putuse face în urma omorurilor săvârşite de tătari, de-oarece mulţi n'au avut moştenitori. De aceea, din consiliul ţării, a anunţat la Vaţ adunare pentru trei comitate: Nográd, Hont şi Gömör, şi acolo a judecat atât asupra afacerilor de proprietate, cât şi asupra altor gravamine. Această *primă adunare comitatensă* s'a ţinut la 1255.

[1]) Op c. 148.
[2]) Wenzel, Árpádkori uj Ok. t. IV. 19.
[3]) Fejér, Codex, IV/III, 24.

Soldaţii şi servii, cari în urma anarhiei din ţară îşi părăsiseră stăpânii şi unii pretindeau că-s nobilii ori eliberaţi, au fost redaţi stăpânilor".[1])

In scurtă vreme Béla IV pune temelie *cetăţilor libere regeşti.*

Că tătarii n'au pustiit pretutindeni în ţară, ci numai prin anume regiuni, descrise de canonicul Rogerius din Oradia-Mare, pare a se adeverì prin faptul că la 1244 Béla IV se războieşte şi învinge pe ruşi, iar la 1246 se războieşte cu regele cehilor şi cu prinţul austriac. Dacă ţara ar fi fost întreagă pustiită, de unde şi-ar fi strâns oştire capabilă să învingă asupra adversarilor?

Infiinţarea oraşelor multe a avut urmări cari nu se pot asămănà cu nici o altă reformă de mai nainte. Căci deşì coroana aveà şi până acum oraşele ei, acesteau difereau esenţial de cele formate d'acì încolo. Cele de pân'acì erau un conglomerat de locuitori de diferite — categorii, cu diferite drepturi şi ocupaţiuni, fără nici o putere comună de cohesiune, ba mai adesea înduşmănindu-se între sine.

Autonomia ce Béla IV acordă oraşelor libere regeşti dă un impuls nou vieţii acestor oraşe. Ele au nu numai îndatoriri comune (să tragă în jurul oraşului ziduri tari şi să apere oraşul), dar *drepturile comune contopesc tot mai mult într'o singură clasă pe locuitorii cari până acum se diferenţiaseră după drepturi şi ocupaţie,* ba chiar şi după origine. Şi regele sporeşte numărul acestor *civi,* amestecând între ei şi populaţia care până acum presta servi-

[1]) Knauz, Monum. I 422.

ciile militare. Civii toţi îngrijeau de apărarea cetăţii, dar nici în privinţa drepturilor nu mai erau deosebiri între ei.

La 1288 Ladislau Cumanul acordă şi el oraşului Buda dreptul de târg, precum şi taxa podului (care până acum erau un isvor de venituri al capitlului de Strigoniu). Incurând însă, ca să scape de blăstămul adus asupra lor de arhiepiscopul Ladomér, rectorul (primarul) oraşului, Werner şi 12 juraţi, au renunţat la acest drept, ceeace n'a împedecat însă alt conflict, la 1291, când cetăţenii oraşului au luat la bătaie şi goană pe oamenii capitlului cari strângeau taxa vamală, pentru podul plutitor şi taxa de târg. In felul acesta spiritul de opoziţie a devenit atât de înverşunat între aceşti orăşeni, în cât nu numai contra capitlului au luptat fără răgaz, ci şi împotriva regelui Carol Robert. Nu le-a păsat nici chiar de excomunicarea papei, ci preotul lor Lajos a excomunicat şi el atât pe papa cât şi pe episcopii cari executau ordinele papei.

Sub Béla IV oraşul Selmecz câştigă *carte de legi* (statut) în virtutea căreia oraşul se bucură de cea mai largă autonomie. Judecata o făceà primarul şi juraţii şi întreaga administrare tot el o făceà, ajutat de consiliu. Judele se alegeà în fiecare an dintre membrii consiliului vechiu; dintre aceştia judele îşi alegeà patru consilieri. Judecăţile aduse de primar se puteau apela, la rege ori vistiernic, dar dacă apelantul nu putea dovedí, erà aspru pedepsit.

Cartea de legi a acestui oraş cuprinde dispoziţiuni cari ne dă interesante lămuriri asupra moravurilor de atunci.

Cu toate că deja Coloman I cuprinsese în lege că nu sunt strigoi (deci nici nu e permisă prigonirea, arderea lor), art. 17 al statutului dela Selmecz zice: „Pe vrăjitorii şi strigoii prinşi asupra faptului trebue arşi“. Moralitatea erà păzită, peste tot, cu legi foarte aspre. Cine comiteà viol asupra unei femei (măritate ori fată), îşi perdeà viaţa, prin decapitare. Tot aşa, se decapitează celce fură o fată[1]), celce duce şi vinde ca sclav fiul ori fata cuiva, iar cine jefueşte o biserică, se zdrobeşte în roată.

Cine înjură pe Dumnezeu, şeapte Dumineci d'arândul este adus gol până la brâu şi desculţ, înaintea biserici, unde preotui îi trage o ocară grozavă iar concetăţenii înconjoară cu el biserica şi îl bat cu nuiele. Calomniatorul are să fie adus în piaţă trei Dumineci dearândul, unde cu glas tare să regrete minciunile şi calomniile şi să se bată peste gură. Cine joacă cu cub fals, să i-se bată cubul în palmă, până ce trece dincolo.

Caracteristic pentru vremurile d'atunci este următoarea dispoziţie din statut (art. 3): Dacă cineva ar vrea să meargă în pelerinaj la Roma ori la San Jago di Compostella, nevasta îl poate oprì. Să meargă însă la sfântul mormânt (Ierusalim), nu-l poate oprì nimeni.

[1]) Articolul de lege sună: „Dacă cineva răpeşte fata cuiva şi este prins, legea să se aducă aşa: Judele să adune pe juraţi şi neamurile fetei, şi să aşeze fata la mijloc, liberă, fără nici o sâlă, şi să fie de faţă şi bărbatul care a răpit-o. Judele s-o întrebe: la care se duce din sfântă voinţă. Dacă se duce la bărbat, gata e judecata. Dacă se duce la neamuri, bărbatului să i-se taie capul“.

E de constatat de altfel, că pe acea vreme pelerinagiul erà considerat ca ceva sfânt şi însăşi târgurile ce se ţineau în locurile de pelerinagiu, se bucurau d'un privilegiu : ele erau loc de adăpost pentru cei fugiţi dinaintea puternicilor. Numai acolo dreptul pumnului nu puteà fi practicat.

Dezvoltarea oraşelor a adus de altfel şi ţara în contact mai des cu străinătatea, pe d'oparte în urma faptului că străinii veneau mai curagios la târgurile ce se făceau în oraşe, pe de altă parte însuşi nouile oraşe erau fondate cu străini cari şi-au păstrat organizarea şi obiceiurile străbune şi în patria nouă, după cum ţineau contact şi cu fraţii de acasă.

Imblânzirea moravurilor ţării în senzul larg al cuvântului nu s'a ajuns însă nici prin acest contact.

Din contră: sub domnia ultimilor regi arpadiani, din convenţiile încheiate cu statele vecine şi din diplome rămase de pe acea vreme, rezultă, că pe lângă legile cari garantau cea mai desăvârşită domnie oligarhă, ajunsese cu putere de lege şi uzul de a ţineà târg de sclavi, iar *negustorii de sclavi* erau tot aşa de mulţi ca cei de vite ori cei de mărfuri veneţiane căutate de aristocraţime. *Ei plăteau taxă de târg 40 denari,* în schimbul dreptului de a vinde şi cumpără sclavă şi sclave.

Dreptul de taxă (vamă) locală la început l'au avut îndeosebi capitlurile şi episcopatele. Cu cât oligarhii se întăresc însă, îşi arogă şi ei dreptul acesta. De aici o mulţime de conflicte şi procese. Cu dezvoltarea *oraşelor autonome,* întră şi acest al treilea factor în luptă. Cetăţenii treziţi (în urma contactului cu apusul şi în urma venirii coloniştilor

streini, cari adesea întemeiau ei oraşul ori că formau majoritate) nu mai lasă dreptul de taxă nici capitlului, nici baronului, ci fac dintrânsul un isvor *de venit pentru comună*, ceeace dă un avânt mare oraşelor.

De altfel pentru negustorii cari veneau din străinătate, afară de vama locală, mai erà şi *taxa* regală (a regelui ori reginei) *de treizeci*, care se percepea la hotar. Dintr'o convenţie încheiată cu Veneţia la 1217 rezultă, că negustorii din străinătate plătesc ca vamă a optzecia parte din preţul mărfurilor. Se făceau însă favoruri mari parte statelor cu cari se încheià convenţie, parte clasei bogate din ţară care aveà nevoie de anume mărfuri. Astfel de pildă, pentru mătasa, giuvaricalele şi alte scumpeturi veneţiane, nu se plăteà nici un fel de taxă[1]).

Fiind dreptul acesta al regelui, se înţelege că se exercită după împrejurări. Ladislau Cumanul, de dragul prietenului său Rudolf, scuteşte la 1277 de orice vamă esceptională şi asigură negustorilor germani libera umblare pela târgurile din ţară. Acordă însă unor favoriţi şi dreptul de a ţine târg şi percepe taxe. Astfel, familiei Rátold îi dă voie să ţină târg în fiecare săptămână pe moşia Patha din Somogy, precum le dă drept de monopol pe o întindere însemnată de pământ[2]).

Gallus, episcopul Ardealului solicită şi obţine dela regele Béla IV, îndată după năvălirea tatarilor, ca iobagii săi să fie scoşi de sub jurisdicţia voevodului.

[1]) Wenzel, Árpád k. VI. 380.
[2]) Fejér, op. c. V III 166.

Acordă apoi drepturi esceptionale atât locuitorilor din Șopron, cât și celor din Pojon: să ţină târg săptămânal în care numai negustori străini să plătească taxe[1]). Andrei III acordă orășenilor acestora greu încercaţi de „tirania germană" și dreptul ca în nici un târg al ţării să nu plătească taxă. Indeosebi, pentru ridicarea poporului a mai făcut următoarele: port liber la Dunăre, scutire de taxa ce se plătea vânătorului regal (director silvanal), precum li s'a iertat și darea pentru vii. Ori cine se putea muta la Pojon, chiar iobagii, dacă au plătit proprietarilor nobili arenda pentru pământ. Ovreii din acest oraș erau în rând cu ceialalţi locuitori. Negustorii de pește, de boi și de postav de asemeni puteau face comerciu fără a plăti taxă în acest oraș.

Taxele ce se percep la ţară varsă o lumină asupra vieţii d'atunci. Taxa pusă pe negustorii de sclavi arată nu numai decadenţă în spiritul public, ci și rentabilitatea acestei meserii. Brutarul da o pâne pe săptămână. Cârcimăritul nu înflorea ca acum: cârcimarul plătea o taxă lunară de 3 groșiţe (6 creiţari). Pentru un car cu pâne se plătea 1 groșiţă; tot atâta pentru pește. Se făcea însă *esceptie* cu servii regali, cari plăteau numai jumătate. Pentru o sută funţi pește uscat se plătea o uncie. Pentru 5 oi, pentru 10 miei, pentru 1 bou ori 5 porci, cumpărătorul plătea 1 frisachă. Pentru câte o sută piei de boi, capre ori oi, se plătea taxa de 1 uncie, pentru 1000 piei de iepure 5 groșiţe. Pentru vinul din ţară se plătea după fiecare acău (56 litre) 1

---

1) Fejér, op. c. V II. 399.

groşiţă, pentru cel din Sirmin (Slavonia) 2 groşite; dacă-l aduc însă cei d'acolo (slavoni), plăteau 1 marcă pentru 20 acae (ceeace este mult; se intenţionà astfel sprijinirea cultivării viilor din ţară).

Taxă destul de mare se puneà apoi pe postavuri: o marcă pentru 40 toptane. Negustorii de blămuri din Rusia plăteau jumătate marcă.

In străinătate, mai ales în Boemia, se exportà vin mult. Cumpărătorii plăteau o taxă de 1 groşiţă pentru 1 acău.

Taxele acestea se plăteau de pildă în târgurile dela Strigoniu. E caracteristic însă: trebuiau să le plătească şi cei cari ar fi voit să ocolească acest oraş şi să meargă la târgurile din Pesta. Erau prinşi să le plătească la Tat.

In contra abuzurilor ce se petreceau pe acest teren, Endre III a luat mai multe măsuri salutare, proprii pe d'oparte a dà avânt comerciului, pe de altă parte să ajute populaţiunei sărace. Astfel la 1291 dă un decret prin care desfiinţează taxele introduse sub Ladislau Cumanul. La 1297 asigură negustorilor streini libera circulare prin ţară şi se iau măsuri ca vameşii să nu perceapă de cât vama dreaptă (de sub Béla IV), pedepsindu-se cu perderea averii cine ia mai mult. Tot aşa: i-se confiscà averea şi baronului care percepea taxă cu sîla[1]).

Legătura cu străinătatea a făcut ca în ţară să circule tot felul de bani: florenii (de aur) dela Florenţa, denarii dela Viena, prisachii (de argint) germani, precum şi monedele dela Bizanţ.

[1]) Endlicher, Mon. Ar. 629.

Câte privilegii li-s'au dat cetăţenilor acestora, mai bine se vede din situaţia escepţională creată pestanilor fugiţi de urgia tatară la Buda: ei nu datorau cu nimic nici unui domn (feudal), nici cu dare nici să-l ospăteze; dispun de averea lor cum le place, chiar şi în cazuri când n'au moştenitori de sânge; averea pe care au stăpânit-o în pace un an de zile (fie că au cumpărat-o, fie că au căpătat-o) e a lor pe veci; nu puteau vinde casă ori pământ de cât străinului care se hotăreşte şi el să locuiască în oraş; îşi aleg liber judele care judecă toate afacerile civile dintre ei şi acestuia i-se acordă privilegiul ca dacă s'a făcut plânsoare contra lui, îl ascultă de a dreptul regele, fără a-l pune faţă în faţă cu acuzatorii; procesele dintre ei să nu fie terminate prin *dueluri decisive*, ci fiecare să se apere *cu dovezi şi martori;* în procese cu vre-un străin, nu se va primì decât mărturia unui locuitor din cetate; îşi aleg singuri preotul, dar acesta n'are permisie a-'şi instituì capelan fără ştirea şi aprobarea lor; erau scutiţi de ori ce vamă, puteau apoi să oprească corăbiile şi pluţile de pe Dunăre şi caravanele de pe uscat şi să cumpere marfa ori productele[1]); oamenii (funcţionarii) vistiernicului nu aveau permisie a venì între zidurile oraşului pentru schimbul banilor, ci oraşul el însuşi designează un locuitor al său care să îndeplinească această operatiune. In schimbul tuturor acestor privilegii aveau o singură îndatorire: a da armatei regale 10 soldaţi bine ajustaţi.

---

[1]) In Germania acest drept se numea *Stapelrecht.*

Pentru a îndemnà cât se poate de mult venirea în ţară a străinilor (germani mai ales), la Korpona, de pildă, s'a mers cu privilegiile până acolo, încât în procese *mărturia ungurilor numai aşa se primeà, dacă erà confirmată şi de un sas ori german*; pădurile li-s'au pus la discreţie iar în schimb peste 5 ani dela colonizare vor da armatei regale atâţia soldaţi câţi pot.[1])

Când a văzut că nici în felul acesta nu poate zidì destule cetăţi pentru apărarea ţării, Béla revine asupra politicei sale de mai nainte şi el, care confiscase atâtea averi dela magnaţi, începe a dărui acestora moşii întinse şi peste tot îi consultă asupra modului de întărire a ţării. In diploma [1260] prin care dărueşte Szigligetul abaţiei de Pannonhalma, ca aceasta se ridice apoi acolo cetate, zice:

„Deoarece ţara a fos pustiită de popoare barbare şi de tirania tatarilor, cu îngăduinţa ori din porunca lui Dumnezeu, a fost complect devastată, de teamă că ţara se istoveşte complect şi dorind ca restul de popor supus nouă din dumnezeiască rânduială să fie pus în siguranţă, *ascultând sfatul baronilor* am ordonat, ca în toate ţările coroanei noastre, în loc potrivit să se ridice întărituri, cetăţi, ca poporul, dacă va mai năvălì cineva asupra lui, să aibă unde se refugià şi găsi apărare. Iar ca această bună purtare de grijă a noastră să ducă la dorit rezultat cu cât mai uşor, am dispus că dacă o persoană privată are un loc tare, pe acesta prin schimb ori în alt chip drept să-l prefăcem în posesie a statului, ca mulţimea poporului să zidească pe el cetate. Iar dacă acest loc potrivit erà posesiune regală, am dat-o spre folosire particularilor, bisericilor, prelaţilor. Aşa am vrut să ajungem, ca locurile tari să fie încredinţate totdeauna

[1]) Fejér, IV/I, 329.

acelora, prin grija cărora să găsească adăpost câţi mai mulţi în loc unde nainte nimeni ori foarte puţini au aflat“.[1])

Pământul primit în felul acesta nimeni nu aveà însă voie să-l vândă ori să-l înstrăineze.[2])

Rând rând pe regii au avut grije ca civii să fie la adăpost de orice lucru greu şi care nu se mai potriveà unor *orăşeni*: plugăritul a rămas în sarcina sătenilor daţi acum sub stăpânirea nu a unui oligarh, ci a cetăţii libere regeşti.

Pe această vreme s'a ajuns la *împărţirea muncii*, la formarea şi desvoltarea *breslelor; industria* devine tot mai apreciată, *comerciul* ia un avânt cum nu s'a pomenit pân'atunci.

Văzând acestea oligarhii, îndeosebii episcopii, au căutat să imiteze şi ei pe rege, atrăgând în comunele lor câţi mai mulţi meşteşugari, asigurându-le favoruri tot mai mari, cerând pentru acest scop concesiuni şi decrete preaînalte. Astfel, sunt dovezi,[3]) că la 1292 capitlul de Strigoniu urbarialiştilor săi din Németi — colonşti noui veniţi — le dă fiecăruia câte 60 jugăre pământ sub următoarele condiţiuni: doui ani de zile nu plătesc nici o dare ori dijmă; d'acì încolo plăteşte fiecare $^{1}/_{4}$ giră argint bun, 2 găini grase, 2 claponi, 2 pâni bune albe, 1 vadră bere, 2 măsuri de ovăs, iar pentru păşune comuna întreagă 1 giră argint pe an. Coloniştilor li-se asigură apoi dreptul de a dispune, prin testament, cum vor de averea lor, pricinile mai

[1] Wenzel, Árpádkori uj ok. II. 320.
[2]) Fejér, op c. IV I, I, 19.
[3]) Pór, Gazd. tört, Sz. 1904, 155.

mici se judecă de judele satului şi numai procesele criminale mai grave se vor judecà de scaunul marilor proprietari. Darea cătră stat, se înţelege, rămâne s'o plătească tot sătenii (în natură şi bani), iar de cumva capitlul reuşeşte să facă a i-se iertà comunei darea către stat, aceeaşi sumă de bani şi rod al câmpului sătenii îl vor plătì capitlului.

Sarcini sunt dar' şi acum destule, totuşi e mare deosebire în comparaţie cu cele înainte de invazia tatarilor. Pustiirile săvârşite de tatari şi moartea atâtor cetăţeni pe d'oparte au redus valoarea pământului, pe de alta a ridicat preţul muncitorilor, aşa încât numai să capete colonişti, oligarhii, mai ales în părţile muntoase ale ţării, precum şi regele, au asigurat scutire de orice sarcini pe câte 5--7 ani chiar ş'au dat voie coloniştilor să ia pământ cât pot muncì.

Le-au dat apoi dreptul să-şi aleagă preot şi jude, şi să-şi menţină obiceiurile din patria vechie atât în ce priveşte moştenirile, cât şi alte lucruri. In chipul acesta s'au întrodus în legislaţiunea Ungariei o mulţime de elemente străine şi principii necunoscute până acum. Intre altele şi aşa zisul *mortarium*, în comunele germane, adică dreptul ca în caz dacă un iobag moare fără a lăsà moştenitor direct, din lăsământ marele proprietar să aibă dreptul a luà un obiect mobil, mai adesea un cal ori un bou.[1])

S'a şi ajuns astfel ca părţile nordice ale ţării să ia o desvoltare deosebit de favorabilă: s'au for-

[1]) Illés, A törvényes öröklés, 99.

mat oraşe libere regeşti şi aşa zisele oraşele miniere cari de acì încolo joacă un rol mare în istoria ţării. Cu prilejul acelor colonizări, frecuente mai ales sub Stefan V, s'a format şi o nouă instituţiune: *şolteseria* (dela slavonul „şoltitz", mai bătrân), omul care lua asupra sa sarcina să execute colonizarea: să aducă colonişti, să împartă între ei pământul pus la dispoziţie de domnul feudal, se înţelege: împărţeà şi pentru sine! „Şolteseria — scrie Acsády — rămâneà ca moştenire din tată în fiu şi erà un drept atât de preţuit, că se puteà şi vinde pe bani. Comuna Vajeţ a întemeiat-o, la 1281, şoltesul Gellért şi dreptul l'au moştenit urmaşii săi, cari cu vremea, la 1343, l'au vândut unui locuitor din Felca pentru suma de $18^1/_4$ gire. In afaceri mai mărunte şoltesul erà judele satului şi sătenii se bucurau de oarecari drepturi autonomice".[1])

Mai amintesc, diplomele de pe acele vremuri, de *muncitori liberi* (homo liberae conditionis) şi de *dreptul acestora de a se mutà*, un drept pe care îl apărau — aveau interes s'o facă — feudalii remaşi cu moşiile pustii, o dispoziţie aceasta care fără îndoială a contribuit mult la înflorirea satelor şi oraşelor. S'a făcut şi o lege în privinţa asta, care sună:

„Ori care agricultor ori iobag al nobilului, dacă vreà, obţinând permisia plătind darea cuvenită şi obicinuită pentru pământ, poate plecà de pe moşia domnului său pe moşia altui domn sau ori unde îi place, cu toate mişcătoarelele sale".[2])

---

[1]) Acsády, op c. 103.
[2]) Art. 10 din 1298. Articolul 33 al aceleiaşi legi interzice ca nobilii să facă din cineva sclav.

Puteà să ducă şi casa ce făcuse, mai adesea din lemn, pe proprietatea feudalului şi erà scutit de orice taxă ori vamă în drumul său la noul proprietar.

Că legea aceasta s'a făcut sub înrâurirea şi poate ameninţarea acestor liberi cari vor fi format majoritatea în ţară, pe d'oparte se poate susţine pe baza faptului cunoscut: din dieta dela 1298, sub Andrei III, magnaţii pretenţioşi au fost escluşi; — iar pe de altă parte pe baza altui fapt: în *corpus juris* legea asta n'a fost cuprinsă, desigur în urma intervenţiei magnaţilor, cari ajungând tot mai mult la putere, au eludat în chipul acesta o lege supărătoare pentru ei.

In resumat, variatele condiţiuni urbariale se pot grupà după cum urmează.

Sunt, întâi de toate dările *în natură*: de două ori de trei ori pe an, ba chiar lunar, poporaţiunea muncitoare duceà *domniei* o cantitate oare-care de animale de casă şi vânat (precum şi peşti), precum şi din ceeace se preparà în partea locului (piei, luminări, ceară etc.) Aceasta e forma cea mai vechie de serviciu prestat de clasa muncitoare marilor proprietari. Pe d'asupra, se înţelege, s'a mai impus ca sătenii să se îngrijească de ospătarea domnului şi a suitei sale când veneà între ei. Se adăugà apoi zeciuiala, din tot rodul muncii sale (poame, grâne, vin, animale) pe seama bisericii.

Curând angaralele sporesc: vine *robota* (serviciul gratuit), care se încetăţeneşte sub chiar regimul Bulei de aur. Pe lângă îndatoririle de mai sus, sătenii erau datori să facă anume lucrări în câmp

şi deal: drumuri, şanţuri, diguri, să însoţească pe domni în călătoriile lor, să taie păduri, să iasă la vânătoare, să facă anume cărăuşii şi tot felul de servicii la curtea boierească şi la mănăstiri ori abaţii.

Pe la jumătatea veacului XIII se întroduce *censul*, plata în bani gata, răscumpărarea serviciilor ori dărilor prestate în natură.

Ungaria se prezintă astfel în plin regim feudal: mica nobilime şi muncitorimea este esclusă şi din slujbe: deşi nu erà lege formală în privinţa asta, uzul erà însă general. Şi în măsură ce regele îşi accentuà grijea pentru oraşele libere regeşti, afară nobilimea se întăreşte în *comitate* şi la 1267 Béla IV acordă acestor comitate drepturi şi privilegii de aşa natură, în cât *sub scutul autonomiei lor comitatele nobililor ajung la putere care determină însăşi mersul vieţii de stat al ţării.*

Dintr'o diplomă dată Albei-Regale la 1254 rezultă, că pe acea vreme comitatul nobililor are deja nu numai işpan, ci şi jude al său, separat de judele curţii. In diplomă îi zice *magistratus*[1]).

Béla, care după încoronarea sa (4 Oct. 1235) avusese curagiul să pedepsească pe marii boeri cari abuzaseră de situaţia lor, precum să-şi răzbune şi asupra adversarilor săi politici[2]), ajunge să pună prima peatră stabilă la temelia domniei feudale ce ţine d'aci încolo încătuşată ţara. Deşi în realitate el

[1]) Wenzel, op c. III, 116.

[2]) Pe banul Gyula l'a ţinut închis până ce a murit, pe şambelanul Miklós l'a izgonit din ţară; ultimului palatin al tatălui său i-a scos ochii. Fejér, op c. IV/I. 70.

ură pe oligarhi şi a căutat să-i zdrobească[3]). Se ştie apoi că nimeni nu confiscase mai multe moşii dela magnaţi de cât el. Rogerius scrie: „A făcut lege pentru a scăpà ţara de răufăcătorii cari se înmulţiseră. Pentru a pune la locul lor pe magnaţii temerari şi abuzivi, a interzis ca dintre iobagii săi, afară de arhiepiscopi şi episcopi, să îndrăznească vre-unul să şadă în prezenţa sa. Altfel îi va pedepsì. A şi ars toate scaunele pe cari magnaţii le aduceau cu ei când veneau la curte". In contra acestei umiliri magnaţii s'au plâns la toată lumea, dar mai ales rudeniilor lor din străinătate.

S'au pus apoi pedeci în privinţa audienţei la rege. Până acum ori şi cine, adesea pentru lucruri de nimic, se ducea să ceară intervenţia preaînaltă. D'aci încolo Béla ia măsuri ca întâi să se facă rugare, *în scris*, la *cancelaria regală* şi să aştepte până îi vine rândul, iar plângerile de mai puţină însemnătate să le rezolve *cancelarul* şi oficianţii din *cancelarie*. Cum regele nu numai primea în fiecare zi şi ziua întreagă, se întâmplà ca cei veniţi la audienţă să fie siliţi s'aştepte zile de arândul, mai ales dacă nu erau persoane grate la cancelar. Asta a fost primul pas spre biurocratism împotriva căruia nobilimea a şi murmurat destul. Până aci magnaţii aveau liberă intrare la curte şi erau consultaţi în tote afacerile. De aci încolo rămân la curte puţini, numai

[3]) Dela papa Grigorie, în schimbul promisiunei ce făcuse că va pornì războiu să răpună pe bulgarii schismatici, primeşte concesiunea să pună în administraţia coroanei ovrei şi izmaeliţi, deşi împreună cu tatăl său jurase şi el că va respectà diploma zisă de Bereg, când se reînoise Bula de aur. Knauz, Monogr. Strig. I, 383 – 400.

cei cu anume atribuţiuni. Din cauza asta nemulţămirile au crescut ş'au împins pe unii la conspiraţiune: voiau să omoare atât pe rege cât şi pe fiul său, iar tronul să-l ofere împăratulului austriac Friderich.

Comitatele nobililor ajunseseră pe altfel deja sub Andrei la o autonomie destul de însemnată. S'a găsit adică un document care atestă că la 1232 Andrei dă nobilimei mici de prin jurul Zalei dreptul ca ea însăşi, prin aleşii sei, să facă judecăţi.

„Deoarece pela noi — scriu nobilii din cauza păcatelor, s'au întâmplat multe răutăţi, pagube şi nesocotinţe, săvârşite de oameni răi, iar potentaţii au apăsat pe mulţi pe nedrept, cari apoi din cauza marei îndepărtări a judelui şi alte piedeci n'au găsit dreptate, am rugat cu aplecată supunere pe rege, să ne permită să judecăm şi să servim dreptate celor apăsaţi şi celorce sufer dureri nesfârşite. Stăpânul nostru, regele a ascultat graţios rugarea noastră şi cu multă bunăvoinţă ne-a dat ceeace am cerut"[1]).

E probabil că dreptul acesta regele l'a acordat şi nobilimei din alte comitate şi numai intervenţia magnaţilor, apoi schimbarea de tron şi tendenţele autocrate ale lui Béla IV (la începutul domniei) şi mai ales invazia tatarilor a împedicat desvoltarea în acest sens a comitatelor chiar sub Andrei II.

Bine înţeles că nemulţumirile i-a făcut rei pe magnaţi chiar şi când a fost vorba de primejdia ce ameninţă patria.

„Când ungurii au aflat ştirea despre venirea tatarilor — zice protopopul dela Spalato — credeau că totul e vis,

[1]) Fejér, Codex dipl III/II. 315.

glumă, pentruca prea se încredeau în puterea ţării. Pacea îndelungată i-a stricat şi i-a desobişnuit dela mânuirea armelor, nu-şi aflau plăcerea decât în abusuri şi plăceri şi lenevia îi făcuse aşa zicând laşi. Pentrucă solul bogat şi fertil al Ungariei oferea fiilor săi chip de a se pune pe traiu fără măsură. Tinerimea nici nu avea altă grije, decât să-şi împodobească părul, să-şi cultive pielea; nici hainele nu-i erau bărbăteşti, ci muereşti. Le plăcea să-şi petreacă viaţa întreagă în poenile pădurilor cu soare, în câmp frumos, în societatea soţiilor lor. Se ospătau ziua întreagă şi nainte de nouă ore nici nu se sculà nimeni".

Iar Guilaume de Naugis constată că în ajunul invaziunei tatarilor, ungurii trăiau în mare discordie: regele, voevozii, prelaţii şi poporul erau în continue neînţelegeri[1]). Cu astfel de popor erà natural ca tatarii să isprăvească iute şi e de închipuit că după aceea câtă muncă a trebuit să desvolte regele.

Se adăoga apoi acestor rele ura şi invidia nutrită faţă de cumanii protejaţi de rege. Pe Kuthen, voevodul acestora, îl omoară pe când tatarii erau dejà în ţară, determinând astfel hordele destul de barbare încă ale cumanilor să se ridice şi ele împotriva locuitorilor ţării.

Numai dându-ne seamă de toate acestea, înţelegem strâmtoarea în care s'a putut aflà regele, pe care după invazie unii din magnaţi îl ignorau[2]), *bătând până şi monedă* iar capitlul de Veszprém îndeplineşte scaunul vacant episcopesc fără a mai consultà de rege[3]), ajuns în aşa sărăcie, în cât împru-

[1]) Vie de St. Louis, 343.
[2]) Cazul lui Folkus, fiul lui Simon.
[3]) Epistola papei Inocentie IV. 28 Febr, 1245. Theiner, Vetera mon. I. 193.

mutà până şi sume mici (30 mărci dela rusul Maladik, cărui i-a zălogit şi apoi cedat comuna Tarnócz c. Turocz)[1]), iar pentruca să scape de sărăcia mare, recurge iar la ovrei, dând, la 1251, decret care le uşurează mult soartea şi pentru care, desigur, ei au plătit sume mari ş'au făcut regelui servicii şi uşurări financiare însemnate.

Le asigură întâi de toate libertatea personală şi viaţa. Dacă un creştin bate vreun evreu, plăteşte 4 mărci amendă, regelui; dacă nu poate plătì, i-se croieşte pedeapsă. Pentru rănirea unui evreu, plăteşte acestuia 12 mărci despăgubire şi cheltuiala căutării medicale, precum şi amenda regală, *regelui*. Dacă omoară pe evreu, îşi ia osânda obicinuită şi îşi perde averea (care se confiscà în folosul *regelui*). Dacă nu se poate aflà cine e ucigaşul, ci erà bănuială asupra cuiva, acesta erà dator să se supună duelului. Violul asupra unei evreice se pedepsea cu tăierea mânei.

Libertatea confesională de asemeni erà garantată. Mărturie pe sfânta evanghelie nu puteau fi obligaţi a face de cât numai în cauze grave şi în prezenţa regelui. Cine asvârle cu pietri în sinagogile şi şcolile lor, şi peste tot, îşi bate joc de legea lor, se amendează cu $1^1/_2$ marcă. Nu e permis a li se luà vamă dacă, potrivit ritului lor, duc cadavrul unui mort în alt oraş ori altă provincie; cine, cu toate acestea, i-ar vămuì, se pedepseşte ca şi când ar fi jefuit cadavrul. In zile de sărbători n'are nimeni dreptul a-i silì să dea obiectul zălogit. Cinn

[1]) Fejér, op c. IV III, 59.

ia cu forţa obiectul zălogit şi peste tot, face zarvă în casa ovreiului, va fi tratat drept *criminal împotriva cămărăşiei regale.*

Privilegii deosebite li-se asigură în ce priveşte justiţia. Judele oraşului n'are drept să se amestece în cearta şi neînţelegerile dintre ovrei, ci drept de judecată asupra lor are numai regele ori primul camerier, în cazuri de viaţă şi moarte numai regele. In proces pentru bani judecă judele ovreu, căruia plătesc 12 dinari, dar' numai când ei pretind verdict.

In privinţa proprietăţii, sunt puşi în categoria străinilor din Bula de aur. Nu li-se dă drept de proprietate asupra pământului (moşie), ci numai dreptul de usufruct până ce proprietarul, care a împrumutat dela ei, se achită de suma împrumutată ori vine alt creştin şi rescumpără moşia.

Cu atât mai largi drepturi li-se asigură însă în comerciu.

Pot face comerciu în ţara întreagă, nimeni nu-i poate oprì să umble prin ţară, la târguri, nici să-i supună la taxe (vamă) mai mari decât ceilalţi locuitori ai comunelor. In daraverile lor comerciale ajungând la proces, mărturia creştinului (în contra ovreiului) numai aşa e primită, dacă se potriveşte cu a ovreiului, escepţie se face când starea lucrurilor este evidentă. In cazuri de jurământ, ovreiului i-se dă prioritate (când are şi martori).

In comparaţie cu creştinii, se mai bucură de un privilegiu: regele nici odată nu poate descinde la ovrei. Pe banii d'atunci s'a bătut apoi şi inscripţie ovreiască.

Insuşi papa dela Roma a fost silit să cedeze în privinţa asta, şi la 1262 se mulţumeşte să pretindă ca pe lângă oficianţii de dare ovrei şi mohamedani regele să aplice şi creştini. Cât despre spiritul public din ţară, reforma asta cu atâtea favoruri pentru ovrei a făcut o stranie impresie, aşa că unele autorităţi nici n'au dat crezământ că există astfel de legi, ci regele a fost silit să reediteze, în mai multe exemplare (la 1256) decretul de mai nainte[1]), măcar că şi atunci se pusese în vederea tuturor primarilor oraşelor perderea oficiului dacă nu vor respectà legea.

Au şi ajuns atunci ovreii nu numai în mari slujbe la curte, chiar mari vistiernici, ci să stăpânească mari întinderi de pământ Comornul întreg ajunsese în mâniie ovreiului Henel şi a fiului său. Ei erau socotiţi iobagi regali şi coroana s'a şi expus în apărarea lor.

*

Pela sfârşitul domniei lui Béla situaţia se mai complică şi prin alt fapt: fiul său Stefan îşi face partidă, aspiră la coroană[2]), nu mai are răbdare să aştepte moartea tatălui său. Nobilii au avut atâta minte, în cât situaţia asta s'o folosească strâmtorând pe rege, storcând făgădueli dela moştenitorul (şi pretendentul) tronului şi căutând să se asigure de tot mai multe drepturi şi privilegii. Silesc astfel pe rege să dea, la 1267, o nouă diplomă, în care nobilimei i-se garantează noui drepturi[3]).

[1]) Endlicher, op c. 475.
[2]) La 1245 l'au şi încoronat.
[3]) „Toţi nobilii Ungariei, cărora li se zice servitori regali, venind înaintea noastră aplecaţi, cu supunere ne-au ru-

Se iau anume garanţii, atât pentru aristocraţii superiori, cari *întâia oară* în această diplomă sunt amintiţi ca ordin, castă separată (baroni), — cât şi pentru nobilimea mică şi mijlocie.

Astfel nobilul nu poate fi arestat fără a fi fost întâiu judecat în toată regula; cu atât mai puţin poate fi arestat în urma bănuielilor numai. Averea i-se garantează de asemeni împotriva a orice încălcare. Şi până ce Bula de aur căutà să îngrădească mica nobilime împotriva potentaţilor (a magnaţilor), legea de acum prevede că orice judecată are să se aducă „la tribunal, în prezenţa baronilor, fără ură şi fără părtinire". [p. 3].

Ca mersul justiţiei să fie garantat, şi astfel şi siguranţa personală şi averea, punctul 8 prevede ca în ziua de 20 August *unul dintre regi* (moştenitorul fusese şi el încoronat şi stăpânea partea de răsărit a ţării) trebue să fie negreşit în Alba-Regală, unde adunându-se în jurul său 2—3 nobili *din fiecare comitat*, se face cercetare asupra cazurilor de păgubire şi orice ştirbire şi se aduce sentenţă.

Parlamentarismul ia deci o formă mai consistentă.

Se desfiinţează apoi măsurile luate de Béla cu primirea în audienţă a nobililor şi rezolvarea, în

gat: să-i menţinem în libertăţile primite dela Stul Stefan. Că şi ei se vor simţi datori a ne slujì pe *noi* şi coroana cu atât mai credincios şi mai din adins, cu cât le vom dăruì libertăţi mai preţioase. Judecând că cererile şi implorările lor sunt adevărate şi drepte, cu sfatul şi aprobarea *baronilor* nostri, am aflat că acelea se pot îndeplinì, aşteptând că supraveghierea trează a lor să fie spre binele ţării", — aşa sună introducerea acestei legi, cea dintăiu al cărui original se află în arhiva statului. (Editată: Kovachich. Vestigia, 134).

scris a chestiilor mai mărunte. Art. 10 din această lege dispune: „Afacerile nobililor să fie rezolvate fără petiţionare". Art. 4 garantează *libertatea nobililor de a trece, ca sudiţi, dela un rege la altul.*

Nu mai puţină garanţie s'a luat pentru cele materiale.

Art. 1 scuteşte pe nobili de dare: nici regele, nici vreun funcţionar regal nu poate pretinde veri o dare ori alte sarcini (de pildă cele împreunate cu poposirea regelui la vre-un nobil)

Art. 5 ordonă a se redà nobililor toate averile ocupate de locuitorii oraşelor [regale ori de curtenii regali]. Se institue în comitat o comisie *(doi baroni)* care decide în afacerile de *revendicări*, drept pe care nainte îl esercita singur regele, — după cum se hotăreşte însă în acelaşi timp [art. 3]: „Pământurile cetăţilor şi ale curtenilor, pe cari le deţinem noi ori reginele, să fie înapoiate cetăţilor şi curtenilor, şi aceştia să nu fie împărtăşiţi de privilegiile străinilor liberi".

Se lărgeşte dreptul de moştenire: asupra averii rămase dela cei decedaţi fără a lăsà moştenitori, regele nu mai dispune ca până acum, ci se decide asupra lor numai dupăce au fost convocate toate rudeniile şi viţa. Desbaterile se petrec în faţa *baronilor* şi tot numai fiind ei prezenţi se decide (art. 6). Averea cumpărată nobilii o pot lăsà cui vreau (art. 9), precum tot în virtutea acestui articol averea nobililor căzuţi în luptă şi fără moştenitori direcţi, fie că acea avere e moştenită, cumpărată ori primită ca dar, se dă rudeniilor.

Art. 7 scuteşte pe nobili de îndatorirea să urmeze pe rege, *pe fii săi ori pe alţii* în campania purtată peste frontieră. De unde rezultă că pe acea vreme purtà războiu nu numai regele, ci şi fii săi, *ba chiar şi unii dignitari ai ţării.*

După cum vedem, în mai puţin de jumătate secol, pornirile oligarhilor iau o formă legală. *Baronatele* sunt înscrise în lege şi atât în ce priveşte libertatea personală, cât şi procesele de revendicări a moşiilor şi a moştenirilor, regele nu mai dispune singur, ci totul se decide în prezenţa şi (desigur) cu învoirea *baronilor.* Regii — chiar cei mai distinşi, cum a fost Béla IV – din casa arpadiană ajung la discreţia aristocraţiei. Iar în ce hal a ajuns astfel ţara, vor ilustrà întâmplările de mai la vale, din cari se poate apoi face şi tabloul vieţii poporului de rând.

Monarhia are trei stăpâni: pe bătrânul rege, care domneşte peste o parte din nordul ţării (slovăcimea) şi peste întreagă parte de peste Dunăre (germani, slovaci, cehi şi unguri); Stefan fiul său mai mare, stăpâneşte dela Dunăre până în Carpaţi (unguri, cumani, români, germani), iar fiul său mai mic, Béla, e prinţ peste Slavonia. Acesta din urmă şi în virtutea tinereţii sale şi pentrucă nu erà absolut stăpân, ci ţara sa, în virtutea dreptului public, aveà multe legături cu patria-mamă, nu-i făceà regelui Béla IV greutăţi. Stefan însă, domn peste grosul ungurimei şi peste cumanii cei neastâmpăraţi, (s'a mai şi înrudit cu aceştia, luând în căsătorie fata unui voevod cuman), duceà formal războiu împotriva tatălui său. Pentru a împăcà cele două curţi

regale, s'a recurs la mijlocirea episcopului János al Bosniei. Regele mai tinăr făgădueşte solemn că va fi liniştit, pacinic şi se mulţumeşte cu ceeace a primit deja dela părintele său şi niciodată nu va pretinde mai multe. Ba însuşi va sărì în ajutorul tatălui său dacă acesta va fi atacat fie din afară, fie dinlăuntru. Indeosebi interzice ca *baronii săi ori cumanii* să atace pe tatăl-rege.[1]) Se înţeleg asupra *prăzilor* din luptele (interne) precedente şi *despăgubirilor*, asupra împărţirii în viitor a venitelor după sare, asupra amnestiei şi siguranţei personale a baronilor şi nobililor implicaţi în răscoale şi războaie, se asigură întregitatea teritorului *celor două regate*. Şi la aducerea acestei diplome (în Pojon), se înţelege, biserica a căutat să profite şi ea: ei i-se încredinţează rolul de a judecà în conflictele ce s'ar ivì între *cei doui regi*. Regele mai tinăr ţine să obţină doar favorul ca să nu poată fi escomunicat (de cei doui arhiepiscopi) fără un anume ordin dela papa şi nainte de a fi fost prealabil admoniat.[2]) Chiar clauzula asta dovedeà, că tinerul rege el însuşi nu credeà în durabilitatea promisiunilor sale. De fapt, la un an după diploma de mai sus, a trebuit (3 Maiu 1263) să se lege un nou contract întrei cei doui regi.[3]) Nimic mai bine decât cuprinsul acestei diplome nu arată destrăbălarea care domneà în cele două regate. Se zice adecă, între altele: „Vrem, ca de acì încolo nici unul dintre noi

[1]) Fejér, op c. V I. 104.
[2]) Knauz, op c. I. 476.
[3]) Diploma dela claustrul Szokoly, în cmt. Szabolcs Idem, 485.

[regii] să nu fim îndatoraţi a trimite carne afumată, vase ori alte daruri baronilor ori comunelor libere de sub cealaltă jurisdicţie. Vrem să înceteze scrisorile de ameninţare, *jafurile baronilor şi nobililor* şi poposirea lor cu sila în casele nobililor. Dacă de pe teritorul iubitului nostru tată, ori de pe al nostru pe al tatălui nostru ar trece *hoţi şi jefuitori publici*, şi aceasta nu s'ar aduce la cunoştinţă în scris, aceştia trebue pedepsiţi după lege". Ceeace aşa se vede însă, nu s'a respectat din partea lui Stefan, ci peste un an, când tatăl său ia la goană pe hoţul *(magnat)* Ponith, nimiceşte hotărîrile regelui bătrân şi făgădueşte tâlharului că-i va înapoià toate moşiile, îndată ce va ajunge pe tron. Ba peste un an porneşte cu războiu împotriva bătrânului rege. Lupta între ei s'a dat la Izsaszeg şi cum Stefan a dovedit un eroism deosebit, l'a şi învins pe Béla IV. In urma intervenţiei arhiepiscopului de Strigoniu (Filip) se face pace între cei doui regi. Iată în ce condiţiuni: Regele Béla nu are drept să strângă dare (în bani ori în natură) pe teritorul regelui Stefan, nici să pună asupra sudiţilor acestuia tacse sub titlu de rescumpărări (a robotei) ori pentru zidirea de cetăţi, nici va poposì la iobagii acestuia, ci dacă trece pe teritorul lui Stefan, el şi întreaga luì suită plăteşte pentru tot ce consumă. Iar dacă vre-un baron poposeşte cu sìla, va plătì îndoit ce a consumat şi paguba cauzată.

S'a făcut o mare reformă în ce priveşte *justiţia*. De-aici încolo vor fi trei zile de judecăţi: primăvara în mijlocul postului mare, apoi la 8 Septembrie şi 6 Decembrie, în loc de 20 August, cum erà până

acum. In procesele perdute, s'a făcut învoiala ca fiecare rege numai în prezența unui baron supus celuilalt rege poate judecà asupra iobagului celuilalt rege. Impricinații trebuiau să se prezinte în persoană. Pentru a se simplificà lucrurile, s'a abandonat vechiul obicei ca satul ori orașul întreg să fie citat la judecata (superioară) regească, ci numai împricinații, juzii și marii proprietari.

Hotarele regatelor au remas neatinse, regele și chiar regina (mamă) făgăduesc a nu primì sub scutul lor pe cumanii, nobilii ori baronii supuși tinerului rege. Acestuia i-se îngăduie însă a primì pe teritorul întins și pustiit de tatari *poporul ae rând care ar aveà de gând să se așeze acolo.* Rolul de a veghià ca legea aceasta (făcută în Martie 1265 și *întărită de papa Clementie IV* în Iunie 1266) să fie executată, i-s'a conferit arhiepiscopului dela Strigoniu și pentru mai mare gravitate sunt puși ca garanți și cel mai tiner fiu al regelui Béla, prințul Slavoniei, bătrâna regină, fiică-sa Ana, Béla, fiul acesteia, regele Otto, prințul Boleslav de Cracovia și prințul Boleslav de Gue/da și Lyuznik, fiul prințului Cazimir, rudenii ale familiei regale.[1])

De fapt, d'acì încolo cei doui regi au trăit în pace. Pentru țară epoca aceasta însă a fost cum nu se poate mai tristă: regele care poate fi numit al douilea întemeietor, grație purtării fiului său și a lăcomiei magnaților, subscrie diplome de consfințire a anarhiei interne, doui regi în aceeași țară, și umilire a însăși instituțiunei regale.

1) Wenzel, op c. III, 128.

„Vrând, nevrând — scrie Acsády — regele s'a împăcat cu noul spirit public şi în activatatea sa a luat drept model feudalizmul ajuns la putere de mult în Europa apuseană, feudalizm care încercase a stăpânì şi în Ungaria, dar ca instituţiune nu se desvoltase încă în Bula de aur. Până ce diplomele mai vechi au accentuat adesea, că firea pe toţi oamenii i-a făcut d'opotrivă şi numai legile mirene au despoiat unele pături sociale de libertatea lor, Béla IV, ori câtă nobilă solicitudine aveà pentru massele de muncitori, a trebuit ca papa să-l facă atent în ce priveşte respectarea dreptăţii. (1264). Noţiunea de unitate a poporului a început să peardă şi ea în urma devalvării puterii regale, factorii conducători ai societăţii, îndeosebi preoţii cari învăţau în străinătate, atunci singurii depozitari ai culturii, au ajuns cu desevârşire sub stăpânirea felului de gândire a lumei feudale. Când dar' comitatul regal a trebuit să fie înlocuit cu altul, desvoltarea feudalizmului, pornită de mult, a primit o încheiare deplină şi legală".[1])

Andràssy zice însă, că deşi nobilimea mijlocie a fost apăsată de înalta aristocraţie, de oligarhia ajunsă stăpână pe situaţie, ea şi-a păstrat conştiinţa şi n'a abdicat de nici un drept al său. Dar tot acest bărbat de stat maghiar recunoaşte, că deşì Bula de aur dispuneà ca regele să aducă hotărâri în urma rugării tuturor nobililor, el face deosebire între nobilii cari solicitau câte ceva şi între baronii, cu sfatul şi aprobarea cărora ia dispoziţiuni.[2])

Aici au ajuns lucrurile sub domnia celui mai distins rege din casa arpadiană. Sub ceilalţi situaţia s'a înrăutăţit încă.

Stefan V, ori cât de viteaz şi îndrăzneţ erà de altfel, ajunge şi el la discreţia oligarhiei, mai ales

[1]) Op c. pag. 94.
[2]) Op c. I, 163.

în urma intrigilor surorei sale Ana (nora regelui Boemiei), care atrage în parte-i pe puternicul ban Henrich de Németujvár. Zile amare i-a făcut apoi soţia sa, cumana Elisabeta, o desfrânată şi temerară. Pe când regele purtà războiu la sud, ea însoţită cu banul croat Ioachim răpeşte pe moştenitorul de tron Ladislau, pe care tatăl său nici nu-l poate eliberà din cetatea Kaproncza.

Sub Stefan V ajung între nobili servitorii şi celce frigeà la frigare, din curtea arhiepiscopului de Strigoniu.[1])

El înobilitează pe fii lui Gosztonyi Miklós şi neamurile acestora, cari nainte erau spioni, „deşi li-s'ar fi cuvenit rangul de iobagi de cetate".[2])

Regina Elisabeta, soţia lui Stefan V face nobili pe bucătarul său Guna şi fraţii acestuia.

Stefan moare tiner (de 33 ani) iar sub regele Ladislau, copil de 10 ani, ajunge stăpân peste ţară oligarhul Csák Máté, educator al regelui, bărbat viteaz, dar care calitatea aceasta a folosit-o numai pentru sporirea averilor sale. Pe rege l'a învăţat numai să călărească şi să vâneze. Pasiunile acestea regele le-a şi plătit scump: a dat odată pentru un cal 200 mărci (sumă fabuloasă pe acea vreme), iar altădată a dat un sat întreg pentru un cal.[3]) Mai scump le plăteà însă ţara, mai ales după-ce acestor două pasiuni li-s'a mai adăogat ş'o a treia, cea mai costisitoare şi ruinătoare: femeile. Dela vârsta de 16 ani încolo, când domneşte fără să aibă lângă

[1]) Fejér, op c. V I. 227.
[2]) Fejér, op c. V II, 525.
[3]) Fejér, op c. V III, 76.

sine epitrop, petrece tot în corturile cumanilor păgâni, în societatea celor mai frumoase femei, ducând o înspăimântătoare viaţă de orgii. A trebuit să intervină papa, pentru a-l face să se ocupe şi cu daraverile ţării. Sufere umilirea să primească delegatul papal, un fel de controlor al regelui, rabdă ca papa să numească episcopi alte persoane decât cei recomandaţi şi doriţi de rege.[1]) Pe un moment credeau că s'a îndreptat. A convocat chiar dieta ţării. Dar curând s'a schimbat iarăşi înspre rău. Reprezentantul papei voià să-l despartă adică de cumani şi să-l determine a pornì acţiunea de încreştinare a acestora, ceeace regele, fermecat de cumane, n'a voit, ci ajunge astfel în conflict cu legatusul papal. De dragul unei amante cumane părăseşte reşedinţa regală şi pe soţia sa şi se duce dincolo de Tisa, petrece viaţa în corturi, întovărăşit de cumani. Arestează în urmă pe Filip, reprezentantul papei şi-l dă pe mâna cumanilor, cari voiau să-l omoare.

Abea atunci se naşte o reacţie în ţară, între magnaţi. Conjuraţia, al cărei suflet erà Finta prinde pe rege şi-l dă în paza voevodului ardelean Lorant, care-l ţine câteva luni închis în cetate, aducându-i acolo şi nevasta, doar se vor împăcà astfel şi vor aveà copil. N'a scăpat de acolo decât după ce a jurat că va trăì viaţă morală, cu regina, şi va stârpì pe cumanii păgâni. I-a şi bătut pe aceştia, la H. Mezővásárhely, dar curând, la 1281, iar se dă stricăciunei. Primeşte, drept dar, trei fete de ale hanului tătăresc, cu cari duce o viaţă destrăbălată (şi

Knauz, op c. II, 112.

erà numai de 18 ani). Ajunge să-l dispreţuiască ţara întreagă, după cum îşi bătea şi el joc de instituţiunile ţării. Palatin pune pe un păgân, Mirzse[1]. La 1289 încearcă să molcomească spiritele. Convoacă *parlament* la Fövény, lângă Alba-Regală. Dar puţin mai poate îndreptà, ci în ţară bântue un *războiu civil* înfricoşat între cele două tabere: magnaţii pe d'oparte, iar de altă parte oamenii regelui. „Regele erà foarte supărat pe magnaţii ţării şi pe episcopi şi nu şi-a mai bătut capul cu afacerile publice. Nu ţineà zile de judecăţi, nu îndreptà turburările. Aşa se zice că îl stăpâneà dragostea unei femei cumane, încât şi-a uitat de sine şi de jurământ. Bărbatul acestei femei, găsindu-l în pat, l'a omorât".[2])

Sub astfel de rege erà firesc ca aristocraţia să degenereze. Csáky-i şi conţii Németujvári ajung la o putere, care nu e pentru supuşi. Unitatea statului e în primejdie. Hoţiile şi jafurile mai marilor, precum şi războaiele *sărăcesc poporul* şi statul şi fac imposibil ori-ce progresare. Comitatele dela frontieră ajung sub stăpânirea singuraticilor potentaţi.[3])

Cel dintâi, care le recunoaşte comitatelor organizarea militară *şi tratează cu ele ca şi cu o autoritate*, a fost Ladislau Cumanul, în diplome ce le adresează la 1290, cerându-le să vină sub steagul său, într'un rând „nobilii şi alţi luptători" din Sătmar şi Sabolci, altădată şi cei din Bereg.

[1]) Mon. Strig. II, 228.
[2]) Reimchronik.
[3]) Andrássy, op citat, I, 163.

Nobilii din comitate s'au solidarizat cu atât mai ales, cu cât — îndeosebi sub Ladislau Cumanul — adesea trebuiau să poarte luptă chiar în contra işpanilor regeşti. Garanţia le erau armele şi cetăţile! Işpanul Ponit, de pildă, a tras jos de pe cai pe Ondi Gergely, pe fiul şi încă o rudenie a lor, şi le-au scos limba, lucru în contra căruia nobilii din comitat se plâng la regele, în 1268.[1])

Ladislau Cumanul acordă işpanului István Rathold dela Trencsén dreptul ca el singur să judece asupra supuşilor săi, în toate afacerile.[2]) Acelaşi drept îl acordă episcopiei dela Veszprém dându-i moşia dela Zerenthe din Zala, „pentru 15 mărci aur şi brâul regal cu petri scumpe în valoare de 500 mărci".[3]) Iar scutind de plătirea dării de nevăstuice şi de *darea de consum* ce locuitorii de pe moşiile lui István, fiul lui Mihály, plăteau banului Slavoniei, îi obligă ca darea aceea s'o plătească noului stăpân „cum i-o plăceà acestuia".[4])

Ladislau Cumanul acordă nobleţa lui Hemo, fiul lui Márton, din satul Németi, care îngrijeà ogarii regali.

Cât despre cei ce ajungeau dignitari la curte, o diplomă dela 1278 arată ce plată bună aveau: judele curţii aveà anual leafă de 1000 mărci (24000 floreni). Nu e de mirare dacă astfel acest dignitar la 1304 ajunge să aibă 30 cetăţi şi moşii în 12 comitate şi să ducă în războiu, pe cheituiala sa, 8000 soldaţi contra cehilor.

[1]) Kubinyi F. Árpádok okl. I, 58.
[2]) Fejér, Codex, V II, 53.
[3]) Idem, IV III, 118.
[4]) Idem, V II, 277.

La 1278 regele convoacă la sfat în Oradia, următoarele şepte comitate: Bihor, Solnoc, Crasna, Sătmar, Sabolci, Bichiş şi Zărand.

„In privinţe economice — scrie Acsády — doui potentaţi de aceştia merită să fie amintiţi. Csák Máté dela Trencsén, stapânitorul părţilor dincoace de Dunăre, şi Ladislau, voevodul Ardealului, cari ţineau curte ca nişte adevăraţi regi şi *pe teritorul lor esercitau drepturi regale*, dând autoritate poruncilor faptul că aveau la dispoziţie armată puternică... Csák Máté treceà cu grămada populaţia de pe moşiile învecinate, îndeosebi de pe moşiile arhiepiscopatului de Strigoniu şi le coloniză pe moşiile sale, zise *lehote.*[1]) . . . Csák Máté în lehotele sale a întrodus *urbarializmul dominant la cehi, după modelul acesta străin* a croit sarcinile în bani şi robot'i şi că acestea au fost mai uşoare decât cele ce erau în genere la noi, se vede din faptul, că Csák Máté erà popular între lucrători, ceeace a mărit puterea lui, care nici n'a putut fi înfrântă decât după lupte îndelungate şi sângeroase.[2])

Iată ce stări de lucruri erau sub Ladislau Cumanul, penultimul rege din casa arpadiană. Nu e deci mirare, dacă îndată după moartea lui, sub Andrei III [3]] se naşte o reacţie atât de puternică între massa mare a nobilimei de rând, încât la 1291 ea se scoală, determină convocarea unei diete care decretează legi menite a da o mare lovitură înaltei aristocraţii.

[1]) In limba slovacă şi cehă cuvântul *lehota* e sinonim cu vorba polonă şi ruteană *volya* şi ambele însemnează că numitele comune, în ce priveşte urbarialele, se bucură de mai multe favoruri, asigurate cu prilejul colonizărilor, ca alte sate.

[2]) Op c. 114.

[3]) Numit şi *Veneţianu*, pentrucă erà crescut la Veneţia. Trăise acolo ca exilat, aşa zicând, căci Béla IV nu voise a-l recunoaşte ca frate.

De mult, mica nobilime recunoscuse interesul mare ce are de a întărì pe rege, singurul scut împotriva apucăturilor şi fărădelegilor oligarhilor.

S'a reinoit deci chemarea la răspundere a nobilimei înalte.

Articolul 25 al legii dela 1291 glăsueşte anume:

„Odată pe an toţi baronii şi nobilii sunt datori a venì la Alba-regală, la parlament, pentru afaceri de ale ţării. Acolo se va cercetà, cum s'au purtat baronii în comitatele lor; cum au susţinut drepturile ţării. Incă în ziua aceea îşi iau acolo resplata, după meritut lor, ori pedeapsa, după păcatele săvârşite, conform sentenţei noastre şi sfetnicilor nostri"...

Din parte-i regele se leagă să nu mai dăruiască pe vecie nici vre-unui nobil, nici vre-unui prelat, vre-un comitat (2), după cum nu va da comitat, cetate ori vre-o demnitate celor ce nu sunt nobili, ori că sunt străini ori păgâni, nici va luà în consiliul regal astfel de persoane. Sunt d'asemeni escluşi dela astfel de privilegii ori favoruri cei cari într'un fel ori altul au pricinuit ţării vre-o scădere (3).

Regele este apoi îndatorat să veghieze ca nu cumva baronii să dee în arendă (pentru bani) demnităţile lor, nici să aibă locoţiitori nenobili [4]. Se desfiinţează apoi dreptul proprietarilor de a strânge taxă pentru târguri şi pieţe săptămânale ori vamă (8). Chiar unde au acest drept din vremuri îndepărtate, nu-l pot esercità decât asupra negustorilor străini (18). Impotriva oligarhilor s'a luat apoi măsura să fie obligaţi a dărîmà turnurile (şi orice în-

tărituri) din preajma bisericilor ori de pe aiurea [19],. întărituri cari mai adesea adăposteau persoane cari amenințau și periclitau siguranța publică.

Stăpâni pe situație nu erau nobilii de rând nici acum, ci o mulțime de alte dispozițiuni ale legii dovedesc că baronii, și peste tot, înalta aristocrațime aveà destulă trecere în afacerile țării.

Intâi de toate ei determină ca regele să respecte toate libertățile ce antecesorii săi au acordat nobilimei [1]. Se înscrie în lege, că proprietar și dignitar nu poate fi de cât nobilul. Palatin, vistiernic și vicecancelar se va numì după cum hotărește consiliul nobililor [3]. Fără act de dovadă dela capitlu ori vre-o mănăstire nici judele de curte nici ișpanul (numiți de rege) n'au voie să citeze la dânșii ori să facă lege asupra nobililor, ci ori ce judecată se va aduce fiind de față patru nobili [5], o dispoziție care a ridicat mult vaza înaltei aristocrațimi, căci de sine înțeles, cei patru asistenți (asesori) la aducerea hotărârilor și osândelor erau ori din sînul înaltei nobilimi ori alți nobili favoriți ai baronilor.

Nu mai puțin a câștigat înalta nobilime prin alt articol al legii susamintite. Articolul 9 prevede anume, că juriul menit a decide care averi (dăruite pe nedrept și fără cale) să fie restituite regelui (alcărui predecesor le-a dăruit „ascultând de rele sfaturi“) se compune nu numai din membri numiți de rege, ci sfatul nobililor deleagă și el reprezentanți.

Iată dar dispozițiuni cari scurtează simților prerogativele regale și sporesc puterea nobililor.

Şi mai important, din acest punct de vedere, articolul 14, care în chestie de judecăţi acordă comitatului nobililor nu numai drept de control, ci *dreptul de veto*. Prevede anume, că în drumul său prin ţară pentru a face judecăţi, palatinul să fie însoţit de logofătul dreptaţii şi patru *juzi delegaţi*, cari în caz când palatinul ar vroì să aducă judecată strâmbă, să-l împedice.

Nobilimea se îngrădeşte în felul acesta faţă de rege. Ea merge însă mai departe; ia măsuri şi în contra omnipotenţei işpanilor, căror art. 31 nu le dă drept să judece asupra nobililor şi saşilor fruntaşi, decât în cazuri de furt, jaf şi în chestii de bani şi dijmă. Dar şi sentenţele aduse în aceste cazuri le pot apelà la rege.

Tot aşa, prelaţii şi-au asigurat şi ei privilegiile. Art. 15 deferă ori-ce afacere şi proces a feţelor biserriceşti singur regelui, iar nu judecătorilor mireni. In schimb, nici juzii arhiepiscopeşti nu pot să judece în afacerile nobililor şi supuşilor acestora.

Pentru a se garantà valoarea judecăţii aduse, în ori-ce afaceri, art. 28 interzice ca regele să dee ocrotire celui fugit din naintea osândei, precum li-se interzice aceasta şi baronilor.

Deşì regelui i-se lăsau venitele din schimbul banilor, acest schimb nu se mai face de zarafii curţii (izmaeliţi şi ovrei), ci banii vechi se primesc şi se schimbă cu cei noi de işpan asistat, în fiecare comitat, de patru oameni (nobili) de încredere.

Se îngrădesc apoi bine nobilii îndeosebi în ceeace priveşte averea.

„Dacă un nobil ori sas fruntaş moare fără moştsnitor, regele nu-i permis să cuprindă nici moşia moştenită, nici pe cea câştigată ori cumpărată, ci testatorul poate lăsà moşia fie rudeniilor, fie soţiei, fie bisericei, fiind încă în viată ori prin testament". (26).

In felul acesta Coroanei îi scapă o mulţime de averi, pe cari avându-le nainte fie că-şi mărea sursele de venit, fie că îndatorà p'o mulţime de aderenţi crendicioşi cărora le dăruià.

Pentru a pune capăt abuzurilor ce se făceau — aşa se vede — destul de des, art. 29 dispuneà nimicirea diplomelor de vânzare despre cari s'ar dovedì că au fost făcute în urma înfricărilor.

Iar pentru-ca averea să poată fi păstrată de aceeaşi viţă, art. 30 dispune:

„Nu poate întrà în moştenirea unui nobil ori sas fruntaş persoane care nu aparţin acelei viţe de neam, nici pe calea restituirei zestrei, nici prin cedarea pătrimei ce i-se cuvine fetei. Ci în acest caz moştenitorii ori rudeniile cele mai apropiate să rescumpere proprietatea, potrivit preţuirii drepte din ţară."

Art. 33 dă acest drept şi rudeniilor celui ce-şi pierde averea pentru păcate ori crime săvârşite.

Li-se garantează apoi nobililor scutirea de dare [11] şi scutirea de ori-ce greutăţi împreunate cu sălăşluirea fie a regelui (art. 11), fie a voevodului ardelean ori a banului Slavoniei [31].

Se îndatorează doar să ajute pe rege împotriva duşmanilor (puterii) esterni, iar îndatorirea asta sună şi în caz când vre-o provincie a regatului s'ar resculà ori s'ar desface de ţară. Dar şi aceste sarcini le iau numai nobilii şi acei saşi ardeleni, cari trăiesc

ca nişte nobili şi au averi. Iar când regele nu este în capul oştirilor, ci acestea-s conduse de baronii regali, nobilii şi saşii numai aşa sunt dator să ia parte la campanie, dacă vor fi plătiţi, dându-li-se *soldă*. [9].

Incredere mare n'a putut să fie însă între rege şi *nobili ci fiecare îşi va fi făcut rezerve*. Neîncrederea asta se manifestă chiar într'un articol de lege, 27, care glăsueşte:

„Dacă nobilii ori alţii au căşunat pagubă şi noi din graţie regală cruţăm persoana lor, ori că suntem datori să-i cruţăm: totuşi, orişicum, slugim dreptate *jelbuitorilor*"...[1])

Indeosebi articolul acesta de lege arată puterea magnaţilor: ei aşa zicând silesc pe rege să treacă cu vederea şi să ierte eventualele păcate ale nobilimei. La adăpostul unui astfel de articol de lege, de sine se înţelege că toate celelalte dispoziţii îndreptate împotriva oligarhiei puternice devin iluzorie.

Magnaţii nici n'au întârziat să-şi facă de cap, să trateze poporul de jos ca nişte satrapi, precum nici faţă de rege n'au arătat respectul datorit.

In ce hal ajuns astfel ţara ne-o spune Marczali:

„Sub Slefan V, banul Henrich, adevăratul întemeietor al puternicei familii Németujvári, împreună cu complicii săi *pustieşte întreg teritorul* de dincolo de Dunăre. Războiul cu cehii şi moartea timpurie, nu i-au dat răgaz regelui să înfrâneze pe păcătoşi, spriginiţi de altfel şi de Otto. Sub *fiul său minor au făcut ce au vrut*. „*In vârsta noastră fragedă*", zice Ladislau Cumanul, „baronii au împărţit între ei

[1]) Ediţia Endlicher, Monum. Arp. 615 621.

proprietățile ce se cuveneau regelui și le-au ocupat în dragă voie"... Familia regală și-a perdut vraja ce-i da in trecut faptul că erau greu s'o apropii. A fost magnat, care a bătut cu bastonul pe regele-copil, a fost magnat, care s'a sculat cu arma împotriva reginei mume. Banul Ioachim a dus cu sine pe fratele regelui, banul Henrich și soții omoară pe prințul Béla... Banul Iván și frații săi ocupă la 1281 proprietățile episcopiei de Agram, strâng dare cum le place și tratează poporul cu atâta cruzime, că acesta pleacă în lume. Puțin le pasă de blăstămul episcopului. Pilda tâlharilor mari e urmată și de cei mici, în Somogy, Szepes, în Ardeal. Nici diplomă, nici lege nu mai asigură proprietatea, ci numai cetatea și arma".[1])

Papii se și plâng, pe rând, regilor, denunțând nemai pomenitele jafuri și fărădelegi ale oligarhilor. Se înțelege: de cele mai multeori, ba aproape numai când e vorba de jaf și mișelii în dauna claustrelor. Fii lui Kázmér, din familia Huntpáznàn, au jefuit pe nobilii cari mergeau la sfatul dela Buda, iar de pe moșiile din vecini au dus până și casele de lemn. In Baranya Moys a omorât 5 oameni, a jefuit 80 familii (ducând 1000 vite) iar la Csámafalva a răpit o mireasă, a dus-o cu sine, violând-o, pe nuntași i-a jefuit și bătut rău, pe mulți i-a desbrăcat în pielea goală.[2])

*

Fapte de acestea au determinat ca în ziua de 5 August 1298 să se convoace parlamentul la Pesta. Pentru întâia oară se abandonează Alba Regală. Cauza erà dușmănia — și, prin urmare, neîncrede-

[1]) Op citat, p. 646.
[2]) Fejér, op c. VI II.

rea, ce există între rege şi puternica familie a conţilor Németujvári.

Despre conţii aceştia, de origine germană, istoricianul maghiar Pór Antal scrie:

„Nu este soiu de păcat, pe care membrii acestei familii să nu-l fi săvârşit, începând cu tradarea de rege şi patrie până la asasinarea membrilor familiei regale şi jefuirea bisericilor şi jaf în drumul mare. Ei au purtat cele mai înalte dignităţi în stat, adesea postul de palatin şi ban, dar totdeauna pentru ajungerea scopurilor lor egoiste mârşave. Nesăţioşi, fără milă, o ceată de hoţi şi nesocotitori ai cuvântului dat, despre cari în scrierile contimporane interne şi externe avem dovezi nenumărate, deoarece nu odată ei îşi alegeau drept loc al crimelor lor Austria şi Stiria, iar de altă dată tot cu străinii d'acolo se aliau împotriva propriei lor ţări şi rege. Nu găsim despre ei însemnat un singur fapt nobil, chiar nici despe Petru, pe care complicii săi l'au omorât în scaunul de episcop la Veszprém".[1])

Cetăţile şi moşiile acestora fiind aproape de Alba-Regală, erau temeri că susamintiţii oligarhi o să caute a intimidà sfatul ţării şi astfel să influenţeze determinant şi asupra hotărîrilor ce s'ar aduce. In preajma Pestei, pe *câmpia Rákos,* nobilii se puteau însă adunà toţi, în dragă voie, aducând cu ei cortul şi servitori, aşa ca să poată sta liniştiţi până se termină desbaterile. Au fost convocaţi şi cumanii şi saşii. Cât de urgisiţi au fost *baronii* şi câte nelegiuiri vor fi săvârşit, se poate judecà din faptul, *că la dieta asta ei n'au fost convocaţi.* Doar' scopul dietei era tocmai să ia măsuri în contra atrocităţii lor. „Libertăţile nobilitare au fost adică

[1]) A magy. n. tört., III, 36.

ţermurite prin scris şi pecet cu prilejul încoronării lui Andrei III, dar în urma răutăţii oamenilor perverşi, orbiţi de darul jafului, acele libertăţii n'au fost respectate şi din cauza esitării şi temerii domnului rege au fost cu desevârşire înlăturate Astfel ţara în toate părticelele ei se clătinà şi în urma mişcărilor pricinuite de abuzurile baronilor şi a altor omnipotenţi, se nimicise până la aşa grad, încât biserica, nobilimea şi alţi locuitori nu mai aveau putere"... Pentru a creà această putere, s'a crezut necesar şi urgent a investì pe rege, protectorul nobilimei, cu prerogative extraordinare, necesitate până acum. I-se înscrie în lege dreptul (şi chiar şi datoria!) ca în caz când cu ajutorul oştirilor din ţară n'ar puteà înfrânge „selbăticia păcătoşilor" cari erau oligarchii puternici, *să aducă ajutor şi din străini.*

Se prevede chiar pedepsirea regelui (escomunicarea religioasă) dacă ar esità ori întârzià cu pedepsirea celor păcătoşi... Nimic mai mult, ca aceste dizpoziţiuni, nu arată exasperarea micei nobilimi în faţa purtării nevrednice a oligarhiei.

Pentru a înfrânge cu o zi mai iute mândria şi resistenţa oligarhilor, se revine apoi asupra *dărimării cetăţilor* ridicate fără voia regelui ori ai căror stăpâni au jefuit. Cine nu se supune, are să fie pus sub blăstăm religios, iar regele şi palatinul sunt îndatoriţi ca umblând prin ţară, singuri să asiste la dărâmarea acestor cuiburi de păcate, ridicate, în timpul din urmă, chiar şi în locuri unde oligarhii n'aveau moşie în apropiere.

Pentru ridicarea nimbului regal dupăce că întâi de toate se recunoaşte dreptul inalienabil al regelui

asupra ţării, fiind el coborâtor din viţa regală, se iau măsuri de sporiri a venitelor curţii: se decretează ca moşiile coroanei, luate ori dăruite fără drept, să fie înapoiate. Cine nu se supune în decurs de trei luni (ori s'ar atinge de averile regelui, a bisericilor ori nobililor), are se fie escomunicat şi iertare nu poate căpăta decât dela archiepiscopul de Calocea, cu aprobarea celorlalţi episcopi.

Dieta aceasta ia însă şi măsuri de caracter moral, nu numai penal, proprii a ridicà pe d'oparte prestigiul regelui, iar pe de altă parte a garantà influenţa nobilimii în conducerea ţării.

„Am decis — zice legea adusă de nobili — ca pentru mai marea decoare a curţii regale şi pentru potrivita guvernare a regatului ungar, domnul rege să ţină la curte, câte trei luni, doui episcopi, în ordinea cuvenită, unul din mitropolia Strigoniului, altul din a Calocei, mai departe toţi atâţia dignitari, şi după putinţă pe toţi acei nobili *pe cari îi alegem acum.* Pe aceştia să-i plătească corespunzător din venitele regale. Iar dacă domnul rege n'ar face aceasta, orice ar face, în chestii de danii, împărţire de dignităţi ori în alte afaceri importante, fără aprobarea celor de mai sus nu are valoare".

Au luat, de asemeni, măsuri în contra străinilor dela curtea reginei (Elisabeta, fiica împăratului Albrecht), care aveà nu numai curte separată, dar după dreptul public d'atunci, puteà face danii şi aveà *grija guvernării unei părţi a ţării.* Indirect se ţinteşte la înlăturarea acestor curteni străini, decretându-se datoria reginei de a se înconjurà de magnaţi şi nobili maghiari.

Pentru a se mărì teama de legi, regele este investit chiar cu *drept statarial*: pe baronii ori nobilii

escomunicaţi îi poate tratà *extralegal.* Iar escomunicat ajunge oricare baron ori nobil dacă intervine în favorul vre-unui călugăr pedepsit pentrucă a servit cele sfinte oligarhilor escomunicaţi. Tot aşa, se escomunică celce dărueşte ceva călugărilor opriţi (prin pedeapsă) să adune daruri, celce în decurs de trei luni nu dă satisfacţie ofensatului ori că prin intimidare obţine iertarea.

Ca măsură îndreptată pentru a garantà respectul legilor şi a dreptăţii se poate considerà apoi îndeosebi următoarea: Cei patru bărbaţi ai comitatelor, cu rol de a veghià servirea justiţiei (asistenţii işpanilor) ajung şi ei escomunicaţi, dacă fie de frică, fie din parţialitate ori că au fost mituiţi, induc în eroare pe delegatul regal însărcinat să cerceteze hoţiile şi jefuirile.

Se iau măsuri de altfel chiar contra regelui pentru a-l silì să respecteze legea. El ajunge adică escomunicat nu numai dacă ar esità ori întârzià cu pedepsirea păcătoşilor (oligarhi), ci şi dacă nu grăbeşte să recucerească vre-o parte a ţării răpită de duşman ori dacă nu înapoiază bisericilor şi nobililor averile ce pe nedrept li-s'au răpit.

Moştenitorilor jefuitorilor li-se ia apoi dreptul de moştenire, sunt scoşi din sânul nobilimei şi nu se mai pot bucurà de nici un drept ori privilej nobilitar. Oligarhii păcătoşi sunt îndrumaţi să ceară iertare regelui şi se interzice să mai fure şi jefue.

O altă dizpoziţie a legii dela 1298 arată că peste tot, fărădelegile erau foarte frecuente, căci s'a simţit nevoia a se decretà interdicţia (religioasă) chiar a unor întregi eparhii în cari s'au sporit cri-

mele. In chipul acesta s'a stimulat, desigur, un control obştesc care va fi contribuit la scăderea criminalităţii.

Pentru îngrădirea drepturilor bisericeşti, şi chiar lărgirea privilegiilor ei, s'au luat o mulţime de măsuri. Autonomia bisericească s'a întărit aşa fel, că biserica formà stat în stat şi mai târziu nu odată s'a dovedit clădită pe temei mai solid şi cu organizare mai puternică decât însăşi — regalitatea.

Vorbind de marile reforme dela sfârşitul domniei casei arpadiane, Andrássy zice:

„Resultatul politicei conştiente a regilor arpadiani a fost că naţiunea politică tot mai mult a devenit sinonimă cu societatea nobililor. Regele caută sprigin în contra oligarhilor în păturile largi ale naţiunei. De aceea lărgeşte cercul nobililor, de aceea primeşte în acest cerc şi o parte însemnată din poporul cetăţilor. Adunarea naţională cuprinde toate elementele naţiunei".[1])

Acelaşi autor recunoaşte însă mai la vale următoarele:

„Averea publică se împuţinează, solidaritatea naţională se destramă. Comitatul absoarbe la sine nobilimea remasă fără organizare. Iurisdicţia işpanilor se estinde şi asupra comitatului. Schimbarea aceasta e împreunată cu mari urmări. Sistemul bazat pe supunere militară se schimbă prin împrejurarea că conştienţa nobililor şi noţiunea lor de libertate se contopesc în comitat.

„Vechea organizare a comitatului a pornit de altfel şi fără acestea spre destrămare. Situaţia materială şi socială a locuitorilor cetăţilor a devenit tot mai inegală. O parte dintre ei a decăzut într'atâta, încât a ajuns în stare de iobăgie; ceealaltă parte în urma meritelor şi norocului a ajuns între

[1]) Op. c. I, 181.

nobili. Sistemul a fost nimicit prin faptul că pe vremurile nainte de Bula de aur regii dăruind cu mână prea largă, o parte însemnată a venitelor coroanei şi astfel şi influenţa împreunată cu ele în provincie au ajuns, gradat, în mânile oligarhiei... Ceice ar fi avut misiunea să susţină organizarea în provincie şi s'o potrivească organizmului de stat, işpanii, în multe locuri ei înşişi se ridică împotriva rânduelii încredinţate grijei lor".[1])

Aceasta, desigur, eşte o mărturisire a neputinţei de a guvernà a regilor din casa arpadiană. Un singur fapt înregistrează ca reuşit: desvoltarea autonomiei comitatului şi dispoziţia de a se alege funcţionarii comitatenşi. Vom arăta, mai târziu, mizeriile ce au isvorât şi din aceasta măsură lăudată de susnumitul bărbat de stat ungar.

Beöthy Ákos, celebru scriitor politic maghiar, încheiând bilanţul activităţii regilor arpadiani, scoate în relief îndeosebi evenimentul mare: dieta dela 1298, la care *o parte a naţiunei politice n'a fost invitată*... Un semn al reacţiunei contra oligarhilor.[2]) Şi legile aduse în acea adunare a ţării cuprind însă dispoziţiuni cari au întărit din ce în ce pe oligarhi. Şi mai ales dovedesc, că urmaşii S-tului Stefan şi ai lui Ladislau, nu mai sunt în stare a garantà aplicarea legilor în sânul *naţiunei desmembrate*.

Starea asta a contribuit pe d'oparte la fondarea şi desvoltarea oraşelor *sub protecţia regelui*, pe de altă parte acţiunea asta a regelui şi a oraşelor i-a grupat tot mai mult la un loc pe nobili, cari formează apoi — *comitatele de nobili*.

[1]) Op. c. I, 187.
[2]) Op. c. I, 87.

Până-ce orăşenii se emancipează însă într'atâta încât se apără şi cu arma, când nu li-se respectează diplomele, sătenii, massa mare a poporului, continuă a vegetà în aceeaşi situaţie de plâns. Poporul zis al cetăţilor, care nainte erà iobag al regelui, ajunge tot mai mult la discreţia oligarhilor. Nainte regele îi apărà de orice încălcare, acum ajung să nu aibă nici casă stabilă,[1]) ci oligarhii îi duc de pe o moşie pe alta.

Sub regi, sătenii erau ţinuţi pe moşia unde se năşteau, unde — cunoscând împrejurările — erau folosiţi mai bine. Proprietarul feudal vinde însă, dă ca dar — ori zestre şi *schimbă d'odată cu moşia şi pe muncitori.*[2])

Prin libera mutare, dată de regi, iobagii de cetate (várjobágyok) nu se mai leagă de regi, ci se duc unde au perspectiva s'ajungă la mai bine, populând astfel oraşele. Dintre *jumătate eliberaţi* (félszabadok) cei mai distinşi ajung nobili.

Slugitorii regali (királyi szolgák) se împuţinează şi ei, în măsură ce oligarhii ajung să joace tot mai mare rol în purtarea războaielor.

D'odată cu schimbarea operată în şirele iobagilor de cetate, se produc şi alte schimbări: se împuţinează işpanii regali, căci nemai având regii atâţia iobagi, n'au nevoie nici de atâţia slujbaşi;

[1]) La 1282 un propiretar se obligă a duce în altă parte casele ţărăneşti de pe moşia în proces. Fejér, op c. V I, 227. Fii lui Huntpáznán Kázmér au jefuit şi dus cu ei 40 case dela Kethey. Asta în apropiere de Strigoniu şi Pesta. Ce va fi fost pe la periferii!

[2]) Diploma episc. Benedek dela Veszprém, Knauz, M. II, 368.

(nainte erau adică işpani peste căruţele cari se foloseau în vreme de războiu ori când călătoreà regele, peste iobagii cari purtau mrejele, cari cărau lemne, cari făceau hamuri, frâne etc., cari spălau la curte ori procurau reginei blănurile necesare.[1])

Erà natural, ca în asemenea împrejurări să se încingă o luptă mare, pentru stăpânirea pământului, atât între regi şi oligarhi, cât şi în sânul acestei clase. Regii controlau cum ajung oligarhii proprietari: Elisabeta, mama lui Ladislau Cumanul, trimite pe un şambelan de curte la Sepuş, să măsure pământul,[2]) iar Andrei însărcinează pe işpanul de Sepuş *să măsoare moşia tuturora şi să afle dreptul în virtutea căruia stăpânesc.*[3]) *Erau puşi şi să jure.*[4])

Pământul se măsurà cu jugărul, care erà = 72 măsuri regale în lungime şi 12 în lăţime.

Putere au câştigat apoi oligarhii prin aşa zisa *exemptio*: locuitorii comitatelor au fost luaţi de sub jurisdicţia autorităţii comitatului şi puşi sub judecata stăpânului oligarh. *Statutul* de Vinodol arată clar, de pildă, domnia absolută a Frangepanilor, cari strângeau dare formală.

*

Neînţelegeri multe au precedat desvoltarea şi formularea preciză a autonomiei oraşelor. Mai ales în oraşele episcopeşti. Iată de ce: episcopii au dat

[1]) Fejér, op c. V II, 121.
[2]) Fejér, op c. V III. 38.
[3]) Idem, VI I, 122.
[4]) „Cei amintiţi vor jurà cum e obiceiul a jurà pentru pământ: iau pământul în mână şi-l vor pune d'asupra capului." *Wenzel*, Árpádk. uj ok. VIII, 229.

loc în cetate chiar şi coloniştilor streini, dar la drepturile ce le aveau mai de mult, n'au vrut să renunţe. De aceea mulţi iobagi au părăsit cetatea (întărită) şi s'au aşezat înafară de ziduri, în aşa zisa *comună.*

E interesantă, în privinţa asta, cearta cu capitlul dela Strigoniu, care plângându-se că cetăţenii îl înşală la dijma de vin: ducând vinul acasă şi d'acolo trimiţându-i vin prost, exopeream dela regele Andrei III dispoziţia de a se strânge zeciuiala afară din oraş.

La rândul său, comuna a strâns şi ea dare dela iobagii capitlului (locuitori în comună, iar nu sus, în cetate) şi a căutat să păgubească şi altfel pe capitlu: casapiile (măcelarii) şi-au mutat abatoriile de pe teritorul ce aparţineà capitlului şi astfel nu mai plăteau jumătatea de piele obligativă, au oprit apoi pe cei din capitlu să strângă darea obicinuită dela locuitorii din comună (oraş) şi peste tot, s'au resvrătit împotriva prepozitului, a capitlului şi chiar încontra oamenilor regelui, aşa că în urma plânsorii arhiepiscopului Ladomér, regele citează la dojană pe primarul János şi pe juraţi. La urmă, după-ce s'a sfătuit şi cu consilierii săi, interzice comunei a judecà la forul său afacerile iobagilor arhiepiscopului şi capitlului, ci aceştia sunt scoşi de sub jurisdicţia oraşului. Casele ori cartierele acestora formau aşa zisele *„curţi libere“* (la germani, în Viena de pildă, Freihoff.)

Breslele pe acea vreme încep să joace însă rol în afacerile politice. Indeosebi măcelarii. Aşa şi cei dela Strigoniu nu primesc judecata dată de rege, ba se scoală cu arma împotriva caselor călugăreşti,

deşì fuseseră excomunicaţi[1]) iar acum, după revoltă, au fost puşi sub interdict. Abeà la 1299 se face pace, grin mijlocirea arhiepiscopului Tamás.

*

Pentru ţările anecsate Ungariei domnia regilor din casa arpadiană a fost destul de prielnică. Indeosebi sub regii mai slabi le-a mers bine acestor popoare, căci s'au bucurat de cea mai largă autonomie.

La 1273, pe când în Slavonia erà ban faimosul Csák Máté, provinciei acesteia i-se determină drepturile, privilegiile şi datoriile. Se regulamentează, întâi de toate, justiţia. Şi anume, nu copiându-se legile din Ungaria, ci conform tradiţiei, obiceiurilor şi firei poporului.[2]) Tot de pe atunci (1280) a remas urme despre statutul provinciei Vinodoli, pe ţărmul Adriaticei, cu capitala Ţircveniţa.[3]) Mai ales acest statut dovedeşte cum chiar cele mai mici provincii, şi chiar oraşele, reuşeau să-şi elupte şi să-şi păztreze largi autonomii. Regii se mulţumeau dacă li-se recunoşteà vasalitatea, li-se plăteà o sumă cât de mică. Incolo lăsau poporaţiunea să-şi întocmească viaţa după plac.

Se pare că cetăţenii provinciei litorale erau cavaleri, mai presus de toate; în statutul lor apără

[1]) Excomunicarea se făceà cu mare ceremonie, în biserică. Se trăgeau clopotele, se stângeau luminările, preotul îi blăstămà pe păcătoşi, „dând trupurile lor Satanei, să le nimicească, pentru-ca astfel la judecata din urmă sufletele să se prezinte curăţite" şi conjurà pe toţi creştinii să ocolească şi să nu-şi facă de lucru cu excomunicaţii.

[2]) Endlicher, op. c. 536.

[3]) Wenzel, op. c. 387.

adică femeile şi caută să le pună la adăpost dinaintea oricăror supărări. Bărbatul care se apropie „cu rele intenţiuni“ şi luà cu forţa marama de pe capul unei femei, plăteà o pedeapsă de 50 libre, din care 2 erau ale cnezului (jude) şi 48 ale ofensatei. Violul comis asupra unei femei tot cu atâta se pedepsià. Dacă o femeie ofensă pe alta, se amendà cu 4 libre: 2 tribunalului, 2 ofensatei.

Cu oamenii bisericei nu prea trăiau bine cetăţenii acestei provincii, ba mai ales în contra lor au căutat să se îngrădească. Pun în statut ca episcopul să nu aibă drept a le cere la sfinţirea bisericei mai mult decât 40 soldo (bani veneţiani), un prânz şi o cină. In eparhie n'au apoi drept de jurisdicţiune decât asupra preoţilor, cari sunt datori să-i ospăteze când vin pe sate; li-se prescrie însă că nu pot călătorì cu mai mult decât 7—8 cai şi nici preoţii nu-s îndatoraţi să le dea mai mult decât un prânz şi o cină.

Faţă de preoţi este şi mai puţină consideraţie. Li se pune îndatorirea să facă slujbă dumnezeiască în fiecare zi, iar dacă s'ar abate, plătesc amendă un — bou, din care jumătate se dă comunei, jumătate cnezului. Indatorează apoi pe preot să facă de gardă în oraş întocmai ca oricare civil.

Statutul investeşte cu mari puteri pe cnez. Fără îngăduinţă dela el, ţăranii nu puteau nici să se aşeze în vre-o comună, nici să se mute în altă parte. Veniturí d'asemeni i-se asigură destule. Mai ales din amende, cari — relativ — erau mari. Dacă cineva omorà vre-un slugitor de al cnezului ori vicecnezului şi ar reuşì sà fugă în altă parte, cnezul

erà depăgubit prin amendă pe care trebuíau s'o plătească neamurile criminalului.

Un semn de cultură pe d'oparte, iar pe de altă parte semn a rapacităţii şi dorinţii de îmbogăţire a cnejilor, cei mai mulţi mari proprietari, erà dispoziţia statutului de a pedepsì pe — vrăjitori, ceeace în Ungaria erà şters din lege deja dela Coloman Cărturarul încoaci. Art. 59 al statutului ziceà: „Dacă s'ar aflà o femeie făcând vraje şi asta s'ar dovedì prin martor care a depus jurământ, la primul verdict i-se dă o pedeapsă în bani de 100 funţi plătibili cnezului, iar dacă n'ar aveà din ce plătì, să fie arsă. Dacă şi după aceea ar săvârşì acest păcat, cnezul s'o pedepsească după cum crede de cuviinţă. Tot aşa să fie şi când s'ar aflà un bărbat căzut în acest păcat".

Slavii de pe litoralul Adriaticei erau, în privinţa asta, foarte înapoiaţi.

Cei din Slavonia pare că au fost mai înaintaţi. Statutul făcut sub Csák Máté cuprinde, de pildă, principiul că nimeni să nu poată fi pedepsit pentru păcatele altuia. Aştfel, nici părintele nu e responzabil pentru fii săi, nici frate pentru frate, dacă s'au împărţit deja pe moştenire.

Se apără, de asemeni, onoarea cetăţeanului în contra calomniilor. Dacă cineva acuzà pe altul cu crima de lesă-majestate ori că a făcut bani falşi, şi nu e în stare să dovedească afirmarea sa, se pedepseà foarte aspru: cu pedeapsa dictată celor ce săvârşeau aceste crime. Cine acuzà pe altul cu abuz de putere şi nu puteà dovedì, plătea 60 pense.

In chestie de judecăţi erau o mulţime de cautele (se vede că şi abuzurile erau multe). Ca mărturie nimeni nu puteà să aducă vătăşeii sei, servitorii, rudeniile ori pe preot. Vătăşeii judecătoriei şi diplomele privitoare la starea averii se împărtăşeau de toată ocrotirea legii: Cine se opune vătăşelului ori ziceà că nu e — veritabil, se amendà cu 1 marcă; cine-l băteà, plăteà 10 mărci.

In procese privitoare la bani, acuzatul trebuià să se prezinte la a doua chemare. Altfel se condamnà să plătească suma pretinsă. In procese de omor, jaf, abuz de putere, proprietate şi necredinţă, sentenţa se poate amânà până după şapte citaţiuni, dacă de altfel s'a prezentat la întâia chemare. Lipsa dela primul apel se pedepseà cu amendă de 40 denari.

Strângerea dării se pare că erà o belea mare pe capul cetăţenilor, căci ei au simţit necesitatea să se apere într'un chip oarecare; au cuprins deci în statut: „Colectantul dării nevăstuicilor nu poate să umble cu mai mult decât 12 oameni şi 14 cai. Şi nu are drept la mai mult decât o găină, o gâscă, un pătrar acău de vin, 12 saci grăunţe".[1]) Destulă sarcină şi asta. Mai ales că ea apăsà numai asupra unei clase a poporului, nobilii şi locuitorii cetăţilor regeşti erau scutiţi de aceste angarale: le suportau numai iobagii!

Numai în privinţa sarcinilor militare aveau nobilii îndatoriri mai mari, ceeace se esplică prin fap-

[1]) Colecţănţii dării de 7 denari aveau drept numai la jumătate atâta suită şi viptualii.

tul, că fiind ei aici la frontieră, li-se impuneau şi prilejuri mai multe să încingă spada. Deosebirea între campania de apărare a ţării şi campania ofensivă pornită de rege, legea slavonă nu cuprindeà, ci nobilii erau datori să urmeze pe rege în orice campanie. Doar aveau libertatea să-şi aleagă şeful, pe baronul sub steagul căruià plecau la luptă.

Doar într'o privinţă şi-au asigurat şi ei drepturile pe cari le aveà nobilimea din comitatele Ungariei: în toate afacerile ţării hotărîri şi legi aduc nobilii aleşi de ţară, împreună cu şpanul de Agram ori Körös.

Endlicher dovedeşte, că statutul acesta adus sub Csák Máté nu cuprinde de altfel nimic nou, ci întăreşte, confirmă drepturi pe cari Slavonia le-a avut deja, chiar nainte de a fi fost anexată la Ungaria.

*

Pe teritorul Ungariei propriu zise, pe vremea lui Ludovic cel mare erau 54 comitate şi unul *special*, comitatul Ung, pe al cărui comes (ori işpan) îl numeà nu regele ci mama sa, regina Elisabeta.[1])

Erau apoi aşa zisele *teritorii privilegiate*, şi anume:

1. *Al saşilor din Sepuş*, căror deja Béla IV le asigură privilegii prin diploma dela 1243, luându-i de sub jurisdicţia comitatensă. Prin diploma dela 1271 alui Stefan V, teritorul lor ajunge separat, având în frunte pe *comes terrestris* ori *provinciae*. La 1370 ei ajung să aibă şi codice separat, *dreptul Săpuşului* (Zipser Willkür), în virtutea căruia şeful

provinciei (Landgraful) judecă împreună cu işpanul regesc.

2. *Teritorul lăncerilor sepuşeni*, asupra cărora autoritatea comitatului judecà numai în afaceri de furt, bani şi zeciuială; încolo aveau işpanul lor, iar în afaceri decisive de duel decideà regele.

3. *Teritorul iasigilor şi cumanilor*, sub şefia palatinului, care purtà şi titlul de „iudex Comanorum.

4. *Teritorul Bissenilor* (beşenei).

5. *Ovreii* formau şi ei aşa zicând un popor cu situaţie esceptională. Deja de sub Béla IV numai în oraşele regeşti puteau să se stabilească unde însă nu erau supuşi jurisdicţiei oraşului, ci se cârmuiau după regulele lor religioase.[1]) Dela Ludovic cel mare încoaai şeful lor este „judele suprem ovreiu".[2])

Petri Ranzani, diplomat la curtea lui Matei Corvinu, scrià într'un raport că pe acea vreme Ungaria aveà 73 comitate. Nu înşiră însă decât 45. Csánki Dezső a făcut, după documente autentice, harta Ungariei dela 1490.

Iată cum erà atunci împărţit regatul ungar:

Comitatele în Ungaria propriu zise: 1 Piliş, 2 Pesta, 3 Heveş (nou), 4 Nograd, 5 Gömör, 6 Borsod, 7 Abauj, 8 Sepuş, 9 Oraşele din Sepus zălogite la poloni, 10 Sáros (nou), 11 Zemplén, 12 Ung, 13 Bereg, 14 Ugocia, 15 Maramurăş, 16 Sătmar, 17 Sabolci, 18 Középszolnok, 19 Kraszna, 20 Bihor, 21 Bichiş [Békés], 22 Külsöszolnok, 23 Csongrad, 24 Ciănad, 25 Zărand, 26 Arad, 27 Temiş, 28 Caraş, 29 Keve, 30 Torontal, 31 Bács, 32 Bodrog, 33 Sirmiu [Szerém]

[1]) Kohn: A zsidók tört. I, 148.
[2]) Idem, 162.

34 Valkó, 35 Pojega, 36 Baranya, 37 Somogy, 38 Vas, 39 Zala, 40 Sopron, 41 Moson, 42 Veszprém, 43 Győr, 44 Esztergom, 45 Komárom. 46 Fejér, 47 Tolna, 48 Pojon, 49 Nyitra, 50 Trencsén, 51 Bars, 52 Hont, 53 Kishont, 54 Turócz, 55 Árva, 56 Liptó, 57 Zolyom, 58 (în Ardeal) Cojocna, 59 Dobâca, 60 Turda, 61 Belsöszolnok, 62 Alba, 63 Hunedoara, 64 Târnava. 65 Teritorul al Iasigiului, 66 al Cumanilor. Pământ secuiesc scaune` 67 Murăş, 68 Arieş, 69 Sepsi, 70 Orbó, 71 Kézdi, 72 Ciuc, 73 Odorheiu; Pământ săsesc (scaune) 74 Sighişoara, 75 Cohalm, 76 Orăştie, 77 Sebeşul săsesc, 78 Nochrich (Ujegyház), 79 Mercurea, 80 Şinca Mare, 81 Sibiiu 82 Medieş, 83 Şeica, 84 provincia Bistriţa, 85 provincia Braşov, 86 provincia Făgăraş. In Slavonia comitatele: 87 Verötze, 88 Körös, 89 Zagrab, 90 Varasd, 91 Orbasz, 92 Szanna, 93 Dubitza, 94 Croaţia, 9› Banatul Iaitza (Bosnia), 96 Banatul Srebernic (Ozora şi Só), 97 Banatul Mácsó, 98 Banatul Belgradului (căpitanie) 99 Banatul Severinului, 100 Republica de Raguzza.

Iobagii cetăţilor, locuitori pe teritoriul cetăţilor şi moşiilor regale, nu aparţineau jurisdicţiunei autorităţii comitatelor, ci asupra lor judecău işpanii (comesii) regali ori castelanii (părcălabii).[1])

Dreptul acesta de a judecà al castelanilor se bazà pe anume privilegii. Tot în virtutea privilegiilor acordate de lege, regina judecà şi ea singură asupra iobagilor de pe moşiile şi cetăţile sale[2]), prelaţii tot aşa[3])

Sub Ludovic cel mare faimoasa lege dela 1351, art. XVIII institue apoi aşa zisul *Uriszék*: (scaun domnesc) în virtutea căruia baronul ori nemeşul are dreptul să judece asupra supuşilor (iobagilor) sei,

[1]) Timon: *Magyarország alkt. és jogt.* p. 647.
[2]) Kovachich: Sylloge, 21.
[3]) Art. XVIII dela 1291.

drept pe care însă comitatele nu prea l'au respectat, din care cauză proprietarii, îndeosebi prelaţii şi bisericile au dese conflicte cu autorităţile comitatense, căci citând mai mulţi iobagi la judecată şi ţinându-i pe aceştia zile multe la reşedinţă, proprietarul puteà fi ruinat. Iată de ce regele Ludovic a luat măsuri prin susamintita lege, ca fiecare proprietar să grijească de iobagii sei, să facă dreptate între ei şi să nu-i expună vecsaţiunilor autorităţii comitatelor.

Insăşi comitatele erau de altfel autorizate să disciplineze pe astfel de proprietari nepăsători, cari erau citaţi la comitat şi acolo să facă judecată asupra iobagilor sei.

La judecăţile dinaintea aşa zisului „Uriszék' asistau şi câte doui solgăbirăi, ba este document că solgăbirăii erau chemaţi să asiste şi la procesele pertractate sub preşedinţa castelanului[1]).

Sub Sigismund, la 1405 s'a înscris în lege ca o datorie supremă pentru comitate să fie cu grijă ca proprietarii să servească justiţie iobagilor lor[2]). Apelată contra sentenţelor aduse la „Uriszék" se făceà la comitat. Proprietarii puteau însă să cedeze acest drept al lor *antistiei comunale*[3]).

Cât priveşte reşedinţa comitatelor, acestea se schimbau. Ba dr. Gábor Gyula susţine că sub Ludovic cel mare (şi probabil şi după aceea) reşedinţa comitatului erà unde şedeà vicişpanul[4]); aici se fă-

[1]) Teleki, I, 168.
[2]) Art. X.
[3]) Hajnik, op. c. 101.
[4]) Op. c. p. 45.

ceau judecăţile, comiţându-se abuzuri numeroase, aşa că în cele din urmă s'au adus legi cari să saneze răul.

Capul comitatului erà *comes*-ul, fişpanul, „o dinstincţie prin care regele resplăteà serviciile aderenţilor sei cari au slugit la curte şi ţării".[3]) Fişpanul erà o poziţie de drept public şi în veacul XIV fişpanii erau membrii în aşa zisele „octave", a forului de judecată (tribunal) care se ţineà la casa regească sub prezidenţia palatinului. Demnitatea de fişpan a fost adesea legată de aceea a demnităţii de arhiepiscop al Strigoniului, ba sub Carol Robert a purtat-o şi episcopul dela Veszprém.[1])

Viceşpanul ţineà locul fişpanului şi desvoltându-se autonomia comitatelor, s'au instituit solgăbirăii, cari devin în cercurile lor adevăraţi potenţaţi.

[3]) Gábor Gyula, op. c. 61
[1]) Hazai, III, 81.

VII. Dinastiile străine și oligarhii.

Situația după ce s'a stins dinastia națională. — Trei regi în aceeaşi vreme: Caroberto, Vencislav şi Otto. — Oligarhii Csák şi Németujváry. — Intervenția papei în favorul lui Caroberto. — Jaful admis. — Nerespectarea legilor. — Revolte. — Dieta dela 1307. — Acord între oligarhi şi papa cu privire la alegerea şi întărirea regelui. — Coroană înstrăinată. — Incoronarea lui Caroberto. — A doua încoronare. — Interdict. — Reorganizarea justiției. — Ocrotirea comerciului şi industriei. — Ocrotirea țăranilor. -- Mutarea liberă! — Oligarhii triumfează. — Cruzimile oligarhilor. — Zách Felicián. — Privilegiați şi sclavi. — Reforma financiară alui Caroberto. — Colonizările. — Scutiri şi privilegii. — „Lucrum camerae". — Primii bani de aur (florinții). — Legea minelor. — Valoarea pământului. — Răscoala dela 1339. — Desființarea probei cu apă şi foc. — Curte cu jurați. — Biserica. — Dreptul oligarhilor de a judecà asupra iobagilor lor. — Sclăvia cea mai neagră. — Autonomia oraşelor. — Ludovic cel mare. — Legile dela 1351. — Preocupare pentru țărani. — Zeciuiala preoțească. — In Ardeal. — Intrevedere cu Alexandru, voevodul

Munteniei. — Noui sarcini. — Indr ptări în justiție. — Cneji și șoltesi. — Urbarii. — Robota.

Sub domnia regilor din familia lui Arpad oligarhii au mers din cuceriri în cuceriri. Chiar dacă a fost adecă vre-un rege care să dorească sincer desrobirea poporului, oligarhii au avut mijlocul de a-i împedecà: amenințau cu răscoală, o făceau chiar; la curtea regală intrigau, fie în înțelegere cu regina, fie în favorul moștenitorului de tron ori a vre-unui pretendent (cu drept ori fără drept, asta nu importă!) așa, că sub ultimii regi naționali țara ajunsese într'o stare de plâns. Aveà doi regi d'odată, pe bătrânul și pe tinerul, amândoi legal încoronați, fiecare având curtea sa deosebită și parte din țară. Oligarhii supuși lor erau și ei adevărați regi, adesea mai bogați și mai puternici decât regii încoronați.

Un punct fics totuși erà în țară: *dinastia națională*, siguranța că rege nu se poate alege decât din această dinastie și obiceiul, devenit așa zicând lege neescepționată, de *a se alege* întotdeauna rege fiul mai mare al decedatului rege. Pentru mai mare siguranță, alegerea viitorului rege și chiar încoronarea se făceà până-ce trăià bătrânul. Un obicei din care s'au născut multe rele, dar, în cele din urmă, țara aveà cap.

Stingându-se familia lui Arpad, se ivește marea problemă: cine, din ce familie să fie chemat a domnì, sub ce condițiuni și cu ce garanții? Se nasc astfel partide în țară, se fac alianțe și se provoacă dușmănii peste hotare. Oligarhii ajung ei adevărații domnitori, și nainte și după-ce au ales regi!

Deja sub Andrei III, o parte însemnată a oligarhilor a luptat pe față și cu îndârjire în favorul lui Caroberto din familia napolitană Anjou și îndată după-ce Andrei III trece la cele veșnice, Carol Robert, în fruntea unei cete compusă din puternici oligarhi, înaintează dela Agram, unde se oprise în drumul său de cucerire, întră cu triumf în Strigoniu și neavând la dispoziție Coroana sfântă, se încoronează cu o coroană făcută anume pentru el. Primatele Bikcsei Gergely, care l'a încoronat, făceà parte din grupa de oligarhi partizani ai noului rege, iar papa Bonifaciu VIII de asemeni i-a dat tot concursul.[1]) Ceilalți prelați însă aproape toți, în frunte cu arhiepiscopul dela Calocea, Gimesi János, și având la spate pe Csák Máté, pe Németujvári, palatinul Stefan și alți puternici oligarhi, oferă coroana lui Vencislav, rege al Boemiei și Poloniei,[2]) care deși nu știà carte de loc, aveà porniri bune: adusese din Italia, la Praga, artiști și învățați, și peste tot, domneà fiind slăvit de popor. El n'a primit însă coroana Ungariei, ci a recomandat pe fiul său Vencislav, în vârstă de doisprezece ani, pe care în Iulie 1301 îl și aduc cu pompă mare în țară, tre-

[1]) La 1301, în Maiu, trimite în Ungaria, pe lângă curtea lui Caroberto, ca nunciu à-latere pe cardinalul Boccasino.

[2]) Inrudit cu familia arpadiană, fiu al lui Otto II și Cunigundei, nepoți ai lui Béla IV.

[3]) Cronicele de pe vremuri și toți istoriografii susțin că pe Vencislav l'au costat mulți bani pentru a induplecà pe oligarhi să-l accepte. Indeosebi a fost bine plătit banul Croației, Németujvári Ivan, care a și asediat Strigoniul silind pe Caroberto și pe arhiepiscopul Gergely să se refugieze d'acolo la Pétervárad.

când prin Strigoniu şi Buda; iar la 27 August l'au şi încoronat (cu Coroana sfântă) în Alba-Regală.[1])

Astfel se încinge luptă nu numai între cele două partide cu regii în frunte, ci Ungaria se încurcă în ceartă mare şi cu papa, care întâi de toate îl mustră aspru pe regele Vencislav II pentrucă a lăsat ca fiul său să fie încoronat ca rege al Ungariei fără a înştiinţà măcar sfântul scaun cu drepturi vechi în această privinţă.[2]) Caroberto d'adreptul şi în primul rând papei şi are să-i mulţumească faptul că şi-a putut menţine stăpânirea de până acum, dar mai ales domnia viitoare. Trimisul extraordinar papal a ştiut adică să-i influinţeze atât de bine pe aderenţii lui Vencislav, pe unii i-a înfricat, încât în scurtă vreme, la 25 Octombrie, sinodul convocat de cardinalul Boccasino, fiind de faţă arhiepiscopii Gergely dela Strigoniu şi Ioan, noul arhiepiscop de Calocea, împreună cu magnaţii şi mulţi nobili, proclamă unanim rege pe Caroberto şi îndată asediază Buda, care ţineà atât de tare la regele Vencislav, încât rabdă toate mizeriile unui asediu fără a slăbì în credinţă şi după-ce află că banul Németujvári Ivan vine în ajutor, iar oştirea lui Caroberto s'a retras la Alba-Regală, sub conducerea judelui Peter-

[1]) Incoronarea a săvârşit-o arhiepiscopul de Calocea, Gimesi János, în prezenţa a zece episcopi, ceeace a supărat rău pe papa, încât în scrisoarea adresată nunciului Boccasino ordonă să-l trimită pe arhiepiscopul renitent la Roma spre penitenţă. Incurând însă arhiepiscopul Gimesi moare.

[2]) 17 Oct. 1301: Bomanus pontifex super reges et regna constitutus a Deo, în ecclesia militanti summus existit omnes mortales obtinens principatum, sedensque in solio iudicii, cum tranquillitate iudicat et suo intuitu dissipat omne malum".

mann şi a juratului Tót Márton, ei înşişi se desleagă de excomunicaţia papei, isgonesc pe preoţii cari se supun poruncilor papei, silesc pe preotul Lajos să le facă toate slujbele divine şi cu alaiu mare şi procesiuni pun sub blăstăm bisericesc pe însuşi papa şi pe toţi prelaţii cari se supun poruncii lui.[1])

In lupta ce se încinge la sfântul scaun, unde Vencislav trimite şi el un canonic, câştigă Caroberto, în favorul căruia papa scoate bula „Spectator omnium[2]), preconizând principiul, că şi dacă ar fi fost ales în regulă Vencislav, ş'atunci Caroberto are prioritate în virtutea *dreptului de moştenire*, ce-i revine ca nepot al Mariei, regină a Siciliei, coborâtoare din neam arpadian.

Ajungând apoi papă cardinalul Boccasino, sub numele de Benedict IX,[3]) iar la Strigoniu arhiepiscop Bő Mihály, aderent al lui Caroberto, bine înţeles că şansele acestuia creşteau iar Vencislav erà cu atât mai primejduit, cu cât Caroberto se apropià cu oştire, în alianţă cu regele Albert al germanilor şi prinţul austriac Rudolf.

Tatăl seu, bătrânul Vencislav, aleargă la 1304, Iunie, în ajutorul seu, pune pe fugă pe arhiepiscopul Mihail din Strigoniu, care refuzase să-l încoroneze încă odată „definitiv" pe Vencislav, jefue oraşul şi-l dă iar banului Németujvári, dela care-l cumpărase, şi întră cu alaiu în Buda. Aici trage pe sfoară nobilimea: aranjează adică o festivitate bisericească la care fiul seu, regele se prezintă în or-

1) „Az Anjouház", Pór és Schönnherr, III, 15.
2) Fejér, Cod, Dipl. VIII, 86.
3) 22 Oct. 1303.

natele de încoronare, în timp ce d'afară se furişează tot mai mulţi soldaţi cehi, iar după aceasta, urmat de aristocraţi şi înalţii dignitari, iese din cetate, ca şi când ar fi o simplă procesiune. Ajungând în larg, între trupe, sub pretext că cetăţenii au conspirat împotriva regelui, arestează dintre ei pe cei mai de frunte şesesprezece, între cari şi judele Lajos şi-i duce la Praga, unde ajunge împreună cu fiul seu, în luna August[1]), după destule şi grele peripeţii.

De titlu n'a abdicat însă Vencislav III, nici coroana şi celelalte odoare ale ei n'a vrut să le înapoieze, ci li-a ţinut în Praga, ceeace a îndemnat pe Caroberto să pornească război în contra regelui Boemiei, ajutat fiind de Rudolf, prinţ al Austriei şi Staiermarkului.

Din textul alianţei ce s'a încheiat atunci, se poate vedeà pe d'oparte puterea şi consideraţia de care se bucurau oligarhii: prinţul Rudolf încheie alianţă *separată* cu Csák Máté, voevodul Trencenului, care se obligă a înarmà 8000 soldaţi, — iar pe de altă parte arată selbăticia luptelor d'atunci: oştenii nu primeau soldă, ci se mulţumeau *cu ce pot jefuì, putând duce cu ei nu numai obiecte scumpe şi animale, ci chiar şi soldaţi prinşi ori pe locuitorii oraşelor şi satelor devastate.* Trupele aliate au şi pustiit părţi însemnate din regatul boem. Pace se face numai în August 1305, după moartea lui Vencislav II, când fiul seu abdică de tronul Ungariei. Nici atunci însă nu dă coroana şi celelalte insignii lui Caroberto, ci

[1]) Salamon, *Budapest tört. II, cap. 12.*

prinţului bavarez *Otto*, nepot alui Béla IV, care îndemnat şi susţinut de banul Németujvári Iván (numit de Vencislav III guvernor al ţării) şi de alţi oligarhi partisani ai lui Vencislav, precum şi de saşi, apoi de cetăţile Buda şi Alba-Regală, şi-a formulat dreptul la coroana ţării şi travestit, pentru a scăpà de primejdia să fie prins în Austria, unde Rudolf îi ţineà toate drumurile, ascunzând bine şi coroana, a ajuns la Pojon, iar d'acolo la Alba-Regală, unde în ziua de 6 Dec. 1305 episcopii Benedict dela Veszprém şi Antal dela Ciănad *îl încoronează*, deşì arhiepiscopul Tamás (dela Strigoniu) însuşi se dusese la 2 August la Alba-Regală şi dupăce ţinuse o puternică vorbire, anatemizase pe Németujvári Iván şi Henrich, pentru trădare a regelui Carol şi pentrucă „tratează ca un tiran cu poporul seu". Ceeace a speriat pe toţi oligarhii, aşa că un an de zile ei s'au abţinut dela orice activitate.

In acest interval Caroberto se însoară cu Maria, fiica prinţului Cazimir de Benthen, iar Otto erà să se însoare cu fiica lui László, voevod al Ardealului, ceeace nici nu s'a putut zădărnicì decât intervenind Vincze, noul arhiepiscop de Calocea la episcopii ardeleni si ordonând să fie puse sub anatemă toate comitatele stăpânite de László, iar archiepiscopul de Strigoniu pune la cale o coaliţie contra oligarhilor Németujvári, cari şi perd astfel Strigoniul. Voevodul Ardealului se sparie, vede că nu o să-l poată susţine pe Otto, deci nici pe sine, în contra atâtor duşmani (într'astea Ladislau Werner scapă din temniţă dela Praga şi cucereşte Buda) în chip perfid prinde deci la Alba-Iulia şi-l ţine arestat pe Otto

(Februarie 1308), iar aranjatorul prinderii lui Otto, Beke, trece între partizanii lui Caroberto, carei-i dărueşte comuna Szöllös din Ugocia. Scăpând din prinsoarea de câteva zile, probabil ajutat de soţia lui László, care-i erà rudenie, Otto se întoarce în ţara sa prin România. Titlul de rege al Ungariei l'a ţinut până la moarte (Sept. 1312).

Işi poate închipuì oricine mizeria poporului din Ungaria, care în tot acest interval, adesea într'un singur an trece de sub o stăpânire sub alta, dela un oligarh la altul, dupăce însă şi vechiul şi noul stăpân l'a secătuit. Legile cari asigurau dreptul de proprietate, nu le respectà nimeni, regele — şi unul şi altul — el însuşi puteà mai puţin să se ocupe de asta; diete nu s'au mai convocat, „aristocraţia prea bogată în averi, după pilda celei din Germania, şi-a însuşit cele mai preţioase drepturi ale Coroanei, statul unitar s'a împărtit în voivodate independente. Dincolo de Dunăre şi Drava, dincoaci de Dunăre, în părţile Tisei şi Ardealului într'una se iscau revoluţii, *poporul erà jefuit şi omorât, satele arse*. Tirania magnaţilor şi dignitarilor a făcut din nobilime iobagi umiliţi şi nenorociţi, iar elementelor muncitoare le-a pricinuit pagube imense, pentrucă vreme îndelungată a domnit bunul plac al criminalilor".[1])

Abea la 1307, în Octombre, se convoacă o dietă în biserica franciscanilor de pe Rákos, lângă Pesta, unde oligarhia făgădueşte credinţă regelui remas acum fără rivali şi se leagă a da nobililor libertăţile şi drepturile ce li-se cuvin, punând chiar jură-

[1]) Acsádi, op c. 113.

mânt pe asta în mânile arhiepiscopului de Strigoniu, învestindu-l pe acesta şi pe colegul seu dela Calocea să pună sub anatemă pe cei cari vor călcà jurământul.

Cei mai puternici oligarhi, Csák, Németujvári şi László din Ardeal, n'au depus însă jurământ, ci s'au ţinut şi d'acì încolo departe de curtea regală. Ei şi-au susţinut încă destulă vreme independenţa lor, spriginându-se pe averea lor mare, pe numeroşii iobagi, cărora îndeosebi Csák Máté le-a acordat un tratament mai bun ca în alte părţi, la alţi oligarhi, partizani al regelui. Nu mai puţin decât 12 comitate erau stăpânite de acest oligarh, pe care abea în 1308 (10 Noemvrie) nunciul papal Fra Gentile reuşeşte să-l împace cu regele căruia îi jură supunere. Tot Fra Gentile l'a câştigat şi pe László, şi pe alţi oligarhi, asa că la 17 Noembrie 1308 s'a convocat o *a doua dietă*, la Pesta, în localităţile dominicanilor. Mulţi dintre oligarhi, veniseră însoţiţi de trupe numeroase. Presidà reprezentantul papei, care însă insistând prea mult asupra *dreptului papei de a numì el rege*, provocase protestările sgomotoase ale oligarhilor; în cele din urmă căzuse de acord: *magnaţii ţării şi nobilimea să aleagă iar papa să întărească şi să încoroneze.* Unanim l'au şi declarat ales pe Carol. Au decis apoi a se convocà pe 8 Mai 1309 dietă de încoronare şi s'au luat măsuri ca László voevodul să pună Coroana sfântă la dispoziţia ţării; au înscris în lege inviolabilitatea persoanei regelui, şi au decretat că d'acì încolo *numai arhiepiscopul dela Strigoniu are drept să încoroneze.* Neavând încotro, oligarhii s'au ară-

tat dispuşi ş'au înarticulat în lege şi datoria de a se redà Coroanei moşiile înstrăinate[1]), iar pentru a se pune capăt jafurilor şi hoţiilor, prelaţii au fost învestiţi cu dreptul să admonieze pe criminali şi chiar să-i escomunice din biserică, dacă nu se îndreptează. Voevodul László n'a dat însă coroana îndărăt, cu toate intervenirile, rugările, diplomaţia şi ameninţările lui Fra Gentile, care întreţineà cu el bune relaţiuni.

Incoronarea s'a făcut deci (la 15 Iunie 1309) cu o coroană dată de trimisul papal şi sfinţită cu mare pompă, în acelaş timp când sfânta coroană erà decretată de „interzisă". Intre altele regele a jurat „să menţină libertăţile nobililor, pe cari să-i scoată din ghiarele tiranilor" (oligarhi) şi să nu condamne pe nimeni fără a-l ascultà întâi.

La 8 Aprilie 1310, în sfârşit, după multe pertractări conduse de arhiepiscopul Tamás al Strigoniului şi palatinul Amadé, voevodul László subscrie, la Seghedin, legătura de a se supune regelui şi a da Coroana sfântă la 1 Iulie, să renunţe la oraşele Dej, Cojocna şi Szék, la işpanatele secuieşti, de Sibiiu şi Bistriţa şi minele de argint dela Rodna să le pună la dizpoziţia erariului. In schimb regele a făgăduit să-l resplătească „dăruindu-l cu îmbelşugare".

La 20 August 1310 regele se încoronează apoi şi cu sfânta coroană.

[1]) In decurs de trei luni fără a fi provocaţi şi după provocare la 10 zile, — măsură ce se mai luase şi nainte, sub alţi regi.

Lui Csák Máté nu i-au impus însă nici cele două încoronări, ci a devastat tot teritoriul supus regelui. Nici chiar sub porţile Budei, oamenii regelui nu erau în siguranţă. „A nimicit cu foc, ceeace întrece orice selbăticie, bătrâni şi copii, femei şi copii la sîn, cari se refugiaseră în biserici, unde până şi criminalii îşi găsesc adăpost sigur. In eparhiile de Strigoniu, Vaţ. Agria şi Veszprém a nimicit numeroase biserici şi claustre, a jefuit averile acestora iar pe iobagii lor i-a supus la plătirea unor grele dări şi amende“ [1]). Insuşi Fra Gentile, care-l tot cultivà şi menagià, doar' îl va îndreptà, s'a simţit îndemnat să-l pună sub blăstăm bisericesc şi sub *interdict* tot teritoriul stăpânit de Csák, pe care supuşii îl întitulau „voevod“.

Tot cam aşa s'a purtat faţă de rege şi familia Amadéfi, ai cărei şefi Miklós şi Dávid în primăvara anului 1312 au jefuit părţile de nord supuse regelui, şi ajutaţi şi de Csák, au dat luptă crâncenă în contra regelui, aşa că Carol Robert el însuşi a scăpat cu viaţa numai graţie eroismului şi fidelităţii lui Nagymihályi Gergely şi ajutorului cruciaţilor şi saşilor din Caşovia sosiţi în ajutorul regelui, aşa că în ziua de 15 Iunie 1312 întreaga oştire a răsculaţilor este împrăştiată, la *Rozgony* şi abea acum regele se poate ocupà de restabilirea ordinei în ţară.

„In primul rând a luat în apărare pe cei slabi, pe cei apăsaţi; a restabilit şi lărgit drepturile nobililor şi a altor liberi, asigurându-i materialiceşte, iar oraşelor regeşti, cari au suferit atât de mult pe vremea războaielor civile, le-a a-

[1]) Pór şi Schönherr, op c. pag. 53.

cordat privilegii şi favoruri, ca astfel să le ajute la nouă viaţă. A apărăt industria, comerciul şi *schimbul internaţional* de mărfuri, a reorganizat justiţia şi siguranţa publică... A avut căldură de inimă pentru soartea poporului muncitor. In primul rând a trebuit menţinut dreptul de *liberă mutare*, care erà cuprins de altfel în lege, ceeace însă erà împreunat cu mari greutăţi. Toţi au căutat să calce legea care le încrucişà interesele şi abuzul se puteà comite cu atât mai ales, cu cât legea cuprindeà dizpoziţiunea că iobagul, dupăce a plătit deja proprietarului arendă, mai aveà încă nevoie şi de un act de permisiune, pe care proprietarii, sub diferite pretexte, puteau să-l refuze, iar muncitorul plecat fără acest act, erà declarat drept muncitor, iobag fugit (fugitivus)... Zadarnic regele porunceà fişpanilor şi căpitanilor de cetate, ca iobagul, care a ptătit arenda pământului, să nu fie oprit a se mutà. S'au născut o mulţime de procese şi plângeri pentru a fi înapoiaţi iobagii, acuzaţi că ar fi fugit, ori că au fost duşi cu forţa. Ba proprietarul considerà de ai sei chiar şi pe iobagii plecaţi de pe moşia sa cu învoire în regulă. In anul 1332 un proprietar (oligarh) declarase de al seu pe un iobag şi pe doi fii a sei şi dupăce aceştia se mutaseră cu slobozenia în regulă (obtenta licentia) în oraşul Sătmar şi voià să eserciteze asupra lor dreptul de justiţie, ceeace regele l'a oprit să facă, în urma cererii oraşului. Cu toate acestea, puternicii oligarhi găseau mijloc de a se eschivà dela îndeplinirea legii ori de a mai ciuntì dintr'ânsa. Contele Szentgyörgyi Péter încheie la 1343 o convenţie cu oraşul Pojon, în virtutea căreia numai acel iobag de pe moşiile contelui se poate mutà în oraş, căruia vre-un cive din oraş i-a câştigat acest drept dela conte ori dela administratorii domeniilor acestuia"[1].

Oligarhii, vedem dar, chiar şi dupăce formal erau supuşi de regele învingător la Rozgony, au avut destulă influenţă şi putere să-şi asigure chipul de a

[1]) Acsádi, op c. 115.

ţine poporul în robie. Astfel însuşi regele Carol dă în 21 Ianuarie 1324 o diplomă, conforma căreia în viitor muncitorimea nu se poate stabilì nici pe teritor regal, nici pe teritoriul unui oligarh ori oraş, *fără slobozenie dela proprietar*, iar celce s'a mutat, *să fie readus*, măsură din care s'au născut mizerii cumplite pentru iobagi.[2])

E de secundară importanţă cauza care a determinat pe rege să lase astfel poporul la discreţia oligarhilor: a cedat pentru a-i câştigà pe feudali, dintre cari unii — ca Csák, pustià oraşe regale — alţii — Zach, Miklós şi Csobánka etc. — refuzau să se supună, cu toate că regele le-a promis toată graţia, ori că s'a înfricat de încercările de atentat la viaţa sa? — e indiferent. Faptul constatat de istorie este, că şi acest rege, coborâtor din neam cult, s'a lăsat stâpânit de feudali. Lampert, judele ţării, un an şi jumătate i-au tot cĭtat pe Uzdineşti la judecată şi numai dupăce nici a şesa oară n'au venit, i-a amencâte cu 3 mărci (preţul a 120—150 jugăre pământ) şi a trimis la moşiile lor execuţie regală. Atât de puţin le-a impus însă feudalilor oamenii regelui, încât i-au batjocorit şi câteva zile i-au ţinut arestaţi; cât despre reprezentatul pârâtorilor (căror Uzdineştii le devastase moşii şi le omorâse cinci iobagi) i-au desbrăcat în pielea goală şi i-au bătut pânăce i-au omorât. Tot aşa a făcut şi Csák Máté: pe nobilul Bogod, denunţat fiind că ar ţine cu regele, l'a aruncat în temniţă şi i-a scos ochii „pentru infidelitate"! Şi mai crud a fost faţă de familia lui Ele-

[2]) Tagányi Károly, Gazd. tört. szemle, 1876.

fánti Dezső, care a trecut în tabăra regelui: a scos ochii copiilor lui, iar pe soţia lui Elefánti a ţinut-o în temniţă grea, unde a şi murit în chinuri grele.[1])

Tot aşa tratau însă şi feudalii partisani ai regelui cu „resvrătiţii“ cari le cădeau în mână. Pe palatinul Kopasz, care s'a răsculat contra regelui, refugiându-se în cetatea Solyómkő (lângă Aleşd, pe Criş) dupăce fusese bătut de oştirea regală (Iulie 1317) regele l'a decapitat, deşi de altfel se predase.

Pilda cea mai elocventă despre spiritul ce domneà la curte este însă cazul cu Zách Feliczián. Adevărat, că atentatului acestuia (17 Aprilie 1330) erà să cadă jertfă întreaga familie regală (regele scăpând cu viaţă numai graţie soţiei sale care a prins cu mâna lovitura de sabie alui Zách, tăindu-i-se astfel patru degete, iar fii săi, Ludovic şi Andrei, au scăpat apăraţi fiind de îngrijitorul lor Knézicsi Miklós, care a fost rănit de moarte), totuşi răzbunarea a fost oribilă: după-ce că pe Zách curtenii l'au tăiat în bucăţi, capul său l'au spânzurat în Buda iar mânile şi picioarele în alte oraşe; pe fiul său Felician l-au legat de coada calului şi l'au târît

[1]) Vörös Salamon, oficer în solda lui Németujvári János, a omorât chiar în biserică, unde se refugiase, pe Nádasdi László şi pe trei servitori ai lui, pentrucă se supusese regelui, a dat apoi foc castelului lui Nádasdi László, pierind astfel în flacări Nádasdi Dénes cu nevasta sa şi a fratelui seu, precum şi şase copii. Tot Németujvári a devastat moşiile celor patru fii ai meşterului Lőrincz (Aba); doi dintre fraţi căzând în mânile lui Németujvári, au răbdat trei ani chinuri grozave în temniţă, iar cel mai în vârstă, Miklós, a fost legat, gol, de coada calului şi omorât astfel în chipul cel mai barbar.

prin oraş până i-s'a despicat carnea de pe trup, care a fost aruncată apoi cânilor; Clarei Zách, damă de curte[1]) i-au tăiat nasul şi buzele şi câte patru degete dela fiecare mână, punând-o astfel pe o mârţoagă de cal şi purtând-o din oraş în oraş, o silea să strige: „Aşa păţeşte cine-i infidel regelui!“... Fiicei mai mari alui Zách, Sebe, soţia lui Palásti Kopaj, i-s'a tăiat capul, iar Palásti cu trei fraţi ai săi au fost spânzuraţi. Toate acestea pentru fapta unui iresponsabil, căci din desbaterile procesului ce s'a ţinut, reiese că viaţa sa întreagă Zách a fost un sanguinar nebun.

Când spiritul public erà la un aşa nivel, (execuţiile de mai sus s'au făcut în urma judecăţii aduse de toţi dignitarii ţării adunaţi în „tribunal escepţional,“) se esplică şi legile regnicolare făcute sub domnia lui Carol, legi cari au pecetluit soartea poporului pe veacuri întregi.

De numele lui se leagă adică legea, care împarte locuitorii ţării în două clase: *pivilegiaţi şi purtătorii tuturor sarcinilor.* Răscoalele interne ce a trebuit să înăbuşe, rapacitatea feudalilor, pe care a fost silit s'o tolereze şi războaiele purtate peste frontieră, au sleit vistieria statului. Coroana din moşiile câte i-au mai rămas, n'aveà de unde să facă faţă cheltuielilor ce sporeau din an în an. Carol se decide deci să intreprindă o radicală reformă financiară.

[1]) Unii istoriografi maghiari pretind că Zách a vrut să omoare familia regală psntru a răzbunà astfel necinstirea, la curte, a fiicei sale, din partea tinerului frate al reginei, prinţul Casimir, ceeace nu se poate însă dovedì.

Deja la 1335, când cu ţinerea congresului regilor în Visegrad,[1]) Carol a urmărit nu numai scopuri politice: să ridice vaza ţării sale şi splendoarea coroanei, ci şi scopuri fiscale. Să ia garanţii pentru inaugurarea unui comerciu cu ţările vecine, comerciu pe urma căruia vistieria regală să perceapă taxe considerabile. Mai ales că din suma de o marcă pe fiecare poartă de iobag, cât pusese la 1332, nu se prea ameliorase finanţele ţării.

La 1342 aduce deci vestita lege de dare în virtutea căreia toate sarcinele cad asupra poporului muncitor dela sate.

„După cum pân' acum privilegiile făcuseră ca ceice se împărtăşeau de ele să se formeze într'o castă, în pătură domnitoare, tot aşa acum sarcina comună contopì într'o pătură elementele muncitoare. Prin asta s'a făcut definitiva despărţire a naţiei ungare, despărţire consfinţită şi de drept şi că ce iute a prins reforma în spiritul public se poate vedeà din faptul, că până-ce în legea dela 1342 sub cuvântul „regnicola" (honlakos=locuitor al ţării) se înţelegeau toţi locuitorii ţării, şi plătitorii de dare şi privilegiaţi (art. 21, alii regnicolae nostri), la 1351 cuvântul acesta artificial se refereà esclusiv şi clar numai la privilegiaţi, ceilalţi erau numiţi iobagi. *Iobăgia s'a înfiinţat deci şi ca instituţiune de drept* şi ceice-i aparţineau erau despărţiti de păturile domni-

[1]) La congres au fost regii Boemiei şi Poloniei. S'au înţeles asupra tacselor vanuale şi s'au luat măsuri pentru siguranţa drumurilor dintr'o ţară în alta. Pentru mărfurile din Boemia şi Moravia în drumul spre Buda, se percepeà tacsa la Fejéregyház (azi Holici), şi anume a 80-ea parte din preţul mărfurilor. De aici încolo spre Strigoniu, se mai percepeau tacse în mai multe locuri: pentru mărfuri din căruţă cu doi cai 1 lot de argint, pentru mărfurile din căruţă cu un cal 1/2 lot de argint. Convenţia aceasta s'a încheiat mai târziu şi cu alte state.

toare prin zidul de peatră, tare ca stânca şi nebiruit a datoriei de plătire (dare). De aici încolo au trăit două feluri de popoare ungare în ţară, despărţite tot mai tare d'olaltă prin interese, simţiri, necesităţi şi tendinţe. Unul a stăpânit, celalalt a lucrat; unul a poruncit, celalalt s'a supus".[1])

Articolul 19 al acestei legi glăsueşte:

„Ordonăm şi impunem drept - hotărâre, că numitei cămări (*Körmöczbánya*) ca folos al ei să i-se perceapă în fiecare comitet dela fiecare poartă, pe care poate să între ori să iasă un car încărcat cu fân ori cu grâne (se va face esceptie cu slugii simbriaşi ai regelui, reginei, ai bisericii ori vericărui altuia, ori acei slugi militari ai proprietarilor de pământ căror li-s'a luat jurământ şi despre cari, prin cercetare, cei cinci oameni (împuterniciţi) ai episcopilor s'au convins că vor cătănì; se vor mai escepţionà încă bisericile, oraşele ori alţii cari pot invocà acte de libertate şi privilegii), dela ziua eiectării 15 zile socotind 18 denari, daţi la mâna grafului camerar, fie că locuesc la acea poartă 3—4 ori mai mulţi oameni cari au poartă ori că stă acolo numai singur, numai să nu fie atât de lipsit şi de sărac, încât să nu poată plăti, şi plătirea să fie socotită că se poate şi ordonată de mai sus amintiţii cinci prelaţi, şi alţi mai multi oameni pe consciinta lor. Iar proprietarii ori administratorii lor sub jurământ să facă declaraţie dacă pentru ei plătirea e cu putinţă ori nu."

Notăm că sub „poartă" se înţelegeà curtea şi grădina, pe care îşi aveau casă una ori mai multe familii de iobagi; se presupuneà că aceste familii au şi oarecare avere mişcătoare. In tot cazul aveau pământ arător şi păşune, până la 40 jugăre. Cei numai cu loc (de casă=telek) au plătit totdeauna dare proprietarului.

---

[1]) Acsádi, op c. 122.

Erau însă în ţară provincii întregi unde abea găseai casă, fie din cauza atâtor devastări, fie că muncitorii locuiau în zomoniţă (bordeie) ori că nefiind lemne, n'aveau din ce să-şi facă. Nici aceşti iobagi nu au scăpat de plătirea dării, ci legea dela 1342 dispune să se facă o anume cheie pentru ei, şi să plătească la oficiul (locus communis) ce s'a instituit în fiecare comitat; dacă nu plăteau iobagii, comuna se amendà cu 3 gire, pentru a căror incasare veneau la faţa locului 5 funcţionari şi stau acolo până se plăteà darea şi amenda.

Pentru a impopulà părţile pustii ale ţării, atât regele cât şi vistiernicul seu, pe lângă privilegiile ce se acordau oraşelor, în ce priveşte satele îşi permiteau măsuri radicale. Vistiernicul Lipóczi Demeter a dat de ştire, pur şi simplu, că oricare om liber, dacă vrea, să vină, de ori unde, pe moşiile sale Bócs şi Szilas, el îi va apăra contra ori şi cui (ceeace nu erà greu, căci cine îndrăzneà să atace pe omul puternic al regelui?). Capitlurile din Ardeal şi-au atras populaţie acordând celor veniţi *trei ani scutire de orice dare.*[1]) Se obicinuià însă adesea apucătura: un proprietar se înţelegeà cu locuitorii altui sat, proprietate a vreunui oligarh care se vede că nu tratà bine cu oamenii sei; năvăleà asupra lor şi chipul, cu sîla, îi luà şi-i aduceà pe moşia sa, cu case şi grajd cu tot, — ceeace da apoi naştere la o mulţime de procese.

D'odată cu această reformă care apăsà atât de greu clasa muncitoare, s'au întrodus însă şi măsuri

---

[1]) Astfel au colonizat moşia Koppán. Pór, op c. 138.

cari, inconstestabil, au dat un mare avânt progresului economic al ţării, a pus pe temelii mai tari finanţele şi au uşurat mult şi soartea poporului sărac.

Se ştie ce mizerie erà pân'acum cu *schimbarea banilor.*

Carol a moştenit şi el mizeria. Şi sub dânsul, până la această reformă, „*lucrum camerae*" erà venitul de căpetenie al vistieriei regeşti. Dacă nu de lege, dar de fapt se puneà dare pe bani: din cei 480 denari, cât se băteàu dintr'un jumătate font (1 marcă) argint curat, publicul nu căpătà decât 400 denari. Restul erà câştigul cămării, sub titlul cheltuielii de batere a banilor. Jaful nu se mărgineà însă la atâta, ci, se ştie, bani se băteau în fiecare an, iar la anul nou, când se strângeau banii vechi (?) din anul precedent, cămara luà 480 denari în preţul unei mărci. Din suma de 480 luà deci 160. Când domnitorul nu se mulţumeà apoi nici cu atâta câştig, şi-l mai sporeà, bătând denari de proastă calitate, cu cât mai puţin argint, ca din unitatea de argint (1 marcă) să se ajungă pentru câţi mai mulţi denari. Se ştie apoi: în ţară erau mai multe monetării (ba adesea mai mulţi inşi cu drept de a bate bani), care procedà fiecare cum vrea, aşa că până ce marca (ori *gira*) de argint dela Baci şi Calocea erà de 60 groşiţe,[1]) cea de Ardeal, Alba-Regală şi Gran preţuià 40, de Pécs (Cinci biserici) 48 iar cea de Buda 56.

De acì o colosală încurcătură, mărită încă prin circularea în ţară a banilor din diferite state.

---

[1]) 1 groşiţă=6 denari de Buda ori 10 de Viena.

In acelaşi timp deci, când la congresul regesc din Visegrad s'a avisat la măsuri administrative proprii a da avânt comerciului, a legiferat şi pe teren financiar întroducând ceeace erà mai de căpetenie: *stabilitate* şi *siguranţă*. N'a mai bătut în fiecare an bani, iar banii bătuţi aveau unitate si ca să câştige trecere şi în străinătate, să consolideze finanţele, a bătut *bani de aur*[1]) (florinţii, după felul monedei de aur — florentia — dela Florenţa), iar pentruca noua reformă să se desvolte şi să aibă garanţii că n'are să degenereze, a împărţit ţara în circomscripţii financiare, instituind oficianţi cari în reşedinţa circomscripţiei să adune banii vechi şi străini şi dând în schimbul lor bani buni, din metalul strâns să se bată, iar, bani de valoare durabilă, „permanentă" cum ziceà legea.

Carol Robert arendează pentru 800 mărci (aur) dreptul de a bate bani, în districtul dela Körmöczbánya, magistrului Ipolit.

Prin §-ul 31 al decretului seu acordă unor oraşe dreptul de a rescumpărà plătirea dării.

Banii nu se puteau bate decât în prezenţa persoanei (sau locţiitorului) arhiepiscopului ori vistiernicului.

Pentruca să poată apoi bate bani cât mai mulţi, a făcut *o lege nouă de mine*. Până la 1327 metalul nobil ori unde star fi găsit, erà proprietatea regelui. In chipul acesta, bine înţeles, nici un mare proprietar nu şi-a dat şilinţa să caute după aur şi argint pe moşiile sale, ci dincontra, chiar dacă ştià că este,

---

[1]) Pe verso erà St. Ioan botezătorul, mai târziu St. Ladislau, pe revers erà un crin şi inscripţia „Carolus Rex".

tăinuià, deoarece cămara (erariul) îl exproprià de cele mai multe ori cu preţuri bagatele. Legea de mine adusă sub Carol nu numai nu expropiază pe proprietar, ci din câştigul cămării îi acordă a treia parte.[1])

Pe vremuri când valoarea pământului se devalvase la 1 marcă (21 floreni) 50 jugăre (de câte 864 stângeni □) şi când se încheiau convenţii comerciale cu statele vecine, e de înţeles că reforma asta a fost epocală. Mai ales că nevoia de bani erà mare. Legăturile cu apusul cult, sporise exigenţele. Aristocraţia dela curte ori în relaţiuni cu regala curte, trăià deja lucsos, prelaţii şi priorii atâtor mănăstiri abandonaseră tot mai mult viaţa austeră monahală şi s'au aruncat în valurile pline de plăceri ale vieţii lumeşti, viaţă care cereà bani şi iarăşi bani. Pentruca să aibă bani, clasa dominantă storceà pământul şi pe muncitori, ceeace a pricinuit o nemulţumire generală, aşa că *la 1339 a isbucnit o răscoală*, şi încă nu mică, într'un comitat numai ori în câteva sate, ci documentele arată că pe întreg teritoriul unei eparhii (Zagreb) va să zică în *toată partea de sudvest a ţăii*,[1]) răscoală provocată nu numai de *zeciuiala* ce li se luà muncitorilor, ci mai ales pentru abuzurile săvârşite în ce priveşte executarea urbariilor, a tot felul de îndatoriri şi angarale.

Se înţelege, reforma fiscală dela 1342 n'a ameliorat soartea păturii de contribuabili. Starea generală s'a schimbat însă prin belşugul de bani, com-

[1]) Fejér, op c. VIII III, 198.
[2]) Nagy B. A magy.-orsz. állapota.

parativ, ce a venit pe urma nouei legi a minelor şi a încetării jafului cu schimbarea banilor.

Nu mai puţin s'a ameliorat situaţia graţie altei reforme însemnate pe terenul *justiţiei*.

Cel mai mare şi mai neaoş jurisconsult maghiar, Werbőczy, scrie cu admiraţie[2]) despre reformele de procedură întroduse în justiţie de Carol.

Judele ţării d'atunci, Nagymártoni Pál, a fost un bărbat învăţat care nu numai a cunoscut, ci a avut şi energia să întroducă şi în Ungaria procedurile apusene când vorba e de a începe, pertractà şi duce la bun sfârşit chiar cel mai încurcat proces. Erau cu deosebire multe şi importante procese pentru posesiune. Însuşi regele se judecà cu mulţi dintre oligarhi, cari ori ai căror părinţi şi strămoşi ocupaseră cu japca proprietăţi de ale coroanei.

Iată de ce Carol a şi numit în fiecare comitat câte o comisiune, cărei toţi proprietarii mari trebuiau să-i prezinte actele referitoare la averile lor. Cine nu puteà dovedì că deţine proprietatea în virtutea unui act în regulă, fie dela rege, fie dela alţi proprietari, ajungea înaintea tribunalului ordinar. Îi servă spre onoare regelui că el însuşi erà cu mai mult respect faţă de judecata tribunalului şi plăteà fără apelată cheltuielile de judecată, chiar amendă ori despăgubire, când reprezentantul seu pâra pe nedrept pe câte un proprietar.

Lui Carol îi revine apoi meritul că a desfiinţat definitiv *proba cu apă şi foc*[1]), dând loc dovedirei

[1]) Tripartitum, II, 6, 12.

[1]) Ceeace papa Grigorie IX oprise încă la 1234, dar tot se practicà în Ungaria, cu toate că la 1273 sinodul din

prin jurământ şi martori. Remăsese doar *duelul* ca mijloc extraordinar de a dovedì. Câtă nedreptate cuprindea şi cât de puţin erà aşezat pe baze morale acest chip de a dovedì, se poate judecà între altele, şi din următoarele: Cei acuzaţi de tradare a patriei ori infidelitate către rege, pentru a se desvinovăţì, trebuiau să dueleze desbrăcaţi la cămaşă, înarmaţi numai cu o sabie ori suliţă proastă şi ruginită, contra celor mai esersaţi duelgii regali, îmbrăcaţi, din tălpi până în creştet, în zalele cele mai resistente. Se înţelege că rămâneau omorâţi în lupta neegală şi pe d'asupra se pedepseau grozav şi urmaşii lor[1]).

Pentru judecarea proceselor de caracter mai intim, de pildă ceartă şi ură între familii, documentele rămase[2]) dovedesc că se instituia un fel de *curte cu juraţi:* fiecare dintre cei doi pricinaşi îşi alegea câte trei juraţi, cari după ce-i ascultau, aduceau judecată[3]).

La punctul 28 *registrul de Oradia* prevede cá la proba de foc fierul înroşit în locul mamei bătrâne

Buda publicase şi el decretul papei, şi sub grele urmări ordonase respectarea lui.

[1]) Abea sub Ludovic cel mare proba asta s'a modificat aşa fel, ca şi acuzatul şi acuzatorul să se bată cu arme egale.

[2]) Wagner. Analecta Scepus, III, 252.

[3]) Pedepsindu-se cel vinovat în bani; să meargă în hagie, la cutare mănăstire; să întemeieze claustre, dându-le şi moşii; să plătească slujbe în biserică. Maiestrul Kakas (dignitar) pentrucă omorâse pe Görgey Frigyes, a fost osândit, la 1307, să ceară iertare familiei Görgey, să pelegrineze la Roma, Campostella şi Aachen, să plătească 200 mărci să întemeieze 6 claustre şi să plătească pentru 4000 slujbe bisericeşti. Pagubele ce şi le-au cauzat, cele două famili, să şi le desdăuneze reciproc!

să-l poarte fiul, iar la punctul 29 arată cum un frate e supus probei de foc pentru a se curăţì de acuzarea de incest.

Privitor la *zilele de ordalii*, Andrei III ordonase la 1298 (§-ul 5) ca palatinul în tabără, iar nu în sate şi oraşe să ţină judecăţi.[1])

Între nenobili duelul se făcea numai cu ciomegele.[2])

În 1486 se aduce legi în virtutea căreia se oprea aspru a se primì insemnele la duel fără aprobarea tribunalului. Astfel duelul depindea nu dela părţi, ci dela tribunal. Duelul erà permis numai până se face seară. Cel învins se pedepsea cu osânda prevăzută pentru crima de care erà acuzat. Cine nu se prezentà la duel până la înserat, se considerà învins.

Se pedepsea apoi aspru cavalerii cari din cetăţile lor (mai ales din drumurile comerciale internaţionale) ameninţau siguranţa publică. Li-se dărâmau adică cetăţile şi pe lângă că li-se confiscau averile, erau declaraţi ca lipsiţi de onoare chiar când de altfel despăgubeau pe cei jefuiţi. Cea mai mare pedeapsă erà însă *isgonirea* (exilul): trebuiau să plece în lume, căci pe teritorul celor trei regate legate prin tratat comercial (Ungaria, Polonia şi Boemia) nu li-se mai da adăpost[3]).

Efectul asprimei legilor, dar mai ales faptul că în ţara întreagă se simţea că există o justiţie, că

[1]) Értekezések, 1 sz. 1867.
[2]) A bajvivás törvényei, punct. 20.
[3]) Pór, op. c. 147.

nimeni nu poate păcătuì fără a-şi luà pedeapsa, nici n'a întârziat să se manifeste. Marii proprietari devin mai omenoşi faţă de iobagi. Capitlul de Strigoniu, luând în considerare că la Prácsa şi Tardoskedd iobagii mare parte sunt germani, hotăreşte ca „hotarul moşiilor, să fie stabilit şi inscris *nemţeşte*" [1317] iar abaţia dela Pannonhalma dă document, prin care recunoaşte *liberilor* sei dreptul de a se muta unde vor (plătind arenda), iar ceeace au în ograda lor (casă, grajd etc.), pot să vândă conform preţuirei din sat [1336]. Proprietarul Magyar Pál destitue din slujbă pe judele său de curte Miklós contra căruia sătenii s'au plâns că-i jefueşte.[1])

Cele trei clase inferioare: sclavi, jumătate liberi şi liberi, prin reforma financiară alui Carol ajung să se niveleze, o singură clasă: *contribuabili!* Sclavia se menţineà încă, dar din momentul în care sclavul aveà şi el un „telechiu", întra la rând cu ţăranii liberi, plătind dare, ceeace a contribuit mult la ridicarea din starea de dobitocie a unei masse întregi de oameni. Sclavii cari se purtau mai bine ori aveau norocul d'un stăpân mai bun, primind loc de casă, adevărat: prestau sarcină mai multă ca nainte, plătind şi proprietarului şi cămării, dar în schimb se emancipà din starea ruşinoasă în care erà pân'atunci.

Sclavii erau de regulă cei prinşi în răsboi, dacă de altfel nu erau cumpăraţi din alte ţări ori resvrătiţii învinşi de puterea statului. Şi pe vremea lui Carol, în Ungaria, ca pretutindeni în Europa, sclavii

[1]) Pannh. Monum. II, 283.

erau marfă de vânzare, şi, peste tot stăpânul puteà dispune de ei după plac: să-i vindă separat ori d'odată cu moşia, să-i dăruiască, să-i elibereze drept răsplată ori pentru iertarea păcatelor, să dispună de ei chiar în testament. Iar că numărul lor a fost conziderabil, Pór aduce pilda că un anume Mikó eliberase 15 slugi şi servitoare, iar 3 a testat călugărilor dela Strigoniu[1]; işpanul Péter eliberează pentru mântuirea sufletului mamei sale, pe sclavul Bélőd, tiner a cărui tată a continuat a slugì la acelaşi stăpân.

Ca şi în trecut, aşa şi acum, *sclavii nu se puteau căsătorì de cât între dânşii*, copii remânând să îndure aceeaşi soarte. Bărbatul ori femeia liberă puteà, adevărat, să încheie căsătorie cu sclavul ori sclava, dar numai cu învoirea stăpânului şi copii născuţi din această căsătorie urmau să rămână, după sex, în clasa părintelui sclav. Până la aşa grad se urmăreà ca cel născut din sclav să rămână sclav, în cât dacă un sclav fugit dela vre-un stăpân reuşeà a să căsătorì cu o liberă, tăinuind că e sclav, aflându-se cu vremea, băiatul lui rămâneà în ceata sclavilor şi numai fetele urmau pe mama liberă, pe care o despărţeau de bărbat *şi fără voie.* Tot aşa erà tratată sclava care ar fi înşelat pe vre-un liber.

Mai barbară erà însă dispoziţia ca biserica să nu deà sclavului dispenzaţie pentru o căsătorie care să prevină o naştere ilegitimă. Şi, la tot cazul, erà un abuz cu cele sfinte, când preotul nu dà deslegare nici nu împărtăşeà pe sclavul care a mărturisit că a fugit dela stăpân, ci-l sileà astfel să se întoarcă.

[1]) Lipóczi és Nekcsei, *Századok*, 1890.

O taină sfântă erà folosită drept mijloc de apărare a intereselor feudalilor şi pentru a se ţine în robie suflete nevinovate.

Tot cam aşa erau trataţi apoi şi *libertinii*, doar că aveau voie să se mute unde vor, plătind *îndatinata marcă*, o sumă de bani care nu se prea găseà pela ei. Chiar plătind însă, dacă marele proprietar voia, se ştie: găseà pretext pentru a-i reţine. Iar ajungând chestia la judecată, provocându-se la contracte urbariale şi la decrete regale privitoare la libera mutare, chiar când de altfel dreptatea lor erà evidentă, se loveau de executiva legii, care acum nu mai erà în mânile regelui, ci în ale oligarhici, deoarece, după cum se va arătà mai la vale, regele dase justiţia în seama oligarhilor.

*

Reforma care a contribuit poate mai mult la nefericirea masselor, a fost cea a *slugirii dreptăţii*. Oricât de învăţat om a fost adică judele ţării Nagymártoni şi oricât el cunoştea procedurile penale şi civile ce se urmau la Vatican, în Englitera şi alte state europene din apus, şi oricât regele Carol erà preocupat de soartea iobăgimei, pe care-şi dà multă silinţă s'o ridice din starea decăzută în care se aflà, — din momentul în care a dat justiţia pe mâna oligarhilor — ei să judece adică asupra supuşilor lor — soartea iobăgimei a fost pusă absolut la discreţia clasei dominante. Inainte, oricât de năpăstuită erà iobăgimea, o rază de speranţă şi mângăiere tot mai aveà: justiţia o făceau judecătorii numiţi de rege, cari aveau câte-odată tăria să se emancipeze de sub influinţa oligarhului păcătos.

Garol acordă oligarhiei dreptul de a judecà dânsa — ori funcţionarii sei — asupra iobagilor. Juzii regali au rămas numai al doilea for, de apelată, unde erà chemat însă numai oligarhul care refuzà să facă judecată, să ţină „zile de lege“ asupra iobagilor. Ceeace înainte, sub regii din casa arpadiană, erà acordat numai ca privilegiu — un magnat ori vr'un oraş el să facă şi justiţie pe domeniile sale — *sub Carol ajunge situaţie generală legală.*

Istoriografii maghiari spun că regele a decretat aceasta pentru a înlesnì justiţia: ţăranul să aibă mai la îndemână pe judecător, să nu trebue să aştepte mult, nici să facă drum îndepărtat, până să se judece. Buna intenţie a lui Carol nici nu e de traş la îndoială. E de mirat şi aproape de neînţeles numai un lucru: cum nu s'a gândit, că oligarhia d'atunci, selbatică, neînfrânată, d'un egoism culpabil, nu o să înţeleagă principiile mari şi generoase ale justiţiei, că greu o s'ajungă ţăranii să câştige dreptate dela oligarhii căror nu mult le-a păsat nici de rege, nici de ţară, şi cari zeci de ani s'au răsboit chiar cu regele, numai pentrucă altă lege decât interesele şi bunul lor plac n'au vrut să admită?! De acì încolo, „in conştiinţa omnipotenţei sale, marele proprietar a căutat dar să exploateze cu atât mai mult pe iobag... Când un sat, când altul porneà proces şi aşteptà lecuirea dela stat. Numai că rar se fericeau, pentrucă proprietarul de pământ de regulă puteà să arate diploma şi aduceà cu grămada martorii cari depuneau favorabil pentru el, pânăce sărăcimea nu prea-şi păstrà actele, ba chiar dacă le arătà, judecătorul nu judecà în favorul săracilor...

Neînţelegerile dintre proprietar şi clasa muncitoare prin diferitele legături de drept privat (între proprietari şi iobagi) nu s'au micşorat, pentrucă proprietarul de pământ a acaparat tot mai mult puterea de stat şi prin răspândirea spiritului feudal statul s'a identificat tot mai tare cu interesele speciale ale păturei dominante".[1])

Când dare plăteau numai ţăranii, când judecată în afacerile lor le făceau exploatatorii lor, când o mulţime de muncitori cu situaţiuni excepţionale până acum pe la curţi: bucătari, tăietori de lemne, cărători de apă şi lemne, meşteşugari de tot felul etc. — au devenit toţi o clasă: *iobagi contribuabili*, — iar oligarhia se îngrădeà tot mai mult cu drepturi excepţionale, fără îndoială că linia de demarcare între cele două clase erà tot mai vădită, prăpastia tot mai mare. Mai ales că sub Carol şi în forme exterioare se manifestà deosebirea: el, după obiceiul ţărilor din apus, oligarhilor mai de seamă acordase embleme şi chiar steag[2]) sub care să-şi aducă, în vreme de răsboiu, trupele. Intemeiase apoi societatea cavalerilor S-tul George (1326), ceeace, de asemeni, contribuià la accentuarea deosebirei de castă. Dar şi spiritul de solidaritate între ţărani creşte şi cu cât apăsarea se înteţea, cu atât mai ales ei se văd avizaţi la sprigin reciproc şi, mai târziu, fac extraordinare sforţări de emancipare de sub jug.

*

[1]) Acsádi, op. c. 118.

[2]) Banderiile, (dela germanul Banner) soldaţii aduşi sub acelaşi steag de oligarhi cari d'acì încolo iau şi numirea de „záslos-ur", domn stegar. A fost şi acesta un mijloc de a-i animà pe oligarhi şi a-i devotà coroanei.

Pentru nobilime, care-i remăsese în toate împrejurările fidelă şi-l ajutase în atâtea lupte purtate şi peste hotare şi în ţară, Carol a reuşit să facă mai mult şi s'o emancipeze de sub puterea înaltei aristocraţii. La 1324 (21 Ianuarie) absolvă pe nobilii din Ardeal dela plătirea de dare către stat şi către voevod, precum face aceeaşi înlesnire şi poporului muncitor, remânând ca acesta să dea numai când regele petrece în Ardeal: câte 1 bou, 1 porc, 1 butoiu de vin şi 1 giră (pentru coloniale) de fiecare 100 porţi.

Pentru întărirea locuitorilor oraşelor, *socotiţi într'un rînd cu mica nobilime*, de asemeni a făcut mult. A recunoscut, întărit şi chiar lărgit, privilegiile tuturor oraşelor (erau multe îndeosebi în nordul ţării); astfel, ajungând el posesor al oraşului Rosenberg (Rózsahegy),[1]) darea de posesorat a fixat-o în suma de 50 gire. Pentru a înlesnì ridicarea şi a altor comune, pe lângă oraşele existente, a dat diplome de slobozenie la o mulţime de comune,[2]) formându-se astfel *oraşe* mai *mari* şi mai *mici*, a căror autonomie difereà.

Oraşele mari aveau deplină autonomie, singure se administrau, singure îşi serveau justiţia, prin ma-

---

[1]) Azi are populaţie slovacă.

[2]) De pildă: Nagymaros, în faţa reşedinţei regale d'atunci, Visegrád, pe Dunăre; Teceu, Vişc, Hust şi Câmpulung din Marmaţia; Bartfa, Barş, Széchény, Rima-Szombat, Sáros, Szeben, Eperjes, Zsolna, T.-Szt.-Márton, toate oraşe înfloritoare şi azi în Nordul ţării. Nu e întâmplător că mai ales în Nordul ţării şi spre frontieră îşi aveà aţintită atenţiunea: p'acolo erà adică calea de comerciu internaţional cu Polonia şi cu Boemia.

gistratul şi judecătorii ce-şi alegeau. Statutul orăşenesc ce făceau (un fel de carte de lege), precum şi orice alt regulament (de pildă privitor la bresle) întrà în vigoare fără a mai aveà nevoie să fie aprobat ori sancţionat de cineva. Aveau deplin drept de posesorat şi astfel deţineau şi moşii nobilitare. In afaceri judecătoreşti, apelată făceau la tribunalul altui oraş. In afaceri de datorie către rege şi ţară, erau însă supuse vistiernicului regal, dupăcum şi în cazuri de lesa-majestate şi tradare de ţară erau supuse judelui ţării. Porţile le deschideau numai dinnaintea regelui, dinnaintea magnaţilor nu erau datoare să le deschidă. La răsboiu mergeau sub steagul regal, şi nu cu banderiile magnaţilor, aveau pecetul şi pajura lor deosebită.

Oraşele mici îşi alegeau şi ele preotul şi judele (primarul), iar crimele ordinare (incendiare, omor, jaf, rănire gravă, falsificare de bani) le judecà judele delegat de rege (mai marele cetăţii ori fişpanul comitatului, va să zică un înalt dignitar).

Reprezentanţii oraselor erau a patra clasă în stat.[1])

In privinţa asta lucrurile au rămas ca mai nainte, schimbare n'a făcut nici regele Carol.

Sub Ludovic cel mare[2]), a triumfat tot voinţa oligarhiei. „Marea sa individualitate — zice Acsádi — a fost fătul feudalismului. În răsboaiele sale feudalii l'au şi sprijinit cu credinţă, iar el s'a răs-

[1]) Intâiu erau prelaţii, în al douilea rînd veneau aristocraţii, apoi nobilii şi după ei reprezentanţii oraşelor.

[2]) Urcat pe tron şi încoronat în Alba Regală la 21 Iulie 1342.

plătit prin faptul că la cererea oligarhilor a întărit şi ridicat la valoare de lege Bula de aur dela 1222 alui Andrei II[1]), care după publicarea sa multă vreme remăsese uitată. După câte ştim până acum, Ludovic cel mare este singurul rege ungar, care (afară de un singur punct a cărui desfiinţare a legalizat şi la noi definitiv instituţiunea străbună a obiceiurilor vechi) a reactivat Bula de aur. Aceasta dispuneà, ca asupra moşiilor nobililor decedaţi fără moştenitori direcţi, să dispună regele. Ludovic a desfiinţat acest articol şi l'a înlocuit cu altul menit, de altfel, să întărească şi îmbogăţească pe nobili: averea celor decedaţi fără moştenitori direcţi, o căpătau rudeniile laterale Aceasta e aşa zisa: „Ősiség". S'a revenit astfel la art. 6 al primei legi făcute sub Sfântul Ştefan. El a reactivat această lege, observând-o în tot decursul domniei feudale. Cartea de lege ce a dat la 1351, este singura ce a creat şi e de mare importanţă şi din punct de vedere al iobagilor. În genere se admite libertatea mutării, deşi articolul [18] privitor la această libertate zice numai atâta, că sub titlul de a fi săvârşit crimă mai de mult, pentru care n'ar fi suferit încă pedeapsa, iobagii nici în persoană, nici în avere nu pot fi opriţi, execvaţi ori deţinuţi; şi din contră: cei adevărat vinovaţi, *să fie judecaţi de proprii lor stăpâni* şi să li-se facă dreptatea cuvenită. Pe de altă parte opreşte, ca iobagul să se poată mută fără permisiunea dată de bună-

[1]) Ceeace vine în sprijinul lui Ferdinandi, care în desacord cu Beöthy, susţine că întotdeauna feudalii au zădărnicit dispoziţiile favorabile ţăranilor ale Bulei de aur.

voie de stăpân, ci aceste mutări le cualifică drept abuz".

Vedem, dar, că în ce priveşte libertatea personală, starea iobagilor nu s'a ameliorat nici sub cel mai mare rege ungar. Şi el a lăsat massa poporului la discreţia oligarhilor, drept recunoştinţă că aceştia l'au ajutat să poarte răsboaiele multe şi să-şi lărgească stăpânirea până la ţărmurii a trei mări, cum cu atâta mândrie amintesc toţi istoriografii maghiari.[1])

Adevărat, că pe de altă parte îndată după sfatul ţinut cu oligarhii în care s'au luat hotărîrile de a pornì răsboaiele de cucerire, a ordonat ca în toate comitatele fruntaşii (tot oligarhi) să se adune la sfat, să desbată situaţia poporului şi pe unde se descoper oameni abuzivi, hoţi şi tălhari, lista acestora să fie înaintată până la mijlocul lui Septembre.[2]) Ceeace dovedeà nu numai preocuparea pe care tinărul rege (de $17^1/_2$ ani) o aveà faţă de soartea ţării, ci şi oarecare neîncredere faţă de oligarhi, căci nu lasă pe „vinovaţi" la absoluta lor judecată, ci vrea să vadă el întâi lista. Mai erà apoi la mijloc ceva: şi în felul acesta voià să paralizeze şi să înnăbuşe în faşă mişcările antidinastice ce s'au semnalat pe ici şi colo, după moartea lui Carol Robert, din partea unor oligarhi nemulţumiţi ori doritori să pescuiască în apă tulbure.

De altfel oligarhii au putut să abuzeze şi de acì încolo de puterea lor, căci şi până la 1351, când

[1]) Fusese şi rege al Poloniei şi reocupase şi Dalmaţia.
[2]) Pór és Schönherr, op. c. 152.

li-s'au consfinţit abuzurile de putere, regele a fost silit să tolereze până şi averile coroanei în mânile lor, neputând a se răsboi cu ei din cauză că erà ţinut să dea toată atenţia sa afacerilor din Sicilia, unde fratele său Andreiu stà deja de zece ani ş'acum erà vorbă să se cunune cu Iohanna. Incurcăturile dela Neapol, şi luptà chiar şi cu influinţa papală pentru asigurarea pe seama fratelui său a tronului Siciliei, a îndemnat, desigur, pe *Saşi să se răscoale* şi împotriva regelui Ludovic,[1] *nevoind să plătească darea obicinuită.* Ei nici nu s'au potolit până n'a sosit în Ardeal Ludovic, care a căutat cu acest prilej să rezolve şi altă chestie importantă: drepturile de competenţă ale episcopului din Ardeal[2]) (care excomunicà din biserică pe cei cu cari se judecà pentru posesie, nainte de a mai aşteptà să se decidă cine are dreptate), hotărînd ca în chestie de

[1]) Dupăcum deja s'au răsculat de alttel şi încontra tatălui său Carol sub conducerea comesului Henning dela Petersdorf, când au bătut trupele voevodului Tamás şi au fost învinşi numai de trupele cumane, trimise asupra lor, la 1324, când a căzut şi Henning.

[2]) Ce fel de oameni ajungeau pe vremea asta episcopi ai Ardealului, se poate judecà din exemplul lui Széchy András; fiindcă erà descendent al unei familii mari şi bogate, capitlul l-a ales (1318), iar papa după multe esitări, la intervenţia regelui l-a întărit (1320) cu toate că nu aveà nici vârsta, nici vre-o pregătire, iar odată ajuns în scaun, episcopul a devenit nu slugitor al altarului şi propovaduitor al păcii, ci un răsboinic de care tremurà ţara întreagă şi toţi vecinii; a dat năvală pe teritorul episcopatului de Agria, voind a ocupà Maramurăşul; cu supuşii ardeleni, şi chiar cu nobilimea, tratà ca un tiran, ba a mers cu îndrăzneala până să înfrunteze şi pe rege, nelăsându-l să între în Alba-Iulia, şi să nesocotească chiar pe papa, aşa că în cele din urmă regele Carol a dat ordin să fie arestat, iar papa l-a suspendat şi eparhia i-au pus-o sub interdict.

posesiune să judece voevodul (un fel de locţiitor al regelui) şi constrîngând pe episcop la respectarea drepturilor de patronat ale proprietarilor şi a drepturilor de posesiune nobilitare, iar episcopul să nu poată câştigà avere fără ştirea şi aprobarea regelui.

Tot atunci [1]) s'a decis că *zeciuiala preoţească să se poată răscumpărà cu bani,*[2]) măsură care a uşurat mult soartea preoţimei.

Istoricienii maghiari [3]) dau cu socoteala că Ludovic s'a dus atunci în Ardeal nu numai pentru a potolì pe saşi, ci şi pentru a face pace între ei şi săcuì, căci în urma unor chestii de drept public, între cele două rasse dominante din Ardeal neînţelegerile erau la ordinea zilei şi adesea se argumentà cu — sabia.

Un lucru probabil acesta. Tot aşa de sigur este însă, că nici întrevederea dintre Ludovic şi voevodul Alexandru al Munteniei (la 15 Iunie 1344) n'a fost întâmplătoare, ci Ludovic a pregătit-o nainte de a plecà în Ardeal şi a fost unul din motivele cari l-au îndemnat să viziteze hotarul regatului seu. Tatăl seu făcuse trista experienţă ce rău este să nesocotească puterea statului român. In ajunul răsboaielor mari şi grele, ce Ludovic a purtat în Sicilia şi Dalmaţia, i-a fost binevenită o înţelegere [4])

[1]) In sfatul ţării ţinut la Alba-Iulia, 27 Iulie 1344.

[2]) Plătind 1 denar pentru o „kepe“ (grămadă), iar dacă episcopul n'ar voì să primească denarul, kepea să fie lăsată în câmp.

[3]) Pór és Schönherr, op. c. 161.

[4]) Pentru meritul de a fi mijlocit înţelegerea, Ludovic a şi numit în curând episcop al Oradiei pe un oarecare Demeter.

cu voevodul român. Prietenia între cele două state, întreruptă la 1330, s'a întărit iară.

Răsboaiele ce a purtat în Italia, durere, l-au îndemnat pe Ludovic nu numai la concesiuni făcute oligarhilor, dar şi la *noui sarcini pentru iobagi.* Articolul 6 din cartea sa de legi sună:

„Dela toţi iobagiĭ noştri, sămănători ori cultivători de vie, fie ei locuitori liberi ori plătind arendă, escepţie făcând oraşele împrejmuite cu ziduri, percepem atât noi cât şi regina a noua parte (nona pars) şi dispunem ca *şi nobilii să facă acelaşi lucru; dupăce au stiîns zeciuiala,* prelaţii şi persoanele bisericeşti cari au iobagi, să strîngă şi a noua parte, ca astfel să aibă putinţa a ne servì mai cu credinţă şi autoritatea noastră să crească".

Această sarcină erà cu atât mai grea pentru ţărănime, cu cât *scutiri nu se făceau*, cum se făceà de sub aşa zisul *câştig al cămării.*[1]) In felul acesta iobăgimea plăteà dare şi către rege (de stat) şi către proprietari.

Sistemul acesta de dare nu erà nicăiri în Europa, ori dacă se şi percepeà pe undeva, de pildă în monarhia francă, dela Pipin încoaci, o percepeà *numai biserica*, drept despăgubire pentru averile ce puterea lumească, feudalii, îi răpise în decursul vremurilor.

Adevărat, că atât din textul legii, dar mai ales dintr'o scrisoare trimisă comitatului Gran (Györ),

[1]) Işi poate închipuì oricine, ce încurcături s'ar fi întâmplat, dacă locuitorii unui sat, proprietate oligarhă, ar fi fost scutiţi de plătirea acestei dări către proprietar: iobagii cu permisie de a se mutà, şi-ar fi lăsat pe vechiul stăpân şi s'ar fi îngrămădit pe moşia unde ar fi fost scutiţi de noua dare.

reiese că această dare nouă erà *pentru armată*: iobăgimea scutită de armată plăteà nobilimei chemate a purtà războì. Se pare însă, sunt indicii convingătoare, că în măsură ce prin darea nouă nobilimea aveà înlesnire mai mare, regele îi şi cereà să-i pună la dispoziţie soldaţi mai mulţi, ceeace nu erà de loc profitabil pentru nobilime. Nu se poate adică altfel esplicà faptul că pe d'oparte în privinţa perceperii nouei dări regele dispune:

„Iar cine altfel ar face în privinţa perceperii celor mai de sus, pe moşiile acestor potrivnici şi călcători ai prezentei ordinaţiuni noi înşine vom percepe, spre folosul nostru, a noua parte din productul grânelor şi a viilor, fără a mai lăsà ori micşorà ceva".

Pe de altă parte, într'adevăr, nouile dizpoziţiuni regale n'au fost primite bucuros de nobilime. Regele formal a trebuit să o silească a se supune, deşì, de altfel, în acelaş timp regele scuteşte de dare nobilimea, ca astfel: „toţi nobili adevăraţi din interiorul ţării noastre să se bucure de aceleaşi drepturi", (art. 11) să nu fie supărare între ei, ceeace Beöthy consideră o măsură pentru stavilirea feudalismului şi a abuzurilor magnaţilor.[1])

Nu e greu de esplicat acest fapt: grosul armatei il formà nobilimea de rând, micii proprietari cari n'aveau iobagi, cari, prin urmare, nu profitau de noua lege, neavând dela cine să strângă dare. Iată de ce Acsádi şi scrie: „Proprietarii cu iobagii trebue că au obţinut dreptul de percepere a părţii nouă drept compensaţie pentru altă sarcină iobăgească, poate

[1]) Op c. 98.

că atunci s'au eliberat sclavii cari lucrau pe sesiuni, pentrucă dintre contribuabili, şi în genere, din şirul iobăgimei colonizate sclavii dispar deja, şi se amintesc numai ca servitori ori ca fiinţe rânduite spre vânzare".[1]) *Noua lege ar fi fost dar făcută numai în favorul oligarhiei bogate.* Se găseşte însă dovadă, că episcopatui dela Oradia şi la 1374 sperà cu bucurie desfiinţarea acestei dări... Nu le-a venit oare la socoteală nouă lege celor din capitlu, ori ei uitaseră de interesele proprii şi să gândeau numai la soartea poporului muncitor? — asta e o chestie tot atât de puţin luminată, pe cât de mult remâi nedumerit asupra faptului, că noua povară se pune pe clasa muncitoare de regele, despre care Bonfiniv, cel mai mare şi bun cunoscător al acelor vremuri, scrie că iubeà mult poporul de jos.

In tot cazul, măsura asta a contribuit şi mai mult la demarcarea claselor existente: la înălţarea aristocraţimei şi dejosirea iobăgimii, măcar că Beöthy caută să scoată în relief, dintre virtuţile regelui, îndeosebi priceperea, cum prin reactivarea art. 6 din prima lege a S-tului Stefan, a dat avânt *clasei de mijloc.* Ştergând adică din Bula de aur articolul care făceà pe regi stăpâni peste moşiile proprietarilor morţi fără moştenitori direcţi, „în decurs de secole împărţirea pământului a fost raţională (egészséges =sănătoasă, textual), deoarece prepondera proprietatea mijlocie".[2]) Recunoaşte însă, îndată, că sistemul acesta curând a degenerat sub domnia feudalilor cu zale şi scut.

[1]) Op citat, pag. 129.
[2]) Op c. 97.

A contribuit, mai presus de orice discuţie, la stângenirea muncii şi, prin urmare, erà pedecă desvoltărei economice a ţării. La ce erà să se opintească bietul iobag, când el ştià dinainte, că a cincea parte din munca sa revine regelui şi feudalului?

O împrejurare, adevărat, a favorizat avântul economic: liniştea şi siguranţa publică din tară. Ludovic a purtat adică războaie peste frontariile ţării, după cum nu s'au mai ivit nici oligarhi cari să provoace războiul civil.

Articolii 17 şi 19 (din cei 25) ai cărţii sale de lege dând comitatului sarcina de a improcesua şi urmări, a contribuit apoi să se facă *îndreptări în justiţie*. S'a redus astfel rolul feudalului, instituindu-se un fel de controlă şi chiar garanţie, că nimeni nu poate fi improcesuat aşa, din simplul capriciu al oligarhului; s'a dat rol tot mai important comitatului, care în veacul XV ajunge for de prima istanţă pentru toţi locuitorii ţării, *înlocuindu-se astfel justiţia ambulantă*: palatinul ori juzii trimişi — de palat, să facă dreptate, prin comitate, unde se anunţau prealabil.[1])

Măsura nu erà de altfel nouă. Sub Andrei II, se ştie, nobilimea din Zala, primise permisie regală să se adune şi să facă judecată la Kehida, în anul

[1]) Palatinul, însoţit de notarul seu, homo regius, ce i-se da ca însoţitor, reprezentantul capitlului Albei-Regale şi de suită armată, soseà în centrul comitatului, unde-l aşteptau fişpanul, vicişpanul şi solgăbiraele, publicul din comitat şi ceice aşteptau să li-se facă dreptate. După obicei roman, acuzatul erà pus sub o lance (hosta), imagineà puterii, şi dupăce se ţineà rechisitorul şi se ascultà apărarea, se aduceà sentenţa, care se şi executà îndată.

1232. Prin cele două articole de legi, Ludovic face din *comitat organ justițiar*. Corporație politică ajunge mai târziu.

* * *

Dupăce a legiferat în felul arătat, Ludovic a desvoltat o mare activitate pentru *colonizarea părților pustiite* ale țării (pustiite de luptele interne trecute și holera care se ivise la 1346 și abea la 1360 a încetat). Comitatul Arva, la nordul țării, îl populează d'aîntregul cu poloni, precum inființează sate în tot nordul țării, colonizând tot poloni (azi sunt slovaci pe acolo), ceeace îi erà cu atât mai ușor, cu cât erà și rege al Poloniei. Recurge de asemeni la sistemul de colonizare prin cneji și șoltesi,[1]) aducând astfel în partea pe nordest a țării *români* și ruși,[2]) resplătind nu numai pe cneji, ci asigurând favoruri esceptionale coloniștilor.[3])

[1]) Asigurând diferite favoruri acestor căpetenii de sate. Astfel lui Petrik, primar în Pridlya, pentrucă singur a făgăduit să adune coloniști pentru un sat întreg, îi dă o curie întreagă, o moară, casapie, scutindu-l de orice dare (cens), „după dreptul german" (teutonicali jure). Wenzel, Mezőgazd. tört. 278.

[2]) Lehoczky Tivadar, Tört. tár, 1890.

[3]) Asffel, la 1358 pentru colonizarea văii Lopenei, scutește pe 20 ani de orice dare pe coloniști și le asigură drepturile și privilegiile de cari se bucurau locuitorii orașului Korpona. La 1362 dă poruncă aspră ca proprietarii să lase liberi, a se mută unde vor vrea, pe iobagii cari și-au plătit arenda și datoriile, căutând și astfel să ajuțe colonizarea satelor pustiite Nyista și Novaj, *„Századok"*, 1805, 126. La 1382 coloniștilor din Lewes acordă scutire de dare pe 16 ani și după aceea și o dare esceptional de mică: jumătate giră după poarta întreagă (plătibil în două rate), iar șoltesului dreptul de judecată în afaceri mai mici comunale, a-

Pe vremea asta s'au încheiat o mulţime de legături între iobagi şi stăpâni, precizându-se munca ce iobagul trebue să presteze şi ocrotirea ori favorurile acordate de feudali.

Una dintre multele legătuiri (urbarium) date de regele Ludovic (iobagilor dela Németujvár) la 1355 iată ce îndatoriri impune iobagilor: 10 denari după fiecare poartă întreagă, dăruiri la Paşti 2 denari şi 12 ouă, la Rusalii 2 denari şi 2 caşcavaluri în preţ de 4 denari; taxă pentru vii 4 denari, 2 vedre vin şi o măsură de ovăs pentru fiecare vie întreagă, se adăogă apoi — de fiecare poartă — 2 zile de lucru la strînsul fânului, primăvara, vara şi toamna câte o zi la plug (sămânţa o dă domnia) şi vara 2 zile la secerat.[1])

Toate urbariile emanate dela marii proprietari ţin să accentueze că se fac întru ocrotirea ţăranilor,[2]) ceeace denotă că ajunsese oarecum o virtute a căută uşurarea soartei iobagilor, uşurare — se înţelege — foarte relativă, căci iată, de pildă, ce aveau să plătească, să dăruiască şi să muncească iobagii de pe moşiile palatinului Kont Miklós şi fratelui său Lökös: după fiecare poartă 5 denari pe an, câte 1 acău de grâu, orz şi ovăs, la S-ta Mărie; tot atunci 1 puiu de găină şi 2 pâni, iar chelarului 1 denar; la Crăciun: 1 puiu, 2 pâni, 1 acău de ovăs, va cără apoi

poi din 6 porţi una să fie a şoltesului, din arendă a treia parte, — toate aceste cu drept de moştenire ori vânzare. *Orsz. levélt.* 12.480.

[1]) Wenzel, Mezög. tört. 290.

[2]) Palatinut Kont Miklós în urbariul dela 1358 spune că are de scop „sporirea poporaţiunei de pe domeniu (Lendva) şi astfel moşia să fie înzestrată cu mult popor muncitor“.

în cetate (Lendva) 1 car de lemne şi 1 car de fân, iar chelarului va dà 1 denar. Ca zeciuială de porci după 10 porţi se va dà la St. Martin 3 denari, iar pentru lucrarea viilor domneşti 5 denari de fiecare poartă; zeciuiala vinului sunt datori s'o ducă la cetate.

Sunt apoi datori să plătească şi funcîionarilor administratori ai marelui proprietar şi comunali. Astfel, logofătului 1 măsură de grâu, 1 acău ovăs, câte un puin şi câte o pâne; primarului 4 claponi şi 2 cozonaci; 2 cozonaci şi 1 puiu mai trebuiau să dea şi proprietarului la serbarea hramului bisericei.

Când voiau să se mute, pe lângă cei 12 denari pentru permisie, mai trebuiau să dea 1 acău de ovăs, 1 puiu şi 2 cozonaci.

Iată apoi ce îndatoriri aveau cei dela Keresztur, Szentlászló şi din alte sate aparţinătoare capitlului de Pannonhalma: fiecare poartă plăteşte taxă domniei (urbér) 40 denari la St. George şi 40 denari la St. Mihai; pentru răscumpărarea muncii secerişului 1 cubul (2 saci) grâu, pe vreme de răsboiu 1 car de merinde, 1 porc gras şi alte mărunţişuri. Din productele câmpului şi viilor zeciuială; drept arendă, în caz de mutare, 12 denari. Sunt, d'asemeni, datori să ospăteze pe abate, când petrece pe domenii. Ca favoruri se aminteşte dreptul de a-şi alege preot, cu ulterioara aprobare a proprietarului, iar în caz când vre-un iobag moare fără moştenitori, proprietarul nu ia decàt 60 denari din averea rămasă. Se fixează d'asemeni pedepsele ce iobagii au de suportat în cazuri de delicte.

E de notat însă că aceste contracte agricole erau de — favoare: abaţia dela Pannonhalma le acordase pantruca să reuşească a coloniză cât mai iute domeniile rămase pustii. Peste tot, răsboaiele ce purtase regele şi holera care bântuise rău, contribuise ca muncitorimea să aibă preţ şi astfel pentru a ţine pe loc pe cei existenţi ori să atragă pe alţii, marea proprietate trebuià să facă diferite concesii.

Nagy Imre arată, că îndeosebi cultivatorilor de vie li-s'au făcut înlesniri mari. Astfel familia Eörsy din Zala acordă (la 1350) scutirea pe 8 ani dela orice urbariu pe ceice vor pune vie, iar de acì încolo după fiecare jugăr de vie se va dà proprietarului 5 cubule vin, ca arendă, iar la cules 1 măsură ovăs, 2 pânişoare şi 1 clapon.[1]) Aşa se şi explică faptul, că deja pe atunci, dincolo de Dunăre, erau vii multe şi binecultivate.

Din *chartularium*-ul[2]) dela 1375 al capitlului dela Oradea reiese că iobagii d'acolo dau numai zeciuială, altă muncă nu prestau, ci întreaga *robotă* erà că zeciuiala ei o cărau la curte şi fiecare iobag care aveà căruţă, trebuià să care odată fân. Incolo, arenda erà: 14 groşiţe de plătit la S-tul George, iar la S-tul Mihai plăteau toţi, şi cari aveau numai casă şi grădină, 4 groşiţe arendă şi 2 groşiţe dar.

Chiar după valoarea banilor d'atunci, sumele acestea nu par mari. Trebue să luăm însă în ve-

[1]) Zalai oklevéltár. I. 499.
[2]) Publicat de Bunyitai Vincze.

dere greutatea mare pentru ţărani de a strînge chiar numai atâţia bani: târguri nu prea aveau, căi de comunicaţiuni de asemeni, nu; apoi grâne nici nu cultivau pentru vânzare; în străinătate Ungaria vindeà numai vin. Ţăranii doar atunci aveau bani, când vindeau vite cornute, cai şi alte animale de casă, cari — adevărat — erau destule, dar nu aveau preţ.

VIII. Cnejii și voivozii români.

Chartularium. — Cnejii români. — Românii şi capitlul dela Oradia. — Schismatici! — Lovitura dată de Ludovic cel mare. — Sub Sigismund. — Românii în organizarea militară. — Decretul de egalitate dela 1397. — Măsuri escepţionale contra românilor. Sub Mateiu. — Plângerile nobililor unguri şi saşi. — Drepturile cnejilor. — Cnejii şi voivozii în Ardeal şi Banat. — „Districtus olaches". — Boeria — oficiu. — „Jus valachie". — Natura moşiilor boereşti. — Inceputurile de organizare în Banat. — Decretul lui Ladislau V (Postumul). Părerile istoriografilor maghiari şi români. Dovezile invocate de profesorul I. Bogdan.

După cum *registrul* dela Oradia ne dă preţioase indicaţiuni privitoare la justiţie sub primii regi ungari, tot aşa *chartularium-ul* dela Oradia este o netăgăduită probă despre *situaţia escepţională a românilor din cnejiile bihorene.* Reiese anume, din acest chartularium, că pe teritorul capitlului dela Oradia se aflau numeroşi români. Aceştia însă se bucurau de un regim escepţional, mai favorabil de cât cel aplicat iobagilor unguri, zis *creştini.* Pe când iobagii unguri plăteau adecă zeciuială şi taxă de creştini [kereszténypénz], un fel de dare bisericească [pe care noi o plătim acum de bunăvoie], precum

făceau şi diferite servicii, p'atunci iobagi români plăteau numai cincizeciuială şi la Sfânta Măric câte o oaie de fiecare casă. Iar românimea întreagă da la anul nou un cal, drept semn că recunoaşte drepturile feudale, precum cnejii dau şi ei o jumătate de veliuţă, o pătură sub şea ş'un caşcaval [pe lângă zeciuiala de miei şi porci, care mai târziu s'a impus tuturor iobagilor români], drept recunoştinţă pentru privilegiile lor deosebite.

Nu trebue să fii preocupat, pentru a te întrebà: de ce această escepţiune cu iobagii români? Iubitu-i-a capitlul mai mult pe români, decât pe unguri [singurii pe cari îi considerà *crestini*,] ori s'a interpus cineva la capitlu, pentru menajarea deosebită a românilor?

Desigur că nu.

Cauza este alta: Ungurii deci si capitlurile catolice dela Oradia, n'au găsit p'acolo nişte pribegi păstori români, ci un popor organizat şi conştient de drepturi strămoşeşti, încât nici după sute de ani vecinătate cu ungurii, aceşti români n'au slăbit, ci capitlul din Oradia i-a lăsat în pace să trăiască sub şefia cnejilor lor şi s'au mulţumit dacă, drept semn că recunosc supremaţia ungurească, la anul nou dau un cal ş'o pătură sub şeaua calului.

Abia sub Sigismund, pe la sfârşitul veacului XIV, românii din aceste părţi şi din Ardeal, ajung supuşi d'abinele ai regimului feudal. Şi atunci numai o parte ajung iobagi de rând. Ceilalţi se aplică în organizarea militară a *ţării.*[1]) Erà şi greu

[1]) Acsádi, op. c. 143.

să mai poată rezistà: cu tot talentul său de a ştì folosì toate puterile vii dìn ţară şi cu toată grija ce o aveà de altfel regele pentru popor, feudalii se întăresc şi sub Sigismund, şi ajung să supună tot mai mult pătura de jos a poporului. Zadarnic decretează regele la 4 August 1347 că „fiind fiecare qm coborîtor din o păreche de părinţi, oamenii sunt egali şi liberi şi sclavia nu firea, ci oamenii au făcui-o“, — feudalii tratează cu iobagii atât de crud, încât ei se plâng că au soarte mai rea decât a sclavilor cumpăraţi.[1]) Până şi în armată, care sub Sigismund se compune *şi din iobagi*, feudalii ajung să fie favorizaţi şi să se tragă linie despărţitoare între nobili şi iobagi. Nobilul care dezertà, scăpà plătind amendă; pentru aceeaşi crimă, iobagului i-se luà viaţa.[2])

Intr'un regim condus de asemeni principii, bine înţeles că situaţia privilegiată a românilor din chnejate erà o sfidare. Au resistat, cât au resistat, românii oamenilor, dar vremea n'au mai putut s-o înfrunte.

In privinţa rolului militar al românilor, găsim preţioase mărturisiri chiar în documentele maghiare. De pildă în *Fejér*, care arată că românii din Bresc, „un mic popor aşezat în partea orientală a Transilvaniei, constituiau încă *din vechime* o garnizoană permanentă la pasul Oituzului“.[3])

Kemény mărturiseşte acelaşi lucru despre românii din jurul Devei şi Hunedoarei, observând că

[1]) Idem, p. 146.
[2]) Acsády, 147.
[3]) Codex, X, 796.

şi regele Sigismund numise asta „o vechie şi laudabilă consvetudine“.[1])

Lovitura cea mai grea le-a dat-o Românilor Ludovic cel mare, care printr'un decret dispune ca numai valah (ori rus) *de legea catolică poate să aibă proprietate nobilitară şi să fie cnez*, iar această dizpoziţie este *reînouită şi de Sigismund*, la 1422. Tot atunci ordonă ca franciscanii să se ocupe îndeosebi cu *readucerea schismaticilor valahi la confesia catolică.*

Ludovic cel mare, pentru a-i cunoaşte mai de aproape şi a-i supune pe români unui regim escepţional, s'a dus între ei, în Ardeal.

Privitor la petrecerea în Ardeal a regelui Ludovic, în primăvara anului 1366, când oligarhii l'au influinţat să decreteze asuprirea românilor, Kőváry Laszló scrie:

„La 24 Iunie este în Marosvásárhely, între secui şi în 28 Iunie, subscrie un decret pentru *înfrânarea îndeosebi a valahilor agitaţi* din afară, pe temeiul căruia dacă prind pe cineva comiţând crimă, pe lângă aprobarea a şepte ţărani admite să fie executat sumar, prin spânzurătoare; iar cine este numai acuzat, dacă e nobil, pe lângă aprobarea a 50 nobili, dacă e ţăran pe lângă aprobarea a 50, să fie spânzurat, se lârgeşte astfel cercul de autonomie a autorităţilor, deschizându-se, în acelaşi timp, calea ce duce mai fârziu la dreptul de paloş al proprietarilor“.[3])

De altminteri sunt mai multe dovezi despre situaţia escepţională pe care o aveau românii şi în alte părţi.

[1]) Magazin für Geschichte, II, 315.
[2]) Hunfalvi, II, 65.
[3]) Erdély történelme, II, 24.

„Decretul — scrie Szilágyi Sándor — erà îndreptat *direct contra valahilor* şi în multe părţi e redactat cu o *rigoare statarială.* Nu erau însă numai bandiţi acei valahi îndeosebi, pe cari Ludovic îi numeşte „răufăcători" şi cari zilnic conturbă nespus de mult liniştea supuşilor. Asta n'ar motivà încă îndestul prezenţa mai îndelungată a regelui, nici severitatea decretelor. *Ştim şi din alte acte, că uniţi cu popoarele vecine a celor două voivodate valahe* (Muntenia şi Moldova), *cnejii valahi purtau războiul* (contra supuşilor regelui)... Şapoi zelul cu care Ludovic îi trecea la cotolicism pe credincioşii bisericei orientale, de asemeni a putut să mărească nemulţumirea valahilor".[1])

Mai bine se poate judecà duşmănia faţă de români din următoarele dispoziţii ale decretului:

„Dacă e acuzat un *valah de rând, oricine poate mărturisì contra lui...* Pe oricare om de rând sau valah, pe care l'a osândit voivodul, vicevoivodul ori triabunalele işpanilor, *oricine îi poate prinde şi deţine*".[2])

Szilágyi Sándor scrie despre cnejii români sub Ludovic II următoarele:

„Pe unii dintre cnejii aceştia i-a întărit regele, alţii erau pur şi simplu numai cnejii ordinari, işpani pe proprietăţi, primari comunali şi aveau numai atâtea drepturi câte aveau ungurii similari. Aşa a fost în lege, în viaţa publică însă, în satele lor, între valahii lor, aveau influenţă şi autoritate".[3])

Din decretul dela 28 Iunie 1366 dat în Marosvásárhely împotriva românilor, resultă că acei cnejii, cari erau întăriţi de rege, preţuiau fiecare *cât un*

[1]) Erdélyország tört., I, 103.
[2]) Fejér: Codex diplomaticus, IX. 3. 532.
[3]) Erdélyország története, I, 102.

nobil. Cel neîntărit preţuià cât un pătrar de o n c primarul satului. Oamenii de rând sau valahii, în caz de dovedire, aveau fiecare *a opta parte* din preţul unui nobil.[1])

Oligarhii, şi, peste tot, cele „trei naţiuni" din Ardeal au continuat să facă intrigi împotriva românilor. Având aristocraţia lor trecere la curte şi în dietă, a şi putut să influinţeze pe toţi regii şi să-i indispună în contra românilor. Intre alţii şi pe Mateiu Corvin.

„In urma unei plângeri ce i-au adresat nobilii (ungurii şi saşii), la 1486 Mateiu ordonă voevodului Ardealului şi işpanului secuilor să se scoale cu arme împotriva valahilor cari îndrăznesc să atace, înarmaţi, chiar şi pe nemeşi, ba deşi nu sunt născuţi pentru a fi liberi, prin omnipotenţă îşi câştigă şi libertate", — scrie contele Kemény József.[2])

Un popor nomad, fără organizare şi tradiţii, desigur că nu şi-ar fi luat însă curagiu să proceadă astfel.

Kurz arată că cnejii de pe teritoriile episcopatului (din Ardeal) şi al capitlului *dăruiesc* pământ arător şi păşune, iar supuşilor impun diferite sarcini, lucrul în potriva căruia episcopul şi capitlul reclamă la rege. Acesta ordonând voevodului să îndrume pe cneji la respectarea datoriilor către proprietari, recunoaşte că toţi cnejii din districtele aparţinătoare cetăţilor regale *stăpânesc cu drept de vecie moşiile lor*[3])... Dacă n'ar fi trăit în tradiţii de proprietari şi

[1]) Fejér: Codex dipl. IX. 3.532.
[2]) Tudományos Gyüjt. 1830. III. 104.
[3]) Magazin für Geschichte, II, 297.

domni, desigur că n'ar fi îndrăznit cnejii români să se poarte astfel şi să se alieze chiar cu fraţii lor din Muntenia şi Moldova (cum s'a întâmplat pe vremea lui Ludovic cel mare) pentru a-şi apărà drepturile strămoşeşti. De azi pe mâne şi din senin nu-şi arogă nimeni drepturi!

O probă despre situaţia esceptională a românilor este, mai presus de toate, următoarea diplomă dela 1293 a regelui Andrei III:

„Indemnaţi de necesităţile guvernării ce am primit şi învoirea baronilor cari sunt cu noi, am fost hotărât, că toţi *valahii,* ori pe alcui moşie ar fi ei, să fie duşi pe moşiile noastre regale de reşedinţă şi cei cari s'ar codì să se întoarcă, să fie duşi cu puterea. Deoarece însă unchiul nostru, fostul rege Ladislau, a conces capitlului de Alba-Iulia să colonizeze 60 familii valahe pe proprietăţile sale Fygled şi Enusd, *dela cari să nu se strângă nici un fel de dare regală,* ca cincizecime, zecime ori altceva, noi respectând şi aflând salutară dania regelui Ladislau, *o întărim şi din parte-ne,* dispunând ca strângătorii noştri de dare să nu ia dela cei 60 valahi ai capitlului nici cincizecime, nici zecime *nici altfel de dare*".

N. Densuşianu contestă că pela 1211, când Andrei II dă Ţara Bârsei cavalerilor teutoni, ar fi fost unguri acolo.[1]) In spriginul afirmării sale că nu erau unguri p'atunci în Ţara Bârsei, citează donarea dela 1213 alui Andrei II, când şi episcopul Wilhelm dărueşte dijmele sale din Ţara Bârsei cavalerilor teutoni şi zice în diploma sa: „şi dacă s'ar întâmplà să vină să se aşeze în această ţară unguri sau secui, dijmele pentru aceştia să fie ale noastre şi ale bisericei noastre".[2])

[1]) „Note critice", pag. 35.
[2]) Fejér, Codex, III, I, 146.

La 1437 majoritatea locuitorilor Ardealului nu puteà fi decât — românească. Unguri la nici un caz. „Despre o romanizare a ţăranilor unguri nu poate fi vorba".[1]) Până la 1309, din cauza religiei, nici nu puteà fi vorba de amestec între neamuri. N. Densuşianu se provoacă în privința asta la sentența adusă înpotriva lui Ladislau, voivod al Transilvaniei, osândit aspru pentrucă îşi dase fata în căsătorie după fiiul regelui Serbiei.[2])

Kurz scrie: „Districtele Haţegului, Hunedoarei şi Devei formau *districtus olaches*".[3]) Românii cari populau aceste dictricte, bine înţeles, erau nobili.

Cantemir spune d'asemeni, că boerii din Ţara Făgăraşului erau vechi nobili, aveau sigiliul propriu (sigillum Boeronum), iar *boeria* erà nu numai o *prerogativă*, ci oficiu.[4])

Privitor la *dreptul particular românesc* (jus valachie) Densuşianu scrie:

„Există în Ţara Haţegului un drept particular românesc. Românul nu puteà fi lipsit de proprietatea sa *nici în caz de înaltă trădare*, decât numai dacă erà judecat de *oamenii sei*, de nobili, cnejii şi bătrânii români. Donaţiunile de moşii se făceau acolo cu totul sub alte condiţiuni, de cum vedem că se confereau în ţinuturile ungureşti".[5])

Iar privitor la *natura moşiilor boereşti*: „ele ne apar ca averi ereditare şi inalienabile ale familiei:

[1]) „Note critice" p. 44.
[2]) Idem, p. 48.
[3]) Magazin für Geschichte Siebenbürgens, II, 300.
[4]) Descriptio Moldaviae, 77.
[5]) „Istoria Făgăraşului (1885), p. 3.

se dinstinge de feudalitatea ungurească şi de *feuda militaria*".[1])

Misiunea acestor nobili români erà să fie pururea sub arme. „Astfel — scrie Densuşianu — nobilimea română işi are originea sa în *instituţiunea militară*".[2])

„In fruntea provinciilor române — scrie Densuşianu — atât dincoace cât şi dincolo de Carpaţi, se aflà câte un voivod, ban sau căpitan, învestiţi totdeodată şi cu funcţiuni administrative şi cu unele atribuţiuni ale puterii judecătoreşti".[3])

Preţioasă e mărturisirea:

„Aşa aflăm în evul mediu o mulţime de voevozi în toate părţile unde a existat vre-o societate românească: voivozi pe Stanislau şi pe Lintoiu, unul dincoace şi altul dincolo de Olt".[4])

La 1263 voivodul Ivan de Bulenus (Beinşul de azi) se judecă la capitlul din Oradia cu rudeniile sale Boch şi Bâlc (familii Boc şi Bâlc avem şi azi în părţile acelea!)

Despre începuturile de organizare în Banat, *Pesty* scrie:

„Pe vremea lui Ludovic cel mare găsim deja urme că comitatul Caraşului şi banatul Severinului din apropiere face unele escepţii geografice, de cari se legau şi unele însuşiri de organizare proprie", — şi arată cum Trötöl János aranjează hotarul între Mutnoc şi Carău (1376) unde Bogdan, fiul lui Stefan, Radu fiiul lui Voinia şi alţi nobili se certau.[5]) Ioan Huniade ordonă celor 7 solgăbirae, ca convocând pe

[1]) Idem, pag. 5.
[2]) Idem, pag. 7.
[3]) Istoria revoluţiei lui Horea, pag. ‹ 0.
[4]) Fejér, Codex, IV, I, 448.
[5]) „A szörény vármegyei hajdani kerületek", pag. 1.

nobilii celor 7 *scaune române* la sediul de legiuire, să caute dacă Mihai Ciovai, fiul seu Nicolae şi fratele Bălaş au drept la cetatea (şi districtul) Drancova. Nobilii s'au adunat la Sebeş, Joi la Boboteaza anului 1452. Cele 7 districte române se amintesc şi într'un decret din anul 1369 al capitlului din Cianad.[1])

La 1457 se vorbeşte de 8 districte româneşti.[2]) Românii din Sebeş obţin sub Sigismund scutire de vamă, iar Vladislav întăreşte la 1494 acest privilegiu.

Una dintre dovezile privitoare la vechiul drept românesc este şi următoarea : Intr'un proces dintre Wadi Kopasz şi George Gaman, fiul lui Ladislau Kopasz, împreună cu alţi 12, e condamnat de viceban (la 1478) să pună jurământ „az oláh területek *régi* és helyeselt törvényei szerint“, — „juxta antiquam et aprobatum legem districtium volahicalium universorum“.[3])

Regina Maria, la rugarea voevodului fişpan Bâlc şi fraţii Drag şi Ioan dispune în 1383, ca conventul din Leles să-i întroducă în posesia cetăţii Aranyos din districtul *Selagiu* (Szilágy)[4])

Districtul de mai sus a fost *districtul valah al aceluiaş comitat*, — zice Kemény în notiţa ce însoţeşte publicarea.

Ladislau V (Postumul) înainte de a murì (la 23 Noemvrie 1457) a întărit *privilegiile Românilor* din districtele Almaş, Berzava (Borzafő), Carasova,

[1]) Idem, 8.
[2]) Idem, pag. 9.
[3]) Idem, p. 25.
[4]) Fejér, Codex, X, I, 69 şi 98 şi în „Magyarországi oláhok hajdani vajdaságaik“, articol publicat în „Uj magyar Muzeum“, 1854, II, 122—124.

Comiat, Lugoj, Mehadia, Iladia şi Sebeş,[1]) se înţelege: nu din vre-o iubire particulară, ci pentru interese dinastice. In toată ţara erà adică fierbere mare împotriva regelui, care decapitase pe Ladislau Corvinul, deşì jurase că nu se va răsbunà în nici un chip pentru omorârea lui Ciley, — iar Românii ţineau cu partidul Corvinilor, în fruntea căruia stà Szilágyi Mihály, fratele văduvei lui Huniade. Regele a căutat să-i molcomească *întărindu-le* privilegiile pe cari le avusese de altfel şi înainte. Decretul acesta e d'o mare însemnătate istorică pentru noi Românii. El e o dovadă nu numai despre privilegiile de cari ne-am bucurat odinioară, ci revarsă lumină şi asupra rolului nostru însemnat de apărători ai vadurilor Dunărei, contra turcilor.

Iată textul acestui important decret regal:

„Noi Ladislau din mila lui Dumnezeu, rege al Ungariei... considerând meritele credinţei şi serviciile fidele prestate de amintiţii nobili diregători *şi de toţi Românii, nu numai către predecesorii noştri regi ai Ungariei*, ci şi către noi, s'au arătat, pentru care bunăvoinţă şi mulţumirea noastră şi-au câştigat; iar mai vârtos din acea considerare, că ei aşezaţi fiind la marginile regatului nostru, *în conservarea şi apărarea vadurilor Dunărei contra deselor invasiuni din partea turcilor*, cari sau prădează regatul nostru în partea aceea, sau duc în robie pe locuitorii din părţile acelea, fără deosebire de state şi de sex şi pentru aceasta atât persoanele, cât şi averile lor sunt neîncetat expuse daunelor nevindecate şi grelelor schimbări ale furtunei. Drept aceea, voind noi mulţămirea noastră a le întoarce, toate şi *orice privilegii ale numiţilor şi ale altor Români*, despre orice ale lor libertăţi, prerogative, şi drepturi articulate, ca şi când scrisoarea noastră prezentà

[1]) Pesty Frigyes: Krassóvárm. tőrt., III, 404.

din vorbă în vorbă ar fi adusă totuşi sub acelea condiţii, greutăţi şi servicii, sub cari au emanat şi prin predecesorii nostri regi ai Ungariei, s'au conces cu autoritatea noastră regească *pentru aceiaşi nobili români, judecători şi ceialalţi toţi Românii,* precum în prezent, aşa şi pe viitor le confirmăm şi cu putere de pururea le dăruim, şi promitem a-i menţineà pe ei toţi, dela cel mai mic până la cel mai mare în ale lor prerogative, libertăţi şi drepturi a-i conservà. Şi ca nobilii *români judecători,* şi toţi ceialalţi Români cu unite puteri cu atât mai bine să poată continuà zisele servicii ale noastre şi ale regatului nostru, *apărarea vadurilor Dunărei, am decretat a nu donà nimănui de ací înainte sate şi moşii în zisele opt districte,* decât numai celor cari pentru credincioasele lor servicii se vor recunoaşte de bine meritaţi *prin zişii Români,* şi aceste opt districte nici odată nu le vom despărţì dela olaltă, nici donà cuiva unul dintr'însele, ci pentru sfânta coroană a ţării noastre, *ca şi predecesorii nostri* le vom ţineà împreunate laolaltă... *pe Românii nobili şi diregători să nu-i judece altul nimeni, decât pe un timp alesul lor comite,* şi dacă ei nu ar fi mulţămiţi cu judecata lui, *să poată şi să cuteze a apelà procesele lor la judele Curiei noastre şi de acolo la persoana prea sfântă a Majestăţii noastre regeşti.* Pe lângă aceste voim ca *comitele şi vice-comitele lor, aleşi din timp în timp* să nu cuteze întru stringerea banilor de pedeapsă şi execvarea judecăţilor împreunătoare a luà calul, şeaua, armele şi oile celor convincaţi şi astfel de execuţiune să se poată împlinì numai în faţa judelui nobil, *dela care depind acei Români,* după a sa modalitate. In fine recunoaştem pe amintiţii nobili români de adevăraţi nobili ai regatului nostru, asemenea facem pe diregătorii lor exemţi şi scoşi dela tot tributul, care ar fi sau nouă sau altora de plătit şi să nu cuteze nimenea lucrurile şi bunul lor sau al supuşilor lor, ori în ce loc, a-l oprì şi sequestrá, precum nici să îndrăznească cineva a chemà, a strâmtorà pe aceiaşi nobili sau pe ai lor supuşi, după pretenziunea cuìva la judecată străină, să vină ca la atare judecată; şi dacă ar aveá cineva vre-o cerere sau pretenziune încontra unuia din zişii

nobili români sau diregători, sau încontra supuşilor lor, sau dacă ar sperà că are acea pretenziune încontra supuşilor, atunci la nobilii lor; iar încontra nobililor şi a diregătorilor are de a o supune la comitele lor, care se va alege din timp în timp, cari dacă se vor arătà leneşi întru administrarea dreptăţii, atunci se pot apelà procese la judele Curiei noastre şi dacă nici acolo nu li-se va face dreptate, atunci la persoana Majestăţii noastre regeşti, de unde fiecărui jeluitor, i-se va face dreptate şi judecata dupăcum vor dictà legile“...[1])

Cel care a lămurit deplin chestia cnejiilor române, este profesorul universitar din Bucureşti *Ioan Bogdan*. În studiul seu *„Despre cnejii români“*[2]), privitor la cnejii români din Ungaria, sprijinindu-se pe documentele Hurmuzaki, pe diplomele maramurăşene publicate de dr. I. Miháli, şi multe izvoare ungureşti şi altele necontestate nici de învăţaţii unguri, scrie:

„Cam cu aceleaşi atribuţiuni apar primii cneji români pe teritoriile româneşti dela nordul Dunărei şi în Ungaria. Cnejii Ioan şi Farcaş din ţeara Severinului, pe cari regele Ungariei îi supune hospitalierilor la 1287, aveau să strângă pentru aceştia jumătatea tuturor veniturilor regale cedate lor şi cari constau, precum se vede din documentele ungureşti posterioare, mai ales din „quinquagesima ovium“, din dijma din porci şi albine şi dintr'o contribuţiune (census) pentru pământurile folosite; ei aveau să supravegheze serviciile (servitia) pe cari locuitorii trebuiau să le facă regelui: între-

[1]) Publicată în „Istoria Românilor bănăţeni“ de dr. G. Popoviciu, pag. 191 –194, confruntată fiind cu traducerea din „Foaia pentru minte“ 1851 pag. 164—165, cu traducerea lui Pesti Frigyes şi Doc. v. II, 2 p. 92 93 de Hurmuzaki.

[2]) Estras din analele Academiei Române, seria II, tom. XXVI. 1903, pag. 4—8.

ținerea și apărarea castrelor și serviciul militar în războiu („defensio terrae cum apparatu suo bellico" în diploma din 1247).

„In praediile și pe pământurile castrelor regale, pe proprietățile clerului, ale nobilimii și a comunelor orășenești cnejii (kenezii) erau administratorii satelor, în numele proprietarilor, și judecătorii locuitorilor. Așa apar ei în primele documente după diploma lui Bela IV: la 1301 pe teritoriul Secuilor, la 1319, 1326, 1343 și 1344 în Banat și Maramureș. Incepând cu a doua jumătate a sec. XIV, știrile despre cnejii români din Ungaria sunt foarte numeroase și precise; ele nu lasă nici o îndoială asupra naturii atribuțiunilor și asupra situației lor juridice.

„Profitând de vechia organizație cnezială a satelor române, regii Ungariei și în numele lor voevozii sau vicevoevozii Ardealului, comiții comitatelor și castelanii castrelor regale întrebuințară pe cneji pentru scopurile lor de colonizare, garantându-le și mărindu-le veniturile ce le aveau dela colonii conduși de ei. Renunțând la o parte din venituri în favorul lor, regii și după ei ceilalți proprietari mari de pământ acordară cnejilor dreptul de chinezat (jus kenezatus, keneziatuz, jus keneziale, sau pe un timp nedeterminat sau pe viață și cu facultatea de a-l transmite moștenitorilor direcți, cari participau împreună la beneficiile cnezatului. Aceste acordări se făceau sau prin confirmarea cnezilor existenți în funcțiunile lor sau prin împuternicirea de a întemeià sate nouă (villas), pe pământuri din nou curățite de păduri sau pe locuri părăsite de locuitori (novae plantationes). In cazul acesta cnezul aveà o situație analogă cu „scultetus" sau „iudex" al coloniilor nemțești din Ungaria nordică, erà un fel de „Lehnschulze" german. Pe lângă dreptul de a posedà o porțiune de pământ (mansio, mansus), de obicei mai mare decât a celorlalți locuitori și liberă de cens și de quinquagesima, de a ținea o moară și de a se slujì de munca sătenilor pentru cultivarea porțiunii sale de pământ, el aveà și un venit dela judecăți „in causis minoribus".

„Cnejii ce se aflau pe proprietățile nobililor, clerului sau comunelor aveau o situațiune mai joasă; ei n'aveau un drept kenezial hereditar și nu erau scutiți totdeauna de „onus terrestralis“ de care nu erau totdeauna scutiți nici cnejii confirmați de rege. De aci deosebirea ce o face Ludovic I la 1366 între un „kenezus per nostras litteras regales in suo kenezatu roboratus“ și între un „communis kenezus“, în ce privește „hommagium“: cel dintâi e asimilat cu un „nobilis“, al doilea cu un „villicus fidei unius fertonis“; nici unul, nici altul nu erau adevărați „nobiles“.

„Și cu toate acestea o parte din cnejii români deveniseră nobili ai regatului înainte de 1366 și foarte mulți se nobilitează pe la sfârșitul sec. XIV și în cursul sec. XV. Primul caz cunoscut e de sub Carol Robert din 1326: acesta dă unui Stanislaus kenezius din Maramureș, pentru serviciile sale, „terram Zurduky iure perpetuo ac hereditarie possidendam“, eximând-o de sub orice jurisdicțiune, scutind-o de orice dări si acordând lui Stanislaus „omne ipsius terre debitum et collectam, more et lege nobilium regni percipiendam“. Printr'o astfel de donațiune cnezul devenià nobil: el nu mai erà un „iobbagio regalis“, cnezatul lui nu mai erà un „officiolatus“, preprietatea n'o mai aveà „sub servitute keneziatus“, el nu mai datorà regelui anumite „obsequia, servicia ac solutiones“, ca ceilalți chinezi. Posesiunca sau posesiunile ce le aveà până atunci „sub nomine keneziatus“ și le administrà „nomine regio“, le capătă acum „perpetuo et irrevocabiliter“, „omni eo iure et titulo quo eedem ad nostram (sc. regiam) collationem pertinere dinoscuntur“. In raport cu prima donațiune, a chinezatului, această a doua este numită totdeauna „nova donatio“.

„Incepând sub Carol Robert, nobilitarea cnejilor români se continuă sub Ludovic I și Sigismund și, în urma serviciilor însemnate ce cnejii aduc regatului în războaiele cu Turcii, iea, în comitatele sudice ale Ungariei: Caraș, Severin și Hunedoară, un mare avânt sub Albert, Vladislav și Hunyadi ca voevod al Ardealului și guvernator al Ungariei. Sub *Mateiu Corvin* ea se rărește. *In a doua jumătate a sec.*

XV şi la sfârşitul acestui secol „Valachi nobiles" sunt foarte numeroşi în Banat şi în Hunedoara. Devenind nobili, cnezii încetează de a fi români; parte de bună voie, parte siliți de dizpozițiunile luate de Ludovic şi confirmate de Sigismnnd la 1428, ei trec la catolicism, ca să-şi poată păstrà mai departe domeniile lor. Românilor le remân numai „kenezii communes", cari, fie că aparțineau castrelor regale, fie capitulelor, nobililor sau comunelor orăşeneşti, nu sunt altceva decât juzi săteşti, „villicii seu kenezii", „judices vel kenezii", „pro tempore constituti", supuşi proprietarilor, ca şi consătenii lor, neliberi, căci nu-l puteau părăsì pe acesta fără permisiunea lui şi fără să-şi fi plătit mai întâi „terragium iustum"; ei plăteau un „cens", iar în schimbul serviciului primiau o resplată anuală, după învoială Cnejii aceştia sunt identici cu *villici* din satele ungureşti şi săseşti (ung. *biró* sas. *Hann*) şi situațiunea lor juridică nu se deesebeşte întru nimic de a celorlalți „iobagiones". Numele lor (sub forma *cnez* sau *chinez*) se păstrează în această accepțiune până pe la sfârşitul sec. XVI; în sec. XVII el este înlocuit peste tot, afară de Banat, unde s'a păstrat şi la Sârbii de acolo, cu termenul *jude, județ* (giude, giudeț) sau *birău.*

„Astfel cnejii din Ungaria şi Transilvania, după-ce mai întâi au fost întemeietori şi şefi de sate, apoi sculteți ai regilor şi marilor proprietari, cu drept hereditar, şi în sfârşit nobili ai regatului, remân simpli administratori de domenii nobilitare sau de comune săteşti atârnătoare de oraşe, şi se perd, în iobăgime.

Un alt istorician de valoare al nostru, *Ioan Slavici* se ocupă în studiul său istoric *„Ardealul"* [1]) îndeosebi de situția românilor la venirea ungurilor, arătând şi dând probele vieții noastre de popor cu organizația sa națională, separat de celelalte neamuri.

Românii de pe teritoriile regale erau p'atunci *exempți*, cari depindeau de aăpeteniile lor proprii,

[1]) Apărut în Bucureşti, 1893.

numiţi *cneji*. Pe valea Oltului, la Făgăraş, aveau un ban. Intru dovedirea existenţei clasei nobilimei române, citează diploma prin care regele Andrei III convoacă la Alba-Iulia sfatul nobililor, indicând anume: „nos universis nobilibus Sexonibus Syculis et *Olachis*"... Iar că românii ce au avut de suferit şi cum s'a pus la cale desnaţionalizarea şi nimicirea lor, dl Slavici arată provocându-se tot la acte ce nu se pot resturna: jurământul ce Béla IV făcuse papei de a stârpì pe *schismatici*, dupăcum e notorică şi pretenziunea papei Bonifaciu VIII de a se întroduce (la 1299) *incviziţia* împotriva românilor ortodocşi.

In schimbul graţiei ce i-a acordat papa, Béla IV s'a îndatorat la multe în favorul propagandei catolice. Dejà în jurământul de încoronare el promite convertirea schismaticilor [1]), un lucru care aduce mult năcaz pe capul românilor.

Ba în urma uneltirilor dela Roma, Béla IV intenţionà să atace chiar şi pe „schismaticul" Asan, care-i erà cumnat. Năvălirea tătarilor scăpă însă imperiul româno-bulgar de această năpastă.

Unul dintre învăţaţii de seamă al ungurilor, dr. Jancsó Benedek, nu admite *teoria lui Slavici*, cum îi zice, ci în lucrarea sa privitoare la români[2]) combate afirmările spriginite pe documente, spunând că istoriografii români îndemnaţi de interese politice susţin teorii falsificând istoria ori trăgând concluziuni nelogice.

[1]) Publicat de Al. Xenopol, Magaziu ist. pentru Dacia pag. 123.

[2]) Román nemzetiségi törekvések, I, pag. 184 şi următoarele.

In cadrul lucrărei noastre nu poate întrà polemizarea cu dr. Jancsó Benedek, mai ales pentrucă d-sa în voluminoasa sa operă nu urmăreşte decât tendenţe — politice,[1]) teren pe care nu-l putem urmà câtuşi de puţin. Aderent al teoriei roesleriene, d-sa nu vreà să ştie de români decât la începutul veacului XIII, când în diploma lui Andrei II se face amintire de ei [să fie mutaţi de pe teritorul dăruit mănăstirei Cherţ]. Dacă d-sa, deacord cu Hunfalvi, admite însă că papa Grigorie IX aveà motiv să fie îngrijorat de lăţirea confesiunei românilor, [„e de însemnat, că valahii şi preoţii de ritul grecesc au avut influenţă mai mare asupra nemţilor şi ungurilor, decât aceştia asupra acelora[2])], zicând că aceasta probabil din cauză că germanii şi ungurii, ştiind româneşte, înţelegeau întreaga slujbă bisericească a românilor, — va admite, credem, şi aceea, că românii aceştia, atât de primejdioşi, încât preocupă sfântul scaun dela Roma, şi *atât de mulţi, încât impun limba lor ungurilor şi nemţilor, au avut şi oarecare organizaţie.* Şi aceasta e ceea-ce ne interesează în primul rând, în lucrarea de faţă.

Din scrisoarea în care regele ceh Otocar raportează papei victoria repurtată asupra lui Béla IV ştim că în oştirea regelui ungar fuseseră şi număroşi *români.* Insuşi dr. Jancsó, recunoaşte, în legătură cu acest fapt, următoarele:

[1]) Dsa polemizează cu cele cuprinse în *Replică* şi *Memorand.*

[2]) Hunfalvy, Az oláhok története, 341.

„*Voevozii și cnejii valahi* din Severin și Cumania au răspuns deci îndatorirei ce aveau către rege, în virtutea poziției lor de supuși lui".[1])

La voivodate și cnejate n'au ajuns însă românii așa, de azi pe mâne, ci *acestea erau rezultatul unei vieți de secole, pe același loc.* In dorința sa de a ne prezentà însă ca pe un popor care în trecut nu a avut nici o însemnătate, iar în prezent ce suntem este a se mulțumì oblăduirii maghiare, dr. Jancsó bagatelizează cnejiile și voivodatele române, și vrând să restoarne ceeace *Nicolae Densușianu* susține cu mare aparat istoric în *„Revoluția lui Horea"* [capitolul: „Românii în epoca militară"] zice: să nu facă istoricienii români caz mare din ființa voevodatelor, căci acestea n'aveau cine știe ce importanță, știindu-se că și țiganii au avut voevozi.[2])

Cum vine să argumenteze în felul acesta dr. Jancsó, comparându-se cu țiganii, când de altfel citează constatarea făcută de Verancsics Antal[3]) că *românii fac ca număr cât celelalte trei națiuni împreună,* și că în părțile Hațegului au nobilime, proprietăți și *libertăți,* — e greu da esplicat fără să atribui acest chip de a face istorie unor anume tendențe politice. Nu scrie oare și d-sa: „Deja sub Ludovic I întâlnim în Comitatele Caraș și Severin districte valahe *independente de autoritatea comitatenză"?* Și art. 9 dela 1454 nu vorbește oare și el de *districte valahe* datoare a da pentru apărarea

[1]] Op c. 204.
[2]] Op c. 31.
[3]] Kovachich, Striptores minor, II, 106.

ţării după fiecare o sută porţi atâţia soldaţi, câţi dă nobilimea din comitate?...

Au făcut acest serviciu întotdeauna, sub regii din casa [illegible] întocmai caşi sub cei din casa Anjou.

In decursul luptelor purtate de regele Stefan III contra împăratului bizantin Manuel, doar se face amintire şi de români, pe cari istoricul d'atunci Cinam îi arată ca urmaşi ai romanilor. Ei luptau sub Leo Vatatzes şi cronica-i aminteşte ca locuitori de lângă Marea neagră.[1])

Cuvântul *vlach* se înregistrează — scrie Pesti Frigyes — întâia oară la 976 între Castoria şi Prespa, în Bulgaria, unde la 1020 românii se văd tot mai des. Deja contele Kemény József ştià că valahii se amintesc întâiu de bizantinii Anna Comnena 1083—1148) şi Lupus Protospatha (1012); scriitorii latini numai cu un veac mai târziu au atenţie pentru valahi. Operius Panis scrie întâi despre ei la 1204.[2]) Papa Inocenţiu la 1204 îl numeşte pe Caloian rege bulgar şi *valah.*[3])

Că sub Carol Robert Românii au dat un ajutor însemnat regelui, pentru a face ordine în ţară şi a purtà răsboiu cu duşmanii din afară, dovadă sunt număroasele diplome de nobilitare acordate Românilor;[4]) a donat deasemeni moşii[5]) mai multor Români, spunând anume că *pentru serviciile de osteni prestate în răsboaie.*

[1]) D. Onciul, op c. 24.
[2]) Az eltünt vármegyék, II, pag. 29.
[3]) Idem, p. 60.
[4]) Niculae Densuşianu, op. c. p. 626.
[5]) Dr. Turchányi T., A Századok, 1903.

In a sa „Hungaria“ (X. libr. I.) Nicolae Oláh vorbind despre Ţara Oltului, spune despre curtea dela Făgăraş că este — *princiară* şi sudiţii sei, *boerii* români, consideră şi onorează [illegible]ipânul cetăţii ca pe *domnitorul* lor.

La 1508 castelanul Tomori, *cu învoirea boierilor şi a Românilor de rînd*, cum se ziceà, aduce lege care regulà relaţiunile de viaţă d’acolo. Legea a fost aprobată de proprietarul districtului şi al cetăţii, Bornemisza János.[1] Ajunseseră deci boerii să aibă autonomie cât se poate de largă.

Ceeace erà o dovadă că pretutindeni românii erau un element preţios în alcătuirea şi susţinerea statului. Cnejii şi voivozii erau Români cari se distingeau în luptă prin vitejie şi în orice împrejurări prin *credinţă faţă de tron*.

In veacul XV voevodatele acestea ajunseseră numeroase; la 1445 Ladislau, ban de Mácsó aveà 6 voevozi pe proprietăţile sale din Zarand, dupăcum rezultă din diploma privitoare la un proces de proprietate.[2]

Trebue să constatăm însă, că atât cnejii cât şi voevozii au fost cei dintâi cari s’au maghiarizat şi însuşi aceste instituţiuni au devenit cu vremea un mijloc de maghiarizare a românilor. Iată ce mărturiseşte în privinţa asta dr. Jancsó:

„Regele Ludovic I ordonează că *numai catolicii pot fi cneji*, iar cine nu trece la catolicism, îşi perde cnejia. Si-

[1]) Dr. Kolozsváry şi dr. Ováry: A magy. törvényhatóságok jogszabályainak gyüjteménye. Budapest, I, 169 175.
[2]) Publicat de dr. Sólyom Fekete, Hunyadmegyei tört. és Rég. Társ. Évkönyve, 22.

gismund întăreşte această dispoziţie alui Ludovic şi publică din nou decretul. Iar cnejii ajunşi catolici şi nobili, *se maghiarizează cu desăvârşire* şi asta e cauza că se pot arătà şire întregi de familii nobile şi aristocrate maghiare, cari se derivă dela cneji".[1])

In privinţa asta cel mai celebru exemplu este familia Corvinilor, cari s'au maghiarizat toţi... Mateiu, nepotul unui simplu iobag român, ce-i drept urcase treptele tronului, dar în acelaş timp rupsese legăturile de sânge cu neamul din care făceà parte.

Tot aşa pildă celebră a rămas Nicolae Oláh în veacul al XVI şi atâţia alţii cari au ajuns în clasa nobililor mari.

In epistola pe care Ferdinand I a scris-o în 1548 lui Nicolae Oláh, cancelar regal şi episcop al Agramului, se cuprind adică şi următoarele:

„*Consângenii tăi, valahii,* dupăcum se ştie, se trag dela Roma, care a stăpânit odinioară asupra lumei, de aceea se şi numesc ei Români. Din neamul tău au ieşit mulţi beliduci, astfel Ioan Huneade, tatăl vestitului rege Mateiu, cari amândoi aparţin celor mai de aproape strămoşi ai tăi". Insuşi numitul episcop scrie de altfel: „In Muntenia din strămoşi şi până în prezent două familii au rivalizat pentru voivodat: familiile Dan şi Dracu. Pe vremea lui Ioan Huniade puterea a acaparat-o voivodul Dracu (Dragula), parte omorând, parte izgonind pe Dăneşti. Mânzilă dela Argeş a avut dela soţia sa Marina doi fii: Stanciu şi Stoian. Stanciu a avut şi el doi fii: Dan şi Petru. Iar din Stoian (ori Stefan) m'am născut eu, Nicolae, Mateiu, Ursula şi Ileana. Punând mâna pe putere Dracu, pe unchiul meu Stanciu l-a decapitat. Stefan, tatăl meu, fiind încă p'atunci copil, a scăpat norocos la regele Mateiu, care de mai multeori voise a-l duce îndărăt, în ţara sa, ceeace am auzit nu numai dela

[1]) Op. c 237.

tatăl meu, ci şi dela Bornemisza János şi Sàrkány Ambrus, cu cari vitejise tata".[1])

Va să zică: cine dintre Români reuşeà s'a-jungă în vre-o dignitate, îşi perdeà întâiu confesiunea, legea veche, iar pe urmă şi naţionalitatea.

Cu toate aceste pierderi însă, spiritul public între români continuă a fi ridicat. Ei au conştiinţa că sunt un popor deosebit de celelalte, cu religia şi obiceiurile lor la cari ţineau întocmai ca la limba lor. O dovadă clasică despre aceasta este următorul fapt.

Papa Grigorie IX scrie:

„Dupăcum am auzit, pe teritoriul episcopatului cuman sunt nişte locuitori numiţi *valahi*, şi deşi nominal sunt creştini, totuşi urmează un rit deosebit şi comit lucruri cari se împotrivesc creştinismului. Dispreţuesc biserica romană şi sfintele taine nu le primesc dela episcopul cuman, care are acolo eparhia, ci *recurg la pseudo-episcop*, ba li-se alătură din Ungaria unguri, germani şi alţi credincioşi adevăraţi şi ca şi când ar fi un popor cu ei, primesc sfintele taine ale bisericii lor".[2])

Poporul, care deşi erà prigonit, totuşi influinţează asupra popoarelor din vecini, fără îndoială că aveà calităţile unui neam alcătuitor de stat. Oligarhii cari căutau să distrugă aceste calităţi, păcătuiau contra ţării.

*

Notă. Cu privire la dovezile despre voevozii români şi drepturile ce exercitau ei, d. N. Densuşianu în „Istoria revoluţiei lui Horea" citează o mulţime de izvoare maghihre: „A szö-

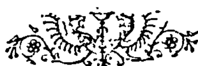
[1]) Hunfalvy, Irodalom történeti közlemények, an. I, vol. I, 1891, 36.

[2]) Theiner, Monumenta hist. Hung., I. 131.

rényi bánság", de Pesty Frigyes, care vorbeşte de voivodul Milutin din Mehadia (III, 138), de Raia şi Stoica, voivozi ai Caransebeşului, *Oppidi Velachorum* (II, 219); „Uj magyar muzeum" II, 125, articol de Kemény privitor la voivodul Bolia din Zărand şi Iacob în Abrud; „Codex dipl.", II, 238, de Nagy Imre, despre voivozii Neagul, Ion şi Petru din ţinutul Beiuşului; Arhiva Teleky, M. Vásárhely, care dă relaţiuni despre Vlad şi Nicolae, voivozi din părţile Clujului, Dobâcii şi Solnocului.

În „Notiţia comit. Ugochiensis de Szirmay" Antal aflăm apoi relaţiuni nu numai despre voivozii români în Făgăraş şi Chior, ci despre voivozi la românii din Croaţia şi Slavonia.

În *Diplomele maramurăşene* de dr. Ioan Mihályi ni-se dau importante relaţiuni despre cei din Maramurăş.

IX. Întâia răscoală țărănească.

Cauzele revoluției. — Lépes György. — Incvizitorul Marchia. — Influința husiților. — Cele două tabere. — Ințelegerea dela Cluj-Mănăștur (Kolozsmonostor). — Oligarhii nu respectează învoiala. — Se răsbună crud.

Intâia răscoală țărănească, despre care se amintește în vechile documente, a fost o *răscoală a românilor exasperați de selbatica propagandă catolică.*

Iată ce scrie în această privință Al. Xenopol:

„Prigonirile îndrumate de papa prin asemenea măsuri, provoacă *o răscoală a românilor chiar în anul 1290,* care, se vede, că avù de rezultat desțărarea unei părți din ei, care trecù în Muntenia peste munții Făgărașului. Iată deci documentată pricina descălecării Munteniei în *prigonirile religioase,* cărora românii de peste munți erau expuși din partea bisericei catolice“...[1])

Vrând să ne ia religia, papa contribue astfel la întemeiarea celei mai tari patrii române. Mizeriile ce le făceau feudalii, le-ar mai fi suportat românii, dar când s'au atins de religia lor, *n'au mai răbdat, ci s'au răsculat și în cele din urmă o parte au emigrat din țară.*

[1]) Op. c. t. II, 9.

Revoluţia aceasta a fost însă parţială, numai a unui neam din ţară, şi nici acela nu se răsculase pretutindeni. Tot aşa a fost la 1339, când o altă revoluţie d'asemeni nu s'a întins peste ţara întreagă şi afară de fuga episcopului dela Agram, istoria nu însemnează nimic grav. Erà mai mult o nemulţumire din cauza zeciuielilor şi o protestarea mai energică împotriva *abuzurilor urbariale*. Dar aceste angarale devin din ce în ce mai insuportabile; e de explicat deci, că nemulţumirea în poporul de jos a creseut şi cu cât feudalii se îngrădeau tot mai mult în privilegii cu ascuţiş contra iobagilor, cu atât a crescut şi solidaritatea acestora. La 1430, primăvara, secuii s'au şi răsculat împotriva *domnilor*, pustiind şi jefuind.

Toate aceste răscoale au fost parţiale, locale aşa zicând.

Răscoala care s'a încins asupra întregului Ardeal şi a avut urmări mai grave, e cea dela 1437.

Erà un curent care se manifestà în Europa întreagă. La 1358 Franţa întreagă se zgudue sub înfiorătoarea revoluţie ţărănească, numită *jacquerie* (după Jacques, şeful revoluţiei). La 1381 se răscoală ţărănimea din Englitera, în frunte cu preoţimea[1])

[1]) Probabil că vre-un preot a fost şi autorul cântecului revoluţionarilor:

„When Adam delved and Eva span
„Who was then te gentleman?

(Când Adam arà, iar Eva ţeseà, unde erà atunci domnul nobil?)

Devizele de libertate şi egalitate, provocarea la aceeaşi obârşie a întregei omeniri, care s'au accentuat în decursul revoltei, la tot cazul au fost o urmare a propagandei preoţeşti.

şi Richard II e silit să încheie pace cu ţărănimea, uşurându-i situaţia. Prin diplomă regală desfiinţează dreptul de pescuire şi vânat al domnilor feudali şi asigură ţăranilor deplină libertate. Adevărat, că dupăce ţăranii s'au potolit, regele şi nobilimea iar au revenit la vechiul regim de asuprire, curând şi-au tras însă seamă că nu e bine să se bizue prea mult în puterea lor, ci au revenit şi au împăcat massa poporului.

In Ungaria, chiar sub un rege mare, cum a fost Ludovic, feudalii nu cruţă pe ţărani, iar sub Sigismund s'ajunge la conflict sângeros. Deja la sfârşitul domniei lui Ludovic, între marii proprietari s'a manifestat tot mai des dorinţa ca în loc de a strânge dela iobagi parte din recoltă, aceştia să plătească o sumă anume, ceeace n'a displăcut de altfel nici iobagilor,[1]) fiind atunci finanţele ţării regulate. La 1433 însă, Sigismund, a cărui vistierie nu mai aveà de unde să acopere cheltuelile mari ce făceà, recurge la apucătura regilor din casa arpadiană şi câtva timp şi de Carol: bate bani în valoare reală mai mică decât nominală, şi la schimbul banilor se practică vechea mişelie, aşa că banii noui puşi în circulaţie, din cauza cătăţimii argintului dintr'înşii, scad până la a zecea parte de cum s'au emis.

In astfel de imprejurări, bine înţeles: ţăranilor nu le mai vine la socoteală rescumpărarea în bani a contribuţiunilor în natură. Unii feudali forţau însă

[1]) Regina Elisabeta iobagilor sei dela Ujfalu (în Hont) le acordă la 1377 o răscumpărare umană: în în loc orice altă contribuţie în natură, plăteau 100 denari (1 floren) pentru fiecare poartă. *Kubinyi*, Hontm. I, 279.

lncrurile. Intre aceştia erà şi episcopul Ardealului, Lépes György. Domeniile sale erau întinse şi cum pe acea vreme zeciuială plăteau încă şi nobilii de rînd, el aveà de exploatat o massă mare. Ţineà s'o exploateze îndeosebi sub regimul financiar derutat, fără a se sprigini pe vre-o lege, ci pervertind o dispoziţie regală. Intr'un moment de strâmtoare, pentru a puteà duce în luptă contra turcilor oştire cât de număroasă, prelaţilor li-s'a conces, *excepţionat*, să strângă zeciuiala în bani. Lépes a făcut din excepţie regulă şi când n'a putut stoarce îndestul pe supuşi abuzând în chipul arătat, s'a folosit de cele sfinte: *a excomunicat din biserică pe ceice nu şi-au plătit zeciuiala în bani.* Asta s'a petrecut pe vremea când în Boemia husiţii au dat din greu de lucru lui Sigismund, când cea mai fanatică armată ce s'a văzut vr'odată, s'ar puteà zice: un popor întreg, ridicase steag şi mureà în luptă pentru *limba naţională în biserică, pentru încetarea iobăgiei, desfiinţarea tuturor privilegiilor, egalitate înaintea legilor, secularizarea averilor episcopeşti şi o împărţire frăţească a pământului între locuitorti ţării,* — şi cu câţiva ani după revolta parţială a ţăranilor din jurul oraşului Nagyszombat, unde călugărul Blasko (slovac) fanatizase poporul pentru învăţăturile husiţilor.[1])

Ceeace e mai interesant: răscoala are loc dupăce inquisitorul Marchia cutrierase Ardealul şi

[1]) Aşa se şi explică greutatea mare ce regele Sigismund a întimpinat când vorba a fost să izgonească din părţile nordvestice ale ţării pe husiţii ce tăbărâseră acolo. Poporul întreg simpatizà cu aceşti luptători.

propagase supunerea către feudali, iar contra husiţilor şi învăţăturilor lor predicase cu succes care încântase pe episcop, şi pe vremea când aceeaşi propagandă se făceà în sudul regatului. Incontestabil: influinţa husiţilor erà mai puternică şi decât oratoria lui Marchia şi decât caznele la cari erau supuşi — „ereticii!"

O inconştienţă mai mare nici că se poarte închipuì. Pe d'oparte din cauză că în felul acesta episcopul înstrăinà de biserică chiar pe cei mai buni credincioşi, revoltaţi de abuzul cu cele sfinte, pe de altă parte pentrucă toţi nedreptăţiţii şi revoltaţii se simţeau astfel îndemnaţi, chiar siliţi, să facă legătură şi să considere drept cauză comună lupta contra unui astfel de oligarh, şi a tuturor celor de o samă cu el.

N'are deci să mire pe nimeni, ci erà oarecum firesc, că în primăvara anului 1437 isbucneşte o revoluţie sângeroasă, care zgudue întreg Ardealul. Focul se aprinde în Alba-inferioară (unde s'a născut şi revoluţia lui Horea), se comunică spre nord, până în Sătmar şi Sabolci, apoi pe văile Murăşului şi Someşului, va să zică cele mai populate şi mai cultivate părţi ale ţării. Conducător al ţăranilor răsculaţi, în Ardeal erau Nagy Antal şi Kardos János, iar în comitateie ungurene ţăranul Márton. Primele pustiiri şi jafuri se fac pe teritorul *fondului regiu*, unde saşii privilegiaţi se scoală şi ei cu arme, să se apere, încingându-se astfel un răsboiu civil în toată regula.

E de însemnat, că luptau împreună *unguri şi români*,[1]) şi anume nu numai iobagi, ci şi nobili de

[1]) *Schönherr, op. c.* III, 601.

rînd. Se purtà prin părţile amintite ale ţării sabie scăldată în sânge (ca pe vremea când se adunà oştire contra — tătarilor), şi unde n'au fugit din vreme, oligarhii au fost omorâţi, casele lor jefuite şi incendiate. Sate şi orăşele întregi au fost astfel distruse. Până să-i ajungă trupele voevodului Csáky László şi a işpanilor secui Kusali Jakch Mihály şi Tamási Henrick, răsculaţii ajunseseră să fie o tabără mare. Văzându-se însă la Olpret (Alparét, aproape de Dej) în faţa domnilor, deşì erau bine întăriţi pe dealul Babolna, răsculaţii încearcă doar de vor ajunge la înţelegere şi fără a mai vărsà sânge. Trimet dar în tabăra domnească delegaţi, cari să mijlocească înţelegere, ş'anume: făcându-li-se iobagilor uşurări. Trufaşul voevod Csáky dà însă pe trimişii ţăranilor să fie spânzuraţi. Lupta între cele două tabere devine astfel inevitabilă.

Se pare că scurta au tras-o feudalii, deşì istoricienii maghiari spun că învinşi formal n'au fost, ci probabil că s'au speriat tare de numărul mare a morţilor şi răniţilor. Destul că ei oferă ţăranilor pace. La 6 Iulie se şi face înţelegerea, în Kolosmonostor.

Iată textul învoielii ce s'a făcut între ei:

„Conventul abaţiei ce poartă numele preafericitei fecioară Maria, tuturor creştinilor, atât celor cari trăesc în prezent, cât şi celor ce vor aflà în viitor despre cele aici întâmplate, doreşte salute, în numele Domnului.

„Dorim să aducem la cunoştinţa tuturora, că pe d'oparte László, fiul lui Farnasi Benedek, celalalt László fiul lui Szamosfalvi Gyerő, Zsuki Benedek şi Farnasi Dénes, nobili aleşi de corporaţiunea nobililor; iar pe de altă parte următorii

bărbaţi prevăzători: Biró László (Iudex), Vincze şi Bana László, fiul vestitului László, iobagi ai lui Maróthi Báni János din Alparét şi Antal, iobagul lui Losonczi Dezső din Magyar-Bogáth; mai departe meşterul (Nagy) Antal din Gál-Kend, meşterul Tamás din Szék, Ioan, fiul meşterului Iakab din Cluj, László, fiul lui Gál din Antos, căpitani şi luptători din şirul ungurilor; tot aşa meşterul Vajdaházi Pál, stegar al tuturor locuitorilor unguri şi valahi din acest principat al Ungariei, aleşi pentru ducerea la îndeplinire a afacerii de mai la vale, prezintându-se în persoană înaintea noastră, cu graiu viu au declarat şi mărturisit d'opotrivă:

„Maghiarii şi Valahii, locuitorii oricăror proprietăţi din Ardeal, pe d'oparte din cauză că reverendissimul în Hristos părinte, Lépes György, domnul episcop ardelean, nevoind să primească în denari de puţin preţ zeciuiala ce i-se cuvine din partea locuitorilor maghiari, ci lăsând să se îngrămădească la ei aproape trei ani iar acum mai decurând voind s-o stoarcă în bani mari şi grei; lovindu-i apoi în public în chip nemeritat — din cauza nesolvirii zeciuielii — aruncând pe nedrept interdict asupra lor, în decursul cărei oprelişte respectivii pe părinţii, surorile, fii şi fetele precum şi pe alţii ce le aparţin, desăvârşiţi din viaţă fără să fi fost împărpărtăşiţi cu sfintele taine bisericeşti, i-au îngropat înafară de biserică şi cimitir, cu inima cea mai amărâtă şi cu cea mai amară durere; mai departe, contrar hotărîrilor şi ceremoniilor obicinuite ale bisericei catolice şi ordinare, surorile şi fiicele lor s'au căsătorit ori măritat în chipul cel mai puţin obicinuit în biserică; pe de altă parte din cauză că stăpânii lor i-au aruncat în sclavie grea ca pe nişte sclavi cumpăraţi, deoarece când au voit să se mute de pe o moşie la alta, n'au fost lăsaţi nici despoiaţi de tot avutul lor; din aceste pricini şi urmările lor, pentru recâştigarea şi solicitarea vechilor libertăţi date şi acordate de regii sfinţi tuturor locuitorilor patriei maghiare şi pentru a scutura şi respinge jugul nesuferit al poverilor, cu tendenţa asupra căreia între olaltă s'au înţeles deplin, adunându-se pe dealul Babolna din hotarul Alparetului amintit, sfătuindu-se serios despre afacerile proprii, prin de-

putaţii ce au trimis, au cerut dela stăpâni cu cea mai mare supunere să fie lăsaţi în libertăţile amintite ale regilor sfinţi.

„Stăpânii şi-au astupat urechile dinnaintea rugărilor lor, n'au ascultat cererile şi pe deputaţii mai sus amintiţi Csáky László, voevod ardelean, i-a prins, i-a decapitat şi i-a tăiat în bucăţi; după aceea vicevoevodul şi cei doi işpani secui i-au atacat cu trupele lor, luptă în care au căzut numeroşi şi dintr'o parte şi din alta.

„În cele din urmă admoniaţi de inspiraţia milostivă alui Dumnezeu, unii nobili temători de Dumnezeu şi bărbaţi luminaţi de graţia sfântului duh, din sânul aceloraşi nobili şi locuitori ai ţării — cari au intervenit pentru facerea păcii între partide — după înblânzirea inimei lor au ajuns la încheiarea păcii şi înţelegerii depline; lăsând d'o parte cele ce au săvârşit pân'acum unii contra altora, prin voinţă comună — care are să fie ţinută neştirbită sub pedeapsă de călcare a jurământului, au adus ordinaţiune şi hotărâre cu aceea deosebită declaraţie, că prin hotărârile subscrise ei nu au intenţie să facă nimic în contra lui Dumnezeu şi a sfintei sale biserici, a sfintei coroane, nici împotriva drepturilor domnului lor, maiestăţii sale Sigismund, regele Ungariei şi a coroanei, ci prin păstrarea credinţei de supuşi, ei nu ostenesc decât pentru recucerirea libertăţilor îngăduite deja de mult din partea regilor sfinţi, acum însă prin întroducerea a deosebite abuzuri au fost îndeosebi nesocotite şi desfiinţate; domnilor ţării, nobililor şi oricăror alţi dignitari şi persoanelor bisericeşti distinse a se împotrivì, a face rău ori să le strice n'au voit şi nu vor încercà nici în viitor.

„Iar deoarece din cauza schimbării monetelor de denari actuali neplătind zeciuiala episcopului cu astfel de bani până ce pe d'oparte au ajuns între olaltă în conflict, de altă parte s'au născut neînţelegeri şi primejdiile amintite, pentru a încunjura şi înlătura în viitor astfel de primejdii, au decis şi ordonat, că d'acì încolo în preţul zeciuieli episcopeşti sunt datori a da şi a plătì un floren în aur adecă o sută denari în valută actuală după fiecare 20 cruci; iar pe vremea dijmei episcopeşti să nu dijmuiască nici vre un membru al acelei

familii, nici cel de partidul nobililor; a noua parte însă nici dela propriul iobag, nici dela plugar strein ori cultivător de vie să nu îndrăznească a luà şi a strânge nici magnaţii, nici nobilii şi nici un fel de domn.

„Iar aceia, cari în cele amintite au dela domni vie ori pământ cu arendă, pentru vie sunt datori să plătească zeciuiala obicinuită, iar pentru pământul arător venitul obicinuit.

„Mai departe, deoarece jefuirea cu puterea şi apăsarea locuitorilor ţării se derivă din faptul, că aceia cari vor să se mute în altă parte n'au fost concediaţi nici despoiaţi au decis că oamenii în stare liberi, după ce şi-au plătit zeciuiala şi datoriile, să se poată mutà ori-unde, liberi şi fără vre-o atingere.

„Iar dacă vre-unul ar împedecà şi ar despoià de avuturile sale pe astfel de iobagi cari ar voì să se mute, să plătească drept pedeapsă trei mărci. Cât despre ceice pentru transgresiuni ar fi duşi la tribunal ori obligaţi la zălogire, numai după ce şi-au clarificat afacerea să poată a se îndepărtà în altă parte.

„Iar pe acei iobagi, cari se îndepărtează în taină, fără a plătì zeciuiala orică se sustrag din propria putere de sub mâna dreptului şi legii, domnul lor legal, — după obiceiul de drept al ţării, — dela propriul judecător legal îl poate reclama, dacă prin jurământul său şi a doi martori dovedeşte, că aceia s'au îndepărtat în taină ori că s'au sustras de sub lege. Mai departe au decis, că din avutul celorce ar murì fără moştenitori, proprietarul să nu poată luà mai mult decât un juncan de trei ani, cealaltă avere i-se cuvine văduvei ori rudeniilor. Dacă însă unii n'ar aveà soţie, moştenitori şi rudenii de sânge şi ar murì fără a fi făcut testament, avutul lor să-l stăpânească proprietarul.

„Mai ordonează şi decid a se respectà cu severitate hotărîrea, că *d'acì încolo în fiecare an, întotdeauna nainte* de serbătoarea urcării la cer a Domnului nostru, din fiecare sălaş, domnie (mare proprietate) şi comună să se adune câte doi oameni cuminţi şi de încredere, împreună cu susamintiţii căpitani ori dintre ei cel puţin cu unii, ori cu alţii numiţi

pentru acest prilej şi să se prezinte pe numitul deal Bábolna, şi acolo aceiaşi căpitani ori unii dintre ei să întrebe şi să ştiricească dela acei bătrâni, oare domnii lor lăsatu-i-a ori nu în libertăţile lor? şi dacă ar aflà că vre-unul dintre nobili a nesocotit în întregime ori în parte ordinaţiunea premergătoare, ori că a făptuit contrar ei, să fie considerat ca un sperjur şi ceialalţi nobili să se reţină şi păzească de a'l apărà.

„Mai departe, privitor la plătirea dărilor, a dăruirilor şi ducerea la îndeplinire a serviciilor, au hotărît că dacă ar găsì diploma lui Ştefan cel sfânt ori a urmaşilor săi — în care se cuprind libertăţile lor — ori până ar exopera-o din nou dela Maiestatea Sa, până atunci în ce priveşte plătirea dării anuale, dăruirile şi slujbele de făcut, se obligă în următorul chip. Ca dare anuală fiecare iobag va plătì un denar în monedă curentă, şi nu-i dator a plătì mai mult în ziua Sfântului Ştefan.

„Proprietarilor, cari au moară, la serbătoarea Naşterii Domnului respectivii sunt datori să le dea un cubul de ovăs, iar la Paşti de asemeni, doi cozonaci şi un puiu (de găină).

„In ce priveşte serviciile de prestat, sunt datori (iobagii) să secere ori să are o zi, ori să dreagă digurile morii şi după obiceiul adoptat, să l' ţină în bună stare.

„Zeciuiala pentru porci ori albine ori altă dare de felul acesta, ceeace în anume timp se pretindea, anume între poporul de cetate, atât dela unguri cât şi dela valahi, precum nici darea numită de ordinar „akó" nimeni nu e dator să plătească domnilor proprietari.

„Mai departe, iobagii sunt datori să îndeplinească serviciile ordinare cămărăşeşti, dar la îndeplinirea altor lucruri, contele cămării să nu îndrăznească a-i silì. Acelaşi om al cămării nu poate vinde vin în alte case ori loc de cât a sa şi pe când îşi vinde vinul său, să nu poată oprí ca şi alţii să vindă.

„Mai hotărăsc şi ordonează, că dacă în diploma lui Ştefan cel sfânt n'ar fi complect precizată relaţiunea dintre domni şi iobagi, atunci sunt datori să aleagă dintre dânşii oameni cu frica lui Dumnezeu şi stăruitori, cari odată aleşi, împreună cu alţi binevoitori nobili, cari se vor alege pentru

acest scop din partea nobilimei, se vor întrunì, sfătuindu-se serios despre aceasta şi dispunând, hotărând chipul şi obiceiul de drept cum în viitor atât ei cât şi urmaşii lor să poată stà în pace.

„Mai departe hotărăsc şi dispun că atunci când merg în tabără, viptualii sunt datoare să dea comunele respective, dar cu preţ potrivit şi moderat şi să nu spolieze, cum au făcut până acum. În acelaşi timp ordonează, că ceice sunt datori să întreţină banderii, să ţină în respectiva parte a locului iscoade demne de încredere, ca pentru orice lucru mărunt domnii să nu cheme poporul sub arme.

„Ordonă şi aceea, că oricare, ori unde dintre nobili, cu orice pornire sufletească ar omorî pe vre-unul din numiţii iobagi, l'ar căznì ori i-ar vărsa sângele într'un chip oarecare, fie că ar fi iobagul său fie că ar fi străin, dacă aceasta respectivul va şti să dovedească cu doi martori, după lege să fie socotit sperjur; iar ceialalţi nobili să se ferească a-l apără Tot aşa, dacă dintre iobagii acestor nobili s'ar resvrătì şi ar îndrăznì să facă acelaşi lucru împotriva stăpânilor proprii ori în contra altor nobili, căşunându-le pagubă şi alt rău şi aceasta de asemeni s'ar puteà dovedì prin doi ori trei martori, pe temeiul că au săvârşit crimă capitală, să fie pedepsiţi îndată pierzând întreaga lor avere.

„Ordonă a se respectà riguros: nimeni dintre nobili să nu îndrăznească a supărà ori păgubì pe căpitanii lor ori pe oameni aleşi ori pe vre unul dintre ţărani din cauză că s'au sculat acum cu arma, altfel va fi socotit drept călcător al jurământului; dacă se va afla de acesta, nici voivodul, nici vicevoivodul, nici episcopul şi işpanul săcuilor să nu'l ajute, căci şi ei vor fi consideraţi călcători de jurământ.

„Dispun d'asemeni, că zeciuiala episcopească ce nu s'a plătit de câţiva ani, să se plătească în banii d'acum, o sută denari după douăzeci de cruci, precum şi datoria către rege în suma de 500 denari, ne mai aşteptând şi pentru acestea dela maiestatea regală ordin de scutire.

„Au hotărît şi ordonă a se ţine cu stricteţă, că dacă s'ar aflà diploma lui Ştefan cel sfânt, atunci aceea, iar dacă

nu, constituţiunile de mai sus să aibă vigoare şi în veci să nu se retragă.

„Cine ar lucrà împotriva îndatoririi şi contractului de mai sus, fie domn, fie iobag, să se considere sperjur şi toţi să se păzească şi reţină a-l apărà.

Hotărîrea cea mai interesantă a fost însă că de acì încolo *poporul să-şi aleagă reprezentanţi*, cari în ziua de Inălţare *să se adune în fiecare an la Babolna, unde să asculte publicarea legilor, dar totdeodată să se sfătuiască şi asupra treburilor proprii şi să ia la răspundere pe domnii cari vor călcà legătura încheiată.*[1])

„Convenţia dela 6 Iulie — zice Acsádi — fără îndoială este urmarea unei conştienţe de drept puternică şi a unui spirit de reconciliare, care ar fi putut să deà impuls puternic vieţii economice a Transilvaniei, numai că acea convenţie nu s'a aplicat niciodată“.[2]

Remâne fapt, că la acea dată marii proprietari, oligarhii, şi iobăgimea au tratat între olaltă ca putere la putere. Ceeace, fără îndoială, i-a jignit adânc pe oligarhi. Ei nici n'au întârziat să se organizeze în vederea unei lupte de a desface ceeace numai de sâlă au primit. Reacţiunea a fost de o importanţă capitală pentru întreg intervalul d'atunci şi până la 1848, ba putem zice: până în ziua de azi.

Inalta nobilime a şi chemat pe 16 Septembre la Kapolna un sfat, în care au fost reprezentate cele şepte scaune secuieşti şi tot atâtea săseşti (de pe fondul regiu) şi nobilii din comitate (unguri, se în-

[1]) Hunfalvi, Ist. Ung. 74.
[2]) Acsádi, op c. 152.

ţelege) precum şi reprezentanţii oraşului Bistriţa şi ai Ţării Bârsei. Toţi aceşti privilegiaţi au încheiat aşa zisa *uniune* (unio) *a celor trei naţiuni*, zicând că apără ţara.[1])

Iată cuprinsul acestei legături:

„Vicevoivodul ardelean Lépes Loránd recunoaşte că el şi işpanii secui, magnificul Kusalyi Jaks Mihály şi Tamási Henrich, împreună cu nobilii, cu saşii din şeapte şi două scaune, cu saşii din Bistriţa şi cu secuii, înţelegându-se între olaltă, au încheiat uniune frăţească, sub presiunea unor cauze grave. Jurând credinţă regelui, promit unii altora să se apere unii pe alţii împotriva oricărui duşman resvrătitor de ţară, ba recunosc asta ca o datorie unii faţă de alţii. Incontra regelui nu se vor ajuta însă unii pe alţii, ba dacă unii ar păcătuì contra regelui, pe aceia nu i-ar apărà altfel decât căzând în genunchi şi cerându-le iertare dela rege. Decid, mai departe, că dacă ajutorul se dă vara, tabăra să fie pe câmp, unde pentru viptualiile ce li-se aduc din comunele din apropiere oştenii să plătească preţurile din piaţă. Cine pretinde mai mult, să fie aspru pedepsit din partea judecătorului seu competent. Cei din tabără în tot cazul sunt datori să plătească. Dacă întră în tabără iarna, să fie sălăşluiţi în sate şi oraşe, dar aşa ca nici găzduitorul, nici găzduitul să nu sufere nici o pagubă. Dacă cineva face pagubă, judele ori conducătorul oştirei să estimeze şi să-l pedepsească, fie decapitându-l, fie în alt chip merituos. Se mai decide, că ori care contractant, dacă chiamă în ajutor pe ceilalţi doi, aceştia să plece deja a doua zi, şi să meargă aşa fel, ca să se simtă datori a face un drum de trei mile pe zi. Iar cine ar păcătuì contra legătuinţei, să i-se taie capul. Mai decid şi aceea, ca toate afacerile izvorâte din pricină de invidie şi duşmănie, cari erau între ei şi episcopul ardelean ori capitlu, acum să fie sistate. Mai departe toate pricinele ce erau până acum între cele trei naţiuni ca motive

[1]) Szabó Károly, Székely oklvtár, I, 134.

de ceartă, să înceteze, să nu se mai urmeze nici să se reînnoiască. Cine nu va respectà învoiala, să fie considerat ca sperjur, precum să fie aspru pedepsit şi celce ar face gâlceavă între contractanţi. Dacă se va ivì vre-un năcaz, cauza să fie dusă înaintea judecătorilor legali, care-s datori să facă dreptate".[1])

Astfel asiguraţi, stăpânitorii au pornit apărarea ţării cu luptă de a nimicì ţărănimea. In a doua jumătate a lunei Septemvrie cele două tabere iar ajung faţă în faţă. Nici de astă-dată ţărănimea n'a putut fi învinsă. Ea erà număroasă şi îşi apără desnădăjduită drepturile omeneşti. A şi silit astfel pe oligarhi, ca la 6 Octomvrie să se reînoiască convenţia dela Kolosmonostor, adaogându-se doar clauzula că relaţiunile de drept dintre iobagi şi domni să le reguleze regele, precum s'a omis chestia zeciuielii, deoarece în acest interval episcopatul a făcut înţelegere cu nobilimea.

Un câştig, la tot cazul, a rezultat pentru ţărani, numai pe hârtie însă: cu acest prilej s'a decretat, că *ţăranul poate să se mute şi fără permisia proprietarului* dacă de altfel şi-a achitat datoria. Convenţia precizează apoi mai clar ca pân'acum, îndatoririle iobagilor. Ţăranul cu poartă ori telechiu întreg (cu 1 plug şi 8 boi) plăteà pe an 1 floren. Dacă n'aveà decât 2 boi (sau cai), plăteà numai 25 denari, iar zilerul (zsellér), care munceà cu palma, plăteà pe an 12 denari. S'a menţinut însă robota „după obiceiul locului", precum au rămas în vigoare şi dăruirile (de trei ori pe an) şi, ceeace erà mai grav, s'a menţinut *dreptul de justiţie al oligarhului.*

[1]) Fejér: Codex Dimplomaticus, X. VII, 91 .

Iată ce se spune, în această diplomă de pace dictată de nobilii cari ajunseseră iară ei d'asupra:

„Dacă între țărani ori iobagi, puțin legal, nedându-i-se pentru asta îngăduință și neplătind legalul terragium, nici datorii ale sale — acum, cu resvrătirea asta s'a mutat în altă parte, — pe astfel de țăran nobilul de pe moșia cărora s'a dus, — după vechile obiceiuri ale țării — și cu puterea să-l ducă îndărăt și încă așa, că țăranul dus astfel îndărăt cu forța, să fie dator a mai stà acolo 15 zile, să-și îndeplinească toate datorii e și numai după aceea să plece. Dacă vre-un iobag vreà să meargă în altă parte și în privința asta a primit concesia proprietarului, platind terragiumul și alte datorii, poate plecà fără nici o ceartă". Privitor la judecăți se zice: „După obiceiul vechiu. fiecare proprietar poate să eserciteze pe moșia sa dreptul de lege și dacă osândește ori amendează pe vre-un iobag al său, să aibă drept a executà sentența și să incaseze și amenda. Iar dacă vre-un iobag nu s'ar mulțumì cu sentența proprietarului, conform obiceiului, poate merge în alt sat să apeleze afacerea, unde apoi orice s'ar hotărî, e dator să se învoiască atât proprietarul cât și iobagul".

Deja la 1391 regina Maria hotărâse, că atât iobagii cât și zilerii de pe moșiile sale, au să fie judecați de *scaunele domnești*, iar la 26 Oct. 1397 Sigismund prin diploma sa decretează: „După obiceiul vechiu al țării noastre, fiecare nobil și proprietar are drept să judece asupra iobagilor și asupra slujilor fără proprietate, ca asupra iobagilor cu telechiu — în toate procesele — excepționând crimele mari (manifestis furtu, latrocinio, homicidio et caeteris publicis causis criminalibus.[1]) Ba s'au făcut escepțiuni numeroase chiar și în afaceri criminale

[1]) Archiva Zichy, V, 47.

grave, acordându-se — cum dovedesc atâtea diplome — familiilor oligarhe mai mari dreptul să judece şi în afacerea falsificării banilor, a vrăjitorilor şi alte crime (incendiu, jefuire, omor), aşa că la curiile domneşti se pronunţau sentinţe de moarte, fără vre-un amestec al tribunalelor (scaunelor) dela comitat.

Istoriografii şi jurisconsulţii maghiari spun că Sigismund erà silit să acorde acest drept feudalilor din cauză că populaţia se demoralizase cumplit.

Se poate. Nu e mai puţin adevărat însă, că dreptul acesta de *paloş*, cum se ziceà,[1]) a fost o armă cumplită contra iobagilor:

„Dreptul acesta — scrie Acsádi — a dat proprietarilor, o putere cu ajutorul căreia zădărniceau şi dejucau dreptul de mutare. Au şi făcut aceasta, sub diferite pretexte. Câte odată pur şi simplu afirmà că pentru un păcat mai vechiu, iobagul n'a robit încă; nu-l slobozeà deci până ce nu-şi îndeplineşte întâi pedeapsa. Altădată îl acuză pentru tot felul de crime şi îl şi osândeà ori îl amendà greu şi nu-l lăsà până nu plăteà. Cu astfel de apucături, proprietarul de regulă îşi ajungeà scopul, înlănţuià de sine iobagul, care astfel nu-şi mai esercità dreptul de liberă mutare, pentrucă până ce remâneà pe domeniu, domnul nu incasà arenda, nu-l supuneà pedepselor".[2])

Numai dându-ne seamă de toate acestea, înţelegem îndârjirea iobagilor în revoluţia dela 1437 şi solidaritatea dintre ei.

Soartea lor n'a fost însă uşurată nici prin această revoluţie, pentrucă zadarnic s'a reînnoit la

[1]) Din cauză că mai deasă pedeapsă erà luarea capului, tăind cu paloşul.

[2]) Acsádi, op c. 140.

Apàti convenţia dela Babolna, oligarhii nu s'au astâmpărat până-ce în Ianuarie 1438 nu i-a subjugat total, învingând asupra iobagilor.

Acsádi spune că *boierii s'au răzbunat îngrozitor asupra iobagilor repuşi, omorându-i cu grămada.* Asta e de crezut. Doar pe aceste vremuri, însăşi regii au dat pilde de crunte răzbunări. Luminatul, apuseanul Ludovic spânzurase de cerceveaua ferestrei pe Carol Durazzo, îi tăiase apoi capul şi trupul l'au aruncat în grădină, unde a stat trei zile neîngropat, şi toate acestea fără vre-o judecată, bănuindu-l de complicitate în asasinarea fratelui său Endre; chiar Sigismund legase de coada calului, decapitase, tăiase în patru şi aruncase în stradă corpul lui Korpádi Jànos şi a altor feudali cari se resculaseră contra sa[1]).

Mai afirmă însă Acsádi: „O parte însemnată a iobagilor unguri a fost stârpită şi în locul ei s'au colonizat valahi, iar cealaltă parte a gemut sub jugul oligarhilor, şi astfel s'a început valahizarea Ardealului şi procesul de serăcire a nobilimei“. Afirmarea n-o sprigineşte cu nici o dovadă. Nici nu e de crezut, ca oligarhia maghiară să fi avut ură faţă de iobagii unguri şi dragoste ori preferinţă pentru români. La nici un caz, nobilimea mijlocie n'a sărăcit din cauza „colonizării valahe“, ci a deposedat-o oligarhia. Drept dovadă invocăm cazul episcopului Lépes. Decretarea uniunei celor trei naţiuni s'a făcut apoi în vedere nu numai a spolierii micei nobilimi, ci mai presus de toate pentruca astfel să se realizeze vechea tendenţă: *legarea de glie a io-*

[1]) Fejér, op c. X I, 414.

bagului român. Să ne aducem numai aminte de soartea românilor din chinezatele bihorene: ei au fost supuşi şi nenorociţi în măsură ce feudalii s'au întărit tot maĭ mult. Acelaşi tratament li s'a aplicat iobagilor români de pretutindeni.

De altfel iată ce scrie însuşi *Szalai László*:

„Dările strânse cu o severitate crudă, şi prozelitizmul forţat al călugărului Iacob şi interzicerea dreptului de liberă mutare şi poate că şi alte soiuri de abuzuri domneşti *au îndemnat la răscoală pe valahii* din Ardeal, din Nyirség şi dintre Someşuri. *Conducătorii cetelor valahe,* Márton şi Antal au supus unor cruzimi îngrozitoare atât pe nobili cât şi pe cetăţeni şi numărul resvrătiţilor a crescut într'una; *li-s'au alăturat şi unii unguri* şi unii nobili".[1])

Köváry László, alt istorician maghiar, de asemeni arată, că românii au fost împinşi la rescoală de activitatea — ori mai bine: cruzimile — de prozelitism ale călugărului Iacob Marchia,[2]) iar *Engel* scrie:

„Pe ţăranii valahi deja în anul trecut i-a întărâtat şi amărât minoritul Iacob, care umblà însoţit de armată şi executa" (pe *schismaticii* români!). Iar despre uniunea celor trei naţiuni zice că „deja dela început n'a fost pornită contra nimănui altul, decât *împotriva valahilor* şi a credincioşilor bisericei orientale din Ardeal".

[1]) Magyarország története, II, 399.
[2]) Erdély Története, II, 49.
[3]) Geschichte des ungarischen Reiches, II, 363.

X. Uneltirile oligarhilor.

Lupta contra pretendenților la tron. — Ordinele impun lui Sigismund anume condițiuni. — Maria îl recunoaște ca rege. — Dare estraordinară. — La Nicopoli desastru ! — Ladislau Napolitanul. — Dieta din Timișoara. — Arestarea regelui. — Scăparea sa. — Alianță cu Habsburgii. — Resvrătiții la Hedreh. -- Impăcarea. — Papa sprijinește pe resvrătiți. — Oligarhii tot ei terorizează.

Cât de mare erà influența oligarhilor la curte și în țara întreagă, reiese mai ales din faptul, că Sigismund, cu toată mila ce o aveà pentru iobagi și cu tot sufletul lui mai înălțat, căci incontestabil: cultura apusului se manifestà în felul său de-a gândì și simțì, — n'a putut să creeze iobăgimei o soarte mai omenească. Ori chiar dacă a luat măsuri pentru ocrotirea țărănimei, oligarhii erau destul de tari să zădărniceasca totul. Pentrucă dela urcarea sa pe tron, Sigismund a avut să poarte lupte mari nu numai peste hotarele Ungariei și ale celorlalte țări ce stăpâneà, dar aveà să lupte contra pretendenților cari se iviseră și a conspiratorilor cari voiau să-l îndepărteze de pe tronul Ungariei și să-l asasineze chiar. Toate acestea grație uneltirilor oligarhilor.

Deja pentru-ca să fie admis ca bărbat al Mariei, fiica lui Ludovic, cărei îi remăsese tronul, deoarece Ludovic n'avusese băiat, Sigismund a trebuit să recurgă la arme. Şi peste puţin timp dela cununia sa cu regina, trebuì să intervina pentru eliberarea reginei văduve Elisabeta şi a reginei Maria soţia sa, contra cărora feudalii ridicaseră arma şi le închiseseră întâi la Gomnecz, apoi la Novigrad. Horváti, şeful resculaţilor, a şi zugrumat aici pe bătrâna regină, în faţa fiicei sale (în Ianuarie 1387).

Pentru-ca să poată luptà cu succes şi s'ajungă a fi ales rege, Sigismund face (în Martie) concesiuni oligarhilor. Primeşte tot ce dieta dela Alba-Regală hotăreşte. Intre altele se decretează : feudalii, fără a cădeà în păcatul înaltei tradări, pot să uzeze de *orice mijloace* pentru a-l silì să se ţină de angajamentul luat (în cea mai mare strâmtorare). Se decretà deci dreptul de revoluţie a unor feudali cari abea acum promiteau credinţă regelui.

Pentru a se îngrădì de inconveniente ce pot urma din faptul că Sigismund mai purtà o coroană, ordinele au încheiat un contract cu el chiar înainte de încoronare, contract în care, între altele, regele se obligà ca fără învoirea dietei să nu poarte şi o a doaua coroană şi că nu-şi va mărità fetele fără a conzultà dieta.[1]) Contractul acesta se poate considerà si ca un fel de diplomă de încoronare, ce li se impune d'acì încolo tot mai stăruitor regilor aleşi. —

[1]) Beöthy, op c. 106.

Şi abea se încoronează (în Aprilie) din graţia unor revoluţionari, — şi alţi revoluţionari, aderenţii lui Ladislau, fiul de 13 ani al lui Carol cel mic (care plătise cu viaţa gloria de scurtă durată de a fi regele Ungariei), în frunte cu episcopul Horváti (asasinul!) pustiesc partea de sud a ţării, până la Cinci-biserici (Pécs), dincolo de Dunăre, iar dincoaci până la Timişoara, unde însă trupele noului ban Garai János zdrobesc pe revoluţionari şi prind pe mulţi dintre ei; la Cserevitz bate însuşi trupele conduse de Horváti şi în fine îl asediază şi-l prinde şi p'acesta la Pozsega. Horváti promite supunere dar în urmă reuşeşte să scape şi fuge în Bosnia, unde-l urmează şi alţi tovarăşi. Palisnai continuă să susţină steagul revoluţiei şi pe regina în închisoarea dela Novigrad, de unde abea la 4 Iunie o scapă flota veneţiană şi Frangepán János. Maria peste o lună se întâlneşte cu soţul ei la Agram, pe care apoi în dieta dela Alba-Regală îl recunoaşte de rege al ţării, dar remânând şi ea cu anume drepturi (făceà donaţuni, în anume afaceri judecà, şi ţineà curte separată). Aveau însă cancelar comun, pe Kanizsai János, om cu mult tact.

In realitate, Sigismund a ştiut să se impună şi înlăuntru şi în afară ca singurul care dispune. Tratatul de pace între Ungaria şi Veneţia, încheiat la Turin în 23 August l'a subscris numai Sigismund, protestând să i-se ia jurământ şi reginei după cum doriseră veneţianii.[1]

Feudalilor nu impuneà însă nici de cum, ci ei erau cu atât mai îndrăzneţi, cu cât Tvarco, regele

[1]) Anjoukori Dipl. III, 647.

Bosniei, năvălise în părţile de sud ale Ungariei; partidul regelui Neapolului a şi devenit atât de îndrăzneţ, încât pusese la cale o conspiraţie la curte, să-l asasineze pe rege, ceeace regina aflând, l'a făcut atent pe soţul seu, şi în cele din urmă a năvălit pe teritorul dintre Drava şi Sava. Korógyi îi zdrobeşte apoi, iar pe mulţi feudali îi trimite în lanţuri, la Buda, unde Sigismund îi decapitează şi le confişcă averile. Korpádi János erà între cei executaţi.

Ce fel de patrioţi erau feudalii răsvrătiţi, se poate judecà mai ales din următoarele fapte: pe Ladislau Napolitanul îl îndeamnă să ceară ajutor dela Sultanul Baiazid, care ameninţà deja toate ţările dunărene. Iar ca să-l câştige şi mai mult pe sultan şi astfel să reuşească a repune pe Sigismund, oligarhii maghiari admit ca viitorul lor rege să abandoneze pe logodnica sa Constanţa, fiica lui Manfred, conte de Modico, şi să se căsătorească cu una din fetele sultanului. Aceasta pe vremea (1394) când se convoacă dietă pentru a luà grabnice măsuri de a strânge şi organizà oştire încontra *turcilor* şi a înăbuşì răscoala bosniacă.

Primejdia fiind iminentă, dieta a şi votat *dare extraordinară* (pentru oştire) câte un florin (aur) de fiecare două porţì, care s'au strâns de anume comisari în 15 zile şi au fost daţi în păstrarea cardinalului Balint, arhiepiscop la Strigoniu şi a palatinului Lentsák.[1])

Insuşi papa erà revoltat de purtarea acestor oligarhi, cari dăduseră mâna cu turcii. Bonifaciu IX

[1]) Fejér, op. c. X/I, 256.

proclamă cruciate în bisericile din Dalmaţia, Slavonia şi Bosnia. In scurtă vreme Garai Miklós a şi izbutit să înăbuşe pe răsvrătiţi, reocupând cetăţile *dalmatine şi croate. Cei prinşi, au fost executaţi* cu multă cruzime.

Iar pe când Sigismund asedià Nicopoli (mic), primeşte ştirea că regina sa soţie a murit şi o parte dintre feudali spriginesc pe Hedviga, a doua fiică a lui Ludovic cel mare. Nu e mirare, dacă în astfel de împrejurări un reprezentat al Mantuei, care a fost la Buda în toamna anului 1395, scrie că puterea e în mâna feudalilor, iar despre curtea regală scrià că este atât de săracă, încât abia-şi merită numele.[1]) A dat o dovadă de mare spirit organizator, când chiar aşa, în iarna anului 1395 Sigismund reuşeşte să strângă la Buda o armată de care în Ungaria numai sub Ludovic cel mare s'a mai văzut.

Erà timpul suprem: în Iulie 1395 turcii trecuseră Dunărea şi au pustiit Ungaria până la Timişoara. La 13 August 1396 Sigismund se duce deci la Orşova şi la 12 Septemvrie ajunge sub Nicopole, unde soseşte şi voevodul român Mircea. Dezastrul ce au păţit aici creştinii zdrobiţi de Baiazid, se stie: a fost fatal pentru întreg mersul politicei din Europa centrală, dar mai ales pentru Sigismund. Pe lângă pierderea mândrei sale oştiri şi cele două sute mii floreni (în aur) daţi pentru răscumpărarea prisonierilor,[2]) între cari erà şi Ilsvai, palatinul ţării, şi-a mai pierdut şi prestigiul, aşa că fraţii Laczkfi

[1]) Manuscris, comisia ist. Acad. magh. Nr. 128—131.
[2]) Eliberaţi abia la 1397.

au luat pe faţă lupta pentru aducerea în ţară alui Ladislau Napolitanul.

„Magnaţii răsculaţi — scrie Pór — nu s'au înspăimântat nici de gândul ca pe Ladislau să-l aşeze rege chiar cu ajutorul turcilor. Au intervenit şi ei în *reluarea* negocierilor pentruca Ladislau să ia de soţie pe fiica lui Baiazid; la chemarea lor, trupele turceşti au sosit la hotar şi au prădat teritoriul dintre Drava şi Sava". [1])

Pe când soseşte în ţară, Sigismund [2]) aşa zicând trebuì să reocupe jumătate din regat, deoarece partea de sud (Dalmaţia cu Slavonia şi Croaţia) se dase pe partea lui Ladislau Napolitanul. Siguranţă nici n'a avut până după adunarea dela Körösudvarhely, unde pe lângă aderenţii sei s'au adunat şi răsvrătiţii, cărora le dase „salvus conducti", dar, cari, la un moment dat, au fost măcelăriţi ori aruncaţi în temniţă, [3]) iar averile lor s'au dat magnaţilor credincioşi regelui.

Recules astfel, Sigismund se apucă şi cu îndoit zel se pregăteşte contra turcilor, încheiând întâi pace cu regele Poloniei (14 Iulie 1397), apoi convocând dietă la Timişoara (pe 24 Septemvrie). *Pentru întâia oară au fost chemaţi* la această dietă nu numai înalta aristocraţime si nobilimea comitatelor, ci *şi reprezentanţii oraşelor.*

Pentru desvoltarea ulterioară a vieţii de stat, dieta dela Timişoara, care a ţinut o lună, e de mare însemnătate.

---

[1]) Op. c. 434.

[2]) La 21 Dec. soseşte în Raguza, unde e primit cu alaiu. Stătese pân'atunci în Constantinopol.

[3]) Pór, op. c. 437.

După o învoire dintre rege pe d'oparte, iar pe de altă parte prelaţii, baronii şi reprezentanţii trimişi de comitate, *se reînoieşte bula de aur*, aşa cum ea fusese recunoscută şi întărită la 1351 de Ludovic cel mare, iar la 1384 de regina Maria. Sunt însă şi părţi noi. Ele erau reclamate de evenimentele ce se succedeau. „Dacă trecem cu oştirea dincolo de hotar, toţi câţi au işpănie sunt datori să ne urmeze, pe cheltuiala noastră; iar dacă năvăleşte în ţară oştire duşmană, întreaga nobilime, solidar e datoare să meargă în luptă", zice Sigismund. „Asta — scrie Pór — se înţelegeà aşa, că dacă domnul stegar dela frontieră nu puteà să apere, fiecare magnat şi nobil proprietar, dintre cei locuitori pe o curie comună câte unul, ceilalţi după cap, personal sunt datori a luà arma şi a merge cu regele, ori când regele e împiedecat, cu palatinul, pe teritorul ameninţat; iar nobilii cu iobagi erau datori să dea după fiecare 20 iobagi un soldat înarmat cu săgeată. Cine rămâne îndărăt, dacă are iobagi, să-i trimită pe aceştia în locul seu, ori să plătească după fiecare iobag 1 fl. în aur; nobilul fără iobag, dacă nu scuză nevenirea cu boală, plăteşte o amendă de 3 mărci denari".[1]) S'a decis de asemeni, ca jumătate din veniturile bisericeşti să se întrebuinţeze pentru trebuinţele înarmării, iar suma aceasta se va stringe — contrar legilor de până acum — *în bani gata*, iar nu în producte.[2])

De altfel pe lângă aceste mijloace de a-şi întărì armata, dieta asta a mai adus şi alte hotărîri

[1]) Pór, op. c. 440.
[2]) Az arany bulla, pag. 129.

proprii să întărească pe rege. Astfel s'a decretat nul şi neavenit orice danie făcută de rege în situaţiuni când erà strâmtorat ori celor cari s'au fost impus ca mijlocitori de pace între rege şi resvrătiţi. Dar i-s'a impus să ţină dietă în fiecare an, a fost oprit să ia sub scut pe magnaţii osândiţi, şi afară de voevodul Stibor şi episcopii Maternus şi Eberhard, ceilalţi străini din jurul regelui să plece dela curte.

Ferdinandi susţine că felul cum s'a reînoit acum Bula de aur, fără a se pomenì de ea şi forma în care s'a adus decretul acesta a lui Sigismund, e o dovadă că pentru întâia oară acum se hotăreşte ce este a se considerà ca lege în Ungaria şi cine sunt factorii legislativi.[1])

Se vede însă că tot n'a putut dispune d'o armată care măcar pe el personal să-l apere şi nici autoritate n'a avut; destul că în primăvara anului 1401 magnaţii, în frunte cu palatinul şi cu arhiepiscopul de Strigoniu strânşi fiind la zi de lege în Buda, s'au plâns pe faţă regelui că nu-şi face datoria. Regele s'a arătat cu atât mai îndărătnic, ceeace a contribuit ca magnaţii să conspire pentru detronarea lui. La 28 Aprilie întră înarmaţi în palat, se produce o luptă între resvrătiţi şi adicţii regelui, (dintre aceştia Tar Lőrincz se poartă vitejeşte) luptă care se termină cu *arestarea regelui*. Magnaţii n'au putut să cadă însă de acord asupra alegerii unui nou rege. A urmat norocul de arme a lui Stibor, care a luat mai multe cetăţi din mânile resvrătiţilor (în nor-

[1]) Az arany bulla, pag. 129.

dul ţării), a lui Eberhard, care a supus Slavonia, şi a lui Hermann Cilly, străinii contra cărora magnaţii indigeni aveau ură. A intervenit cu succes, la resvrătiţi banul Garai Miklós, care chezăşuind, împreună cu fratele seu János şi fiul Miklós, reuşeşte să primească învoirea a scoate pe rege dela Visegrád şi a-l duce la Siklós, o cetate a sa, iar după îndelungate negocieri, se ajunge la înţelegere între partidul regelui şi al resvrătiţilor: aceştia îşi dau învoirea ca regele să fie eliberat, dacă se leagă să scoată străinii din cetăţi (afară de Stibor).

In ziua de 26 Oct. Sigismund se întâlneşte la Papa cu magnaţii resvrătiţi, aceştia îl recunosc de rege. Sigismund jură că nu se va răzbunà asupra nimărui dintre ei şi deoarece străinii au cedat cetăţile cerute, nimic nu mai împedecă buna înţelegere dintre factorii conducători.

Ceeace nu însemnà însă câtuşi de puţin că Sigismund a scăpat de grijî. Din contră, partidul zis al „napolitanului" a lucrat nainte şi a determinat pe Ladislau să trimită (là 17 Iunie 1402) pe admiralul Aldemarisco în părţile de sud ale regatului ungar şi să-i prepare venirea sa în Ungaria pentru a ocupà tronul. Strâmtorat mai ales de cele ce se petreceau în Boemia, unde domneà fratele seu Vencislav, om neajutorat, Sigismund încheie *alianţă cu Habsburgii.* Aceştia se leagă să-l ajute a dobândì coroana Boemiei, în schimb Sigismund se obligă a designà de moştenitor pe prinţul Albert de Habsburg,[1]) numindu-l îndată tutor al copilului seu

[1]) Dieta dela Pojon ratifică înţelegerea încheiată (21 Sept.), punând pecetele lor 110 magnaţi bisericeşti şi laici.

ce se va naşte şi guvernator al ţării. Până ce el se preparà apoi pentru campania din Boemia şi stà pe la Viena, magnaţii partizani ai napolitanului au resculat partea de sud a regatului şi îşi măreau partidul pe fiecare zi.

Magnaţii resvrătiţi se adună în Ianuarie 1403 la *Oradia* şi la mormântul S-tului Ladislau fac jurământ *să detroneze pe Sigismund* şi să aleagă rege pe Ladislau Napolitanul.[1]) In fruntea resvrătiţilor erà cancelarul Kanizsai János, arhiepiscop de Strigoniu, arhiepiscopul de Calocea, Szepesi János, apoi episcopii dela Oradia, Agria şi Ardeal, ş'o mulţime de alţi magnaţi din ţara întreagă.

Aderanţii regelui s'au sculat cu arma şi în curând se dă o luptă între cele două tabere, la Bihács. Revoluţia se întinde şi *resvrătiţii* ajung aşa de tari, în cât din adunarea ce ţin la Hedreh adresează ţării porunci şi iau dispoziţiuni pentru *strângerea dării*, iar la 4 Aprilie încheie în Zalatnok (Slavonia) alianţă ofensivă şi defensiva cu delegaţii Poloniei, iscălind 54 magnaţii şi nobili.

Abea atunci, Sigismund se intoarce în regat, trimiţând nainte pe Garai Miklós să-i asigure calea. Prin porunci aspre, resvrătiţii sunt admoniaţi, mulţi osândiţi la perderea averilor, ceeace p'aceştia îi întărîtă şi mai mult, aşa că pe când Sigismund se întoarce acasă, arhiepiscopul Calocei este şi el în Neapol, să aducă în ţară pe Ladislau. Papa Bonifaciu IX se dă şi el pe partea resvrătiţilor şi pe arhiepiscopul Andrei dela Spalato îl înlocueşte (la

[1]) Hazai okirat. VII, 432

18 Aprilie) pentrucă ţineà cu Sigismund, iar la 1 Iunie trimite pė cardinalul Acciajuoli ca delegat apostolic în Ungaria, să ajute pe Ladislau „a recucerì regatul seu nngar“.

Lupta decisivă între cele două partide se dă la Sebeş, unde Garai, care veneà cu trupe din Boemia, după ce se uneşte cu trupule aduse de Stibor, zdrobeşte pe resculaţii (comandaţi de fraţii Kanizsai, Szécsi, Marczali etc.) uniţi cu trupele sosite dela Neapolì, şi cucerind cetatea Rohoncz, ajunge victorios la Buda, de acolo la Alba-Regală, aşa că pe când tardivul Ladislau ajunge la Zara (21 Iulie), trupele lui Sigismund recuceriseră cea mai mare şi importantă parte a ţării. Coroana sfântă în tot cazul erà în siguranţă, aşa că Ladislau se încoronează cu o coroană sfinţıtă de legatusul papal (5 Aug.).[1])

Sigismund, drept răspuns, cu data de 9 August sistează darea ce se plăteà sfântului scaun şi interzice supuşilor săi să primească ori să execute vreun ordin papal. Acelaşi lucru l'a făcut şi în Boemia, în calitate de locoţiitor regal[2]). Averea prelaţilor şi magnaţilor mireni, părtaşi la răscoală, a fost confiscată, iar pe Makrai Benedek, profesor la universitatea din Buda, care organizase acolo o răscoală, l'a prins şi aruncat în temniţă. Cucereşte curând Strigoniul, dând astfel cea mai grea lovitură partidului napolitan, ceeace a îndemnat pe voevozii Csáki Miklós şi Marczali Miklós să depună armele şi să se supună regelui. In partea de răsărit şi pe malu-

[1]) Monum. Slav. IV. 479.
[2]) Gróf Zichy cs. Okmt. V. 396.

rile de sus ale Tisei steagul răsvrătirei îl mai susţinea Debröi István şi Ludányi Tamás, episcopul „cu cap de fer“ al Agriei. La Patak, Perényi Péter şi Imre bate însă pe Debrő, care fuge în Ardeal, unde-l urmează şi viteazul episcop dela Agria[1]).

Frica a început să facă ravagii printre răsculaţi. Arhiepiscopul de Strigoniu şi fraţii săi, Bebek Detre şi Imre vin în Octomvrie şi depun jurământ de fidelitate lui Sigismund, care deşi îi iartă, dela arhiepiscop ia cetatea Strigoniului, iar dela Bebek Imre o parte din moşii[2]).

In astfel de împrejurări, lui Ladislau nu i-a rămas altceva de făcut, decât să se întoarcă în ţara sa. La 7 Noemvrie a şi sosit la Neapoli, însoţit de legatusul papal şi mai mulţi magnaţi unguri[3]).

Nici după toate acestea însă, unii magnaţi n'au desarmat. Familii puternice de oligarhi ca Szécsi, Rohonczi, Alsólendvai, se ţineau încă între Tisa şi Dunăre, iar în Ardeal aproape toţi magnaţii resistau încă, Agria d'asemeni erà în mânile resculaţilor, aşa că trupele remase credincioase regelui, conduse de Perényi Péter (care cuprinsese Tálya şi Agria), de Maróti şi Hermann Cilley (cari supusese părţile de sud ale regatului) aveau de furcă. Situaţia se agravase cu atât mai ales, cu cât Bebek Imre (supărat că regele îl deposedase de mai multe moşii) deşi jurase credinţă iar s'a pus în fruntea răsculaţilor, complotând în înţelegere cu prinţul Vilhelm de Austria, înrudit cu Ladislau Napolitanul.

[1]) Gróf Z chy cs. Okmt. V. 346.
[2]) Fejér, op c. X IV 218.
[3] Szepesi János ajunge arhiepiscop la Neapoli.

Perényi şi Rozgonyi au trebuit să poarte război în regulă până să-i supună ori să-i împrăştie[1]), aşa că Sigismund abea în primăvara anului 1404 are pace deplină şi ajunge să se poată ocupà de nevoile ţării. Acum convocà dieta la Pojon. Se înţelege, aici s'au luat măsuri contra relelor de cari suferise mai mult şi regele şi ţara: contra răsvrătitorilor. In primul rând contra clerului rebel. Ca să-i despoaie şi în viitor de putere şi influenţă pe prelaţi, Sigismund desfiinţează dreptul de donaţiune bisericească practicat până acum de papa şi legatusul său şi-şi menţine sieşi acest drept. In felul acesta între Sfântul Scaun şi clerul înalt nu mai rămâne de cât legătura dogmatică şi canonică, şi din potrivă: regele ajunge în posesiunea unor mijloace proprii a-l ajutà să ţină în frâu pe episcopi şi arhiepiscopi şi din imensele venituri să facă parte şi aderenţilor săi laici. S'au anulat apoi toate documentele din trecut ale papilor şi s'a hotărât acelaşi lucru şi pentru viitor, rămânând să fie considerate numai hârtiile publicate cu deosebită permisie regală[2]).

Pentru a se lecuì de un rău vechiu: nedreptatea ce s'a făcut multora confiscându-li-se averile, bănuiţi fiind că ţin cu răsvrătiţii, dieta dela 1404 a luat măsuri în consecinţă. A dat voie ca ceice se simt nevinovaţi şi au documente privitoare la titlul în virtutea căruia au ţinut averile, să-şi recapete averile, fără ca cei cărora li-se dăruiseră în acest interval averile, să aibă drept să reclame despugubiri[3]).

[1]) Episcopul de Agria, Ludányi, fuge în Polonia.
[2]) Pray, Specimen Hierarhie Hung. I., 92.
[3]) Orsz. Ivtár. Dipl. 8997.

La 1405, în Maiu şi August, Sigismund ţine iarăşi dietă. Publicând cele hotărâte (decret I) se spune că „legea aceasta s'a adus după ascultarea rugarea, sfatul, părerea şi plângerea deputaţilor şi trimişilor din toate comitatele, cercurile, oraşele, opidurile şi satele libere de sub jurisdicţia regească după sfatul şi matura chibzuire a prelaţilor, baronilor, a fruntaşilor celor mai puternici ai ţării",[1]) va să zică parlament în regulă.

In tot cazul, întroducerea la întâiul decret adus de această dietă e cea mai îndepărtată dovadă de chipul parlamentar cum regele şi ţara înţeleg să se aducă legi. Nu există alt decret, care să dovedească aceleaşi păreri complecte despre parlamentarism şi sub alţi regi.

Decretul I al acestei diete regulează relaţiunile de drept a *locuitorilor oraşelor*, pe care regele îi face *al patrulea ordin în stat*. Coroana întroducând între şanţurile constituţiunei şi pe orăşeni, a căutat să-şi sporească aderenţii şi să aibă un razăm împotriva feudalilor. Regulând apoi vămurile şi taxele de treizeci, s'a dat avânt comerciului şi s'au regulat peste tot, finanţele cari erau deranjate rău.

Pentru iobăgime a fost mai important decretul II, dat în luna August. Prin el se institue poporului *scut de apărare împotriva omnipotenţei oligarhilor*[2]).

Art. 6 adus în prima dietă decretează că iobagii de pe proprietăţile regale, şi peste tot, liberii, pot să se mute pe moşiile nobililor clerici şi lumeşti,

[1]) Ferdinandi, op c. 129.
[2]) Vezi Corpus Iuris Hung., I, 178.

şi viceversa: iobagii acestora se pot mutà pe domeniile coroanei. Importantă este dispoziţia, că ori ce pretenţie ar aveà proprietarul asupra iobagului, numai în decurs de o lună o poate încasà, d'acì încolo iobagul e liber să plece unde vrea.[1] Prin art. 14 al legii aduse în a doua dietă, articolul de sus se întăreşte şi se iau măsuri pentru ducerea lui la îndeplinire. Prin art. 15 se spune că arendă, amendă şi alte pretenziuni ale proprietarului faţă de iobag în decurs d'o lună trebue a se luà, iar dacă nu, peste alte două săptămâni iobagul nu poate fi împedecat să se mute. Al 16 art. zice că dacă proprietarul n'a ridicat vre-o acuză ori n'a formulat vre-o pretenzie contra iobagului înainte ca acesta să-şi capete libertatea, d'acì încolo nu-l mai poate pârî, nici nu-l poate reţine. Proprietarul care n'ar respectà această dispoziţie, are să fie pedepsit şi amendat de slujbaşii comitatului, în virtutea puterii discreţionare regale cu cari sunt investiţi. Este primul caz, când legea prevede pedepsirea oligarhilor cari n'ar respectà libertatea iobagilor.

Nu e de presupus însă, ca fişpanii, oligarhi şi ei, să se fi expus în apărarea iobagilor. Dimpotrivă, sunt dovezi că iobăgimea şi după emiterea acestor legi a avut de suferit, în această privinţă, din partea oligarhilor. Astfel la 1412 printr'o diplomă regele asigură iobagilor din Szebeléb nu numai dreptul lor de a fi judecaţi numai de proprietar şi de juzii juraţi, ci şi libertatea de mutare, care-i dreptul fie-

[1]) Iobagii de dincolo de Drava n'au beneficiat de această lege, ci au rămas sub aşa zisul regim al vechiului obiceiu.

cărui iobag.[1]) La 1418 scrie d'adreptul din Strasburg şi ordonă funcţionarilor comitatensi să ia măsuri contra proprietarilor din Sătmar şi din apropiere, cari nu lăsau pe iobagi a se aşezà pe proprietăţile familiei Károlyi din acel comitat, şi să pedepsească aspru pe ceice calcă libertăţile iobagilor...[1]) Dacă fişpanii ar fi veghiat la respectarea legii, desigur că nu erà nevoie de diplome şi ordine separate.

La 1405 (25 August) regele se împacă cu noul papă Inocenţiu VII. Papa acordă regelui Bulă privitoare la iertarea păcatelor, iar Sigismund permite canonicului Nicolaus dela Breslau să adune în Ungaria ofrande pentru zidirea Lateranului şi catedralei S-tului Petru... Ceeace n'a însemnat însă că regele renunţă la drepturile ce şi-a însuşit în dieta dela 1404, dupăcum papa, din parte-i, îşi reclamà aceste drepturi. Sigismund numeà el pe episcopi, dar papa nu-i sfinţeà; [2]) ei funcţionau însă ca administratori şi beneficiau de toate veniturile. Abea sub Ioan XXIII relaţiunile au devenit mai amicale: papa a întărit pe episcopii numiţi de rege şi s'a făcut înţelegere să înlocuiască pe ceice s'au resvrătit contra regelui, ceeace s'a îmtâmplat cu Ludányi, trimis episcop la Corsica; a dat absolutoriu regelui pentru confiscarea venitelor bisericeşti, condiţionând însă ca în viitor să respecte drepturile bisericei, dar nu s'a învoit ca la numirile de prelaţi regele să decidă, ci-şi susţine acest drept sieşi.

La 1411 convoacă dieta la Pojon, unde pri-

[1]) Gazd. tört. Sz. 1904, 350.
[1]) Károlyi okloltár, II, 39.

meşte omagii ca rege roman.[1]) şi regulează afacerile veniturilor cămărăşeşti.[2]) Tot atunci s'a făcut primul act însemnat care leagă Ungaria cu Austria: logodna prinţului Albert de Austria (în vârstă de 14 ani) cu singura fiică a regelui, Elisabeta. Se făceà totdeodată o legătură şi între casele de Luxenburg şi Habsburg. Incoronarea abea se face însă peste patru ani la Aachen, când Sigismund scapă şi de rivalul seu Ladislau, ultima odraslă bărbătească din Casa de Anjou, mort în decursul unei campanii de cucerire. Urmează apoi sinodul dela Constanţa, când Sigismund joacă rol hotărîtor. Trecerea ce a câstigat-o, a folosit-o pentru anularea concesiei pe care magnaţii unguri o storseseră dela sinod în paguba independenţii judicaturii bisericeşti din Ungaria. Iar în decursul luptei dintre cei trei papi şi a rivalităţilor ce au urmat pentru câştigarea ţărei, Sigismund a făcut să i-se recunoască de s-tul Scaun dreptul pe care Bonifaciu VIII i-îl disputà. „Nu încape îndoială — scrie Pór — că dupăce sinodul destitue la 26 Iulie 1417 pe Benedict XIII, Sigismund primise dela sinod dreptul ca el să numească pe episcopi".[3]) Numai că noul papă, Martin V,[4]) n'a întărit acest drept al regelui, dar nici nu i-l'a disputat prin vre-o

[1]) Ales întâi la 20 Sept. 1410. La 1 Oct. o altă partidă alege pe marcgraful Iosua, aşa că abea după a doua alegere, în 21 Iulie 1411, Sigismund e considerat ca rege necontestat, dupăce întâi s'a împăcat cu fratele seu, care ca rege al Boemiei şi ca alegător la Frankfurt, nu voise a recunoaşte pe Sigismund şi-i făcuse diferite greutăţi.

[2]) Decretul dela 4 Oct. Corpus Iuris Hung. I, 188.

[3]) Op citat, 525.

[4]) Prin alegerea căruia, la 11 Noemvre 1417 se pune capăt scisiunei de 40 ani.

anume bulă, aşa că Sigismund l'a practicat şi d'acì încolo. De asemeni a reuşit să se decreteze independenţa judecătoriei biericeşti ungare, locuitorii ţării ne mai având să meargă la Roma în afaceri procesuale bisericeşti.[1])

Până purtà însă luptă pe teren bisericesc şi, peste tot, pentru întărirea situaţiei sale ca rege roman, Bosnia se rescoală şi Hervoia, ajutat şi de turci, bate trupele regale comandate de Garai János şi Csupor Pál (lângă Doboi, între 28 Iulie şi 6 August 1415), cei doi dintâi ajung în prinsoare la turci iar pe Csupor, Hervoi îl coase în piele de bivol şi-l aruncă în Bosna. Maróti scapă peste 4 ani, plătind 40.000 galbeni turcilor. Garai scăpase mai nainte. Pentru scăparea altora mulţi, nobilii din comitate sunt chemaţi să contribue cu $^1/_6$ din darea de a noua parte care s'a folosit (până la suma de 65.000 galbeni) nu se ştie cu ce resultat.[2]) Se ştie numai, că de acì încolo turcii năvălesc tot mai des în părţile de sud ale Ungariei, venind până la Timişoara şi jefuind tot.

Când soseşte acasă, după o absenţă de 6 ani, are de regulat nu numai afaceri familiare[3]) şi organizarea armatei pentru a se apărà de turci, ci espirând armistiţiul cu Veneţia, trebuià şi acesta reînoit,

[1]) Punctul 63 al decretului dela 1498 al dieteì se provoacă la această hotărâre a sinodului dela Constanţa (Elveţia).

[2]) Fejér, op c. X. VI. 886.

[3]) Pentru viaţa-i scandaloasă, pe soţia sa Borbala Cillei o internează într'o curie părăsită, aproape de Oradia, iar după aceea, drept graţie, o lasă să şadă în Halics. Mai târziu se împacă, în urma rugării fetei lor şi a intervenţiei arhiepiscopului de Strigoniu.

ceeace nu s'a putut, deşì intervenise şi papa, ci la 1418, primăvara, încep ostilităţile, cari se urmează şi în 1419, când o parte din trupe merg sub conducerea banului Slavoniei contra Veneţiei iar regele se duce cu oştire până la Porţile de fer, căci sosise veste despre intenţia turcilor de a năvăli în Muntenia.

Lupta contra Veneţiei se termină cu victoria signorieì, care pune mâna aproape pe întreaga Dalmaţie.[1])

[1]) Fejér, op c. X VI. 276.

XI. Influința husiților.

Preoții mijlocitori. — Grija feudalilor. — Regele în strâmtoare. — Dalmația perdută. — Pace cu turcii. — Sigismund în Ardeal. Legătura cu Dan din Muntenia. — Husiții se impun. — Aristocrații perverși. — Ordinele la Buda. — Organizări. — „Portalis militia". — Ardealul pustiit.

In prima revoluție mai mare întâmplată pe teritorul regatului ungar, cea dela 1437, se vede deja influența husiților asupra țăranilor din Ardeal. Ei au pornit lupta în numele unor principii pentru cari Ioan Huss și Ierome din Praga mor pe rug la 6 Iulie 1415 și 30 Maiu 1416. Insăși felul lor de a luptà, la Olpret (Alparét) unde își fac tabără cum făcuseră husiții pe înălțimile dela Bechin, dovedește că celece se petreceau în Boemia, n'au rămas fără influență nici asupra iobagilor din statul ungar. Pentru desvoltarea ulterioară a vieții de stat din Ungaria, în tot cazul au avut foarte mari urmări. Când a mers vestea că Huss, iar în urmă Ziska, luptă contra omnipotenței prelaților și a feudalilor laici, că preoții catolici din Praga au fost isgoniți, iar întreg consiliul comunal potrivnic nouilor învățături aruncat pe ferestre în sulițele husiților (30 Iulie 1419), fără îndoială că poporul apăsat din Ungaria s'a gândit și el la schimbarea situației sale

deplorabile. In tot cazul feudalii au căzut pe griji. In primul rând s'a determinat o schimbare în politica regelui, care pentru a puteà să înăbuşe mişcare husită şi să ia în stăpânire regatul boem după moartea fratelui seu Vencislav (16 August 1419), abandonează lupta contra turcilor. Chiar papa uită de turci şi prin bula sa dela 20 Martie 1420 proclamă răsboi sacru contra husiţilor, cari îndrăzniseră să ceară reformă în actul cuminecăturii.

In ce strâmtoare erà regele, se poate judecà şi din faptul, că e silit să se încoroneze în Hradsin (28 Iulie 1420) fără să reuşească a cucerì dela husiţi cetatea Pragei şi să privească, fără a puteà să împedece, cum însuşi arhiepiscopul Conrad Vechta trece la husiţi şi o mulţime de cetăţi ajung în mânile lor, iar la un an după ce se încoronase, husiţii stăpâni pe ţară, proclamă detronarea lui Sigismund şi înoiesc ofertul lor de a încoronà ca rege pe regele Poloniei, Wladislau.

In vara anului 1421 el şi ţine apoi sfat cu nobilimea, la Pojon, unde se proclamă înarmarea generală, nobilimea e pusă să plătească dare pentru oştire şi măsuri aspre se iau în contra celor ce n'ar urmà pe rege în război ori ar împedecà pe alţii să participe[1]). Şi abea că serbează cununia fiicei sale cu prinţul Albert de Austria, Sigismund iar trebue să plece în războiu, contra husiţilor, cari dacă nu se desbinau între sine, erau să prăpădească şi armata lui Sigismund, şi pe ale aliaţilor săi.

[1]) Fejér, X VI. 371.

In orice caz, vazei regale i-se dase o lovitură cumplită, dupăcum s'a pornit şi curentul puternic, care a adus după sine reformaţia şi sciziunea care a dat motiv la sângeroase răsboaie în apus.

Din cauza husiţilor Sigismund fusese apoi silit să rabde cum Veneţia încorporează întreaga Dalmaţie şi aşa zicând dictează politica statelor de sud iar pe Adriatica rămâne fără rivală. Pentru a se puteà încorona cu coroana Lombardiei[1]), Sigismund trebue să între în legături cu republica milaneză şi să ajute pe asta cu oştire împotriva luptei ce purtà cu Veneţia[2]), iar ca pe împărat roman abeà îi încoronează papa Eugen IV în ziua de 31 Maiu 1433 dupăce întâi ajung să se înţeleagă asupra sinodului de convocat la Basel. Prin intervenţia papei se încheie un armistiţiu pe 5 ani şi cu Veneţia, rămânând fiecare în posesiunea teritorului său şi asigărându-se reciproc libertatea comerciului.

Ceeace erà de altfel cu atât mai urgent, cu cât zadarnic încheiase pace cu turcii, aceştia n'au respectat nimic, ci deja la 1421, pe când Sigismund se răsboià cu husiţii, năvălesc în Ardeal şi pustiesc Ţara Bârsei şi Braşovul,[3]) iar la 1423 (dupăce Ozorai Pipo bătuse în toamnă pe turci la hotarul Bulgariei) zadarnic împăratul Manuil al Constantinopolului stă două luni pentru a îndupleca pe Sigismund să por-

[1]) In catedrala dela Milano, o simplă formalitate, în ziua de 30 Noemvrie 1431.

[2]) 5000 soldaţi;. ei au ocupat Friaulul, strâmtorând astfel Signoria, care nu voia să abandoneze Dalmaţia şi din cauza asta tratările de pace conduse de palatinul Garai Miklós nici n'au ajuns la vre-un rezultat favorabil.

[3]) Fejér, op. c. X VI, 375.

nească luptă mare contra turcilor, din cauza Veneţiei şi a husiţilor, nu puteà să facă nimic. Ba în vara anului 1425, când generalii săi Ozorai Pipó întră în România pe valea Dunării, iar Csáki Miklós, voevod în Ardeal, întră peste munţi să ajute pe Dan, voevodul Munteniei detronat de turci, regele care ajunsese şi el până la Orşova, cu grosul oştirei, e silit să se întoarcă, având a luptà contra husiţilor, şi abia în toamna anului 1426, regele poate să se întoarcă împotriva turcilor,[1]) pe cari Ozorai îi şi bate la Galambócz, pe Dunăre, iar trupele comandate de Maróti János, Blagai şi Berzeviczi (cu cari erà şi prinţul Petru, fiul regelui Portugaliei) isgonesc din România trupele turceşti cari sprigineau pe Radu, şi reaşează în domnie pe Dan.

Pe vremea aceasta Sigismund petreceà în Braşov, unde ţinând sfat cu magnaţii şi nobilii, se iau măsuri aspre pentruca oştirea să cruţe satele şi oraşele pe unde merge la răsboiu; s'a fixat preţul viptualelor şi despăgubirea la care are drept populaţia.[1])

[1]) In drumul său spre Ardeal, regele se opreşte la Lipova, unde între altele, în înţelegere cu magnaţii, se hotăreşte să înarmeze şi să dea soldă la 1000 soldaţi *români*, între ei şi 100 călăreţi, cari să meargă şi să apere permanent pe voevodul Dan al Munteniei, aliat al Ungariei. Tot de aici s'a ordonat chemarea sub arme a populaţiei Ardealului, pentru a merge în ajutorul lui Dan.

[1]) Kovachich, Suplementum ad Vestigia Comitiorum, I, 328. Traducerea Köszeghy, Hadt. Közl. 1892, 507. Atunci a trecut Sigismund şi la Câmpulung, cu oştirea întreagă, de unde s'a întors iar în Ţara Bârsei şi apoi acasă, reclamat de încurcăturile produse în urma morţii despotului Sârbiei Lazarevici, care cedă Belgradul, Macio şi Socolul lui Sigismund, în schimbul ajutorului ce ar dà ca pe tron să fie aşezat nepotul seu George Brancovici.

Campania contra turcilor se termină însă cu înfrângerea dela Galambócz, unde Murat sosise cu armată mare. George Brancovici se susţine pe tron numai plătind dare anuală turcilor şi lepădându-se de Sigismund; Tvarco al Bosniei e silit să cedeze şi el mai multe cetăţi turcilor. Dan al Munteniei ajunge decapitat de Vlad (Dracul), care intră la învoială cu sultanul (în 1431), dupăce Radu, susţinut de turci, cade în luptă.

Toate acestea silesc pe Sigismund să încheie pace cu turcii, lucru de care aveà nevoie cu atât mai mare, cu cât pe d'oparte aveà să meargă la încoronare, pe de altă pa·te nereuşind să încheie înţelegere cu husiţii, cari vin la Pojon, având în frunte pe şeful lor Procopie, — se prepară să-i zdrobească. Deocamdată, în lupta dela Nagy Szombat, rămâne învinsă oştirea regelui, perzând 6000 soldaţi, pierând însă şi 2000 husiţi. Parlamentul monarhiei, sub presiunea cardinalului Cesarini, decretează în Februarie 1431 reînoirea campaniei contra husiţilor; comandant al oştirei Sigismund numeşte pe Ferdinand de Hohenzollern, dar husiţii înving la 14 August, lângă Taus, oştirea de două ori mai mare şi pustiesc apoi ţările federaţilor, husiţii vin până la N. Szombat, cuprind cetatea Likava şi nu se retrag decât dupăce trupele ungare comandate de Rozgonyi merg asupra lor, perzând în lupta dela Illava 5000 oameni şi toate muniţiunile.[1])

Husiţii se dovedeau astfel un adversar de respectat. Cesarini îi şi chemă la sinodul din Basel

[1]) Fejér, op. c. X VII, 350

(15 Oct. 1432) doar se va puteà înţelege cu ei. Le şi face concesii cari la Roma erau considerate drept o apropiere de reforme radicale, aşa că papa disolvă sinodul şi-l convoacă pe anul viitor la Bologna, act care a născut noui încurcături, deoarece membrii sinodului nu s'au împrăştiat, ci au căutat înţelegere pacinică cu husiţii. Intr'astea trupele husiţilor continuă să prădeze ţările vecine. In Ungaria vin până la Pojon, dupăce ocupă N. Szombatul şi Késmarkul, jefuesc oraşele miniere şi duc în prinsoare chiar pe prepositul dela Sepuş.

Şi toate acestea se întâmplau dupăce dealtfel dignitarii ţării în adunarea dela Buda deciseseră chemarea sub arme a nobilimei şi câte un călăreţ dela 20 iobagi. Indrăzneala husiţilor erà aşa de mare, că întorcându-se acasă, în toamna anului 1432 husiţii lasă garnizoană în N. Szombat, care şi rămâne în stăpânirea lor.

Deoarece tot atunci turcii năvăliseră în Ardeal şi în părţile sudice, regele a căutat să se împace cu husiţii. Sinodul dela Basel arătându-se conciliant, a înlesnit pacea. Parlamentul dela Praga [30 Noemvrie 1433], în urma propagandei mai ales a oligarhului Neuhas, pune capăt războiului ce bântuia deja de 15 ani. Naţia cehă îşi formulează cele patru articole [rezumatul dorinţelor sale] şi sinodul primindu-le, nu mai e motiv de luptă între fii aceleiaşi biserici.

Erà timpul suprem, pentrucă turcii năvăliseră deja în Ardeal, pustiiseră Ţara Bârsei, asediaseră Braşovul şi Sibiiul şi de pe sate au dus în robie pe cine au prins. Vlad al Munteniei, aliat al tur-

cilor, a ocupat Severinul, zdrobind pe cavalerii germani d'acolo, comandați de Nicolaus Redvitz,[1] așa că partea de sud a țării erà absolut fără apărare.

„Cauza principală a nesuccesului luptei contra turcilor — zice Pór — este a se căutà în faptul, că nobilimea n'a sprijinit îndestul pe regele, care și de altfel fiind ocupat în mii de alte chestii, nu a putut să pună toată puterea pentru înlăturarea primejdiei ce amenință țara... Când țara erà amenințată de cucerile repezi ale turcilor și de năvălirile husiților, când Dalmația e ocupată de vechiul rival, și la nord în locul prieteniei cu polonii se încuibă ce rta, nobilimea stă încă tot pe punctul de vedere, că apărarea țării e datoria regelui și numai dacă țara e amenințată de primejdie mare, pe care trupele regale n-o pot înlăturà, atunci numai oligarhii și nobilii sunt datori să prindă arma, în interiorul țării, pentru apărarea patriei, dar nici atunci nu sunt datori să remână în tabără mai mult de 15 zile. Și acestei îndatoriri însă numai cu greu se supuneau. Pornirea războiului o împedecau cu venirea lor târzie; înalții aristocrați nu veneau cu banderiu întreg, iar dintre nobilimea mică, îndeosebi cei seraci, veneau de regulă fără arme, pe jos, adesea numai cu o bâtă în mână".[2]

Măcar că de altfel Sigismund a pus multă grije pentru organizarea apărării țării La 1433 ordinele adunate la dieta din Buda au și discutat un proiect văzut de rege, care tindea la codificarea principiilor de realizat pentruca sistemul banderial să fie pus în practică mai serios ca până acum

Intr'ânsul se mențin multe din vechile dispoziții. Apărarea țării și d'acì încolo este datoria — în primul rând — a regelui, apoi a prelaților și oligarhilor, iar la cazuri extreme, a nobilimei întregi. Experiența a dovedit însă, că mica nobilime, rău înarmată și neeserecitată, nu prea erà de mare folos în războiu. Prin proiectul dela 1433, nobilimea

[1]) Pesti, A szörényi bànság, I, 40.
[2]) Pór, op c. 584.

mică este dispensată de sub această îndatorire, în schimb nobilimea întregului comitat, în proporția averii (3 soldați călăreți după o sută iobagi) are să trimită luptători puşi sub comanda comiților supremi (fişpani), cari vor sta sub arme nu 15 zile numai, ca până acum, ci câtă vreme regele şi comandanții vor crede necesar. Printr'o apucătură — spunându-se că deoarece *Muntenia*, Bulgaria, Sârbia, Bosnia, Dalmația nu de mult, sub Ludovic cel mare, aparținuseră coroanei ungare, au a se consideră şi acum teritoriul ungar — nobilimea a fost obligată a luptà şi peste frontariile țării.

Iată cum erau dislocate pe acea vreme puterile armate ale Ungariei: cetatea Pojon o apărau 3000 soldați; tot în acea parte nordvestică a țării erau aşezați 15.000 soldați, contra husiților; în Timişoara 4000, în Ardeal 22.000; litoralul dalmatin erà apărat de 3500; în Bosnia erau 12.500; la Ozora 17.000; în Croația 2500 soldați. Asta în vreme de pace. In caz de războiu se mai mobilizau însă şi banderiile jasigilor şi cumanilor, vre-o 40.000 oameni, aşa că Ungaria p'atunci socotită mare putere, capabilă a duce în luptă 120.000 oameni, ceeace a şi dat deosebită autoritate cuvântului lui Filip de Hohenzolern, conte de Nürnberg, care în adunarea dela Aachen reprezentà pe regele Sigismund şi cărui regele ales şi împărat roman, i-a dat anual 4000 fl. în aur şi moşii întinse în Csallóköz.[1])

S'au propus apoi măsuri pentru plătirea regulată a soldei, contra desertărilor şi jafurilor şi mai ales pentru venirea punctuală a trupelor la locul de concentrare. Conform decretului regal, proiectul a fost trimis la comitate, pentru-ca şi ele să-l discute şi să-şi facă observările. Alte evenimente au impedecat însă realizarea reformei şi abea în Marte 1435 Sigismund poate venì la Pojon, unde sancționează legea privitoare la apărarea țării, dând viață aşa

[1]) *Beöthy*, op c. 105.

zisei *portalis militia* (câte un soldat călare, cu sabie, buzdugan şi arc dela 33 porţi de iobagi). Nu s'a desfiinţat însă nici îndatorirea ca nobilimea să meargă în persoană la războiu, iar nobilii săraci să ia parte la răscoalele ordonate ori sub steagul vre-unui magnat, ori în banderiul comitatului. Cine refuzà să vină la războiu, veneà târziu, ori desertà, i-se confiscà averea.

S'a făcut apoi nu numai un recensământ al bărbaţilor apţi a purtà armă, ci s'a precizat şi unde şi câţi luptători au să se concentreze la caz de nevoie. In contra husiţilor erau destinaţi 17.000 călăreţi, contra turcilor 60.000; cu soldaţii regelui şi a oligarhilor, ţara aveà o armată de 120.000, călăreţi şi pedestraşi.[1])

Pe când luà aceste măsuri de apărare a ţării, Sigismund s'a gândit şi la înăbuşirea credinţei husiţilor. A adus în Ungaria pe franciscanul Iacob Marchia, recomandat de papa, care unde n'a putut s'ajungă la rezultat cu puterea cuvântului (erà mare orator), uzà de puterea armelor (aveà la dispoziţie banderiile oligarhilor şi comitatelor), întemniţând pe eretici ori arzându-i pe rug. Nu s'au cruţat nici chiar osemintele foştilor eretici, ci au fost scoase din pământ şi supuse pedepselor canonice.[2]) El îşi începuse activitatea de inquizitor în Sirmiu, dar a fost chemat şi pe teritorul episcopiei Oradiei, şi în Ardeal, unde Lépes György se plângeà de husiţii veniţi dinspre Moldova.[3]) După-ce şi-a terminat pe

[1]) Vezi Pór, op c. 592.
[2]) Hunfalvy, II, nota 73.
[3]) Fejér, op c. X VII. 810.

acolo misiunea, a venit în partea de sud a regatului, unde preoţimea eà însaşi erà grozav de imorală; se şi revoltase când a văzut că inquizitorul îi pune la rezon şi pe preoţi, şi au pus pe fugă pe Marchia, aşa că trebuit să intervină regele şi papa, pentru a puteà să-şi continue — misiunea.[1])

Tocmai luptele acestea contra husiţilor consumau însă nu numai pe rege, ci întreaga ţară, aşa că Sigismund moare la 9 Dec. 1437 fără să fi putut garantà siguranţa contra turcilor, lăsând Ardealul intr'o stare de plâns, pe husiţi mai tari ca ori când iar pe soţia sa complotând cu husiţii pentru ca regatul boem să ajungă pe mâna regelui Poloniei, iar nu în stăpânirea lui Albert, cum aranjase Sigismund. Din cauza ásta Albert a şi avut de purtat lupte atât contra husiţilor cât şi contra polonilor, aşa că e silit să steà un an de zile afară din regatul ungar.

In Ungaria, se înţelege, într'asta domneà anarhia cea mai cumplită. Iobagii, trataţi rău de oligarhi, se rescoală auzind că Sigismund a murit. Intreg Ardealul erà în flacări şi abea în Ianuarie 1438 iobagii resvrătiţi sunt învinşi la Cluş-Mănăştur de voevodul Csáki László, care pe comandantul lor Nagy Antal şi pe alţi 9 inşi îi trage în ţapă.[2])

Intr'astea armata sultanului Murad pustieşte toată valea Murăşului şi după şase săptămâni de jaf, incendiu şi omor, pleacă din Ardeal ducând cu sine 70,000 prizonieri creştini de toate neamurile[3]). In

[1]) Idem, 856.
[2]) Hunfalvy, II, 86.
[3]) Teleky, I. 78.

primăvara anului 1439, tocmai pe când regele Albert se întorcea în ţară şi ordinele se adună la Buda, Garai László, ban de *Mácsó*, are de sufocat o altă revoltă în Buda, îndreptată contra nemţilor d'acolo (pentru dispariţia tainică a ungurului Eötvös Albert); ura ungurilor faţă de nemţi s'a manifestat apoi şi în dietă. Ordinele vin cu pretensiuni, cărora solicitară sancţionarea regală, oprind ca regele să ţină la curte străini (nemţi), să doneze străinilor, precum se interzice ca aceştia să poată luà cu arendă moşie. Regelui i-se cere să şadă în ţară. Peste tot: ordinele stau faţă în faţă cu regele ca parte şi parte, iar mijlocitor erà palatinul Héderváry Lörincz. Strâmtorat, regele primeşte ce i-se cere, iar magnaţii fiind în largul lor, îşi asigură tot mai mare rol în conducerea guvernului; nobilimea nu se obligă să ia arma de cât în caz când trupele regelui şi ale magnaţilor sunt neîndestulitoare; dar nici atunci nu se vor duce peste frontarii... „Dieta ungară — scrie Pór — în loc să se fi îngrijit de apărarea ţării, prin revoluţie de stradă şi ajutată p'ascuns şi de regina, a căutat să stoarcă dela rege legi cari să asigure privilegii aristocraţiei şi nobilimei...“ [1]).

Relevând faptul nemai pomenit în istoria ungară până acum, că magnaţii tratează cu regele Albert *dela putere la putere*, Ferdinándy zice următoarele despre legea adusă la 1439:

„Legea asta nici pe departe nu stă la înălţimea de principiu a Bulei de aur alui Andreiu II ori a legilor lui Andreiu III; de oarece corespunde însă mai mult tendenţelor

[1]) Op c., 619.

oligarhiei omnipotente, a exercitat un efect mai stabil asupra desvoltării ulterioare, fără ca să se fi simţit întărirea ei şi de regii următori... Cei mai mulţi istoriografi ai noştri spun, că decretul acesta alui Albert a întărit Bula de aur. Noi, însă, dincontră, vedem că asta nu să întărească, ci să întregească vrea Bula de aur, ba legea întreagă este numai o atitudine ostilă ce magnaţii au luat împotriva principiilor de spirit mai democrat din Bulă".[1])

Ferdinándy dovedeşte asta comparând cele două legi.

Nu s'a mulţumit însă nobilimea nici cu atâta, ci îndată după asta a conspirat contra regelui, dându-se făţiş pe partea soţiei lui, Elisabeta, pentru cuvânt că ea este moştenitoarea lui Sigismund. Oligarhii alegeau între două capete încoronate, pentru a nu respectà pe nici unul.

Aceasta pe când sultanul Murad pornise cu o armată de 130,000 oameni să ocupe Semendria şi să-şi asigure trecerea în Ungaria.

1) Op. c. 132.

XII. Ioan Corvin.

Ioan Corvin ban al Severinului. — Caracterizarea sa de diferiți învățați, străini și unguri. — Spiritul seu democratic. — Decretul dela 1439. — Huniade păzitor al integrității statului. — Zidește Timișoara (1443). — Dieta dela Buda (1444). -- Autonomia comitatelor. — Grija lui pentru popor. — Huniade căpitan suprem și guvernator. — Ușurări. — Ca diplomat. — Greutățile ce i-au făcut oligarhii. — Marea lui popularitate. — Ffectele acesteia, după moartea sa.

a) *Ioan Corvin sub Albert.*

Fără îndoială că întâiul Habsburg care e ridicat pe tronul Ungariei, Albert[1]), ajunge la o grea moștenire. A avut însă un mare noroc: istețimea de a ști să-și aleagă oamenii cărora le încredința rol în

[1]) Albert era de altfel și numele fiului lui Rudolf de Habsburg, care, conform legăturii dintre Rudolf și Ladislau Cumanul, trebuia să moștenească tronul Ungariei, nainte cu 98 ani.

stat. Iar norocul cel mai mare a fost că soartea i-a adus în cale pe Ioan Corvin (Huniade) [1]), unul dintre cei mai străluciți beliduci din câți a dat neamul românesc, iar în istoria statului ungar fără pereche, atât ca răsboinic, cât și ca talent de organizare, devotament și bun sâmț. Bărbat de calibru mare, el însuși a produs evenimente și a pus stavilă celui mai puternic curent al veacului XV: turcilor cuceritori, împedecând astfel cel puțin cu o sută de ani domnia semilunei în Ungaria. Ca ostaș se distinsese deja sub Sigismund, așa că regele îl luase cu sine în suita de încoronare la Aachen, la sinodul dela Constanța și în alte călătorii în străinătate. Primele succese de arme le-a avut în luptele contra husiților.

Așa se esplică faptul, că în Maiu 1439 noul rege Albert, îi încredințează cheia regatului ungar: cetățile dunărene Orșova, Severin, Mihaldul și Görény, — și peste câteva luni, văzând ce organizator escelent este, il numește ban al Severinului, împreună cu fratele său Ioan, fapt prin care nepoții fostului cnez valah — scrie contele Teleky József — ajunge între aristocrații țării[2]).

Papa Calixt III îi zice atlet alui Hristos („Unicus Christi fortissimus athleta Ioannes Vayvoda de Hunyad"), iar istoricul Bonfinius scrie despre el: „Hic enim Valacho patre, matre vero Graeca natus, in-

[1]) Bunicul său Șerban, fusese cnez al românilor din Hunedoara; tatăl său Voicu, pentru serviciile prestate în armata lui Sigismund, primise la 1409 cetatea Hunedoarei și întră astfel în șirul nobililor. Ioan Corvin Huniade, mai avea doi frați dintre cari unul se numea Ioan, iar celalalt Voicu. Pentru a-i deosebì, celui viteaz îi ziceau Iancu.
[2]) Hunyadiak, II, 110.

dustra et virtute supra omnium opinionem, suum genus ilustravit: parentibus nequagum obscuris editum tradidere. Pater namque inter valachos, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt, et e Romanis superfuisse colonis, veluti lingue similitudo testatur, sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuisse dicitur"[1]). Şi să se noteze, acest istoriograf erà amicul regelui Mateiu, petrecuse timp mai îndelungat la curtea din Buda. Monumentul cel mai mare l'a ridicat Corvinilor contele Teleky József, în vasta sa operă „Hunyadiak kora Magyarországon". Despre talentul lui ca strateg a scris Kuppelwieser.

„Erà econom escelent — scrie Acsàdy — şi astfel despre însemnătatea iobagilor din punct de vedere a politicei de stat, precum şi despre valoarea muncii acestora avea idei mai cristalizate de cât cei mai mulţi dintre contimporanii săi. Pe vremea, când ideile de castă se valorau în cea mai rigidă formă, Huniade a judecat ş'a şi exprimat părerea, că naţiunea politică nu consistă dintr'un ordin ori două, ci din *totalitatea locuitorilor*"[2]).

Un nepot de cnez, străin şi prin naştere şi prin sânge de cercul în care ajunsese, să poată profesà astfel de principii în lumea aceea feudală, fără în-

[1]) „Acesta s'a născut din părinte valah (român) şi din mamă greacă, a escelat prin silinţă şi virtute în opinia tuturora, şi a făcut fală neamului său: se zice că nu sa născut din familie obscură. Se afirmă adecă despre tatăl său că avea cea mai mare vază în mijlocul poporului românesc, care locuieşte pământul getic şi dacic şi despre care cu drept cuvânt se susţine că sunt următorii colonilor romani, cea-ce dovedeşte şi limba lor". Op c. 331.

[2]) Op c. 157.

doială că a trebuit să fie o individualitate marcantă, bărbat care face epocă. Deja nainte de a fi magnat al țării, ca simplu nobil, determină o măsură proprie a lecuì situația: în sfatul ținut de rege la Titel, unde primise știrea că turcii au cuprins Semendria, se decide mărirea oștirei regale, angajându-se și străini, cu soldă, pentru care scop decide strângerea unei *dări escepționale*, 100 denari pentru fiecare poartă de iobag, și anume să se plătească nu numai după iobagii de pe moșiile nobililor, ci și *pentru cei de pe moșiile regelui și reginei*, precum și după proprietățile orașelor regești[1]).

Incontestabil, primejdia presionà și ea. A fost însă la mijloc și spiritul democratic și de egalitate, propagat de Huniade, altfel nu ne putem închipuì ca ordinele și casa regală să se fi învoit așa lesne la noui și atât de mari sarcini.

Este adevărat, de altă parte, că tot atunci Albert emite decretul (1439)[2]) prin care *întreaga nobilime este scutită de plătirea zeciuielii*, așa că de acì încolo dijmă, pe lângă orășeni, plătesc numai iobagii (art. 28), nedreptate pe care nici regele nici Huniade n'ar fi putut s'o împiedece, grosul armatei fiind tocmai nobilimea, și fiind supremă necesitate de banderiile nobilimei.

b) *Ioan Corvin sub Ulászlo (Wladislav).*

După moartea lui Albert, întâmplată la 1439 în Neszmély, pe când se duceà la Viena, țara s'a împărțit în două tabere. Regina văduvă își făcuse

[1]) Teleky, X, 70.
[2]) Publicat de Kovachich, Sylloge decretorum.

partid pentru a încoronà şi impune de rege pe fiul seu Ladislau, născut după moartea regelui Albert. Arhiepiscopul Szécsy l-a şi încoronaţ. Ioan Corvin însă, prevăzând primejdia unui regim cu rege copil şi regină văduvă intrigantă, a luptat pentru candidatura lui Wladislav, rege al Boemiei, care a şi fost ales şi în urmă încoronat tot de arhiepiscopul dela Strigoniu.

Fiindcă sfânta coroană erà în mânile Elisabetei, Wladislav s'a încoronat cu o altă coroană (în Alba-Regală) decretându-se de reprezentanţii ţării că „puterea coroanei rezidă în voinţa ordinelor“, dar spunându-se, că se va încoronà şi cu sfânta coroană, când vor ajunge în posesiunea ei.

Ulászló i-s'a arătat recunoscător, punându-şi încrederea în el şi însărcinându-l la 1441 cu paza Belgradului. El a şi isgonit pe turcii cari năväliseră în părţile de sud ale ţării, bătând pe begul Isac dela Semendria. In anul viitor în Martie îl bate begul Mezit la St. Imre, aproape de Alba-Iulia, dar Corvin se resbună în scurtă vreme în lupta dela Sibiiu (unde Kemény Simon se jertfeşte pentru Ioan Corvin şi pentru asigurarea isbândei. Atunci s'a înfiinţat, spre amintire, claustrul paloşilor, aproape de Teiuş).[1])

Fiind vorba să se facă pace între Elisabeta şi Wladislav, luând regele în căsătorie pe fiica ei mai mare, ca zestre dându-i-se 15 oraşe din Sepuş, — iar fratele regelui, prinţul Cazimir luând în căsătorie pe fiica mai mică şi zestre dându-i-se Silezia, Ioan

[1]) Fraknói, op. c. 26.

Corvin, cu toată supunerea cătră regele şi gratitudinea cătră Elisabeta, a cărei soţ (regele Albert) îl ridicase mult, — a protestat, zicând că mai bine un răsboiu civil, decât o pace cu ştirbirea întegrităţii statului.[1])

Ca ban al Severinului[2]) şi comite de Timiş el nu se mărgineşte numai să întărească cetăţile existente, între cari cea mai importantă erà Belgradul, ci la 1443 începe să zidească cetatea Timişorii, din care făcând centrul operaţiunilor sale militare, *stă ca zid neînvins împotriva turcilor.*

Beöthy scrie despre el: „Familia lui n'a fost de origine maghiară, ba încă s'a născut şi crescut într'o provincie absolut copleşită de valahi... A fost cel mai mare, ori mai bine: *singurul beliduce* al naţiei maghiare".[3]) Il compară, în privinţa virtuţilor cu Cesar. In caracterizarea sa măiastră despre Cesar, unde-l descrie în fruntea oştirilor sale, Mommsen nu ştie o laudă mai mai mare, decât spunând că Cesar şi în fruntea soldaţilor sei făceà politică. Lauda asta, scrie Beöthy, se poate aplicà şi lui Ioan Corvin. Dacă luăm strîns (ori sever) lucrurile, *el a fost cel dintâiu bărbat de stat ungar, care a fost în clar cu situaţia politicei externe şi cu problemele naţiunei.*[4])

Pentru a organizà oştire contra turcilor şi pentru regularea multor afaceri, Wladislav convoacă în

[1]) Fraknoi, op c. 28.
[2]) Calitate pe care o aveà deja la dieta dela Buda în 1440. Teleky, op c. X. 80.
[3]) Op c. pag. 108—109.
[4]) Op c. 113.

Aprilie 1444 dietă la Buda. S'au prezintat 218 prelaţi şi aristocraţi, între ei şi George Brancovici, despot al Sârbilor şi vasal ungar.[1]) Indignarea contra unora dintre magnaţii ticăloşi ca Szentmiklósi Pongrátz şi Nebojsza Péter, căpitanul S.-Miclăuşului), s'a manifestat cu aşa tărie, că nu i-au tolerat între dânşii, ci dimpreună cu suita lor, i-au spânzurat ori aruncat în Dunăre, Giskra şi alţi partizani de ai lui Ladislau, au fugit.

In dieta dela 1444 s'a adus următoarea hotărîre :

„Deoarece câştigul cămării în Ungaria, de nevăstuică în Slavonia şi 50-cimea în Ardeal sunt destinate pentru întreţinerea curţii regale şi pentru cheltuielile apărării ţării, nici unul dintre precedenţii regi, antecesorii nostri, n'a fost în drept să detragă (să înstrăineze) nici în totul nici parţial aceste venituri dela cămara regească. De aceea se decide ca veniturile publice să se recâştige coroanei, ţării şi regele regina, bisericile şi prelaţii, stegarii ţării şi alţi proprietari, câştigul cămarii, dare de nevăstuică şi 50-cimea d'acì încolo sunt datori să plătească în întregime, după toate proprietăţile, *fără considerare la privilegiile şi scutirile regale.*"

Se ordonă de-asemeni, ca atât darea pentru cumani şi jidani, cât şi 30-cimea dela ocnele de sare şi dela mine (zălogite ori dăruite până acum să fie puse la dispoziţia coroanei. *Baterea monedei se decretează drept esclusiv al coroanei*, oprindu-se strict nu numai ca magnaţii să bată bani, dar ca şi regele să dea concesie pentru asta; regele se îndatorà însă şi el să nu schimbe valuta fără ştirea şi aprobarea ordinelor.

[1]) Kovachich, Sylloge Decretorum, I, 74.

S'au luat însă tot aşa de drepte măsuri şi pentru ocrotirea averilor private. In decretele de numire a diferiţilor dignitari şi funcţionari, sub pedeapsă de a fi destituiţi şi a nu mai puteà să ocupe acea slujbă, li-se interzice să cuprindă din averea altora, de a păgubì pe alţii, ori să tolereze ca subalternii lor să facă aceasta. Iar cât despre jafurile şi cuprinderile ilegale sevârşite în anii de tulburări, averile înstrăinate în acest fel, să fie redate adevăraţilor proprietari. Celor cari se întorceau la credinţă către rege, li-se redà averea (chiar dacă ea fusese dăruită altuia) iar pentru ceice ar stăruì să ţină cu Ladislau, se decretează confiscare şi vecinică disgraţie, trataţi fiind ca infideli.

Pentru asigurarea justiţiei, s'a decretat că ori cine poate apelà la curtea regală împotriva judecăţii aduse de voevozi, bani şi fişpani. *Autonomia comitatelor câştigă pe acest teren un drept de mare importanţă*: să aleagă 4 nobili, cari să judece, alături de fişpan şi solgăbirău, în pricinele cetăţenilor.

Ducerea la îndeplinire a sentenţei curţii regale se garantează prin pedepse aspre (destituirea şi darea în judecată ca infideli) a voevozilor, banilor şi fişpanilor cari ar nesocoti-o. Se prevede d'asemeni demolarea cetăţilor şi castelelor în preajma cărora se tolerează jafuri şi hoţii.

Cine a strâns dare, dar n'a administrat-o cămării, e îndatorat s'o ducă.

Magnatul care a omorât ori aprins proprietate, va fi chemat înaintea tribunalului de opt (octave), unde sub prezidenţia omului regal i-se face judecată

(procesul nu poate fi amânat nici prin decret regal); dacă acuzatul nu se prezintă, e judecat la decapitare şi confiscarea averii.

Regele se îndatorează ca nici proprietăţi, nici dignităţi, să nu dea străinilor şi să ia îndărăt chiar dela cei cărora le-a dat (afară de episcopia Ardealului, care era dată polonului Matei).

Dreptul de războiu şi pace este al suveranului.

Ceeace n'a împedecat însă pe magnaţi să nu facă intrigi contra lui, ci Szécsi, arhiepiscopul care încoronase pe Wladislav, cu mai mulţi prelaţi şi aristocraţi iar au trecut pe partea lui Ladislau şi au cerut spriginul şi intervenţia lui Friderich, rege german, care la 1443 a primit tutoratul lui Ladislau şi a convocat dietă la Pojon.[1])

Intr'o bulă a sa, papa Eugen, însufleţit de primele învingeri ale lui Corvin, scrie: „Dacă Dzeu, în chip miraculos, dupăcum afirmă toţi şi recunoaşte şi el şingur, nu s'ar fi îndurat să acorde nobilului voevod Ioan, fiului nostru iubit, învingere asupra turcilor: cruzii turci desigur ar fi făcut încercare să cucerească întreaga Ungarie".

Solicitudinea lui Ioan Corvin pentru popor, chiar pe aceste vremuri de primejdid, reiese din următoarele: Deja la 24 Aprilie 1444 scrie din Pesta numeroşilor sei locotenenţi de cetăţi şi administratori[2]) să permită *liberă mutarea iobagilor* şi, după

[1]) Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria XLII. 7.

[2]) Atât în urma donaţiunilor regale cât şi în urma căsătoriei cu Elisabeta Szilágyi, fiica magnatului László, Ioan Huniade era unul dintre cei mai cu stare magnat.

Aveà moşii (şi chiar cetatea) pe la Muncaci, pe urma nevestei, aveà — ca voevod al Ardealului — reşedinţă în Cluj şi în cele din urmă s'a mutat la Timişoara unde aveà palat şi moşii prin Banat.

ce ei au plătit ce datorează, să-l lase, ori unde ar voì să meargă? [2]) Şi face aceasta de sine, fără să fie silit de lege şi cu atât mai puţin de obiceiuri. Se ştie doar, că feudalii nainte de a-l acceptà rege, îl siliseră pe Albert să *sancţioneze abrogarea tuturor legilor aduse de Sigismund pentru uşurarea soartei iobagilor.* Iar spiritul propagat de Huniade tinde a se întărì. Numai aşa ne putem esplicà faptul, că ales fiind, Wladislav I făgădueşte în actul seu de învoială, că îndată ce se va încoronà, prin jurământ şi decret legal va întărì „toate drepturile, libertăţile şi *bunele obiceiuri* ale Ungariei" şi *decretele* decedaţilor regi, iar ajungând rege, într'adevăr, întăreşte Bula de aur, dar lăsând din ea afară art. XXXI (care da nobilimei dreptul de insurecţie), articol pe care oligarhii l'au invocat de atâtea ori spre a ştirbì puterea regală şi a stoarce cencesiuni, producând anarhie în ţară.

S'a mai adăogat multelor mizerii, încurând, şi faptul că art. 28 din decretul lui Albert, care *dispenzà nobilimea de plata zeciuielii*, s'a prevăzut şi în decretul dat de Wladislav (ca art. I.)

Ferdinándy, cu multă dreptate, susţine că mai ales faptul acesta: formularea în alt articol şi alt decret a legii decretate de un rege precedent, dovedeşte că *legile se considerau în fiinţă numai câtă vreme trăià regele care le-a decretat*[1]) şi — adăogăm noi — câtă vreme stăruià şi aveà putere a silì pe supuşi să le respecteze. Acelaşi lucru îl dovedeşte, de altfel, şi următoarea încheiare a decretu-

[1]) Archiva Gróf Zichy, IX.
[2]) Op c. 142.

lui lui Wladislav. „Iar ca mai sus datele constituţiuni şi întărirea lor să aibă putere eternă. emitem prezenta Noastră scrisoare de privilegii. Spre care amintire şi vecinică putere, dăm prezenta scrisoare, întărită cu pecetul Nostru. Dat în Alba-Regală, în ziua sărbătorii profetului Ilie, anul 1440".

Dacă ar fi fost de sine înţeles, că o lege ţine până nu se desfiinţează iarăşi tot prin a lege, ori că ţine şi după moartea regelui care a decretat-o Ludovic cel mare (la 1351) n'ar fi zis în decretul seu că în urma rugării nobilimei a întărit şi *reînoit* Bula de aur,[2]) — şi nu s'ar fi simţit nici Wladislav îndemnat să pună această clauzulă. Tot aşa de adevărat va fi fost, că dacă legea n'ar fi cuprins favor pentru nobilime, aceasta ar fi căutat să împedece clauzula.

c) *Interegnum.*

La 1444 murind Wladislav în lupta dela Varna, sub interegnul ce a urmat puterea de stat ajunge pe mâna esclusiv a ordinelor (a nobilimei din dietă),

[2]) Textual: „Dăm de ştire, prin urmare, tuturor pe câţi îl priveşte: că prelaţii ţării Noastre, baronii, precum şi dignitarii şi nobilii prezentându-se înaintea noastra şi aducându-se aminte şi înşirând meritele strălucite ale serviciilor credincioase ce au dovedit atât în cauzele noastre proprii, cât şi ale ţării, în zile bune şi zile rele, cu cea mai mare fidelitate şi aşa zicând cu zel religios, ne-au arătat scrisoarea de privilegii provăzută cu sigil de aur a dlui Andrei II, fiul lui Béla III, rege glorios odinioară, strămoş şi predecesor al Nostru de blândă amintire, în care (după cum se spune în diplomă) se cuprind libertăţile acordate lor de S-tul Stefan, regele şi apostolul naţiunei maghiare, ca pe aceste să le întărim şi reînoim".

care prezintă nu numai esitaţiuni continue, dar formal schimbă mâne ce a decis azi.

Lui Huniade i-s'a încredinţat demnitatea de *căpitan suprem al ţării*, mai numindu-se însă şi alţi şase căpitani cari au fost: Ujlaki Miklós, Rozgonyi György şi Ország Mihály (din partidul lui Wladislav), Giskra János, Bebek Imre şi Szentgyörgyi Pongrácz (dintre partizanii lui Ladislau).

La 1445, dupăce Wladislav perise la Varna primăvara când rege s'a ales Ladislau, dieta dela Pesta decretează (art. XXII): „Iobagii oricărui proprietar, cari au plătit arenda legală şi alte datorii drepte, dacă vor să se ducă pe alte proprietăţi, să fie lăsaţi totdeauna, aplicându-se altfel pedeapsa prevăzută în respectiva lege a decedatului rege Sigismund".[1]) Libertatea de a se mutà a iobagilor ajunsese adecă desconsiderată rău. Se agravase situaţia îndeosebi a iobagilor din comitatele dintre Drava şi Sava, şi ale celor din Ardeal, cari după înăbuşirea revoluţiei dela 1437 şi 1438 au fost scoşi de sub legile regnicolare şi supuşi regimului *obiceiului strămoşesc* (antiqua constitutio), ceeace însemnà pe scurt: *bunul plac al feudalilor*.

Cu ce fel de elemente trebuià să apare Ioan Corvin ţara, se poate vedeà din faptul, că cele două diete, înainte, şi după lupta dela Varna, au fost silite să se ocupe de potlogăriile magnaţilor, „cari nu s'au ruşinat să folosească spre scopurile lor banii strânşi din darea votată pentru cheltuielile de răsboiu. In una din şedinţele dietei ce s'a ţinut după

[1]) Publicat de Kovachich.

lupta dela Varna, însuşi Ioan Huniade s'a plâns, că pe când se organiză armata pentru campania din 1444, a dat unui aristocrat distins, lui Nagyfalvi György, 500 floreni cu scopul, ca acesta cu soldaţii sei să i-se alăture; dl George a ţinut însă banii, dar să plece la luptă, n'a vrut".[1])

Un singur punct fics eră în ţară: Ioan Huniade, cu neîntrecuta-i vitejie, cu voinţă de fer şi un simţ de datorie pentru ţară, de cari zadarnic am căută la ceilalţi magnaţi.

Nu e mirare, dacă dăruit cu atâtea calităţi, ajunge nu numai „făcător de Domni",[2]) dar la 1446 îl aleg *guvernator al ţării*, o demnitate care n'a fost până acum încredinţată nimărui.

In ce priveşte putarea guvernatorului, legea zice că va fi „asemenea celei regale" : el e mai marele oştirilor, îndatorat fiind însă că în caz de năvălire în ţară a duşmanilor, să conducă în persoană oştirea; pe lângă sine va ţine însă un sfat compus din 2 prelaţi, palatinul, judele ţării, 2 domni stegari şi 6 nobili, pe cari (afară de palatin şi judele ţării) îi alege dieta, — sfat care se va întruni regulat tot la trei luni, dar dintre consilieri 1 prelat, 1 domn stegar şi 6 nobili vor fi permanent lângă guvernator.

(Guvernatorul aveà însă latitudine să resolve şi singur o mulţime de afaceri doar în administrarea averilor regale erà controlat mai tare şi singur nu aveà drept să doneze averi bisericeşti).

[1]) Fraknói, op c. 64.
[2]) N Iorga: Studii istorice, p. 101.

Mica nobilime,[1]) care a determinat alegerea lui Corvin, căci „dintre aristocraţi mulţi s'au considerat pe sine mai abţi pentru această demnitate decât pe fiul nobilului de rând valah“,[2]) după cum vedem, a căutat astfel să-şi asigure o influenţă covârşitoare în conducerea ţării.

Prin lege i-s'a asigurat apoi guvernatorului libertatec de a şedeà în cetăţile, oraşele şi opidurile regale.

d) *Ioan Corvin ca guvernator.*

Fie că îndemnat de vocea sângelui, fie că în urma amintirilor bune ce le aveà de când petrecuse în Banat, destul că în calitate de guvernator a dat probe de osebită solicitudine pentru români. celor din districtul Jupani (Supan) le întăreşte *vechile* drepturi şi-i scuteşte de orice dare.[3])

Principiile lui democratice şi le-a manifestat îndeosebi ca guvernator. Astfel, când la anul jubilar 1450 papa acordase aristocraţimei şi nobilimei din Ungaria favorul să peregrineze la vre-o mănăstire (să meargă la Roma nu!), Huniade scrie papei şi-l roagă să acorde acest favor tuturor celor din Ungaria, cari toţi au *o patrie comună şi interese comune.*[4]) Ca guvernator — scrie Acsády — nu odată a pornit anchetă şi a pedepsit pe magnaţii cari chinuiau cu tot felul de sarcini pe sărăcime[5]). Acordând diferite privilegii şi uşurări, prin mijlocirea

[1]) Il îndumnezeià pe Huniade, scrie Beöthy, op c. 109.
[2]) Fraknói, op c. 85.
[3]) E. Hurmuzaki, Documente, 1890, p. 745.
[4]) Fraknói, Magyarország és a szentszék, II, 73.
[5]) Op c. 175.

cnezatelor[1]), a întemeiat mulţime de sate şi peste tot, a contribuit ca iobăgîmea să fie tratată mai suportabil. Pentrucă, vrând nevrând, ceialalţi magnaţi trebuiau să se învoiască şi ei cu iobagii şi să le acorde ceea ce acorda guvernatorul, demna sa soţie şi numeroasele lor rudenii.

Astfel, Vitéz János, episcopul Oradiei, la 1451 acordă iobăgimei din Beinş şi alte 9 sate din prejur privilegii deosebite. Intâi de toate le scoate de sub jurisdicţiunea comandantului de cetate dela Feneş şi chiar în procese de mai mare însemnătate au să fie judecaţi de *juzii şi juraţii proprii.* Pentru ca să se facă judecată dreaptă, pertractările se ţineau numai nainte de ameazi, până ce juzii şi juraţii sunt cu capul treaz; judecăţile de după ameazi erau nule. Li se asigură apoi dreptul de liberă mutare şi înafară de zeciuială şi a noua parte, plăteau ca arendă numai în bani gata (ferto), moderat, alte servicii nu prestau[2]).

Se revenea întrucâtva, la vechea stare de lucruri, din secolul trecut, când românii din Bihor aveau cnezi proprii şi duceau o viaţă autonomă. De altminteri chiar şi românilor veniţi din alte părţi, colonişti, li-se asigurau diferite favoruri, de pildă nu plăteau zeciuială.

Va fi fost, fără îndoială, şi necesitatea care-l îndemnă pe episcop să acorde astfel de favoruri: să ademenească astfel pe moşiile sale cât mai mulţi români de legea veche ori de jumătate credinţă,

[1]) Pe larg: Lehoczky Tivadar, Tört. tár, 1890.
[2]) Acsády, op c. 158.

cum li-se zicea.. Pentru a-i îndemnà să vină, ar fi fost, desigur, destul şi numai favorurile de natură economică. Cele de natură juridică e posibil să fi fost şi o urmare a influenţii guvernatorului, prieten cu episcopul şi care nu se poate să nu fi avut bună cunoştinţă despre vechile drepturi pe cari ei şi le-au reclamat cu atât mai ales, cu cât iobăgimea întreagă îl ştia pe Huniade ocrotitor al ei, iar românii din Bihor îl mai ştiau şi — d'un sânge cu ei!

In Martie 1452 Huniade în fruntea dignitarilor ţării şi a mai multor reprezentanţi s'a dus la Viena pentruca în înţelegere cu reprezintanţii Austriei, în fruntea cărora erà Eizinger, să i-a hotărâri în privinţa aducerii în ţară a regelui Ladislau, crescut de regele Friderich, care l'a dus cu sine la Roma, unde mergeà pentru a se încoronà de împărat. După multe pertractări şi interveniri, Ladislau (de 13 ani atunci) a fost adus în Ungaria, unde deşi l'au tratat ca rege în regulă, în virtutea unui decret regal, Huniade a rămas căpitan suprem al ţării şi administrator al averilor regale[1]), iar cancelar al ţării a fost numit Vitéz Jánns, prietenul lui Huniade[2]).

In dieta ţinută la Pojon (Ianuarie 1453) regele este obligat să nu pună dări neobicinuite, împotriva celor cari au conspirat contra tronului său să nu se resbune şi să întărească donaţiunile făcute de Huniade.

Prima danie făcută de Ladislau a fost pentru Huniade, căruia i-a dat Bistriţa cu teritoriu însemnat din jur luat de sub jurisdicţia voevodului Ardealului,

[1]) Teleky, op c. X. 379.
[2]) Idem, II, 260.

numindu-l conte al Bistriţei şi fişpan pe vecie, după cum i-a dat şi cetăţile Deva şi Görgény[1]) iar pe fiul său mai mare Ladislau l'a numit ban al Croatiei şi Dalmaţiei, împreună cu Ulrich Cillei, unchiul regelui.

De fapt, ţara era condusă de Huniade, care dispunea nu numai în cele interne, dar el întreţinea legăturile şi cu domnitorii străini. O probă e adresa următoare către Sforza, ducele Milanului: „Ilustrissime duce, onorate domn! Trimisul Domniei-Tale Iacob Del Bene, ne-a inmanuat scrisoarea şi am înţeles cuprinsul ei; în urmare, pentru pertractarea şi rezolvarea afacerilor binecunoscute de D-Ta, cu depline puteri însărcinat trimitem la D-Ta pe secretarul Nostru, reverendisimul doctor în drept Albert (Vetési). Dat în Buda 20 Aprilie 1453. Ioan Huniade conte de Bistriţa, căpitan suprem al M. Sale în Ungaria".[2])

Numai aşa se şi explică popularitatea şi trecerea sa foarte mare pe care le avea *la toate neamurile din patrie:* căutà să facă bine *pentru toţi,* erà bun şi drept. Numai un asemenea om putea să aibă încredere, că şi după dezastrul dela Varna, unde căzuse chiar regele, să mântue ţara. El scrie, ajungând — după grele peripeţii — acasă înconjurat abea de câţi-va credincioşi: „Din nou am fost încredinţat cu apărarea credinţei şi patriei; eu demnitatea asta am primit-o din nou şi îndată am stăruit ca, deşi am suferit grea lovitură, duşmanul să nu rămână multă

[1]) Teleky, op c. X. 347.
[2]) Originalul în arhiva de stat dela Milano. Reproducere în Fraknói, op c. 1 2.

vreme nepedepsit; nu mă astâmpăr pânăce ori mă răzbun, ori îmi iau moartea din mâna lui".

Cu toate intrigile magnaţilor, autoritatea şi popularitatea lui Huniade a crescut atât de tare, încât chiar după catastrofa de pe Câmpia Mierlei (1448), ţara întreaga îl aclamà, ameninţând pe despotul Brancovici cu răsboiu dacă nu-l eliberează,[1]) iar oraşele şi cetăţile prăznuiau reîntoarcerea lui acasă ca un mare eveniment. Sfatul ţării i-a ieşit întru întimpinare până la Seghedin.

„Acea iubire de aproapele şi gândire înălţată, care se manifestase în politica de iobagi alui Ioan Huniade, a adus bogate şi binecuvântate roade în 1456, când Mohamed II, cuceritorul Constantinopolului, a atacat Belgradul cu oştire uriaşe, căutând cu tot dinadinsul ca luând această cetate, să-şi deschidă drum la Buda şi să supue Ungaria. Cu ani înainte s'a prevăzut acest atac. Dar când el s'a dat, Ladislau V, tinărul rege, a fugit la Viena, domnii cei mai puternici s'au dat d'oparte şi l-au părăsit pe Huniade, pe care în apărarea ţării, afară de câţiva prieteni buni, încolo nu l-a ajutat nimeni. I-s'a alăturat însă *poporul de rînd*, care-l iubeà, îl aveà cuprins în suflet şi acum, că primejdia finală chemà la apărarea patriei, veneà în tabăra lui cu miile".[2])

[1]) Ioan Corvin luptase cu oştire de 24.000 oameni împotriva lui Murad II, care aveà 150.000 soldaţi. Natural, a fost bătut şi în fuga spre casă, Huniade a căzut în prinsoarea despotului Brancovici. Lupta a fost la 18 Oct. Huniade s'a întors în ţară în Decemvrie.

[2]) Acsády, op c. 159.

Şi a mântuit atunci ţara de turci, pe cari i-a înfrânt la Belgrad, cu ajutorul numai a crucei purtate de călugărul Ioan Capistran, la glasul căruia *ţăranii* au venit cu miile şi sub conducerea marelui erou au făcut minuni de vitejie.

Intr'un moment de supremă primejdie şi hotărîtor pentru ţară şi creştinătate, rămâne stabilit că duşmanul cel mai temut şi mai puternic, din câţi au călcat pământul Ungariei, a fost zdrobit *de un român ieşit din popor*, înconjurat nu de *magnaţii* ţării, ci de *poporul de rînd*, fără osebire de neam, căci sub zidurile Belgradului şi-au vărsat sângele şi românii şi ungurii şi sârbii.

Fără îndoială că Ioan Corvin ca guvernator al ţării ar fi făcut şi mai mult bine, dacă oligarhia puternică nu l-ar fi împedecat ori dacă i-ar fi pus la dispoziţie mijloacele necesare. Invidia însă şi mai ales teama ca Huniade să nu se prea întărească, a făcut pe oligarhi să ridice tot felul de obstacole. Iată ce spune în privinţa asta contele Andrássy: „Când i-s'a încredinţat guvernarea ţării, o bucată de vreme se mai menţin în slujbă şase căpitani generali, cari decentralizau puterca publică... In afaceri de infidelitate nu poate judecà şi graţià fără să întrebe dieta. Fără consilierii aleşi pe lângă persoana sa nu poate dăruì arhiepiscopie, episcopie ori arhiabaţie. D'odată cu numirea guvernatorului, dieta numeşte şi pe ceilalţi slujbaşi... Palatin alege pe Garay, duşmanul seu de moarte... Şi mai mare greşală comit ordinele când decid convocarea în fiecare an a dietei la dispoziţia căreia să se pună

dignitatea de guvernator şi celelalte posturi. Tot atunci însă, când ordinele sunt atât de sâcăite faţă de Huniade, accentuează într'una privilegiile lor. Reînoiesc legea, în virtutea căreia guvernatorul numai atunci poate ordonà insurecţiune generală, dacă soldaţii întreţinuţi din venitele regale şi banderiile nu sunt îndestulitoare. Nobililor li-se asigură apoi scutire de vamă".[1])

Insuşi regele îi face apoi, mai târziu, greutăţi.

„La început puterea o are Huniade — scrie Andrássy — dar observă cu regret că pe rege se poate răzimà încă mai puţin decât pe ordine. Câte odată ascultà de sfatul seu, altădată nu, ci se aliază cu duşmanii sei. Odată — când e departe de ţară — dispune regele, altădată Huniade, şi în alt caz dieta. Ladislau încredinţează cârma comisiei compuse din 6 stegari ai ţării, 6 prelaţi şi 6 nobili de rînd; când însă Huniadi ridică obiecţiuni contra acestui lucru, îl scoate iarăşi pe el în primul plan".[1])

Câtă purtare de grijă aveà el pentru soartea ţării şi hotărîre de a face totul pentru salvarea ei, resultă mai ales din faptul că pe ziua de 1 Ianuarie 1454 Huniade, *chiar fără ştirea regelui*, care petreceà la Praga, convocase dieta pentru a luà măsuri de apărare contra turcilor. Comitatele au fost reprezentate prin delegaţi. Energia şi purtarea de grije alui Huniade se vede în toate cele hotărîte. S'a ales, întâi de toate, o comisie de prelaţi, stegari

[1]) Op c. 286.
[2]) Op c. 289.

şi nobili (de rînd) cari să hotărască asupra organizării banderiilor, având în vedere venitele regale şi ale diferiţilor magnaţi. Se institue apoi în fiecare comitat o comisie (cu atâţia nobili câte solgăbirae are comitatul) care să facă *recensământul iobagilor* şi sesiunilor iobăgeşti şi să hotărască numărul soldaţilor din cetăţi, pe cari să-i trimită în tabără. Şef al oştirei a fost numit Huniade (pe un an), iar nobilimei din comitat i-se dă dreptul să aleagă ea pe căpitanul soldaţilor de pe teritorul comitatului. Pentru cei datori a trimite soldaţi în raport cu numărul iobagilor lor s'a prevăzut o amendă de 16 ori 10 floreni după fiecare soldat călăreţ ori pedestraş netrimis în tabără; în caz de replătire a amendei, căpitanul şi comisia cuprinde proprietatea până se despăgubeà de suma cât erà amenda. Nobilul care fugeà de sub steag, îşi perdeà averea; nenobilul, pentru aceiaşi crimă, îşi perdeà viaţa.

Darea estraordinară de 25 denari ce s'a votat cu acest prilej pentru fiecare nobil fără iobagi, prevăzându-se confiscarea averii celor cari s'ar împotrivì,[1]) Huniade a strâns-o prin amicul seu Vitéz János, episcop de Oradia.

Aristocraţia nu s'a împăcat cu gândul ca un „valah" să guverneze, ci a intrigat mereu. De aceea în dieta dela 1447 (Martie), Corvin face să se aducă următoarea hotărâre: „Deoarece împărecherile şi neînţelegerile sunt isvoarele războiului, am decis că având noi domnitor ales cu voinţă obştească, nimeni dintre ordinele ţării, nici direct nici indirect

[1]) Kovachich, Vestiglia, 261.

nici pe faţă, nici în ascuns, împotriva voinţii publice a ordinelor şi desfăcându-se de acestea, să nu caute domnitor alipindu-se domnitorilor ţărilor străine ori bărbaţilor cu alte dignităţi, şi să nu îndrăznească a provocà imperechere în ţară“ (art. XLIX), prevăzându-se pedeapsa pentru infidelitate, iar printr’un alt articol (XXVI) guvernatorul este împuternicit a decretà insurecţie generală ori parţială contra celor ce s’ar ridicà împotriva lui ori a ordinelor. In caz de moarte a regelui (minor), se opreşte ca prelaţii şi domnii stegari să dispună de alegerea noului rege, ci asta să se facă în înţelegere cu un număr oare care (delegaţi) de *nobili chemaţi din fiecare comitat* (art. XLIV). La dietă erau însă obligaţi să vină toţi nobilii cari au cel puţin 20 iobagi (art. XLV).

Ajungând să poată dispune de voinţa dietei, mica nobilime a căutat şi ea să scape de sarcini: insurecţia generală s’a admis numai în caz când nu ar fi destulă oştirea întreţinută din venitele regale şi banderiile aristocraţilor; nici în acest caz însă nobilimea nu-i datoare a trece dincolo de fruntariile ţării (art. XXIII şi XXIV), — după cum nobilimea [şi cei cari n’au iobagi] este scutită de plătirea oricărei dări ori zeciuieli, ba pentru articole ce-i sunt necesare, să nu plătească nici vamă [art. LXI şi XXXVIII]. In acelaşi timp s’au lărgit însă şi drepturile guvernatorului, desfiinţându-se cele 6 căpitănate înfiinţate la 1445 [art. XXVII], precum a remas la discreţia lui şi administrarea averilor regale [art. XV]. Precum vedem, mica nobilime şi Huniade s’au sprijinit reciproc, căutând să se îngrădească din ce în ce cu mai multe privilegii şi drepturi, pentru a puteà

resista cu atât mai sigur influenţii şi puterii oligarhilor. Intre altele, dieta din acelaş an, toamna, convocată să aleagă palatin, cetatea Budei a încredinţat-o nu grijii noului palatin Garai László [cum erà nainte] ci guvernatorului, ceeace desigur, a contribuit la mărirea autorităţii şi puterii lui Huniade.

XIII. Mateiu Corvinul.

Alegerea sa de rege. — Supărarea oligarhilor. — Arestarea lui Szilágyi. — Dieta dela Seghedin, — Suspendarea dreptului de liberă mutare. — Dieta dela Tolna. — Incoronarea. — Primul decret. — Reforma financiară. — Conjurația oligarhă. — Infrângerea acestora la Cluj (1467). — Dezastrul lui Mateiu la Baia. — Legea dela 1468. — Oligarhii forțează privilegii. — Dare extraordinară. — Altă conspirație (1471). — Umilirea r gelui. — Dieta dela Buda (1472). — Dieta lungă. — Răspunsul la Mesagiu. — Art. 39 dela 1486. — Libera mutare a iobagilor. — Alte înlesniri. — Tabla regească. — Relațiuni economice. — Instituțiuni create de Matei.

După strălucita biruință dela Belgrad, Ioan Huniade moare. Spiritul lui continuă însă a decide soartea Ungariei, căci, desigur, numai vraja acestui nume face pe magnați să remână înlemniți, când oștirea de pe Dunărea înghețată aclamă de rege pe Mateiu, fiul de 17 ani alui Huniade și astfel și dieta vrând nevrând alege la 1458 rege un fiu ieșit din popor, și ce e mai mult: *român* de naștere. Lucru remas fără păreche în istoria țării noastre. Și s'a înscris astfel în analele Ungariei pagini de aur, căci rege mai mare n'a avut țara noastră, nici mai viteaz. Iar în ce privește iubirea lui de dreptate,

grija ce o aveà pentru poporul de rând, a rămas legendar. Se va zice vecinic: *A murit Mateiu, a pierit dreptatea.* Poporul a ieşit cu bucurie întru întâmpinarea tinerului rege adus acasă din captivitatea lui Podiebrad, guvernatorul şi încurând rege al Boemiei, unde ajunsese în urma intrigilor magnaţilor, cari puţin a lipsit să nu-l decapiteze şi pe el, ca pe fratele său mai mare, Ladislau...

Nici până atunci, nici d'atunci încoaci, poporul n'a avut un ocrotitor mai călduros. Sunt scrise volume întregi despre petrecerea lui Mateiu printre popor, adesea deghisat, pentru a cunoaşte poporul, a lecui mizeria ce observă şi mai ales pentru a da bun exemplu, sfaturi şi unde trebuie chiar pedeapsă feudalilor cari nesocoteau legea şi dreptatea.

Oligarhii însă, cari urâseră de moarte pe tatăl său şi-l lăsaseră singur în faţa potopului osmanilor, iar pe fratele său l'au omorît pe eşafod, au continuat intrigele şi contra regelui Mateiu.

Intâi de toate, ordinele au ales şi-un guvernator, pe Szilágyi Mihály, unchiul lui Matei. Desigur, influenţei acestuia este a se atribuì hotărârile ce s'au adus în dietă privitor la asigurarea preponderanţei nobililor de rând în afacerile statului; s'a decis anume că în fiecare an, la Rosalii, să se convoace dieta la care nobilimea să participe în persoană (nu prin delegaţi), prevăzându-se confiscarea averii aceluia care va lipsì fără motiv. Tot aşa, erà natural ca cei ajunşi la putere prin ajutorul micei nobilimi, partidul lui Szilágyi, să caute, la primul prilej, uşurarea situaţiei lor. Se decide deci ca banderiile aristocraţilor numai atunci să fie chemate în luptă,

dacă e dovedit că trupele susţinute de rege, nu pot răzbi; cât despre insurecţia nobililor, aceasta numai în caz de extremă necesitate să se ordoneze. S'a decis apoi ca regele ori guvernatorul să nu aibă drept a strânge dare dela nobili şi dela iobagii acestuia absolut sub nici un pretext şi nici odată!

S'au mai legat apoi mânile noului rege, hotărându-se să nu aibă drept a donà averi ori slujbe bisericeşti şi civile străinilor, precum l'au îndatorat să ia îndărăt dela străini averile şi cetăţile donate de regii anteriori şi să fie drept cu toţi, chiar când ar fi vorba de a pedepsì călcări sevârşite de rudeniile ori aderenţii săi.

Cel mai puternic dintre ei, Garay László se supărase că Matei n'a vroit să ia de soţie pe fiica sa, cum se hotărîse între Elisabeta Huniade şi Szilágyi pe d'oparte iar pe de altă parte Garay (în legătura încheiată la Seghedin). Supărarea lui a trecut în conspiraţie la care s'au alăturat Ujlaki Miklós, voevodul Ardealului şi cehul Giskra, care stăpâneà mai multe cetăţi în nordul ţării.

In astfel de împrejurări aristocraţimea şi cu ea nobilimea într agă, caută să-şi asigure cât mai multe drepturi şi să scape de orice sarcini.

Regele ajunsese cu atât mai mult la discreţia oligarhilor, cu cât chiar unchiul său, jignit fiind în amorul propriu, căci Mateiu cârmuià ţara cum voià dânsul, iar nu cum ziceà Szilágyi, silindu-l să-şi depue slujba de guvernator, a conspirat în contra sa făcând legături cu Garai şi Ujlaki, cari chemaseră în ţară rege pe Fridrich chiar când Matei erà la Belgrad, să organizeze oştire împotriva turcilor.

In momentele de supremă primejdie, Matei nu-şi perdeà însă capul, ci luà deciziuni îndrăzneţe. Astfel la 8 Oct. 1488 arestează pe Szilágyi şi-l ameninţă că-l decapitează; la intervenţia nunciului papal îl iartă, ţinându-l sub pază în cetatea Şiriei (Világos).

Măsura asta a făcut adâncă impresie în ţară, a băgat groază în oligarhia neastâmpărată. Matei a şi convocat apoi dieta la Seghedin (pe 6 Dec.), căutând să aducă legi cari să-l pună în stare a luà măsuri pentru apărarea ţării. La dieta asta comitatele au fost reprezintate prin câte 4 delegaţi. Marii proprietari (laici), stegarii şi nobilii s'au îndatorat să dea pentru câte 20 iobagi câte un soldat călăreţ. Conscrierea sesiunilor iobagiale şi astfel hotărîrea câţi soldaţi să dea fiecare proprietar s'a încredinţat nobililor numiţi de rege; fiecare comitat organizează un banderiu, al cărui căpitan îl numeşte regele; banderiile sunt datoare a plecà în tabără când le porunceşte regele şi a sta sub arme 3 luni pe an şi înafară de frontierele ţării. Insurecţia nobililor s'a lăsat la discreţia regelui, doar s'a hotărât că înafară de hotarele ţării nu-s datori să lupte.

Scutiri nu s'au acordat. Pentru paza cetăţilor remân castelanii (várnagy) şi 3—4 nobili. Concentrarea soldaţilor s'a încredinţat fişpanilor şi vicişpanilor, asistaţi de un controlor ales de nobilii comitatului. Pentru prelaţii şi stegarii cari omit a trimite banderiile lor s'a prevăzut următoarea pedeapsă: amendă îndoită a sumei ce ar fi cheltuit cu organizarea şi mobilizarea banderiilor iar regele să pună

proprire pe averea lor, până se plăteşte amenda. Locul de concentrare s' hotărît la Pétervárad, în ziua de Rusalii.[1])

La dieta convocată în 1459 la Seghedin, ordinele au venit *înarmate* şi au *pretins* tinerului rege să mai ştirbească drepturile iobagilor. Sub presiunea lor, dar mai ales că aveà nevoie mare de ajutorul lor în războiul ce urmà să poarte, Mateiu prin art. 30 al legii sale din acest an într'adevăr *suspendă pe un an libertatea de a se mutà a iogagilor*, ceeace se motivà cu vremurile tulburate şi nesigure de războiu. Legea prevedeà ca iobagul care ar fi părăsit în acest an moşia pe care a stat, să fie dus îndărăt ca forţa armată.

Durere însă, vremurile de războiu au ţinut mai mult d'un an, au ţinut cu anii, căci Mateiu adoptase politica de expansiune şi cucerire în apus; cauzele cari l'au silit pe Mateiu să se plece oligarhilor, continuau deci şi ele să existe, aşa că măsurile contra libertăţii iobagilor s'au menţinut încă destulă vreme.

Să se încoroneze şi astfel să ajungă în plenitudinea tuturor puterilor regale, Matei n'a putut de cât la 29 Martie 1464 (în Alba-Regală) dupăce împăratul Frederich a renunţat la coroana ungară, deşi partidul anticorvin îl alesese şi încoronase ca rege, dupăce s'a împăcat cu unchiul său Szilágyi, după a doua răsvrătire a acestuia[2]) şi dupăce a ţinut întâi

[1]) Kovachich, Sylloge Decr. I, 178.
[2]) Szilágyi a fost prins de turci în lupta dela Semendria (toamna anului 1459) şi dus la Constantinopol, unde l'au decapitat.

dieta dela Tolnà (în primăvara anului 1463), unde nobilimei e silit să-i facă noui concesiuni, *reînoind oprelіştea de mutare a iobagilor.*

A doua zi după încoronare în întroducerea primului decret ce dă ca rege încoronat, zice:

„Deoarece fericit şi laudabil e statul în care domnesc legi bune: se cuvine ca regii şi stăpânitorii, în mâna cărora e dreptul popoarelor şi oraşelor, ca poporul încredinţat lor nu numai să-l apere în tăria armelor, ci să-l conserve în *drepturile, libertăţile şi aşezămintele sale*".

Dupăce înşiră apoi că prelaţii şi baronii ţărei, precum şi „nobilii mai cu stare" s'au strâns la Alba-Regală, la dieta de încoronare şi i-au arătat privilegiile primite dela glorioşii săi antocesori Ludovic şi Sigismund şi l'au rugat să întărească şi el acele legi, precum şi Bula de aur alui Andrei II, transcrie şi întăreşte decretul dela 1351 al regelui Ludovic, Bula de aur şi decretul II, dela 1435 alui Sigismund, spunând în art. I, adus de el, că va ţineà în vigoare susarătatele legi ale antecesorilor săi.

Pentru asigurarea ordinelor (între cari erau mulţi conspiratori), regele s'a legat că nu va pedepsì pe nimeni pentru infidelitate fără a cere sfatul prelaţilor şi stegarilor; de asemeni, numai după o simplă pâră, fără proces în regulă, nu va confiscà averea nimănui. S'a decis apoi, ca în decurs de 6 săptămâni să se dărâme cetăţile zidite dela regeie Albert încoaci, escepţionându-se cele dela fruntariì; averile cuprinse cu puterea să fie date posesorilor în decurs de 2 luni; diplomele de danie dinnainte de încoronare în decurs de un an să fie aduse la curte

pentru întărire. Regele să bată bani cu valoarea de pe vremea lui Sigismund, pe cari să nu-i mai schimbe, iar pentru sporirea venitelor ocnelor de sare regale, s'a oprit importul sării.

Pentru a face din ţară un stat în toată regula, Mateiu vede că întâi de toate trebue să reguleze finanţele, să asigure ţăriii un venit permanent şi determinat. In dieta dela 1467 desfiinţează deci aşa zisul câştig cămărăşese, întrodus de regii din casa Anjou, dare, care deşì erà generală, nu puteà conta mult pe ea, deoarece în decursul vremurilor se dădese, în chip de *privilegii*, o mulţime de scutiri, aşa că venitul acesta erà foarte neînsemnat în raport cu multele trebuinţe; Matei întroduce darea cămărăşească, de sub care n'a fost scutit nici un nobil.

Se plăteà anume 20 denari pentru fiecare poartă de iobag; dacă pe o sesiune stăteau două sau mai multe familiii iobăgeşti, acestea plăteau 30 ori 40 denari. Important erà, că darea asta o plăteau toţi iobagii: şi ai regelui şi reginei, apoi cumanii (cari aveau teritorul şi organizarea lor specială), iasigii, ruşii, tatarii, şi chiar nobilii de cetate fără iobagi.

O reformă importantă a fost asta pentru stat. Dar nobilii erau pătrunşi tot de ideile de mai nainte: se agită deci, în Ardeal mai ales se naşte adevărată rebeliune; în Zala şi întreaga Slavonie spiritele sunt nemulţumite, toţi protestează şi cârtesc. De altfel în scurtă vreme după această magnaţii au făcut o conjuraţie contra regelui în primăvara anului 1468. Intre conspiratori erà şi Szentgyörgyi János,

[1]) Andrássy, op c. 349.

voevod al Ardealului, căruia i-s'a promis că-l vor încoronà „rege al Ardealului“, apoi Zápolyai István şi Imre, supăraţi că regele, cu un an mai nainte, i-a dat afară din dignităţi şi le confiscase averile. Conspiratorii adunându-se la Cluş-Mănăştur, şi-au ales „directori“ (pe Szentgyörgy János şi Zsigmond, pe Ederbach şi pe Zapolyai István şi Imre), şi s'au legat să plătească acestora dare şi să între în oştirea lor când va trebuì să se bată contra regelui.

La 19 August Matei pleacă dela Buda, şi iute, aproape prin surprindere, îi ajunge pe resculaţi şi-i zdrobeşte în lupta de lângă Cluj. Szentgyörgyi, care s'a rugat de iertare şi alţii, scapă cu viaţa; mulţi au fost însă executaţi în chip crud, exilaţi ori li s'au confiscat averile.[1])

D'aici regele Mateiu, încrezut în urma isbânzilor repezi, trece în Moldova, pentru a supune pe voievodul Stefan. A întrat (în Noemvrie) prin strâmtorile dela Ghimeş şi Oituz, pustiind tot ce a găsit în cale până la Baia, unde în noaptea de 15 Dec. oştirea română l'a înconjurat, încât erà să-l prindă. A scăpat numai graţie vitejiei lui Bánffy Miklós. După o luptă de patru ore a fugit, rănit la umăr şi zdrobit în cât l'au dus pe targă.[2])

In anul ce a urmat regele s'a ocupat mai cu dinadinsul de soartea ţărănimei.

La 1468 se revine adică (prin art. 2) la libertatea iobagilor, decretându-se: „In privinţa mutării iobagilor, să se urmeze legea veche a ţării astfel: marii proprietari sunt datori să concedieze pe iobagii

[1]) Verancsics, Összes munkái, VI, 164.
[2]) Teleky, op c. XI. 300.

cari vor să treacă pe moşii mai mici, tot aşa şi proprietarii mai mici. Iar dacă n'ar voì să facă asta, fişpanii să-i silească în chipul obicinuit. Plecarea asta liberă, vroim s'o urmăm şi Noi (regele) pe proprietăţile noastre". Inlesneşte însă şi pe nobilii de rând, pe cei cu o sesiune scutindu-i de plătirea dărilor cămărăşeşti.[1])

Dupăcum vedem, nu s'au reînoit cu acest prilej dispoziţiile fundamentale dela 1405 (de sub Sigismund) nici legea atât de clară şi energică dela 1458 alui Mateiu, ci nehotărîrea şi timiditatea ce caracteriză susmenţionatul articol şi lipsa de garanţii, ori mai bine: precizarea garanţiilor (ca la 1458) că legea se va respectà, este a se atribuì influenţii tot mai mari ce-şi asigură feudalii.

In genere, în tot ce se face d'acì pentru iobagi ori contra lor, se vede lupta dintre rege şi dintre oligarhie. Când regele e strâmtorat, cedează. Când a învins asupra vrăşmaşului extern, se ţine mai aspru faţă de feudali şi nu pregetă a luà sub protecţie pe iobagi.

La 1470 e în mare strâmtoare.

Ii trebuiau bani pentru a urma lupta în Boemia, contra lui Podiebrad; împăratul Fridrich ţinuse în Iulie la Villach sfat cu mai mulţi duci germani, hotărând să susţină pe cehi şi să umilească pe Matei; turcii, dupăce cuceriseră Constantinopolul (la 1453) iar acum de curând insula Negroponte, se preparau contra Ungariei.

[1]) Andrássy, op c. 349.

Sâla îl face deci să sancţioneze legea al cărei art. 4 este îndreptat chiar contra sa. Se ştie anume, că Dobriţinul (p'atunci opid — mezöváros) erà proprietate a familiei Huniade. La 1459 regele dase însemnate privilegii proprii să ajute desvoltarea şi întărirea acestei comune. Astfel s'a dat ocrotire tuturor iobagilor fugiţi acolo de groaza răului tratament al marilor proprietari din jur.[1]) La 1470 fiind oligarhii în largul lor, silese pe rege să sancţioneze susamintitul art. de lege, în care se zice: „Iobagii cari s'au mutat în oraşe, pe moşiile regelui ori reginei ori pe alte proprietăţi, *pot fi readuşi cu puterea armelor* la proprietarul de unde au plecat, iar pentru îndeplinirea acestei mutări autorităţile sunt datoare, sub aspre pedepse, să dea mână de ajutor proprietarilor".

Se puneà astfel capăt certelor continue dintre Dobriţin şi comitatele Sătmar, Sabolci, Crasna şi Bihor, ai căror proprietari rcclamau într'una şi purtau chiar procese pentru iobagii refugiaţi pe teritorul regal privilegiat. Nu e mai puţin adevărat însă, că pentru iobagii d'acolo asta erà o mare nenorocire, iar pentru autoritatea regală o însemnată ştirbire.

L-au silit deasemeni să sancţioneze hotărârea, ca în caz de conflict între autorităţile comitatense şi între funcţionarii regali la conscrierea sesiunilor iobagiale (pentru aruncarea dării), judecata s'o facă tribunalul comitatens (în prima şedinţă), iar până atunci comisarii regali să-şi suspende activitate. Tot

[1]) Szücs István, Debreczen története, I, 89.

aşa: s'a decis că regele nu poate da scutire de vamă decât pe teritorul domeniilor regale.

S'a legat apoi, regele, că dare să nu strângă fără voia ordinelor, iar dacă totuşi ar încercà s'o facă, ordinele să se împotrivească.[1]]

Numai aşa reprezentanţii nobilimei din comitate sunt dispuşi a votà dare extraordinară, pe care regele o cereà însă motivând cu primejdia ozmană, despre lupta contra cehilor nu aminteà. S'a votat eâte un floren pentru fiecare poartă de iobag. In schimb, regele a renunţat pe anul viitor la darea ordinară de 25 denari, a iertat sarcinele militare generale, iar pe iobagi i-a scutit de datoria să lucreze fără plată la întărirea ori zidirea cetăţilor.

Peste un an însă regele iar e în stare să se opună curentului feudalilor. Reînoieşte adecă art. 16 adus sub Sigismund în favorul libertăţii iobagilor şi ia măsuri extraordinare pentru garantarea ducerii la îndeplinire a legii, anume: *nobilimea întregului comitat este datoare să ia arma împotriva feudalului mare proprietar, care se opune măsurilor luate de fişpani pentru ocrotirea iobagilor.* Ceeace, fără îndoială, dovedeşte puţinul respect ce-l aveau oligarhii faţă de legile ce nu le veneau la socoteală. Este însă acest fapt şi o dovadă despre solicitudinea extraordinară, pe care Mateiu o aveà pentru soartea iobagilor.

La 1471, primăvara, oligarhii conspiră iar contra regelui. In fruntea conspiratorilor erà însuşi Vitéz János, care nu aprobà politica expansivă alui

[1]) Kovabhich, Vestiglia, 383.

Mateiu. Regele se face că nu ştià nimic şi prin daruri şi slujbe îi împacă pe capii conspiraţiunei. Pe Vitéz îl făcuse loco-ţiitor al său, pe Ujlaki Miklós îl numeşte rege al Bosniei, lui Geréb îi redă cetatea Făgăraşului. In dieta ce s'a convocat (în Septemvrie), cu toate acestea, regele n'aveà mână liberă ci oligarhia impune mai multe hotărîri, cari ţermuresc puterea regală. Astfel: regele să nu poată nimicì sentenţa adusă de tribunalul ţării, nici să graţieze, ci afacerea să fie examinată de tribunalul de opt, care ori va nimicì ori va întărì sentenţa de mai înainte. Ordinele regale date contra legii şi vechilor obiceiuri, sunt nule, judecătorii le pot nesocotì fără frică de pedeapsă. Pentru nici un scop, regele nu poate pune dare fără votul ordinelor (afară de darea cămărăşească). Dignitatea de fişpan nu o poate acordà decât nobililor, nici căpitani să nu poată numì străini, ci numai unguri. Slugitorii bisericei să nu plătească dare.

Nobilii din comitate au căutat să se îngrădească însă şi ei, cât se poate, impunâd hotărârea, ca pe lângă oficiantul episcopesc care strânge zeciuiala, comitatul să pună controlori un nobil ş'un preot.

Şi până-ce la 1468 şi 1470 se puseseră garanţi că regele va respectà legea, acum se merge mai departe cu umilirea: regele declară, în apendicele ce însoţeà legea, că în caz dacă cineva a obţinut dela el o hotărâre contrară legilor aduse de această dietă, acestori hotărâri ori porniri să nu se supună nimeni, iar fişpanii ori alţi slujbaşi cari ar

executà ordinele regale contrare legii, să fie daţi în judecată.

Strâmtorarea regelui Mateiu creşte însă. Cazimir, fiul regelui polon, întră în Octomvrie cu oştire în Ungaria, să ocupe tronul la care formulà drept. El vine până la Nyitra, alăturându-i-se în drum, la Sáros, oligarhii Rozgonyi, Perényi şi alţii. Mateiu a avut teamă că i-se va alăturà şi arhiepiscopul Vitéz, de aceea în loc de a atacà pe Cazimir, înconjoară Strigoniul, pentru a împiedecà astfel contactul lui Vitéz cu prinţul Cazimir. Prin intermediarea arhiepiscopului dela Calocea, se face însă pace între rege şi Vitéz, tratând fiecare, ca egal la egal, prin delegaţi. Peste două luni, la începutul anului 1472, atât Vitéz cât şi episcopul dela Cincibiserici conspiră iară, când Mateiu îl arestează apoi pe Vitéz (la Visegràd) şi-i ocupă cetăţile. Celalalt scapă cu fuga în Slavonia. Pe Vitéz l'a eliberat însă curând, după intervenţia papei; l'a pus iar în slujbă, dar cetatea Strigoniului şi alte cetăţi ale lui le-a încredinţat lui Beckensloer (străin), episcopul Agriei.

In astfel de împrejurări convoacă în Aprilie 1472 dietă la Buda, la care comitatele au trimis câte 10 deputaţi (dupăcum scrie Bonfiniu). Nu e de mirare dacă regele iar a fost strâmtorat de oligarhi, cari i-au impus hotărârea că va lăsà neatinse „libertăţile vechi" ale prelaţilor, stegariler şi nobililor, precum s'a angajat că d'acì încolo funcţionarii cămărilor de sare, strângătorii de dare şi treizeciştii vor strânge venitele regeşti „cu dreptate, după obiceiul cel vechiu bun, iar nu spoliând şi opri-

mând pe săraci... S'a decis d'asemeni, ca în decurs de doi ani să nu se mai ţină dietă, deoarece nobilii nu pot suportà atâtea cheltuieli; adevărul e că ordinelor le erà teamă de — dări noui! Ceeace se vede şi din faptul că regele a fost silit să scrie în post-scriptum: „Mai promitem, că de altfel fără voia lor nu punem dare pe ordine".[1])

Prin art. 14 dela 1474 iar se suspendează pe un an libertatea mutării iobagilor.

La 1475 se ţine aşa zisa dietă lungă, la Buda, care a durat dela 25 Aprilie până la 29 Maiu, lucru rar pe atunci. Ordinele au trebuit să voteze şi de astădată o dare pentru apărarea ţării („dar pentru nici un altfel de scop"), de 1 fl. pentru o sesiune de iobag, socotindu-se însă şi câştigul cămărăşesc. In schimb regele dispenzează ordinele pe un an dela serviciul militar şi se obligă să nu convoace dietă un an de zile. Se reînoieşte hotărârea ca dare să se strângă şi dela iobagii regelui şi a mamei sale, căci altfel pentru a scăpà de dare iobagii se refugiază pe moşiile acestora. Totdeodată regele şi mama sa sunt opriţi să primească pe proprietăţile lor pe aceşti fugari, iar nobilii cu o sesiune şi cei bisericeşti, precum ori şi cine a fost ori va fi păgubit de soldaţii regali, să nu plătească dare.[2])

Interesant este un fel de răspuns la mesagiu, singurul ce se cunoaşte, rămas dela dieta din 1478. El e o dovadă că în urma campaniilor ce purtase contra turcilor şi a împăratului (pe care-l fugărise până la Linz), ordinele prinseseră respect mare faţă de domnitor. In adresă ele spun şi totodată solicit:

[1]) Kovalich, Suplimentum, II, 213.
[2]) Idem, II, 240.

„Cel mai august Suveran! Deşì de vreme îndelungată purtăm sarcini grele, luând însă în vedere dorinţa M. Tale şi necezităţile ce s'au comunicat actualei camere, în acelaşi timp având încredere că fiind cel mai graţios şi mai bun domn al nostru, şi de acì încolo ne împărtăşeşti de graţie regală şi ne laşi prea graţios în obiceiurile noastre vechi; pe anul acesta, după fiecare sesiune iobagială oferim M. Tale 1 floren, socotind şi câştigul cămărăşesc.

„Mai departe pentru-ca M. Voastră să se poată îngriji cât mai bine de necesităţile proprii, de libertăţile ţării şi aducerea în ordine şi s'o apăraţi contra atacurilor turcilor, făgăduim că pe viitorii cinci ani, începând dela 1 Ianuarie 1479, vom plătì dare 1 floren pentru fiecare sesiune iobagială, şi anume aşa, că această dare primadată să se perceapă la 1 Ianuarie a anului viitor, iar după aceea totdeauna la 11 Neemvrie.

„Ofertul acesta îl facem aşa, ca M. Voastră să binevoiască a primì următoarele articole.

„Intâi. In decursul următorilor cinci ani prelaţii, domnii stegari, dignitarii, nobilii şi ordinele ţării în nici o împrejurare să nu fie datori a merge în campanie contra duşmanilor M. Voastre şi ai ţării, afară de cazurile când ţara aceasta a M. Voastre ar atacà-o oştire condusă în persoană de împăratul german, de sultanul otoman, de regele polon, ceh, ori de paşa-vizir al Rumeliei; în acest caz ordinele ţării sunt datoare a merge în persoană în tabără şi dela această îndatorire nimeni nu se poate rescumpărà cu bani.

„La aiectarea oricărei dări, vor fi scutiţi de contribuţie: nobilii cu o sesiune, casele nobililor şi a celor ce aparţin poporului casei lor, toţi ceice stau în serviciul stăpânilor şi se întreţin pe cheltuiala acestora, primarii din sate, oamenii cei prea săraci, locurile pustiite şi morile; iar dintre zileri aceia, cari cultivă nu pământul şi viile proprii. Pe lângă ceice aiectează darea, în fiecare comitat se pune un nobil potrivit, care se obligă prin jurământ, că în virtutea deciziunilor prezente va păzì interesele M. Se e reg elui ş ale comitatului.

„Din cauza sărăciei din ţară, în viitorii cinci ani să nu se ţină în nici un comitat din ţară adunări comitatense şi tribunale comitatense; esceptionând comitatele Pozsega, Valkó, Szerém, Baranya, Csanád, Temeş, Zarand şi Arad, pe teritoriul cărora, după cum se spune se comit furturi, jafuri, mutilarea oamenilor, vânzarea oamenilor, decapitarea şi tot felul de alte crime. Iar dupăce au trecut cei cinci ani, adunările comitatense să se convoace, numai după sfatul prelaţilor, domnilor stegari şi a nobililor mai distinşi.

„Deoarece ţara asta, care înafară de alte gravamine, sufere greu şi dela trupele călăreţe şi pedestraşe, a ajuns într'o stare de pustiire şi desperare, aşa că locuitorii săraci pentru susţinerea existenţii abea pot să-şi agonisească până şi cele mei necesare; ne rugăm cu supunere şi omagial, M. Voastră luând în considerare serviciile noastre fidele şi starea de jele a ţării, să caute chipul ca ţara s'ajungă a resuflà şi a se reculege; îndeosebi să binevoiţi a Vă îngrijì ca locuitorii ţării să nu sufere apăsări şi pustiiri din partea oştirilor, să fie scutiţi dela muncă şi cărăuşie gratis pe seama confiniilor, iar în curţile şi casele nobililor soldaţii să nu fie sălăşluiţi.

„Mai departe, contra acelora, cari fie pe basa donaţiunei regale, fie sub alt titlu au cuprins averi în chip nelegal, să se pornească procedură prescrisă de obiceiurile vechi ale ţării. Iar în viitor celce primeşte ca danie proprietate, dacă cu prilegiul întroducerii sale se ridică escepţiuni legale, să nu poată luà în primire şi să ţină proprietate, ci în caz contrar după obiceiul vechiu să fie amendat la cât preţuieşte averea.

„Mai departe M. Voastră după o simplă plângere să nu lase să fie nimeni deposedat de averile sale; fără procedură legală, nimeni să nu fie lipsit de libertatea sa, afară de cazurile prevăzute de vechile legi ale ţării; fără sfatul prelaţilor, domnilor stegari, demnitari şi nobili să nu pedepsiţi pe nimeni cu exil ori temniţă.[1]

* * *

[1]) Originalul în archiva dela Kismárton a prinţilor Esztarházy, traducerea în Corpus Iuris

Prin art. 39 (adus la 1486) se garanta libera mutare a ţăranilor. Se dispune în acest articol: „nimeni să nu îndrăznească cu puterea ori cu vre-o viclenie contra obiceiului ţării să reţină pe iobag, aşa ca bietul să poată ori sta locului ori să meargă unde-i place“ ; se prevede o amendă de 6 gire pentru proprietarul care ar împedecà mutarea iobagului fie cu puterea, fie cu pretensiuni de diferite tacse şi orice pretensiune. Cât despre reclamările ce pot face proprietarii, s'a stabilit şi în privinţa asta regulă, prevăzând acest articol că proprietarul nu poate reclamà decât pe iobagii duşi cu puterea cu un an înapoi.

Una din mizeriile cele mai mari ce făceau marii proprietari iobagilor erà jaful cu tacsele de pod şi tot felul de vămi. Mateiu au căutat să pună capăt acestul abuz. Deja la 1478 ceartă şi pune la regulă capitlul dela Oradia. Măsurile parţiale nu ajutau însă mult. De aceea la 1486 prin art. 25 din lege îndatorează pe fişpani să apere iobăgimea de rapacitatea oligarhilor, ordonându-se totdeodată a se face un conspect al locurilor de vamă, a se revizuì tarifa şi mai presus de toate a se cerceta în virtutea cărui drept deţine proprietarul vama! Se înţelege, în felul acesta cei cari au ajuns prin jaf şi cu puterea să strângă tacse, au fost opriţi să mai continue cu aceasta operaţie, iar vămilor concese li-s'a prescris un tarif uniform, ceeace a favorizat comerciul şi, indirect, a dat avânt agriculturii. Ungaria a şi făcut pe acestă vreme un comerciu însemnat cu străinătatea. Exportà mult vin, vite, lână şi piei.

Li-s'a făcut apoi direct iobagilor o mare uşurare. Anume dacă se însoară şi-şi aduce soţie din depărtare, iobagul erà scutit de orice vamă în drumul seu spre casă (art. 36 din 1486), o măsură de care nobilii beneficiau deja dela 1351 şi în lipsa căreia iobagul abea îndrăzneà să treacă vre-o apă, vre-un pod, căci erà supus unui adevărat jaf.

Mateiu îi pune într'o categorie cu nobilii, în privinţa asta.

Pentru asigurarea independenţii şi cinstei în oficiu, în administraţie regele Mateiu aplică îndeosebi oameni bogaţi". In felul acesta — scrie Andrássy — administraţia să îndrăznească aplicarea legilor statului chiar şi contra elementelor puternice[1]). Observase adică regele, ş-o spune în legea respectivă, că „solgăbiraele fără stare, din teamă, părtinire şi *pentru bani* comit foarte multe blăstămăţii".

Introduce apoi *electivitatea* celor chemaţi să facă execuţiile, să pornească procese, să asculte martori şi să înregistreze.[2])

Continua preocupare a regelui pentru a stabilì domnia dreptăţii se vede şi din întroducerea decretului său dela 1486, în care zice: „Se cuvine, ca regii şi domnitorii să se ilustreze nu numai prin arme, ci şi prin legi, iar pe popoarele supuse lor săle ţină în frâu mai mult cu puterea instituţiunilor bune şi stabile, de cât cu puterea severă a domniei lor absolute".

[1]) Op c. 352.
[2]) 8 ori 12 nobili.

El desfiinţase tribunalele extraordinare şi pentru judecarea în prima instanţă s'a instituit tribunalul comitatens, compus din fişpan, numit (dintre stegari ori alţi proprietari distinşi) de rege, viceşpan (numit de fişpan), din solgăbirae şi *oamenii regelui*, aleşi de nobilimea comitatului.

Sub dânsul s'a organizat Tabla regească, dându-i-se caracterul unei corporaţiuni justiţiare cu permanentă activitate. „Insuşi regele aveà acolo scaun — scrie Beöthy — pe care îl şi ocupà îndeosebi Vinerea, când se pertractau afacerile săracilor, şi când regele prezidia el dezbaterile.[1])

Ca să deştepte simţul de muncă şi jertfă pentru afacerile obsteşti, decretează pedepsirea celor cari nu şi-ar face datoria în slujba onorifică pentru care au fost aleşi (solgăbirău, agent regal), după cum nu se admite ca cineva să decline oficiul fără plată ce i-s'a încredinţat de nobilimea comitatului.

Supune apoi şi oraşele la plătirea dărilor, trecând peste atâtea privilegii stoarse dela unii şi alţii dintre regii ajunşi în strâmtoare. Cere în privinţa asta, jertfe şi dela poporul de rând, pe care-l obligă la anume clacă pentru întărirea cetăţilor şi să ţină în gazdă fără plată pe militari.

Tribunalul regesc ce a înfiinţat erà compus din palatin, judele ţării, cancelarul regal, vistiernic, prim şambelan, banul croat şi voevodul Transilvaniei. Referenţi erau aşa zişii maestri de judecată (ítélőmester). Sesiunea acestui tribunal în Ungaria se deschidea în 14 Maiu şi 19 Oct., iar în Transilva-

[1]) Op c. 125.

nia în 23 Ianuarie şi 14 August; ţinea până se terminau agendele.

Sub un astfel de regim, constiinţa libertăţii se întăreşte tot mai mult între iobagi, iar solidaritatea între ei creşte în aşa măsură, în cât îndrăznesc singuri să-şi apere drepturile şi să pedepsească ori să se răzbune asupra celor cari nesocatesc drepturile lor. Astfel, s'a întâmplat la 1488 că un proprietar dela Pusztaföldvár (Bichiş) a trimis pe judele să aducă îndărăt cu forţa pe doi iobagi plecaţi de altfel în regulă. Mergând vestea asta pe satele din apropiere, ţărănimea întreagă s'a sculat cu puterea împotriva proprietarului, pe care l'au ameninţat iar judelui i-au demolat casa.

In acelaşi timp însă, când în sinul iobăgimei se deşteptase *conştiinţa dreptului*, trăia *şi sentimentul datoriei* pentru patrie; o dovadă eclatantă despre asta a fost faptul că plăteau bucuros darea extraordinară pentru armată, numită *subsidiu*, care devenise sub Mateiu permanentă din cauza necesităţilor întreţinerii unei *armate permanente*.

Acsády scrie în privinţa asta:

„Prin asta a pus greutăţi noui pe umerii massei muncitorilor, aceştia plăteau însă bucuros, pentrucă în schimb se bucurau de ordine de drept în stat, i-se făceà dreptate, erà siguranţă publică şi puteà să se bucure în pace de roadele muncii sale, iar dacă ici colo se ridicau contra, tulburările acestea locale întotdeauna erau puse la cale de proprietari, cari pe faţă şi în secret au făcut tulburări continue contra tendinţelor de reforme ale marelui rege, voind să menţină încurcăturile medievale, care conveneau egoizmului lor neînfrânat, deşì clătinau astfel fundamentul statului.[1])

[1]) Op c. 160.

Márki scrie că proprietarii tratau „turceşte“ cu iobagii şi îndeosebi pe vremea când erà suspendat dreptul de mutare îi duceà ca pe vite dela o moşie la alta.[1]) Că ce putere aveau pe acea vreme oligarhii şi cum işi impuneau voinţa chiar fată de un rege ca Mateiu, vom înţelege dându-ne seamă de bogăţia lor mare. Jumătate dintre proprietăţile iobagiale din ţară erà în posesiunea a 25 familii feudale. Singură familia Zápolyi aveà opt la sută dintre proprietăţile iobagiale. Peste tot, în ţara întreagă erau aproape numai moşii mari, latifundii cari adesea formau un comitat întreg. Micul comitat Arva, întocmai ca Torontalul, un întreg colţ de ţară, esceptie făcând câteva sate, aparţineà unei singure familii. In comitatul Arad, 120 comune erau ale 5—6 autorităţi bisericeşti; nobilimea de rând abea aveà ceva. De cetatea Şiriei (Világos), care atunci erà în Zărand, atârnau 160 sate, iar Boroşineului (altă cetate) aparţineau 138 sate.[2])

Deşi sub Mateiu s'au ridicat la treapta nobilitară o mulţime de iobagi, ba a pus în slujbe şi dignităţi şi nenobili (arhiepiscopul Nicolau Oláh român fusese născut din părinţi iobagi), numai dacă au dovedit hărnicie, un lucru a negligiat să facă şi el: o împărţeală mai raţională a proprietăţilor, cel puţin când i-s'a dat prilej. Prin cazuri de moarte, prin procese şi confiscări, o mulţime de moşii şi-au schimbat proprietarii. Mateiu a continuat însă, în privinţa asta, tot politica predecesorilor sei: aceeaşi

[1]) Márki S. Aradmegye története, I, 397.

[2]) Acsády, op c. 166.

moşie s'a donat întreagă unui singur oligarh, în loc să ferieească mai multe familii de mici nobili, pe cari le-ar fi emancipat astfel de influenţa feudalilor şi el însuşi ar fi scăpat de teroarea acestora. Asta e,şi cauza, că n'a putut să domine totdeauna când aristocraţimea căutà să ştirbească libertatea iobagilor: mica nobilime, săracă şi fără proprietăţi iobagiale, oricât ar fi ţinut de altfel la rege, şi e dovedit că a ţinut, nu erà interesată în această chestie, regele n'avea cum să se razime pe ea, căci săracăfiind, nu aveà rol determinant nici la dietă nici în comitate.

Starea generală a iobagilor, e însă constatat, erà din ce în ce mai înfloritoare. Nu se poate altfel închipuì de unde s'au plătit dările noui şi taxele private extraordinare, cari acum au devenit permanente. Au fost luaţi în lista plătitorilor de dare chiar „jelerii". Devenise dare permanentă nu numai aşa zisul „folos al cămării", ci şi aruncul (rovás) pentru fiecare poartă.

Fiind cu atât mai mare lipsă de braţe, cu cât siguranţa şi liniştea internă favorizà munca şi ori ce cultură, bine înţeles că îndeosebi nouilor colonişti le mergea bine. Se acordau toate privilegiile, numai să-i ademenească a-se stabili pe o moşie ori alta. Astfel capitlul din Bodrogköz acordă (la 1459) nouilor colonişti scutire pe 6 ani de orice fel de plată, mulţumindu-se dacă la Bobotează vor da proprietarului 2 pâni şi o găină, la Paşti o pâne şi 10 ouă, şi după obiceiul locului vor lucrà o zi la vie şi o zi de arat şi secerat. Şi mai uşoare condiţii li-s'au acordat celor de pe moşiile Ujhid, Ma-

gyar şi Németbős, Omodékárcsa şi Várkony, unde proprietara văduva lui Mihail Omodé de Várkony (com. Pojon) nu le cere decât 1 fl. de persoană, plătibil în 3 rate, iar nouii colonişti, cari îşi fac casă, cinci ani nu plătesc chiar nimic.[1]

Iată apoi în ce condiţii trăiau la 1483 iobagii dela Karako (proprietari călugării dela Nagyvárzony): In bani plăteşte fiecare iobag (pentru o poartă) 22 denari vienezi, la Sftu Mihai; la Sf. Martin $^1/_2$ fl. în aur, la Crăciun 33 denari, la Sf. George $^1/_2$ fl, şi încă 33 denari. Cine are două telechiuri,[2] plăteşte de două ori atâta. In naturale dă: 1 pâne, 1 muschiu, la Crăciun 1 pâne şi 2 porţi împreună un clapon; la Paşti 1 pâne, 7 ouă, 1 cubul grâu, 1 cubul orz şi 1 cubul ovăs. In muncă: cositul ierbii din livada Barakony, adunatul şi căratul fânului, precum să care la claustru şi dijma dela moară.[3]

Bunăstarea şi hărnicia iobagilor de pe această vreme se invederează şi din faptul că ei munciau nu numai aşa zisele telechiuri, una ori două, ci luau în arendă şi pământul curial, din apropierea imediată a locuinţii proprietarului, plătind arendă care varia după localităţi. Astfel la Keresztur pentru un jugăr de pământ dădeau una măsură grâu, la Szt. Àbrahám arenda în bani erà 5 denari vienezi; la Nagysur 3 măsuri grâne; pentru livadă de făcut fân, 3 măsuri ovăs.

[1]) Ország. lvlt. Dh. 15·416.

[2]) Erau va să zică iobagi cu oarecare stare, căci desigur, numai ceice aveau vite destule şi uneltele necesare, puteau muncì atâta pământ.

[3]) Békefi, A pásztoi apátság tört. I, 405,

In întroducerea decretului dela 1486 Mateiu zice :

„Intr'una ne-am frământat capul, totdeauna ne-am dat silința și într'una ne-a fost în inimă ca toate neorânduielile și tulburările primejdioase de pe vremea antecesorilor nostri a regilor auguști și sub noi, până acum, *mai ales pe terenul justiției*, să le oprim și stârpim, și să întemeiem statute și decrete salutare şì *stabile*, cari să apară ca ridicate spre gloria Mântuitorului și spre onoarea, salutea, folosul și pacea țării noastre întregi; și cari *să servească ca legi și drepturi scrise eterne, și pe cari nimeni să nu le poată schimba după plac, nimeni să nu aducă altele noi, contrare lor, dupăcum s'a întâmplat asta până acum — ceeace nu e secret — cu prilejul primirei fiecărui rege nou*".

Decretul din acest an a fost de altfel una dintre legile cele mai importante ale țării, cuprinzând îndeosebi garanții de executare a legilor, a unei justiții drepte și grabnice. Intre altele *se desființează duelul ca dovadă în afaceri judecătorești*; se aduc aspre măsuri împotriva siluirilor militare; competența judecătorilor se estinde și asupra feudalilor, se dă o mare autoritate și putere judecătorilor, prevăzându-se aspre pedepse celor ce i-ar ofensà, — precum se regulamentează și alegerea juraților și solgăbirăilor comitatensi. Advocații sunt opriți să poarte d'odată, mai mult de cât 14 procese.

Spiritul constituțional al regelui Matei se poate vedea apoi nu numai din numărul mare al dietelor ce ținea, în cât ordinele îl chiar rugaseră să nu-i convoace așa des[1]), ci și din sfera de atribute ce lărgise în favorul dietei: astfel sub el s'a decretat

[1]) Beöthy. op c. 123.

(la 1483) *alegerea palatinului*[1]) şi s'a precizat sfera de activitate alui.

Palatinul e primul dignitar al ţării; după moartea regelui el convoacă dieta de alegere a noului rege şi votează cel dintâi; regelui minor el îi este tutor; e mai marele oştirilor, primul judecător în ţară şi loco-ţiitor al regelui când acesta lipseşte din ţară.

Iată ce putere şi strălucire dà Mateiu unui dignitar *pe care-l alegeà naţiunea.*

El a instituit apoi păzitorii de coroană, dând sfânta relique în paza naţiunei, a unor dignitari electivi, să nu se mai întâmple, ca sfânta coroană s'ajungă în mânile unor regi pe cari ţara nu-i voià ori în mânile unor oligarhi criminali.

Simţul de egalitate şi tendenţa spre autonomie se poate vedeà din una dintre cele mai însemnate reforme ale sale: renunţă la dreptul ca anume familii să aparţină jurisdicţiunei regale, ci pune pe toţi sub jurisdicţia comitatului. Menţineà numai privilegiul işpăniei pe viaţă. In felul acesta reduce din puterea oligarhiilor şi întăreşte influenţa micei nobilimi.

„In afacerile de importanţă ale statului — scrie Andrássy — cere sfatul celor suspuşi, îi place libertatea cuvântului. Când însă vede că nu se poate inconjurà, nu stă la îndoială, ci Mateiu loveşte cu braţ de fer în oligarhii desmăţaţi. Să respecteze legea şi să aducă jertfă pentru tron şi patrie. Nu cruţà pe nimeni, zdrobeşte până şi pe cel mai tare, dacă nu vrea să înţeleagă. Umileşte chiar pe binefăcătorul său, pe rudenia cea mai apropiată, pe puternicul şi

[2]) Ferdinandy, op c. 123 şi 148.

popularul Szilágyi, când vede că nu poate să pună frâu îngâmfării lui".[1])

Respectul pentru voința reprezentanților țării erà atât de desvoltat într'însul, încât la 1467, când descopere că mai mulți magnați, în cap cu Ujlaki și Gara, nu-l mai vor rege, ci au oferit coroana împăratului Friedrich, el convoacă un mare sfat și declară că e gata să abdice, cu sâla nu stă pe tron. Nici nu s'a liniștit decât în fața unanimei adesiuni a reprezentanților țării și dupăce s'au închinat și conspiratorii, pe cari i-a iertat.

Răsbunare nu se pomenește în actele vieții sale. A iertat și a primit serviciile lui Giskra, care atâția ani pustiise partea nordică a țării, întocmai ca pe conspiratorii dela 1467.

Arta de a ști cârmuì și a folosì în interesul statului toate puterile disponibile, a descoperi chiar oameni și talente, nimeni n'a avut-o într'un grad atât de superior. Niciodată mai mult Buda n'a fost centru cultural european, ci numai Mateiu a ridicat capitala sa la această însemnătate, iar universitatea și biblioteca din Buda ajunsese în rînd cu cea dela Viena și Praga.

Ioan Corvin, tinerul.

Oligarhii și văduva regină Beatrix uneltesc contra lui. — Se alege rege Wladislav, sub grele urmărì pentru iobagi.

Erà natural, ca după o atât de puternică individualitate, cum a fost Mateiu-craiu, decadența să se observe foarte curând. Cele mai multe

[1]) Andrássy, op c. 326.

așezăminte, întreg spiritul dominant, erau excluziv emanațiuni ale voinții regelui. Când el dispare, cad și acestea grămadă. Mai ales că regele Mateiu moare relativ tinăr, la vârsta de 47 ani, pe neașteptate și înainte de a se fi gândit la întărirea moștenitorului său, fiul seu natural Ioan Corvin. S'a mai adăogat la acestea pe d'oparte faptul că fiul n'a prea avut multe din însușirile tatălui, i-a lipsit îndeosebi energia și perspicacitatea, pe de altă parte însăși regina văduvă, italianca Beatrix, a uneltit în contra tinărului Ioan Corvin, așa că fiul lui Mateiu nu ajunge rege. Măcar că îndeosebi nobilimea mijlocie erà întreagă pe partea lui. Comandanții oștirilor lui Mateiu: Pavel Chinezu, Rátkay și Magyar Balázs, apoi căpitanii Belgradului, Orbonáz și Hatvani Gáspár, și cetățile pe cari le stăpâneau, susțineau cu ardoare candidatura lui Ioan Corvin. Mateiu lăsase apoi nu numai o armată puternică și bine organizată, ci vistieria plină și 400 moșii proprii, de cari Ioan Corvin ar fi putut să dispună. Coroana deasemeni erà în posesiunea lui.

Oligarhii puternici ca Ujlaky, Zokoly, ban al Severinului, Csalay László și Derencsény Imre, ban al Jaiței; despotul sârb Brancovici; din Ardeal Báthory István, Losonczy László, Drágfy Bertalan și secuimea toată; din Croația Frangepanii; de pe Alföld Bocskay, Dóczi Imre și episcopul de Ceanad, — toți aceștia susțineau la început candidatura lui Corvin.

In scurtă vreme mulți îl părăsesc însă. Le vine mai mult la socoteală cehul Wladislav II, zis *Dobje* (pentrucă aprobà toate) sub care se simt în largul

lor şi au toată speranţa să scape de cele ce Mateiu întrodusese fără voia lor.

Joacă rol mare mai ales promisiunile. Reginei văduve i-se promite că Wladislav va luà-o în căsătorie şi astfel partidul acesteia susţine candìtatura cehului; episcopul de Oradia Ioan Filipetz de Provnitz, ajuns cancelar sub Mateiu, episcopului de Gran (Györ) îi promite postul de cancelar, numai să ţină cu Wladislav, iar puternicului Zápolyai János însuşi candidatul îi promite, cu act în regulă, că dacă se va alege rege, în decurs de un an îl face stăpân peste cetăţile Lubló şi Podolin, precum şi peste cele 14 oraşe din Sepuş, „ce se vor ocupà dela Polonia“, cărei îi erau zălogite.

Ca să potolească — ori mai bine: să păcălească dela început pe Ioan Corvin şi să-l facă să nu se prea frământe pentru reuşită, înainte de alegere se hotăreşte, că dacă se va întâmplà să nu fie ales rege al Ungariei, noul rege în decurs de patru zile să-l încoroneze rege al Bosniei şi în această calitate să fie şi ban al Croaţiei şi să-şi păstreze toate cetăţile moştenite dela tatăl seu, numai Pojonul, Comornul şi Tata să se cedeze noului rege în schimbul a 40.000 floreni.

Burgio, delegat al papei, care fusese trimis aici, în raportul seu către papa şi scrie, că în Ungaria (după moartea lui Mateiu) spiritul de jertfă şi respectul de legi a dispărut şi domnesc interesele personale şi de partid. Zice că nimic nu mai poate oprì prăbuşirea statului.

Italianul văzuse şi prorocise bine. Intr'adevăr, d'acì încolo toate merg spre prăpastie.

Mai rele vremuri, se înţelege, i-a ajuns pe iobagi.

Oligarhii fac ca regele Wladislav să promită, nainte de a se încoronà, următoarele: *„să nu întreprindem nici un fel de reformă, sub nici un pretext*, (după cum a făcut decedatul domn rege Mateiu) întru stricarea şi apăsarea lor şi contra libertăţilor lor strămoşeşti. *Iar cele întroduse de augustul domn rege Mateiu le vom desfiinţà"*.

In felul acesta magnaţii şi-au făcut mendrele, mai ales că la dieta de alegere (în Iunie), mica nobilime deşì venise în massă, urându-i-se să stea atâta pe Rákos, a plecat acasă, lăsând pentru alegere câte 2 delegaţi de fiecare comitat.[1])

Se înţelege, este constrâns să declare că va desfiinţà în primul rând darea de 1 floren şi afară de obicinuitele venite regale altceva nu va pretinde.

Se dă legat oligarhiei mai ales prin următoarele hotărâri: Coroana şi cetatea Visegrad să fie date în purtarea de grijă a păzitorilor ce vor fi aleşi de prelaţi şi magnaţi. In afacerea retrocedării Austriei, Moraviei şi Sileziei şi în acest caz a sumei ce se va plătì ţării, deciziunea se va luà cu aprobarea prelaţilor şi magnaţilor; tot aşa: fără ştirea şi aprobarea acestora să nu se bată monede nici să se facă danii.

Privitor la situaţia ca se crează astfel, — Fraknói scrie:

„Pricipiul fundamental al dreptului public ce trăià în opinia publică fusese: că în Ungaria există o singură nobilime,

[1]) Fraknói, op c. 339.

o singură clasă nobilă, prin urmarea în ce priveşte drepturile constituţionale, între domnii stegari puternici şi între nobilii cu o sesiune nu e nici o deosebire. De fapt, în realitate prelaţii, domnii stegari şi alţi dignitari ocupând loc în consiliul regal şi în dietă sfătuindu-se separat, au esersat o influenţă mai mare asupra vieţii publice decât nobilii de rând; aceste privilegii nu erau însă asigurute pe seama lor în nici o lege.

„Legea acum recunoaşte întâia oară pe prelaţi şi stegari de ordin separat, pe care cu eschiderea nobilimei, îl investeşte cu anumite drepturi şi puteri. Prin asta se naşte clasa mugnaţilor, aristocraţia, care însă chiar acum, sub presiunea intereselor cari au contribuit la conceperea ei, aduce deja cu sine elementele oligarhiel degenerate; şi mai târziu, până ce pe d'oparte subsapă autoritatea coroanei, pe de altă parte provoacă împotriva sa sentimentele de duşmănie ale nobilimei de rând".[1])

„Acea mare catastrofă naţională, care a urmat — scrie Beöthy — şi care e considerată drept fatalitate a noastră, e înfăţişată de regulă ca necesitate istorică. E o părere generală, că naţia, prin păcatele şi omiterile sale, a dat prilej, şi-a provocat şi şi-a meritat soartea".[2])

Decadenţa ce a urmat după Mateiu Corvin mai bine se invederează din faptul — scrie Fraknói — că pe când el aveà curtea în Viena şi cucerise provinciile habsburgilor, la un an după moartea sa, regele german impune la Alba-Regală condiţii umilitoare pentru unguri.[3])

[1]) Op c. 341.
[2]) Op c. 162.
[3]) Fraknói Vilmos: A hunyadiak és a jagellok kora, IV. 5

XIV. Decadenţa.

Lovitura dată constituţiunei. — Păcălirea exreginei Beatrix. — Reducerile drepturilor suverane. — Starea iobagilor. — Dieta dela 1494. — Refuzul oligarhilor de a plătì dare. — Teama de Habsburgi şi îngrădiri.

Decadenţa s'a început d'odată cu alegerea regelui Wladislav II, care, văzurăm mai sus, deja nainte de a se încoronà, se leagă să desfiinţeze reformele întroduse de Matei Corvinul. Zadarnic Matei decretase la 1486 *validitatea vecinică a legilor*, ori cel puţin pânăce o lege existentă nu se desfiinţează prin altă lege anume adusă, — printr'o trăsătură de condei, ori şi fără de asta!: prin simpla lipsă de putere şi voinţă a regelui de a face să se respecte, legile neplăcute oligarhiei rămân literă moartă.

Constituţiunei i-se dă o lovitură chiar nainte de alegerea regelui: dieta de alegere se convoacă nu de palatin, cum s'ar fi cuvenit conform decretului dela 1485 alui Matei, ci de văduva regină, înţeleasă cu oligarhii.[1])

De altfel intrigele ce a făcut, s'au resbunat ruşinos. După ce s'a încoronat (la Alba-Regală în 18 Sept.) Wladislav, ori cât erà de strâmtorat (Maxi-

[1]) Cziráky: Hist. disqu. de modo, 248.

milian, împărat roman, ocupă Austria, gonind de acolo oştirile comandate de Zápolyai şi năvăleşte în Ungaria; Ioan Albert, fratele lui Wladislav venise până aproape de Pesta, să ocupe *el* ţara, nevoind să ştie de alegerea lui Wladislav; vistieria era goală!) nu vrea să ia în căsătorie pe văduva regină Beatrix. Este caracteristic pentru moravurile d'atunci chipul cum a procedat regele. „Ulászló — scrie Fraknoi — a spus reginei că e gata s-o ia de soţie, dar pentru cause importante, căsătoria trebue să rămână în taină. Beatrix, nebănuind viclenie, s'a învoit ca ceremonia religioasă să se facă în locuinţa sa, în prezenţa câtorva intimi... La 4 Octomvrie regele convoacă însă pe consilierii sei şi în protest serbătoresc declară, că făgăduiala de căsătorie, făcută sub sâla împrejurărilor, n'are de gând s-o implinească ş-o declară dinnainte nevalidă. Insoţit de episcopii dela Agria şi Oradia, de Báthori, Kinizsi şi cancelarul boem, s'a dus apoi îndată la regina, care era încunjurată de curteni şi reprezentanţii Neapolului. După salutările reciproce, regele şi regina s'au retras cu episcopul de Gran într'un colţ. Cei întroduşi în secret, i-au încunjurat, aşa ca ceialalţi să nu ştie ce se petrece. Episcopul, împreunând mâna dreaptă a regelui cu mâna stângă a reginei, a întrebat pe rege: „Vrea M. Voastră să ia în căsătorie, după ritul romano-catolic, pe M. Sa regina aci prezintă?". „Da", a fost răspunsul. S'a întors apoi spre regina: „Vrea M. Voastră să fie soţie, după ritul romano-catolic, a M. Sale aci prezent?" „Vreau", fu răspunsul. Wladislav re'noind apoi rugarea ca până la înlăturarea unor anume pedeci,

cele aci petrecute să rămână în taină, şi-a luat remas bun şi s'a întors liniştit în palatul său. Basându-se pe protestul său prealabil şi pe contractul de căsătorie ce-l avea cu Borbala de Brandenburg, cununia acum făcută a declarat-o nulă. Ceace nu l'a înpedecat să între în negocieri pentru o însurătoare la Milano"[1]). S'a şi produs astfel o încurcătură, care nu s'a deslegat decât la 1500, când papa Alexandru VI a declarat nevalide amândouă căsătoriile ce incheiase regele Wladislau. Pe lângă încurcăturile de caracter canonic şi moral, s'au produs însă şi duşmănii păgubitoare ţării. Iar pacea ce a făcut la 1491 cu Maximilian, a fost umilitoare pentru ţară. Wladislav abzice de cuceririle lui Matei în Austria, se învoeşte ca Maximilian să poarte titlul de rege al Ungariei şi în caz dacă el (Wladislav) moare fără a lăsà fiu moştenitor, să moştenească regatul ungar. Invoiala asta o încheiaseră, în numele regelui episcopul Bakócz dela Györ şi magnaţii Báthori István, Ország László şi Rozgonyi László, (aceşti trei din urmă nu ştiau să scrie !). Nobilimea a şi protestat în dieta dela 1492 şi cerea decapitarea „trădătorilor".

Starea iobagilor pe această vreme ajunge de nesuferit prin faptul, că chiar în decretul dela 1492, Wladislav nu garantează (în art. I) decât privilegiile oligarhiei[2]) ajunsă atât de puternică, în cât prin art. IX împune chiar reduceri în drepturile suverane, cărui i-se interzice să poată dona mai mult decât un teritoriu necesar pentru 100 porţi.

[1]) Fraknói, op c. 349.
[2]) Ferdinandy op c. 159.

Adevărat, că decretal dela 1492 conţine şi măsuri proprii să ajute pe iobagi. Astfel art. 93 menţine dreptul de liberă mutare a iobagilor, prevăzând amendarea feudalilor cari i-ar împiedecà în exercitarea acestui drept al lor. Vorba e însă că paragraful acesta nu mai mărgineà timpul dela care începând marele proprietar aveà drept să pretindă plătirea sumelor datorate, şi astfel se dă în mâna feudalilor din nou arma veche cu ajutorul căreia făceau iluzorie libertatea mutării iobagilor. Se recunoşteà de altfel dreptul iobagului să vândă ori să ducă cu el, când se mutà, ceeace a făcut pe teritorul proprietarului. S'a regulat, d'asemeni (art. 47—50) zeciuiala şi a 9-a parte şi s'a interzis ca iobagii să fie arestaţi pentru datorii ori să li-se confişte ce au (art. 90). Pe de altă parte s'au luat măsuri (art. 94) pentru a împiedecà fuga iobagilor şi chiar pentru a întârzià, deci a îngreunà plecarea celor cu permisie, prevăzându-se — până să plece — un interval de 15 zile dela eliberarea permisiunei. Pe fiecare an iobagii devin tot mai mult obiect de exploatare boierească şi ce brumă de drepturi li-s'au mai strecurat ca printre degete, s'au desfiinţat curând. Astfel art. 18 dela 1495 prevede măsuri tot mai aspre contra iobagilor plecaţi (legea zice „fugiţi“) de pe moşiile proprietarilor (al căror tratament nu l-au mai putut răbdà), iar art. 22 sub pretext că regulează ce este a iobagului şi ce nu, pe moşia unde a trăit, pune noui piedeci liberei mutări: interzice să ducă cu sine casă, uluci, pomi, ca până acum (i-se permiteà numai să vândă, dacă are cui); dacă duceà toate acestea cu sine, vechiul

proprietar aveà dreptul să i-le ia chiar de pe noua proprietate, iar dacă nu le mai aveà, trebuià să plătească amendă 100 galbeni, ceeace pentru iobag ar fi însemnat totală ruină; eventual plăteà noul proprietar.

„Ceeace — scrie Acsády — însemnà deşi nu în princip, dar în praxă *legarea de glie a iobagului*, pentrucă dacă iobagul trebuià, mutându-se, să se despartă de ce făcuse şi agonisise, preferà să nu-şi exercite dreptul“.[1])

Regele nu se află nici el în poziţie mai bună, ci sufere pe urma oligarhilor umiliri şi sărăcie, încât la 1493, când dieta îl acusà că nu vede de interesele ţării şi că risipeşte banii, răspunde că oligarhii îl jefuesc, că în trei ani de domnie în vistieria regală n'au întrat mai mult decât 40.000 galbeni şi curtea regală şi-o susţine din venitele ce le are din Boemia.

„In organizarea de stat — zice Acsády — s'a pornit acel grozav proces, care în limba nobililor se numeşte autointoxicaţie şi care pătrunzând în toate organizmele statului, l'a făcut imposibil să-şi îndeplinească misiunea. Chiar şi secuii liberi au fost trataţi astfel, în cât s'au mutat în massă în voivodatele valahe vecine, ba au ameninţat că emigrează cu toţii din patrie (1492—3).[2])

In acelaşi timp nobilimea a căutat să-şi asigure uşurări simţitoare. S'a revenit la starea dela începutul domniei regelui Mateiu: ţara s-o apere oştirea regelui şi banderiile stegarilor cari primesc pentru acest scop bani din vistieria regelui; bande-

[1]) Op c. 171.
[2]) Idem p. 169.

riile comitatelor, a prelaţilor şi dignitarilor civili numai în caz de mare necesitate să meargă în tabără; peste frontariile ţării să nu fie însă nici odată datori a merge; nobilii cu o sesiune dau 12 inşi un soldat (călare).

Pentru a puteà să-şi esercite drepturile de legiutori mai bine, nobilii (de rând) au făcut să se decreteze că la 4 zile după data deschiderii dietei să se înceapă desbaterile şi să nu mai aştepte după prelaţi şi magnaţi.

E de înţeles, că văzând regele cum fiecare clasă a ordinelor caută să-şi asigure drepturi, s'a gândit şi la sine, asigurându-şi, printr'un tractat secret încheiat cu fratele seu Ioan Albert, sprijinul oştirilor aceluia nu numai în contra duşmanilor externi, ci şi în contra „propriilor supuşi".[1])

In ce hal a trebuit să fie iobăgimea, şi ce va fi suferit din partea oligarhilor, se poate judecà din faptul că înalţii dignitari înşelau şi îşi băteau joc chiar de rege şi furau pe faţă. „De pildă — scrie Beöthy — în dieta dela 1484 isbucneşte un vifor cumplit din cauza hoţiilor întâmplate cu strângerea şi administrarea dărilor... S'au jefuit între dânşii (feudalii), pe popor îl jupuiau, darea o strângeau dela popor, dar de aceea nici soldaţi nu dau, nici banii nu-i trimiteau în vistieria statului. Astfel, la 1496 s'a dovedit, că s'a plătit dare 1.800,000 floreni, dar Wladislav n'a primit din ei de cât 60,000"[2]).

In asemeni împrejurări nu e mirare dacă chiar Wladislav, timid şi slăbănog cum erà, recurge la

[1]) Fraknói, 357.
[2]) Op c. p. 167.

ilegalitate şi fapt de mare curagiu (ori mai bine: fapt de om desnădăjduit) în primăvara anului 1494 strânge dare şi fără a i-se fi votat asta de dietă. Ceeace Matei putuse însă face în virtutea tăriei armatei de care dispunea şi a autorităţii sale mari, Wladislav n'a putut să încerce măcar, fără s'o păţească. Intreaga nobilime a refuzat să plătească darea, în Ardeal a isbucnit o formală revoluţie, care nu s'a potolit de cât în urma măsurilor crude luate de voivodul Drágfi şi a venirii la faţa locului a însuşi regelui; o mulţime de colectori regali au fost omorâţi şi toţi puşi pe fugă.

„Furtunile vremurilor grele — scrie Acsády — natural că mai tare le-a simţit iobăginea, clasa de jos a poporului, cea mai puţin apărată, pentrucă oligarhii apăsau nobilimea, iar aceasta se răsbuna asupra muncitorilor sei, pentrucă exemplul dat de sus a conrupt întreaga societate... Patrioţii mai treji şi mai cu simţire priveau îngroziţi schimbarea şi arhiepiscopul Váradi Péter dela Calocia deja la 1496 se plângea că în comitatele Bodrog şi Sirmiu se tratează cu iobagii cum nu s'ar cuveni să trateze nici cu vitele; să tratează cu ei mai rău ca în Turcia, aşa că sunt temeri că ei se vor duce acolo în masă. Actele de pe vremea aceea sunt pline cu pilde îngrozitoare, de abuzuri şi tiranii, pentrucă nu numai stăpânul, ci mai ales slujbaşii lor au nesocotit ori ce margine a religiei, a dreptului, a moralei şi a minţii sânătoase“.[1])

Cel care a dat exemplul de ticăloşie, a fost însuşi primul prelat al ţării, arhiepiscopul dela Strigoniu, Bakács, care lupta s'ajungă papă, se înţelege cu ajutorul banilor, căci calităţi cari să-l îndrituiască

---

[1]) Op c. 169.

să aspire la acea demnitate, nu avea. Ca să aibă bani, pe lângă venitele şi averile bogate, mai pusese mâna, prin abuz, pe 20 moşii mari bisericeşti. Un demn tovarăş, i-a fost alt oligarh, primul dignitar civil al ţării, palatinul Báthory, un imoral şi beţiv, care poartă de altfel o parte mare din respunderea pentru catastrofa dela Mohaci. Era un om atât de stricat, în cât când se întorsase cu puţini oameni ce au putut scăpa dinaintea turcilor, s'a oprit la Cinci-biserici şi a jefuit catedrala bogată d'acolo.

Ce moravuri de sălbatici domneau, ilustrează ş'un alt caz: căpitanul cetăţii Szöd el însuşi a torturat până la moarte pe un biet iobag. Străinii cari treceau prin Ungaria, scriau îngroziţi despre cele ce vedeau aici. Astfel la 1502 un francez scrie că „nobilul maghiar tratează pe ţăran ca pe o vită şi nici nu-l consideră om".

Privitor la chipul cum oligarhii au ştiut să pună stăpânire pe ţară şi să facă din rege o păpuşe, contele Andrássy Gyula scrie:

„Grosul aristocraţilor ţine împreună. Acum se poate observà, că pentru interesele drepturilor şi puterii lor, ei se unesc. Chiar dacă în alte chestii politice ei nu se înţeleg, un fenomen nou şi trist: toţi, chiar cei mai mari duşmani se întâlnesc în acea tendenţă comună, că în deosebire de direcţia de până acuma, să-şi asigure, ca aristocraţi, cât mai multă putere de drept public...[1]) Puterea de a pedepsì a regelui o pun sub influinţa lor, când aduc lege în virtutea căreia în afaceri de lesă majestate nu se poate ni-

---

[1]) A magyar állam, pag. 363.

meni osândì fără sfatul şi aprobarea baronilor. Fără învoirea prelaţilor şi a baronilor regele nu poate dărui mai mult de o sută sesiuni. Banii nu se pot înlocuì cu alţii decât numai cu învoirea prelaţilor şi a baronilor. Politica externă deasemeni o pun sub controlul lor".[1])

„Ba la 1498 fac să se decreteze, să nu fie pedepsit acel funcţionar (oficer) al nobililor, care cetatea ce i-s'a încredinţat o apără contra regelui şi a ţării, chiar dacă în acest interval stăpânul a fost osândit pentru tradare. Regele slăbănog nu erà capabil de hotărâre bărbătească. Oligarhii puternici într'adevăr au găsit într'însul pe cine au căutat. Rabdă cu resemnare să fie tratat în chip bădăran. *Ujlaki îi zice vită,* Zápolya spune despre el că *stă ca un trântor în Buda,* compromiţând vitejia maghiară. I-se împotrivesc pe faţă".[2])

Oligarhii au cerut, iar regele s'a învoit până şi la aceea, ca sfintele relicvii: coroana, mantaua etc. să fie date în paza căpitanului cetăţii dela Visegrád, care depindeà nu dela rege ori dela dietă, ci dela baroni, în mânile cărora puneà jurământul şi cari dispuneau ei de coroană. Căpitanul dela Visegrad puteà să se împotrivească atât regelui, cât şi dietei.

Nu li-se poate tăgăduì ordinelor un fapt: au căutat să ia cât mai multe garanţii pentru apărarea independenţei statului. Astfel prin art. XLV dela 1498 se opreşte ca vre-un reprezentant al unei puteri străine să fie de faţă la dieta ce s'ar convocà pentru alegerea regelui (în caz dacă regele ar murì fără urmaşi fii).[3]) Le erà întotdeauna frică de influenţa străină şi îndeosebi căutau să se îngrădească faţă de — Habsburgi.

Ceeace pare oarecum ciudat, este împrejurarea că aceleaşi ordine cari în chipul de mai sus tratau iobăgimea, tocmai sub domnia acestui rege neputincios au impus legi proprii să întărească constituţionalismul şi parlamentarismul.

[1]) Idem, p. 365.
[2]) Idem, pag. 366.
[3]) Beöthy, op c. 160.

La 1484 de altfel însuşi regele se indignase de purtarea feudalilor şi a căutat să-i regulamenteze, trimiţând oştire asupra câtorva dintre ei (Ujlaky Lörincz, Kishorváthy şi superiorul dela Vrania, cei mai puternici)[1]. Lupta contra lor s'a urmat şi în 1495, când de altfel la intervenţia palatinului Zápolyai, regele graţiază pe Ujlaki. In 1496 se ridică împotriva regelui contele Bernardin Frangepan, oligarh puternic croat, socrul şi aliatul lui Ioan Corvin.

Ca o influenţă a nobilimei mijlocii este a se considera şi dispoziţia legii dela 1496, în virtutea căreia (art. XXVI) convocarea la dietă are să se facă personal, ca astfel să nu rămână nimeni în situaţie de a nu şti despre convocarea dietei, ceeace nainte se întâmplà foarte des, din cauză că ordinului de convocare intenţionat nu i-se da cuvenita publicitate, ori mica nobilime erà avizată prea târziu din partea fişpanilor ori vicişpanilor, oligarhi şi ei ori unelte ale feudalilor.

Nu de mai puţină însemnătate a fost apoi art XXV al acestei legi, care în aducerea legilor erà menit să dea un rol mai mare micei nobilimi. Până acum rolul de legiuitor al micei nobilimi erà mai mult un drept — fictiv: îl aveà, dar nu-l puteà esercità! Iată de ce: la dietă se adunau mulţi, se făcea gură multă, adesea se perdea vremea în discuţiuni oţioase personale, nefiind stabilit dinainte programul de muncă. Acest articol dispune însă, că la şedinţele dietei *consiliul regal*, compus din elementele mai de valoare ale ţării, să vină cu pro-

[1]) Beöthy, op c. 166.

iecte gata. Să nu se mai peardă vreme înzadar, cu câte chestiuni toate şi astfel pe d'oparte sesiunea să fie mai rodnică, pe de altă parte mica nobilime să poată stà şi ea la sfat, iar nu ca nainte vreme când lungindu-se prea mult sesiunea, plecà acasă şi rămâneau singuri feudalii, cari făceau ce vroiau.

Fraknói scrie:

„La lupta dintre oligarhie şi puterea regală s'a adăogat curând măsurarea dintre oligarhie şi nobilimea de rând. Aceasta convingându-se, că în loc de rege care cu putere autocrată ţinteşte la scopuri înalte, are acum a face cu mulţi domni autocraţi egoişti, destuli de tari însă pentru a puteà călcà legile fără a se teme de pedeapsă, dar slabi pentru a apărà ţara de duşmanii externi, şi-a dat silinţă să reducă puterea acestora şi să-şi *asigure lor cât mai mare influenţă* în afacerile statului"...

Arată apoi cum prima luptă s'a dat la dieta din 1495, când au căutat întâi de toate să reducă puterea regală, decretându-se (art. II) nule donaţiunile făcute de rege fără învoirea prelaţilor şi dignitarilor şi oprindu-se regele să judece cu prelaţii şi dignitarii procesele de infidelitate, ci dacă ridică această acuză contra vre-unui membru al ordinelor, se convoacă dieta şi aceasta să aducă sentenţă (art. III), pe slujbaşii sei regele să-i ia în fiecare an la socoteală (art. XXXIV), străinilor să nu doneze venite bisericeşti, iar cei cari au deja, dar stau în străinătate, dacă nu se întorc în ţară, să fie lipsiţi de slujbă şi veniturile împreunate cu slujba bisericească (art. XXX); străinii cari ar ajunge la venite pe altă cale decât cea competentă, să fie aruncaţi în apă (art. XXXI); în textul acestui articol se spune

că el a fost adus în contra voinţii prelaţilor, dignitarilor şi consilierilor regali, numai de nobilimea de rând.

N'a prea respectat însă regele aceste hotărâri. El dărueşte străinilor venituri,[1]) şi la dieta din vara anului 1496 convoacă nu nobilimea personal, ci câte doi delegaţi din fiecare comitat. In dieta asta ordinele s'au şi plâns că regele nu respectă legile, arătând că a strâns şi de câte două ori pe an dare, şi nu 20 denari, cât se votase pentru o sesie iobagială, ci câte 1 floren. Se plâng de altfel nu pentru că a strâns atâta dare (3,6000.000 floreni în 6 ani), ci că nu se ştie ce s'a făcut cu atâta sâlă de bani. Au şi silit pe rege să aresteze pe episcopul Oradiei, Ernest Zsigmond, şi pe ajutorul seu Dombai, cari erau administratorii dărilor regale.[2]) Episcopul s'a eliberat plătind 400.000 fl. amendă, Dombai a fost osândit la temniţă pe viaţă.

In dieta dela 1497, la care nobilimea a fost convocată personal, s'au adus aspre învinuiri palatinului şi nobilimea de rând a pretins dela rege ca să nu mai lase coroana în paza palatinului şi a episcopului de Agria, ci s-o încredinţeze pazei a patru nobili aleşi din sânul micei nobilimi, ceeace s'a şi întâmplat, aducându-se dela Visegrád coroana

[1]) Kovachich, Suplementum, II, 294.

[2]) In raportul seu dela 1516, ambasadorul Veneţiei, Surriano, spune că sub Wladislav venitele ţării s'au redus la 219.000 fl., din 940.000 cât fuseseră sub Matei Corvin. Din cărţile remase dela Ernest, episcopul Oradiei, se constată că în 1494 s'au încasat 177.305 fl., în 1495 numai 136.634 fl. In anul 1494 a fost un deficit de 19.628, în 1495 un deficit de 2250 floreni.

la Buda. Palatinul Zápolyai şi episcopul cancelar Bakócz Tamás au trebuit să demisioneze, curând însă, după sfârşitul dietei, regele li-a acordat iarăşi încrederea şi graţia sa. Important e, că dela dieta aceasta mica nobilime a plecat dupăce a hotărât că la Sân-Giorgiul viitor vor venì toţi nobilii, pedepsind cu decapitare pe cei ce ar lipsì fără motiv grav. S'au şi strâns mulţi în anul viitor (pe câmpia Rákosului), unde foarte zgomotoşi au cerut ca regele d'aci încolo patru ani dearândul să convoace regulat în fiecare an dieta la Sân-Giorgiu, iar după aceea la 3 ani odată; dar dieta să nu ţină mai mult de cât 15 zile. S'au prevăzut pedepse aspre (câte 800 fl. pentru prelaţi şi dignitari şi 400 pentru nobilii mai de rând) pentru ceice vor venì târziu ori vor plecà nainte de a se terminà sesiunea dietei. Zece nobili câte cu o sesiune vor trimite un deputat. Au mai hotărât apoi, că tribunalele zise octave să aibă ca membrii câte 16 nobili de rând (în loc de 14 ca până acum) şi numai 4 (în loc de 6) membrii prelaţi şi dignitari, aleşi toţi de rege şi dietă; jumătate dintre ei să stea, cu schimbul, tot la curtea regală unde să fie chemaţi la desbaterile consiliului regal. Oligarhii au fost obligaţi să îndeplinească datoriile ce au în privinţa apărării ţării, iar prelaţii opriţi ca în viitor să mai poată fi păzitori de coroană ori fişpani (escepţie: cei cari aveau acest drept legat de scaunul lor în virtutea privilegiilor dela „regii sfinţi“), nici să poată primì legat dela laici morţi fără moştenitori, chiar dacă de altfel însuşi regele ar fi aprobat testamentul. De asemeni s'a interzis ca un prelat să aibă mai mult de cât o moşie ori să fie numiţi prelaţi tineri necopţi şi neapţi pentru astfel de post.

XV. Incheiare.

Din cele ce preced, se poate vedeà nu numai cum s'a întemeiat regatul S-tului Stefan, ci mai presus de toate greutățile mari prin care s'a susținut. Ultimul capitol ne înfățișează îndeosebi păcatele oligarhiei, cari, de altfel se țin lanț și cresc cu fiecare an. Dacă țara a putut să treacă însă peste revoluția dela 1437, asupririle ce au urmat după această răscoală și decadența provocată de feudalii lacomi, au preparat terenul pentru catastrofe sub cari țara s'a zguduit din temelie. Veacul XVI începe adică pentrn regatul S-tului Stefan cu revoluția lui Dosa, din care țara nici nu apucă să se raculeagă, și cade la Mohaci sub jugul turcesc, așa că timp d'un veac și jumătate pe cetățile mândre regale și feudale fâlfăie semiluna. Numai statele din Balcani mai ajung să indure această soarte.

D'aci încolo sunt două feluri de iobăgii: una turcească și altă ungurească. Și sunt chiar mărturisiri maghiare, cari susțin că turcii au fost mai umani cu populația cucerită de cum erau feudali autohtoni.

Chestiunea aceasta se va desbate însă în alt volum, a cărui apariție e pendentă de primirea ce li-se va face prezentelor cercetări.